EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

17

Çeviren
PROF. DR.
MEHMET ERDOĞAN
PROF. DR.
BEKİR TOPALOĞLU

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Ümraniye Belediyesi

ensar

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

Cilt: 17

Çeviren
Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

NEBE SÛRESİ

NÂZİÂT SÛRESİ

ABESE SÛRESİ

TEKVÎR SÛRESİ

İNFİTÂR SÛRESİ

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

İNŞİKÂK SÛRESİ

BURÛC SÛRESİ

TÂRIK SÛRESİ

A'LÂ SÛRESİ

GÂŞİYE SÛRESİ

FECR SÛRESİ

BELED SÛRESİ

ŞEMS SÛRESİ

LEYL SÛRESİ

DUHÂ SÛRESİ

İNŞİRÂH SÛRESİ

TÎN SÛRESİ

ALAK SÛRESİ

KADR SÛRESİ

BEYYİNE SÛRESİ

ZİLZÂL SÛRESİ

ÂDİYÂT SÛRESİ

KĀRİA SÛRESİ

TEKÂSÜR SÛRESİ

ASR SÛRESİ

HÜMEZE SÛRESİ

FİL SÛRESİ

KUREYŞ SÛRESİ

MÂÛN SÛRESİ

KEVSER SÛRESİ

KÂFİRÛN SÛRESİ

NASR SÛRESİ

TEBBET SÛRESİ

İHLÂS SÛRESİ

FELÂK SÛRESİ

NÂS SÛRESİ

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî

(ö. 333 / 944)

CİLT: XVII

(Nebe, Nâziât, Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn)

(İnşikāk, Burûc, Târık, A'lâ, Gāşiye, Fecr, Beled)

(Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Kadr, Beyyine)

(Zilzâl, Adiyât, Kāria, Tekâsür, Asr, Hümeze)

Çeviren

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

[§]NEBE SÛRESİ

7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ اَلَّذِي هُمْ فِيهِ
مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾

1. "Birbirlerine neyi soruyorlar?"

2-3. "Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?"

Birbirlerine sorup durdukları şey hakkında farklı izahlar yapılmıştır. Kimine göre bu karşılıklı sorup durma Hz. Peygamber'in (a.s.) durumuna dair idi; onun bir peygamber olup olmadığını soruşturuyorlardı. Kimine göre de bu soru faslı Kur'ân'a ilişkindi, acaba o Allah Teâlâ'dan mıydı? Yoksa Allah Teâlâ'dan değil miydi? Yahut acaba kendileri onun bir benzerini getirebilirler mi, yoksa getiremezler mi? diye kendi durumları hakkında sorular soruyorlardı. Bu soruşturma işinin ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatı ya da tevhit hakkında olması da mümkündür. Nitekim Yüce Allah tevhitle ilgili onların halini bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır. "Yoksa tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[1] Bu soruların küfrü benimseyen inkârcılar tarafından sorulmuş olması da mümkündür. Onlar birbirlerine bu kabil sorular sormuşlar, aralarında ihtilaf etmişlerdir, bundan dolayı da doğruya isabet edememişlerdir. Allah Teâlâ'nın şu buyruğuna bakmaz mısın?! "Hayır! İleride bilecekler! Hayır hayır! Yakında bilecekler!"[2] Eğer, içlerinde tasdik eden biri olsaydı o vakitte onun konuya dair bir bilgisi olurdu ve onun öğretilmeye ve dikkatinin çekilmesine ihtiyaç kalmazdı.

---

[1] "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: "Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/4-5).

[2] Hemen sonra gelen iki âyet.

8 [§]Eğer soru Hz. Peygamber'in (a.s.) nübüvvetiyle ilgili idiyse o takdirde anlaşamadıkları nokta şu olurdu: Bazıları onun şair olduğunu vehmetmekteydi. Bazıları ise sihirbaz olduğunu söylüyorlardı. Diğer bazıları iftiracı ve yalancı olduğunu iddia ediyor, bir başka grup da onun cinlenmiş (mecnun) biri olduğunu ileri sürüyordu. Bu soru işinin inkârcıların müminlere yönelik olarak sorduğu bir soru olması da mümkündür. Eğer mesele böyle idiyse o takdirde müfessirlerin "İçlerinde tasdik edici de yalanlayıcı da vardı" demeleri şöyle izah edilecektir: İnkâr edenler soruyu soran kimseler, tasdik edenler ise kendilerine soru yöneltilmiş olan müslümanlardır. Şunu da belirtmekte yarar vardır. Hiç kimsenin, buradaki soru meselesinin tek bir açıklaması bulunduğunu söylemesi ve bununla ilgili kesin bir yargıda bulunması doğru değildir. Kesin yargı ancak katî bilgiyi gerektirici tevkif (yani Allah'ın bildirmesi) ile olur.

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

4. "Hayır! İleride bilecekler!"

5. "Hayır hayır! Yakında bilecekler!"

Kimi dedi ki: Bu ifade vaîd olmak üzere tehdit ifade eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi Arap dilinde vaîd ifade etmenin bir yolu da, pekiştirmek maksadıyla tekrara başvurmaktır; "Heyhâte heyhâte!"[3]; "Evlâ leke fe-evlâ!"[4] âyetlerinde olduğu gibi. Şöyle bir yorum da mümkündür: Birinci "Hayır! İleride bilecekler!" buyruğu, istidlâle dayalı biçimde öğrenecekler, ikinci "Hayır hayır! Yakında bilecekler!" ifadesi de bizzat müşahede etme ve baş gözüyle görerek bilecekler" şeklinde olmalıdır.

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَادًاۙ ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ اَوْتَادًاۖ ﴿٧﴾

6-7. "Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri tutan) ***kazıklar yapmadık mı?"***

Biz, yeryüzünü bir döşek, yani yayılmış olarak **dağları da (yeri tutan) kazıklar yapmadık mı?** Rivayete göre yeryüzü yaratıldığında üzerindekilerle birlikte sağa sola kaymaya ve sallanmaya başladı. Bunun üzerine Allah mahza

---

3 "Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!" (el-Mü'minûn, 23/36).

4 "(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet, o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!" (el-Kıyâme, 75/34-35).

lütfunun eseri olmak üzere onu dağlarla sabitledi; yoksa yeryüzünün sabit durması için dağları sebep yapmış değildir.

[S]Allah Teâlâ'nın şu sözüne bakmaz mısın? "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün'"[5]. Buna göre Allah o vakitte yeryüzünü dağlar olmaksızın yerinde duran, sabit ve yerleşik bir halde varetmiştir. Bu da gösteriyor ki dağlar, yeryüzünün sabitlenmesinin sebebi değildir. Bunda, ulaşılması imkânsız hal almış işlerde insanların nasıl farklı çarelere başvurabileceklerinin öğretilmesi vardır. 9

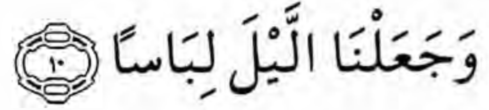
Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı? meâlindeki kelâm-ı celîlinde daha önce geçmiş olan sorular hakkında bir cevap da bulunmaktadır. Eğer sorular sorma peygamberlik ile ilgili idiyse o takdirde cevabın, soruların konusunun ölümden sonra diriltilme yahut tevhit ya da Kur'ân hakkında olması halinde verilecek cevaptan farklı olması gerekirdi. Bu konuda asıl şudur: Allah Teâlâ yeryüzünün bir döşek yapılması ve eşlerin yaratılmasından bahsetmek suretiyle kulları üzerindeki nimetlerinin ne kadar büyük olduğunu, onlara inam ve ihsanının ne kadar çok olduğunu hatırlatmış oldu, böylece onlar, karşılığında Allah'a şükretmiş olsunlar. İnsanlar şükretme ihtiyacı duyunca bu kez onlar, kendilerinin Allah'a nasıl ve ne ile şükredeceklerini öğretecek birilerine ihtiyaç duyarlar. Çünkü her bir nimetin şükrünün nasıl yapılacağının yolu ancak ilâhî yardım (tevfîk) ile bilinir. Bu husus, şükrün ve nankörlüğün yerini, hangi konularda dostluk kurulacağını ve hangi konularda düşmanlık besleneceğini kendilerine tarif edecek kimseye ihtiyacı zorunlu kılar. Zira onlar, bu dünyada hem dostlara hem de düşmanlara aynı şekilde nimetler sunulduğunu gördüler. Haliyle de kendilerine yönelik vâd ile vaîdi birbirinden ayırtetmeyi öğretecek birine ihtiyaç duydular. Bu anlattıklarımız da şükredenin mevkii ile küfrân-ı nimette bulunanın durumunu açığa çıkaracak bir âhiret hayatının gerekliliğine kani olmayı ortaya koydu.

Bu nimetlerin hatırlatılmasında aynı zamanda Allah'ın birliğine (vahdâniyet) de işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ yeryüzünü döşek ve onu insanların yararlandıkları yer ve barındıkları yurt yaptı. Orada geçimlerine medar olacak her bir nimeti varetti. Onların bitmesine sebep olarak gökten yağmuru indirdi. Böylece yeryüzü nimetlerinin vücut bulmasını gökyüzü nimetlerinin varlığına bağladı. Eğer bu yer ve gök ikilisinin idaresi aynı elden yürütülmeseydi, o takdirde aralarındaki bu bağlantı ve düzen sağlanamazdı.

---

[5] Tâhâ, 20/105-107.

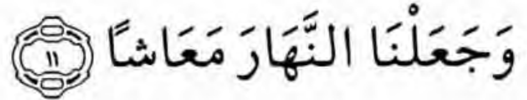
uyku hali onları güçsüz kılar, ne etseler hangi çareye başvursalar onun esareti altına girmekten kurtulamazlar. Ayrıca uyku sanki ağırlıkların en ağırı ve şiddetli olanıdır. Bununla birlikte kişi, üzerinden uyku hali geçtiğinde ve uyanıklık haline döndüğünde kendisini hafiflemiş ve rahat etmiş bulur. Oysa aynı insan ağır bir yükü taşımasından dolayı kendisine aşırı bir yorgunluk ve usanç hali geldiğinde, o yükü üzerinden indirir indirmez o hali sona ermez ve yorgunluk ve usanç hali daha bir süre devam eder. Hal böyle iken kim uyku olayını düşünür ve ona ibretle bakarsa Allah'ın yüceliğine ve tedbirinin hayranlık uyandırıcı olduğuna işaret ettiğini görür.

10. "Geceyi** (uyku için) **örtü yaptık."

[Gece Elbisesi]

Âyetteki "libâsen" (لِبَاسًا) kelimesi başkası değil sadece gözlere nispetle örtü demektir. Görmez misin ki geceleyin namaz kılan kişi gece örtüsü ile yetinmeyip gerçek anlamda elbise giymekle memurdur. Gece elbisesi, sıcağın ve soğuğun vereceği rahatsızlığın savulması konusunda bilinen elbisenin işlevini görmez. Bazıları dediler ki: "Libâs", yani örtüden maksat meskendir. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurulmuştur: "Ve O, geceyi 'seken' (dinlenme zamanı) yapmıştır"[6]. Muhtemelen bu yorumu yapanlar gerçek ve tam anlamıyla dinlenmenin, huzur ve sükûn bulmanın uyku ile olacağını görmüşler ve bu durum, onları böyle bir yoruma sevketmiştir.

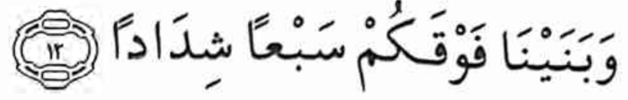
[§]***11. "Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık."*** 11

"Me'âş" (مَعَاشًا) bizzat kendisini geçimlik değil, geçimlik için çalışıp çabalama zamanı kıldık anlamındadır. Aynen gündüzü "mubsır", yani gören yaptık[7] denilmesi gibi. Zira gündüzün bizzat kendisi gören değil, gündüzün ışığı sebebiyle görülme imkânının olması demektir.

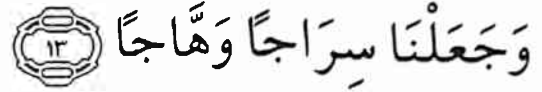
6 el-En'âm, 6/96.

7 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

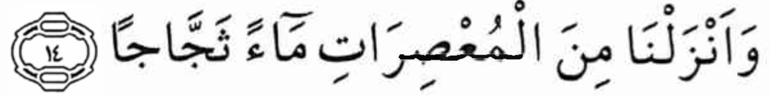
12. "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık."

Yedi kattan maksat göklerdir. Allah azze ve celle bunu anmak suretiyle kudretine ve hükümranlığına dair onların dikkatini çekmek istemiştir. Böylece onlar bilmeliler ki O, murat ettiğini yapan ve dilediğini yapmaya kādir olandır.

13. "Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık."

"Sirâcen" (سِرَاجًا) sanki burada güneş anlamındadır. Allah onu her an parıldayan ve yer gök arasına ışık saçan enerji kaynağı (vehhâc) yapmıştır.

14. "Yoğun bulutlardan oluk gibi boşalan sular indirdik."

Kimi tefsirciler "el-mu'sırât" (الْمُعْصِرَات) kelimesinden maksadın yağmurun yağdırıldığı bulutlar olduğunu söylemiştir. Âdet görmesi yaklaşmış olan kız için "mu'sıra" denilir. Buna göre (yağmur yüklü) bulutlar, adet görmesi yakın olan kızın durumuna benzetilmiştir. Bir başka yorum da şöyledir: Buluta "el-mu'sır" adı verilmiştir çünkü o kasılarak içindeki yağmuru boşaltır. Bir başka yorum da "el-mu'sırât"ın "zevâtü'l-e'âsîr" anlamında oluşudur. Bu durumda maksat da rüzgâr olur; "Fe esâbehâ i'sârun"[8] kavl-i celîlindeki i'sâr'ın rüzgâr[9] mânasında olması gibi. Hasan-ı Basrî'nin bundan maksadın gökler olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Zeccâc ise şöyle demiştir: "el-Mu'sır" boşalma vakti gelen bulut demektir. Artık son bulma, yani hasat vakti gelen şeye "müczir" denilmesi gibi[10].

---

8 "Sizden biri arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! Düşünesiniz diye Allah önünüze açık işaretler koyuyor" (el-Bakara, 2/266).

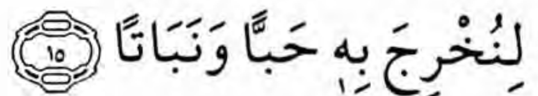
9 "İ'sâr", gök gürültüsü ve şimşek dolu bulutu sürükleyen rüzgâr demektir.

10 "Eczera'r-racül" (أجزر الرجل) denilir ve bununla yaşlandığı ve artık yok olma zamanının geldiği ifade edilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "czr" md.). el-Mu'sırât (الْمُعْصِرَات): Bulutlardır, çünkü o kasılarak suyu (yağmur) boşaltır. Nasıl ki hasat vakti yaklaştığı zaman "Ecezze ez-zer'u fe hüve mücezz" deniyorsa yağmurun yakın olması halinde bulut için de "mu'sır" denir (Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 272).

[§]Bulutlardan yağmurun yağdırılmasında nimetlerin, yüce kudretin ve engin hikmetin hatırlatılması vardır. Bu, üç yönden her biri ölümden sonra diriltilmenin gerekliliğini kabule götürür. Şöyle ki: Nimetlerin hatırlatılması şu yönden buna işaret eder: Damlalar peşpeşe gökten iner. Allah Teâlâ lütuf ve keremiyle bunların birbirine eklemlenmesini önler ve onlardan yararlanılması için her damlayı yeryüzüne tek başına ve peşpeşe indirir. Eğer böyle olmasaydı damlalar birbirine eklemlenseydi ve tek bir kütle haline gelseydi onun önünde hiçbir şey duramazdı ve yağmur rahmet olmaktan çıkar azap ve helâk sebebi olurdu. Allah Teâlâ fazlı keremi ve rahmeti ile onu birbirinden ayrı damlalar halinde indirdi ki mahlûkat ondan istifade ederek yararlansınlar. 12

Bunda, yüce kudretin ve engin hikmetin hatırlatılması da vardır. Çünkü O, yağmur yüklü bulutları yaratmış ve onu yağdırmayı takdir buyurduğu yere sürmüştür. Bilindiği gibi bu yağdırma işi bulutun kendi fiilinin bir sonucu olamaz. Çünkü bulutun, kendisini yağmurun indirilmesinin emredildiği yere sevketmesi mümkün değildir. Eğer yağdırma bulutun kendi fiilinin bir neticesi olsaydı o takdirde her nereden geçse oraya yağmuru indirmesi söz konusu olurdu. Eğer bulut gözenekli olsaydı, o takdirde rüzgâr içine girince içindeki yağmuru olduğu yere indiriverirdi. Bu böyle olmadığına göre Allah Teâlâ'nın engin hikmeti ve yüce kudreti ile O'nun eşsiz lütuf ve ihsanı ile bulutu oluşturduğu ve nereye yağmasını istiyorsa onu oraya göndermeyi takdir buyurduğu ve bütün bunların bulutun kendi fiili sonucu olmadığı anlaşılmış olur. Yeryüzündeki hikmet sahiplerinden bir bilge aynı yağmurun falanca yerde suyunu boşaltmayıp da filanca yerde yağdırmasının hikmetini anlamaya çalışsa bunu asla başaramaz. Allah, onlara hatırlattı ki O'nun engin hikmeti insan aklının erebileceği bir düzeyde değildir. Yine O'nun yüce kudreti beşer gücü ile ölçülebilecek gibi değildir. Aksine O, dilediğini yapmaya kādirdir ve dilediğini yapandır. Bunda, aynı zamanda göklerin, yeryüzünün ve havanın yönetim ve düzenlemesinin nihaî olarak bir ve Kahhâr olan Allah'a ait olduğunun hatırlatılması vardır. Zira hiçbir kimsenin çıkıp da gökten gönderilen yağmurun, yağması emredilen yere ulaşmasını engellemeye kalkışması mümkün değildir.

"Seccâc" (ثَجَّاج) kelimesi, ardınca sicim gibi yağan yağmur anlamına gelir. "Sec" (ثَجّ) dökmek ve akıtmak demektir.

15. "Size tohumlar, bitkiler... yetiştirmemiz için."

Tohum anlamına gelen "hab" (حَبّ) kelimesinin belirtilmesi, tarımı yapılmak istenilen bitkilerin tohumunun elde edilmesi amacıyla ekilip biçilmesinden dolayı olabilir. Bu durumda "nebât"ın anılması, tohumu bulunmayan bitkileri kastetmeye yönelik olur. Zira onların ziraatindeki amaç da (yonca, ot, çayır... gibi) bitkilerin kendilerinin elde edilmesidir. Bu ikisinin aynı anlama yönelik beyan olması da mümkündür. Zira tohumu olan aynı zamanda da bitkidir.

وَجَنَّاتٍ اَلْفَافًا

13 [§]*16. "Sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler."*

Daha önce de belirttiğimiz gibi "cennet", ağaçların dallarının birbirine girdiği ve pek çoğunun bir arada bulunduğu sık ağaçlık bir yerdir.

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا

17. "Şüphesiz ayırım günü vakit olarak belirlenmiştir."

"Mîkât" (مِيقَاتًا), "Mî'âd", yani vâd anı demektir. Allah o günde evvelkileri sonrakileri, iyilerini kötülerini, küçüklerini büyüklerini ne varsa hepsini bir araya getirmeyi vâdetti. O güne "yevme'l-fasl", yani ayırım günü denilmesi o günde dostlarla düşmanların birbirinden ayırtedilmesi ve her iki grubun da akıbetinin belli olmasından dolayıdır. Bugün zahiri bir ayrım günü değildir. Çünkü dünya her iki grup için de aynı şekilde geçmektedir. Gerçi araları tevfik ve hızlân[11] ile ayrılmakta ise de genel itibariyle bir ayrım yoktur.

"Yevme'l-fasl" (يَوْمَ الْفَصْلِ), yani ayırım günü hüküm günüdür, diye başka bir açıklama da yapılmıştır.

يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَتَأْتُونَ اَفْوَاجًا

18. "Sûra üflendiği gün, bölük bölük Allah'a gelirsiniz;"

"Sûra üflendiği gün"den maksadın ne olduğunu daha önce açıklamıştık[12]. "Bölük bölük Allah'a gelirsiniz" kelâm-ı celili hakkında değişik izahlar yapıl-

[11] Tevfik, kulun fiilinin Allah'ın yardımına erişmesi, hızlân ise fiili yaparken insanın yardımsız bırakılması demektir (çeviren).

[12] bk. el-En'âm, 6/73; en-Neml, 27/87; ez-Zümer, 39/68.

mıştır. Bazıları bunu, her bir ümmet ayrı ayrı, Muhammed ümmeti de ayrıca tek başına getirilir, diye yorumlamışlardır. Kimileri de buna "وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ" âyet-i[13] kerîmesinde de belirtildiği gibi "Herkes kendi taraftarları ile buluşturulur" anlamı vermişlerdir.

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًا ﴿١٩﴾

19. "Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur."

Kimileri, Allah'ın meleklerinden dilediğini indirmesi için göğün açıldığını, kıyâmetin dehşetinden dolayı göğün yarılıp dağılacağını söylemişlerdir. Kimileri de şak, feth ve infitâr kelimelerinin hepsinin aynı anlama geldiğini, ancak "feth" kelimesini kullanmasının o günün korkusunun şiddetini belirtmek için olduğunu söylemişlerdir. Hepsinin aynı anlama gelmesi de mümkündür. Çünkü "İnşikâk"ın belirtildiği yerde meleklerin inmesinden de bahsedilmiştir: "O gün sema örten bulutlarla yarılacak/açılacak, melekler peş peşe indirilecek"[14].

وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾

[§]*20. "Dağlar yürütülür, serap haline gelir."* 14

Âyetteki dağların seraba benzetilmesi, yürütüldüğünde artık bakan kimsenin gördüğü eski yerinde bulunmamasından dolayı olabilir. Bu haliyle bakan kimseye nispetle tıpkı bir serap gibi olur, uzaktan bakınca var gibidir, ancak yanına varınca bir şey bulamaz. Benzetme, hakikatte dağların bir serap gibi olduğu mânası taşımaz. Çünkü serap uzaktan sanki bir şeymiş gibi görülen ancak aslında bir şey olmayan göz yanılsamasıdır. Oysa dağlar, her ne kadar yerlerinden yürütülseler bile kendinde varlığı olan bir şeydir.

اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغِينَ مَاٰبًا ﴿٢٢﴾

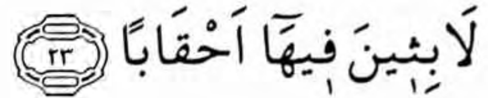
21-22. "Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir;"

---

[13] "İnsanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde" (et-Tekvir, 81/7).
[14] el-Furkân, 25/25.

Kimi müfessirler şöyle açıklamıştır: Cehennem, Allah'ın ilm-i ezelisinde kimin üzerine azap yazılmış idiyse onu gözetler ve bekler, ona azap eder, ondan asla kaçış imkânı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Cehennem kükremesiyle, homurdanmasıyla azabı hak etmiş olan kimseleri bekler ve onlara azap eder, Allah'ın gazap ettiklerine azap etmesiyle Rabb'ine olan itaat görevini yerine getirir ve O'na yakınlaşır. Başka bir yorum da şöyledir: "Mirsâden" (مِرْصَادًا) kelimesi mümin kâfir herkesin üzerinden geçtiği yerdir (cehennem üzerindeki köprü veya sırât). Ancak kâfir olanlar içine düşerler, mümin olanlar da kurtulurlar.

"Meâben" (مَآبًا) kelimesi dönüş yeri demektir. "Tâğî" (الطَّاغِي) ise Allah'ın koymuş olduğu sınır çizgilerini aşan, O'nun hukukuna riayet etmeyen ve nimetlerine karşı nankörlük eden kimse anlamına gelir.

15 [§]23. ***"Orada yıllar ve yıllar boyu kalırlar."***

Âyette "ahkāb" (أَحْقَابًا) kelimesi kullanılmış ancak ne kadar bir süre olduğu belirtilmemiştir. Eğer kâfirler hakkında onların orada kalmalarının süresi belli olsaydı o takdirde süre ile ilgili beyan mutlaka gelirdi. Nitekim kıyâmet gününün nihayetine dair öyle bir açıklama gelmiş ve şöyle buyrulmuştur: "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar"[15]; "Melekler ve ruh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar"[16]. Burada öyle bir süre belirleme olmadığına göre cehennem için belirlenmiş bir süre ile ilgili değildir. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir.

Bazılarına göre "ahkāb"ın mânası şöyledir: Onlar cehennemde üç "hukub" kalacaklardır. Her bir hukub seksen yıldır. Bunu da şöyle anlamak gerekir: Onlar orada azabın bir türünü görecekler, arkasından başka bir tür azap göreceklerdir, yani "Hukub"ların bitiminde azap kesilecek değildir. Ahkâb, vakitlerle ilgili nihayettir (en uzun olanıdır). Allah Teâlâ vakitlerin nihayetini ve en uzun olanını belirtmiştir ki onların orada ebedî kalacakları bilinsin. Aynen şu âyette ifade edildiği gibi: "Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır"[17]. Bu âyette gökler ve yerden bahsedilmiştir, çünkü bu ikisi devamlılığı ile bilinen varlıklardır. Dolayısıyla bu ifade ebedîliği anlat-

---

15 es-Secde, 32/5.
16 el-Meâric, 70/4.
17 Hûd, 11/107.

mış olmaktadır. Aynı şekilde bir olguyu, vakitlerin nihaî noktasına bağlamak da onların ebedî olarak orada kalacaklarının bilinmesi amacına mâtuftur.

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾

24-25. "Kaynar su ve yanan vücut akıntısı dışında bir serinletici, bir içecek tatmaksızın."

Bazıları, "berd" (بَرْد) kelimesinden maksadın uyku olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da rahat ve huzur olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları da onlardan sıcaklığı giderici olan bir serinlik tatmazlar, susuzluklarını giderici bir içecek içemezler, ancak kaynar su ve yanık vücut ifrazatı tadabilirler. "Hamîm" (حَمِيم), sıcaklığı son noktasına ulaşmış kaynar su demektir. [§]Gassâk (غَسَّاق) ise 16
zemherîr, yani dondurucu soğuktur. Kimi de şöyle demiştir: Onların bedenlerinden akan irin ve sarı su ki o yağ eriyiğidir. Buna göre mâna *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cehennem ehlinin tattıkları yiyecek ve içecekler onlara gıda olmaz, onlara hiçbir fayda sağlayamazlar. Buna mukabil yedikleri yiyecekler ve içtikleri içecekler helâklerinin sebebi olur. [Onların hararetleri her artışında susuzluklarını giderecek serin bir şey içmek isterler bu kez de zemherîr, yani dondurucu soğuk ile suvarırlar ve soğuk da onların helâklerinin başka bir sebebi olur]. İçtikleri o soğuk içecek onlara rahatlık vermez, susuzluklarına şifa olmaz. Onlar Allah Teâlâ'nın nitelediği gibidirler: "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar"[18]. Buna göre onlar ebedî olarak helâk içre kalırlar, öldürülmezler ki rahata ersinler, azap sona ermez ki hayatın tadına varsınlar. Denildi ki: "Gassâk", azabın bir çeşididir ve ne olduğunu Allah Teâlâ kullarından kimseye bildirmemiştir.

جَزَاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

26. "(Yaptıklarına) ***uygun bir karşılık olarak."***

"Cezâen vifâkan" (جَزَاءً وِفَاقًا), yani gördükleri cezalar yaptıklarının tam karşılığı olmakta, hak ettiklerinden ne fazla ne de noksan kılınmakta, aksine yaptıklarının tam karşılığını görmektedirler. Gördükleri cezanın iğrençlikte, yaptıkları amellerle tam bir uyum içinde olması diye bir yorum yapmak da mümkündür.

---

[18] Tâhâ, 20/74.

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾

27. "Doğrusu onlar hesaba çekileceklerini beklemiyorlardı."

Kimi âlimler bunu, hesaptan korkuları yoktu diye yorumlamışlardır. Kimi de ona gerçek anlamda beklenti içinde olma ve umma anlamı vermiştir. Yani onlar sevap umuyor değillerdi. Eğer "recâ"ya "korkma" anlamı verirsen, o takdirde "onlar inanmadıkları için bir korku duymuyorlardı" mânası verirsin. Aynı şekilde "recâ"yı ummak anlamında alırsan o takdir de de "onlar, yalanladıkları için hesaba çekilmeyi ummuyorlardı" şeklinde bir mâna vermek gerekir.

وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾

28. "Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı."

"Kizzâb" (كِذّاب) ve "tekzîb" (تكذيب) Arap dilinde aynıdır. Burada âyetlerden maksat âhiret hayatı ile ilgili âyetlerdir. Keza vahdâniyet âyetlerinin ve risâlet/peygamberlik âyetlerinin ve benzerlerinin kastedilmesi de mümkündür.

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾

17 [Ş]*29. "Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık."*

"İhsâ", yani sayıp dökme ve "kitâb", yani yazmanın aynı şey olması mümkündür. "İhsâ" ile kastedilenin kitapta, yani yazıda tespit edilen bilgiler olması da mümkündür. Nitekim şu âyette böyle kullanılmıştır: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir günah bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün"[19].

فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

30. "Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır."

---

[19] "...Suçluların 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün" (el-Kehf, 18/49).

Azabın arttırılması, devamlı ve kalıcı olmasıdır. Yoksa kendileri için belirlenmiş olan azabın miktarının arttırılması değildir. Zira Allah, onların ancak amellerine karşılık gelecek ölçüde cezalandırılacaklarını buyurmuştur[20]. Onların görmekte oldukları azap, amellerinin cezası olduğuna göre onun miktar olarak arttırılması ve böylece daha çok azap görmeleri caiz değildir. Buradan da anlaşılıyor ki sözü edilen arttırma azabın devamlı ve kalıcı oluşuna yöneliktir. O yüzdendir ki Hanefî mezhebine mensup âlimlerimiz "Fe zâdethüm îmânen" âyetinde[21] ve her ziyadeden bahseden diğer âyetlerde sözü edilen arttırmaları hep devamlılık ve kalıcılık şeklinde yorumlamışlardır. Yoksa azabın artması ya da eksilmesi söz konusu değildir.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿٣١﴾

31. "İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır."

"Mefâzen" (مَفَازًا) kelimesi azgınlar hakkında sözü edilen azabın her türlüsünden kurtulmuş olacaklar demektir.

حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿٣٢﴾

32. "Bahçeler, üzüm bağları;"

"Hadâik" (حَدَائِقَ) etrafı ağaçlarla çevrili olan bahçeler demektir. "A'nâben" üzüm bağlarıdır, anlamı gâyet açıktır. Müjde olarak belirtilmiştir ki onlar dünyada iken arzu etikleri her nimete nail olacaklardır.

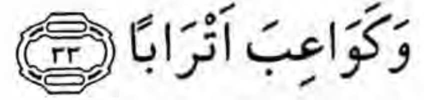
[§]Sonra esas olan şudur ki bu sûre, Allah Teâlâ'nın "Birbirlerine neyi so- 18
ruyorlar? Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?" buyruğunda beyan ettiği soru sormaların hemen akabinde inmiştir. Muhtemeldir ki onları böyle bir soru sormaya iten saik kendilerinde beliren şüpheler ya da akıllarında ortaya çıkan birtakım merak uyandırıcı sorulardı. Buna sebep onlar soruları sordular, kendilerine açıklansın ve içlerindeki kuşkular yok olsun. Allah (celle celâluh) da onlara nimetlerinin büyüklüğünü, tedvir ve tedbirinin, mutlak güç ve kudretinin akıllara hayranlık verici olduğunu ve onlar üzerinde her kim

---

20 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

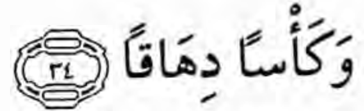
21 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir/kalıcı kılmıştır ve onlar sevinç içindedirler" (et-Tevbe, 9/24).

dikkatlice düşünürse, bu ibretlik bakışın kendilerini âhiret hayatının gerçekliğine götüreceğini ve şüphelerini de yok edeceğini bildirmiştir. Bunu şu (4. ve 5.) âyetle ortaya koymuştur: "Hayır! İleride bilecekler! Hayır hayır! Yakında bilecekler!" Ve her kim ki sırât-ı müstakîm üzere dosdoğru bir yaşantı sürer ve hak yola girerse onların akıbetlerinin hayır (mefâz) olacağını ve her kim de onlar üzerinde durmaz ve tefekkür etmezse ve kendi özüne karşı insaflı olmaz, her şeye hakkını vermezse ve imkânları kaybederse onların da varış yerlerinin "Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir; (21-22)" meâlindeki âyette belirttiği husus olacağını belirtmiştir. O kişi "Hayır! İleride bilecekler! (4) buyruğu gereği bunu bilecektir. Bu izah, âyete vaîd, yani azapla korkutma anlamı verilmesi halindedir.

33. "Gencecik yaşıt kızlar;"

"Kâ'ib" (كَاعِب) tomurcuk memeli kız demektir. Bu, yeni âdet görmeye başladığı zamanki körpe halidir. Göğüsleri kalkıktır. Bu, erkeklerin en çok arzu duydukları kadınsı özelliktir. "Etrâb" (أتْرَاب) ise yaşıtlar demektir. Bu beyanla da onların hep o yaşta kalacakları ve özelliklerinin hiç değişmeyeceği ve asla yaşlanmayacakları bildirilmiş olmaktadır.

34. "İçki dolu kadehler."

"Dihâkan" (دِهَاقًا), bir yoruma göre "dolu" demektir. Başka bir yoruma göre de "katışıksız, safi" anlamındadır. "Peşi peşine" anlamı olduğu da söylenmiştir. Allah, bardakları "dolu" olmakla niteledi ki bu cennetliklerin içtikleri bardakların dünyadakilerin aksine hiç eksilmeyeceği bilinsin. "Safi"lik anlamı verenler onların dünya içkilerinde olduğu gibi baş ağrısı verme, aklı baştan alma ve sarhoş etme gibi her türlü olumsuzluklardan, sıkıntı verecek hallerden uzak ve
19 temiz olma özelliğini kastederler. [S]Peş peşe anlamı verenler de şu yorumu yaparlar: Cennet şarabı onlar içtikleri sürece hiç kesilmez, tükenmez, aksine kadehler ardarda gelir, onlarda içmelerini engelleyecek sarhoşluk gibi haller yoktur ki içmekten geri dursunlar. Abbâs b. Abdülmuttalib'in (r.a.) şöyle dedi-

ği rivayet edilmiştir: "Biz Câhiliye döneminde sâkiye sunmasını istediğimiz de "İdhak lenâ" (ادهق لنا), yani "Doldur! Doldur!" derdik[22].

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾

35. "Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler."

Yani onlar orada kulak asılmaması gereken sözleri işitmezler, bilakis her hayırlı ne varsa onu duyarlar. Boş vermeyi gerektiren sözler yemin, lakırdı, yalan gibi sözlerdir. Onlar, dünya ehlinin işret meclislerinde duymaya alışık oldukları bu kabilden nahoş hiçbir söz işitmezler. "Kizzâben" (كذابا), eğer şeddesiz (tahfif ile) okunursa "kezib" kelimesinden gelir. O takdirde yalan söylemezler demek olur. Eğer şeddeli okunursa o takdirde "tekzîb" kelimesinden gelir ve birbirlerini yalanla itham etmezler, demek olur. Mâna sanki şöyledir: İçmekte oldukları şarap onlara böylesi bir etkide bulunmaz, dolayısıyla onları aynen dünya şaraplarının etkisi gibi yalan söylemeye ve birbirlerini yalancılıkla itham etmeye sevketmez. Âyetteki "Fîhâ", orada yani cennette demektir. Şuna da işaret etmekte yarar vardır. "Kizzâben" kelimesini bazıları iki yerde tahfif ile okumuşlardır. Biri burasıdır. Diğeri de "Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı"[23] meâlindeki âyette geçen kelime. Bazı kırâat imamları her iki yerde de onu şeddeli okumuşlardır. Bazı kırâatçılar da birincide şeddeli ikincisinde ise şeddesiz okumuşlardır. Kisâî'nin[24] şöyle dediği nakledilmiştir: Şeddesiz okuma Mudar lügatıdır. Şeddeli okuma ise Yemâniyye lügatıdır. "Kezzebehû tekzîben ve kizzâben" denilir, şu örnekteki gibi: "Harrabehû tahrîben ve hırrâben" (خربه تخريبا وخرابا). Ve bunun gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾

[§]36. "Bunlar Rabb'inin bol bol lütfettiği karşılıktır, bağıştır." **20**

Âyetteki "cezâ"; "'atâ" ve "hisâb" kelimeleri aynı kökten fiillerinin pekiştirme amaçlı masdar (mef'ûl-i mutlak) kipleridir; "cezâen cezâhum"; "'atâen 'atâhum" ve "hisâben hâsebehum" takdirindedir. Hasan-ı Basrî, amellerine se-

22 Müslim b. Nistâs'tan: İbn Abbâs hizmetini gören kölesine "İskınî dihâkan!" dedi. Kölesi de bardakları dolu dolu getirdi. İbn Abbâs: "İşte dihâk budur!" dedi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV/40).

23 Bu sûrenin 28. âyeti.

24 Sadece Kisâî "Velâ kizâben" şeklinde şeddesiz, diğerleri ise hep birlikte "kizzâben" şeklinde şeddeli okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 458).

bep onlara mükâfat verir, yani hak ettiklerinin üzerinde bir karşılık verir, anlamı vermiştir. Bazıları da, onlara pek çok bağışta bulunur o kadar ki onlardan her biri "Bana yeter, bana yeter!" der, diye bir yorum yapmışlardır. Bu yorumu teyit eden şöyle bir rivayet vardır: Rivayete göre İbn Abbâs (r.a.) âyeti "Cezâen min rabbike 'atâen hasenen" (جزاء من ربك عطاء حسنا) şeklinde okurdu. Bazıları da şöyle bir yorumda bulunmuşlardır: Hafaza meleklerinin yazdığı ve onlar adına her şeyi sayıp döktükleri ve korudukları amelleri karşılığında onlara karşılık verir. Onlara pek çok bağışta bulunur, onların gizleyip meleklerin dahi muttali olmasına izin vermedikleri amellerinin karşılığı olmak üzere pek çok sevap verir. Onlara insanların da bileceği şekilde açık ve aşikâr lütuf ve ihsanlarda bulunur.

Şöyle bir yorum da mümkündür: Sözü edilen karşılık kulun Rabb'inden bir lütuf olup, kulun kendi yaptıklarının bir karşılığı olarak hak ettiği değildir. Çünkü belirttiğimiz üzere beşer türünden istisnasız her insan Allah'tan kendisine gelen nimetlerin şükrünü eda etmek için bütün ömrünü ortaya koysa üzerine gereken şükrün hakikatine asla ulaşamaz. Zira şükür vecîbesini yerine getiren ve bu konuda muvaffak olan kimse şükrüne vesile olan nimetlerin arttırılmasına mazhar olacaktır. İnsan yaptığı amelin karşılığını bu şekilde dünyada alınca bu onun daha fazlasını hak etmesini gerekli kılmayacaktır. Buradan da anlaşıldı ki âhirette amellere verilen karşılık tamamen Allah'ın lütuf ve ihsanda bulunmasının bir sonucu olmaktadır, yoksa kulun hak etmesinin bir karşılığı değildir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"[25] Âyette Allah lütuf ve keremini "in'âm" olarak anmıştır. Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir"[26]. Onlara vermiş olduğu nimetleri, kendilerine yönelik fazlu kereminden ihsan etmiştir. Buradan da anlaşıldı ki Allah'ın onlara vermiş olduğu karşılık mahza Rab'den bir bağıştır.

"Hisâben" (حِسَابًا) çok, bol bol anlamındadır.

---

[25] en-Nisâ, 4/69.

[26] el-Hadîd, 57/21.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ
خِطَابًا

[§]*37. "O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir. O, Rahmân'dır. İnsanlar O'nun huzurunda* (izinsiz ve asılsız) ***konuşmaya yetkili olamayacaklar;"*** 21

Rab, mâlik ve sahip demektir. Allah Teâlâ, göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu belirtmekle bildirmek istedi ki kullarını kendisine ibadet etmekle sınamasının amacı hiçbir surette kendisi için değildir. Allah, kulun ibadetine ne ihtiyaç duyacak, ne de bundan dolayı kendisine bir yarar dokunacaktır. Bilakis O, zengindir; göklerde ve yeryüzünde her ne varsa O'na aittir. Kulların sınanmış oldukları ibadetler, onları tam olarak yapmaları halinde bizzat kendi çıkarları içindir. Buna mukabil onları gereği gibi yapmamaları halinde ortaya çıkacak zarar ve mahrumiyet de kendilerine yönelik olacaktır. "Rahmân" (الرَّحْمٰن) Allah, kendisinin Rahmân olduğunu beyan buyurdu ki insanlar O'nun rahmetini arzulasınlar, O'nu bilmeye (marifetullah) koşuşsunlar. "Lâ yemlikûne minhu hıtâben" (لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا). Yani Allah'ın heybeti, O'nun hukukunu tâzim sebebiyle O'nunla konuşma imkânı bulamazlar. Onun heybetinden dolayı şefaat olsun yahut davalaşma olsun ya da başka bir sebeple olsun huzurunda asla konuşmaya yeltenemezler.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ
الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا

38. "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir."

"Rûh" (الرُّوح) hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri onun Cibrîl (a.s.) olduğunu ileri sürmüştür. Kimileri de ondan maksadın müminlerin ruhları olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da ondan maksadın melekleri gözetleyenler olduğunu, onların melekleri gördüğünü fakat meleklerin onları görmediğini belirtmişlerdir. Ruhtan maksadın gökten indirilen kitaplar olması da mümkündür. Nitekim buna işaret olmak üzere Allah şöyle buyurmuştur: "Allah, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir"[27]. Bu yoruma göre kitap-

---

[27] en-Nahl, 16/2.

lar kendi hakkını vermeyen ve onları arkalarına atan kimselere karşı davacı olur, hakkını veren ve gereği ile de amel eden kimseler için de şefaatçi olur. Kimi de ruhun, asla bilinemeyecek türden bir sır olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir'[28].

[Şefaat, Büyük Günah İşleyen Müslümanlar İçindir]

Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir. Bunun şefaat edene yönelik olması mümkündür. Yani şefaat eden, şefaat ettiği konuda doğrudan başka bir şey söyleyemez. Allah'ın heybeti karşısında duydukları korku ve endişe onu hak söylemekten alıkoymaz, aksine Allah Teâlâ onu hak üzere sabitkadem yapar ve dili üzere doğruyu ortaya çıkarır. Bazıları da mânası şöyle demişlerdir: Ancak dünyada iken doğruyu, yani gerçeği söyleyenler şefaatçi olur.

22 [$]Denildi ki: Mânası, şefaatten nasibdar olacaklar sadece dünyada iken doğruyu (savab) dile getirenlerdir. "Savâb" (صَوَاب) ise dini yaşantısında tevhit üzere dosdoğru bir hayat sürmektir. Hz. Ali'den (r.a.) şöyle bir rivayet anlatılır. O bir gün yaşlı bir kadına uğradı. Kadın dua ediyor ve şöyle diyordu: "Allahım! Beni Muhammed aleyhisselâmın şefaatine nail eyle!" Hz. Ali ona dedi ki: "Öyle deme şöyle de! 'Allahım! Beni cennette Hz. Muhammed'in (a.s.) arkadaşlarından eyle!' Çünkü onun şefaati ümmetinden büyük günah sahipleri içindir!"

İşte bu ayırımdan hareketle Mûtezile mensupları bize itiraz ediyor ve diyor ki: "Eğer siz, 'Allahım! Bize Muhammed'in şefaatinden bir pay ayır!' derseniz, o takdirde siz 'Allahım! Bizi büyük günah işleyenlerden eyle!' demiş olursunuz. Çünkü sizin asılsız iddianıza göre onun şefaati büyük günahları işleyenler içindir".

Cevabı şöyledir: Büyük günah işleyip de şirke düşmemiş olan kimse işlediği büyük günah sebebiyle değil, öncesinde tevhide dayalı işlediği hayırları ve Rabb'ini azze ve celle tazim etmiş oluşundan dolayı şefaate lâyık olur. Onu şefaate lâyık kılan onun daha önceden işlemiş olduğu hasenatıdır. Eğer onlar olmasaydı büyük günah sahibi elbette ki şefaate nail olamazdı. Bu itibarla kul "Allahım! Beni peygamberinin şefaatine nail eyle! Ondan bir pay da bana ayır!" diye dua ettiğinde aslında şöyle demiş olmaktadır: Allahım! Beni hayırlı işler yapmaya muvaffak eyle ve beni, seni tâzim ile anan ve itaatle sana yakın olan

---

[28] el-İsrâ, 17/85.

kullarından eyle ki bu sayede ben de şefaate nail olayım, yoksa onun bu duasıyla kendisinin ehl-i kebâirden olmasını istemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu dediklerimizin doğruluğuna şu âyet de delildir: "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı"[29]. Allah Teâlâ bildirdi ki onun tesbihi, yani Allah'ın şanını yüceltmiş olması onu balığın karnından kurtaran etken olmuştur. Eğer o tesbih ediyor olmasaydı kurtuluşu hak etmeyecekti. Burada da durum aynıdır, büyük günah (kebîre) işleyen kimsenin şefaati hak etmesi ve bu suretle kurtuluşa ermesinin umulması onun daha önce işlemiş olduğu iyilikleri sebebiyledir, yoksa büyük günah işlemiş, ondan dolayı da şefaati hak etmiş değildir.

[S]Diğer taraftan Mûtezile mensupları küçük günahları işleyenlerin bü- 23
yük günahlardan kaçınmış olmaları şartıyla affedileceklerini söylerler. Aynı mantıkla gidilecek olursa onlara da şöyle denilebilecektir. Allah'a dua edip de kendisinin mağfiret edilmesini isteyen kimse sanki şöyle demiş olacaktır: "Allahım! Bana küçük günahlar işlet ki senin mağfiretini kazanayım". Eğer siz onun duasında mağfiret talep etmesi, sizin itiraz mahiyetinde ileri sürdüğünüz sözü söylemiş olmayı gerektirmez derseniz zaten biz de şunu deriz: "Allahım! Beni peygamberinin şefaatine nail eyle! Ondan bir pay da bana ayır!" diye dua edenin sözü sizinki ile aynıdır ve bu dua o kimseyi ehl-i kebâirden yapmayı gerektirmez.

ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ مَاٰباً ﴿٣٩﴾

39. "İşte bu, kesin olarak gelecek gündür. O halde kim dilerse Rabb'ine varan bir yol tutsun."

"Zâlike'l-yevmü'l-hak" (ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ). Denildi ki: Bunun mânası o günde haktan başka bir söz söylenmez, demektir. Hakkın bizzat günün kendisine yönelik olması da mümkündür. O takdirde mâna şöyle olur: "Onun olması haktır ve hiç kuşkusuz olacaktır!" **O halde kim dilerse Rabb'ine varan bir yol tutsun.** Bu âyetteki "meâben" (مَاٰباً) kelimesi merci, yani dönüş yeri anlamındadır. Yorumu şöyledir: Allah Teâlâ insanlara sapkınlık ve hidâyet yollarını gösterdi ve hiçbir kimseyi de hidâyet yolundan alıkoymadı, oraya giren girdi. Sapıklık yolunu tutanın sonunun da cehennem olacağını açıkladı. Kim rüşt ve hidâyet yolunu tutarsa onun varacağı yerin de cennet olduğunu belirtti. Kulun Allah Teâlâ'ya varması ve O'na varan bir yol tutmasının anlamı işte budur.

---

[29] es-Sâffât, 37/143-144.

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ
الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

40. "Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık."

Yakın bir azaba karşı sizi uyardık, yani sizi korkutarak uyarmış olduğumuz azabın gelişi, her ne kadar siz kendi kuruntunuza göre onu uzak görüyor olsanız da yakındır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulmuştur: "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın"[30].

24 [§]**İnsanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı gün...** Sözü edilen kişiden maksadın mümin ve kâfir ayırımı olmaksızın bütün insanlara yönelik olması mümkündür. "Mâ kaddemet yedâhu" (مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ) kelâm-ı celilindeki "yedâhu" (يَدَاهُ) kelimesinin özellikle belirtilmesi takdim tehirin duyular âleminde eller marifetiyle olmasından ötürüdür. Bu yüzden dünyada yapılan ameller ellere izafe edilmiştir. Her ne kadar işlenen günahların irtikabında ya da yapılan hayır işlerinde ellerin dahlinin olmaması muhtemel olsa bile çoğunluğa itibarla böyle bir kullanıma gidilmiştir. O Allah'ın rahmeti diye anılan "matar", yani yağmur gibidir; her ne kadar rahmet onun özelliği olmasa da. Çünkü o gökten Allah'ın rahmetiyle iner. Aynı şekilde kelâm da her ne kadar öyle olmasa da "lisan", yani dil diye isimlendirilir. Çünkü konuşulan kelâm, dil ile gerçekleştirilir. Aynı şekilde burada takdim de ellere nispet edilmiştir. Çünkü her ne kadar ellerin dahli olmasa bile duyular âleminde takdim eller ile gerçekleşir.

İnkârcı da, 'Keşke toprak olsaydım!' der. Allah bu temenniyi mümin için değil kâfir için kullanmıştır. Çünkü mümin hasenatının kabul gördüğünü, seyyiatının da mağfiret edildiğini görür ve dolayısıyla Allah'ın azabından ('ikāb) güven içinde olur. Kâfir ise seyyiatı sebebiyle sorgulanacağını buna mukabil kabul görmüş herhangi bir hasenatının da kalmadığını görür ve bunun üzerine de Allah Teâlâ'nın azabından kurtulabilmek umuduyla (hayvanlar gibi)

---

[30] en-Nahl, 16/1. İmam Mâtürîdî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Etâ emrullâh" hakkında izaha muhtaç iki husus vardır. Birincisi "emrullah"tır ondan maksat Allah'ın olmasını murat ettiği olgudur. İkincisi de onların acele etikleri akıbetin ne olduğudur? Onların acele ettikleri akıbet kıyâmettir. Nitekim şu âyet bunun delilidir: "Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın!" (eş-Şûrâ, 42/17).

toprak olmayı diler. Bazıları şöyle demişlerdir: Bütün vahşi hayvanlar, kuşlar mahşerde bir araya toplanır. Sonra Allah Teâlâ onlara "Toprak olun!" der. İşte o demde kâfir kendisinin de hayvanlar gibi toprak olup yok olması temennisinde bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]NÂZİÂT SÛRESİ 25

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ
سَبْحًا ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا ﴿٥﴾

1. "Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere;"

2. "Sâkin ve düzenli hareket edenlere;

3. "Yüzdükçe yüzenlere;

4. "Yarıştıkça yarışanlara;"

5. "Emri uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!"

Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere; Sâkin ve düzenli hareket edenlere... Bu ilâhî beyanın yorumuna dair farklı görüşler vardır. Kimileri burada sözü edilenlerin hepsini meleklere yormuşlardır:

"Ve'n-nâzi'âti garkan" (وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا) cümlesi kâfirlerin ruhlarını alan ve onları gerdikçe geren melekler anlamına gelir. Nasıl ki yayı geren gerdikçe gerer ya, işte onun gibi melekler de şiddetle çekerek onların ruhlarını alırlar[1]. Ya da onların ruhlarını almaları, boğulanın içinde bulunduğu dehşet halini andırır. Ya da melekler kâfirlerin ruhlarını alırlar da onlar cehennemi boylarlar.

"Ve'n-nâşitâti neştan" (وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا). Yani kâfirlerin ruhlarını zinde bir halde şiddetle çekip alan azap melekleri onların ruhlarını içlerinden şiddetle söküp dehşetle çekip alırlar. Denildi ki: Bu âyet müminler hakkındadır. [§]Me- 26

---

1 "Ağraka'n-nâzi'u fi'l-kavs" (أغرق النازع فى القوس) denilir ve bununla atıcının yayı sonuna kadar germesi kastedilir. "Ağraka fi'ş-şey" (أغرق فى الشىء) haddi tecavüz etti, aştı demektir. Kelimenin aslı okun çekilmesi anlamındaki "Nez'u's-sehm" kullanımındandır. Kur'ân'da "Ve'n-nâzi'âti garkan" şeklinde geçer. Ferrâ dedi ki: Ondan maksadın melekler olduğu ve nez'in de kâfirlerin ruhlarının göğüslerinden çekilip çıkartılması olduğu söylenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "grk" md.).

lekler müminlerin ruhlarını neşe içinde alırlar, yani nasıl ki bağından çözülen rahatlarsa[2], melekler de müminlerin ruhlarını öyle şefkatle alırlar. Buna göre bu âyet müminlerin ruhlarının yumuşakça alınmasını, birincisi ise kâfirlerin ruhlarının şiddetle çekilip çıkarılmasını ifade eder.

"Ve's-sâbihâti sebhan" (وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا). Denildi ki melekler müminlerin ruhlarını tereyağından kıl çeker gibi alırlar. Bir başka yoruma göre ise melekler gök ve yer arasında durmadan yüzerler.

"Fe's-sâbikâti sebkan" (فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا). Yani melekler müminlerin ruhlarını sühûletle almak için yarışırlar. Başka bir yoruma göre ise maksat peygamberlere (a.s.) vahiy ulaştırmak üzere birbirleri ile yarışan meleklerdir. Diğer bir yoruma göre ise onlardan maksat âlemlerin Rabbini anmaktan hiçbir zaman geri durmayan kerûbî[3] melekleridir.

"Fe'l-müdebbirâti emran" (فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا). Yaratıkların işlerini ve rızıklarını yönetmek ve yürütmekle görevli meleklerdir. Kimi müfessirler ise âyete yıldızlar anlamı vermiştir. Maksat insanların ihtiyaçlarına göre ve kendilerine biçilen birtakım faydaların ortaya çıkmasına hizmet etmek üzere doğacakları yerlerden doğup, batacakları yerlerden de batan yıldızlardır. Onlar sonra yeniden aynı şeyi yaparlar ve doğdukları yerlerden doğarlar ve hiç usanmazlar. Onlar zoraki değil, Allah'ın kendilerine emir buyurduğu işlevi yerine getirmek için yaptıklarını zindece yaparlar.

"Ve's-sâbihâti sebhan" (وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا). Bunlardan maksat da yıldızlardır. Onların yüzmelerinden maksat, insanlar için gizli kalan birtakım durumların açık hal alması için ufukta kendi yollarında dönmeleridir. Tıpkı şu âyette denildiği gibi: "Her biri bir yörüngede yüzmektedir"[4].

---

2 "Ve'n-nâşitâti neştan" (وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا). Maksadın önce doğan sonra batan yıldızlar olduğu söylenmiştir. Denildi ki zinde boğanın bir beldeden başka bir beldeye dolaşması gibi bir burçtan diğer burca durmadan dolaşan yıldızlardır. İbn Mesûd ve İbn Abbâs, maksadın yıldızlar olduğunu söylemişlerdir. Ferrâ, müminlerin ruhlarını neşe ile alan meleklerdir, dedi. Zeccâc ise şöyle açıklamıştır: Onlar meleklerdir, nasıl ki kuyudan durmadan sühûletle kova çekilirse onlar da müminlerin ruhlarını bedenlerinden öyle kolayca alırlar (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nşt" md.).

3 Kerb, kurb, yani yakınlık anlamındadır. Kerûbiyyûn adı verilen melekler ise hamele-i arşa en yakın olan meleklerdir. Ebu'r-Rebî' Ebu'l-Âliye'den onların meleklerin en büyükleri olduğunu, Cibrîl, Mikâil ve İsrâfil'in de onlardan olduğunu, onlara aynı zamanda "mukarrebûn" da denildiğini rivayet etmiştir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "krb" md.).

4 el-Enbiyâ, 21/33; Yâsîn, 36/40.

[§]"Fe's-sâbikâti sebkan" (فالسابقات سبقا). Bundan maksat meleklerdir. Bun- 27
lar birbirleri ile yarışırlar yahut onlar taşlamak ve kovmak üzere şeytanlarla yarışırlar, onların semaya yaklaşmalarına izin vermezler. Hasan-ı Basrî de âyeti böyle yorumlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetleri başka türlü yorumlayanlar da olmuştur. Buna göre "en-nâzi'âti garkan" insanın çıkarırken zorlandığı "kısî" (القسي) adlı ipek-keten karışımı bir elbisedir. "en-Nâşitât" ise kaçmaması için hayvanın bağlandığı ucu ilmekli iptir. "es-Sâbihât" gemiler, "es-sâbikât" atlardır. "Müdebbirât" ise meleklerdir. Atâ da böyle demiştir.

Kimileri de bu âyetleri müminlerin nefisleri ve ruhları ile tevil etmişlerdir. Buna göre **en-nâzi'ât** göğüslerde sıkışan ruhlardır. **en-Nâşitât** (ruhun) ayaklardan (ve parmaklardan) çıkarkenki halidir. Denildi ki: Müminlerin ruhları cennette kendileri için hazırlanan nimetleri görünce bedenden çıkmak için can atarlar. **es-Sâbihât** müminlerin ruhlarıdır. "Sâbihât" diye isimlendirilmesi, nasıl ki yüzmeyi bilen kimsenin sudan çıkması kendisine kolay gelirse, müminlerin ruhlarının bedenden çıkmasının da öyle kolay olmasından dolayıdır. **es-Sâbikât**, gene müminlerin ruhlarıdır. Kendisi için hazırlanan Allah'ın lütuflarını ve hayır namına kendisine müjdelenen şeyleri görünce bir an evvel onlara ulaşmak için sanki yarışa girer gibi olacağı için onlara böyle bir isim verilmiştir. Bu yorumu, Hz. Peygamber'in (a.s.) şu hadisi de destekler mahiyettedir: "Dünya müminin hapishanesi kâfirin cennetidir!"[5]

[§]Denildi ki: Hadisteki bu benzetme müminin ölümü anındadır. Ölüm 28
anı geldiğinde mümin kendisini sanki bir an evvel kurtulmayı ve rahata ermeyi temenni eden mahpus gibi hisseder. Çünkü o anda kendisi için hazırlanmış olan nimetleri görür ve ruhu bir an evvel beden kafesinden kurtulup da kendisi için hazırlanmış olan kıymetli makama ulaşmayı arzu eder. Kâfir ise ölüm anında kendisi için hazırlanmış olan azabı görünce, çıkmasın diye ruhunu içinde tutmaya çabalar. İşte o hengâmede, âhirette kendisi için hazırlanan azabı gördüğü için oraya düşme korkusuyla dört elle sarıldığı dünya kendisine sanki cennetmiş gibi gelir. Hz. Peygamber'in (a.s.) şu hadisini de bu şekilde yorumlamak gerekir denilmiştir. "Kim Allah'a kavuşmayı isterse Allah da ona kavuşmayı sever. Kim de Allah ile buluşmayı sevmezse Allah da onunla buluşmayı sevmez"[6]. Sözü edilen sevme ve nefret ölüm anında vuku bulan bir du-

---

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323, Müslim, "Zühd ve Rekâik", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3, Tirmizî, "Zühd", 16.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buharî, "Rikâk", 41; Müslim, "Zikr", 5.

rumdur. Mümin ölüm anında kendisine cennetteki makamı ve sevapları gösterilince canının bir an evvel çıkmasını arzu eder ve Allah Teâlâ ile buluşmayı sever. Allah da onunla karşılaşmayı sever. Kâfir ise o anda canının çıkmasını asla istemez. Zira Allah ile karşılaşmayı sevmez. Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fe'l-müdebbirâti emran. Tefsirciler ittifakla dediler ki bunlardan maksat, mahlûkatın işlerini ve rızıklarını yürütmekle görevli meleklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra yemin ve kasem ile neyin kastedildiğine dair de ihtilaf edilmiştir. Kimileri üzerine yemin edilen konunun "Einnâ le merdûdûne fi'l-hâfirah"[7] (أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ) sözü olduğunu söylemişlerdir. Onlara cevap olmak üzere "kasem olsun ki siz elbette diriltileceksiniz ve kıyâmet günü haktır" denilmek istenmiştir. Sanki Allah Teâlâ bu sayılanlara yemin ederek onların ölümden sonra yeniden diriltileceğini beyan buyurmuştur. Cevabı ise burada mâna akışı itibariyle ona işaret ettiği için gizli bırakılmıştır. Kimilerine göre ise yeminden kastedilen şu ilâhî beyandır: "O gün şiddetle sarsan sarsar".

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾

29 [§]*6. "O gün şiddetle sarsan sarsar;"*

7. "Onu ikinci sarsıntı izler!"

Allah sözü edilenlere yemin etti, dolayısıyla iki üflemenin (nefha) elbette gerçekleşeceğini teyit etti. Birinci nefha ile bütün mahlûkat ölecektir, ikinci nefha ise ölülerin diriltilmesi içindir. "Râcife" nefha, yani üfleme demektir. Nefhadan soluk alıp vermekten ibaret olan hakikat anlamının kastedilmesi de mümkündür. Buna göre nefha, yani soluk alıp verme ölümün ve hayatın belirtisi olur, öldürme ve diriltmenin illeti olmaz.

Sonra ihtilaf edilmiş ve kimileri nefhaya hakikat mânası vermiştir. Buna göre birinci nefha, yani sûra birinci üfleme ile birlikte bütün yaratıklar helâk olacaktır. İkinci nefha, yani ikinci sûra üfleme ile de dirileceklerdir. Kimi de nefhanın iki değil üç olduğunu iddia etmiştir. Buna göre birinci nefha, yani sûra ilk üfleme korkutma ve dehşete düşürmek içindir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın

---

[7] "(İnkârcılar), 'Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz?' diyorlar' (Sûrenin 10. âyeti).

karnındaki çocuğu düşürecektir..."[8] İkinci nefha, yani sûra ikinci üfleme ile bütün yaratıklar helâk olacaktır: Şu ilâhî beyan buna işaret etmektedir: "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek..."[9] Üçüncü nefha, yani üçüncü nefhada sûra üfleme ile ise herkes dirilecektir. (Aynı beyanın devamında) şöyle buyurulmaktadır: "Sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar"[10].

Kimi de burada sözü edilen sûra üflemenin hakikat anlamında olmayıp tamamen bir temsil olduğunu söylemişlerdir. Bunlar anlatılanların üfleme temsili üzerinden anlatılmasını ölümden sonra tekrar diriltilmenin ve ölülere yeniden hayat vermenin Allah Teâlâ'ya çok kolay olması, aynen üfleyenin üflemesinin kendisine hafif gelmesi gibi hafif olduğunu belirtmek içindir. Ya da süratli olması nedeniyle böyle bir temsile gidilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[11].

Dediler ki "racfe" (الرَّاجِفَةُ) deprem ve sallanmadır. "Tetbeuhe'r-râdife" (تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ) cümlesinden maksat da onu takip eden diğer sarsıntıdır.

قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ﴿٨﴾

[§]8. ***"İşte o gün korkudan yürekler ağıza gelir."*** 30

Eğer kasem, yani yemin âhiret hayatının ispatına yönelik idiyse o takdirde âyette ölümden sonra diriltme ile ilgili hallere ve fiillere işaret vardır. Eğer "O gün şiddetle sarsan sarsar; onu ikinci sarsıntı izler!"[12] meâlindeki âyetler üzere düzenlenmiş ise o takdirde şöyle yorumlanır. Sanki onlar sordular ve dediler ki "O günde kalpler nasıl olur?"; cevap olarak da "Vâcife, yani korku dolu, korkudan yürekleri ağıza gelir halde..." denilmiş olur. "Vâcife" (الْوَاجِفَةُ) korkan ve ürperen demektir.

أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿٩﴾

9. "(İnsanların) ***gözlerine korku çöker."***

---

[8] el-Hac, 22/1-2.
[9] ez-Zümer, 39/68.
[10] ez-Zümer, 39/68.
[11] en-Nahl, 16/77.
[12] Önceki iki âyet.

[Kıyâmet Dehşetinden Gözlerin Belermesi]

"Hâşi'a" (خَاشِعَةٌ) kelimesi zelil, hor ve hakir bir halde demektir. Özellikle kalplerin ve gözlerin belirtilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o dehşet anında kişinin kalbini ve gözünü kullanamaz halde olmasındandır. Aksine o hengâmede kalplere birtakım düşünceler ve doğuşlar[13] arız olur ki onları kalplerden uzaklaştırmak mümkün olmaz. Aynı şey göz için de söz konusudur. Allah Teâlâ, onları saran korku ve dehşet halinin onların kalplerini ve gözlerini normal işlevlerini yerine getirmekten alıkoyacağını, ancak bu korkunun saikine odaklanacağını, başka bir iş göremez hale geleceğini, kalplerin başka bir şey düşünemeyeceğini bildiriyor. Dahası kalpler kendisini bürüyen korkunun şiddetinden karar kılamaz bir halde düşünemeyen ve ne yapacağını bilemeyen hale gelir. İkincisi kişi, başına bir iş gelip de kendisini zor durumda hissettiği zaman her türlü çareye başvurur, gözünü her bir şeyin üzerine diker ve onların devreye sokularak kurtulacağı bir çıkış yolu bulmayı arar. Ancak o günde umutlar tükenir ve kişi tedbiri elden bırakır, kalpler bomboş kalır ve bir yerde karar kılamaz olur. Başına gelen musibetin şiddetinden dolayı herhangi bir tedbire başvurma yoluna giremez. Gözler çağırıcının çağırdığına dair korku ve zillet içinde çakılı kalır.

يَقُولُونَ أَءِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾

31 [§] ***10.*** "(İnkârcılar), ***'Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz?' diyorlar."***

Onlar derler ki: Yani şimdi biz yeni bir yaratılışla dünyadaki ilk halimize mi döndürüleceğiz. "Etâ fulânun fulânen ferace'a 'alâ hâfiratihî" (أتى فلان فلاناً فرجع على حافرته), yani falan, filancaya geldi ve geldiği izi takip ederek geldiği yere döndü, denilir. Bir Arap atasözünde de şöyle denir: "en-Nakdü inde'l-hâfira" (النقد عند الحافرة), yani peşin ödeme, pazarlığın bitiminin hemen ardından yapılır. Onlar bu sözlerini âhiret hayatını inkâr ederek ve alaya alarak söylemişlerdir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu ifade hayvanın iz çukuru demek olan "hâfiru'd-dâbbe"den (حافر الدابة) alınmıştır; süvari, bindiği hayvanın izi sıra gerisin geri giderek ilk başladığı yere varır.

---

[13] "el-Bedât" (البداة) kişinin kalbine doğan görüş. Çoğulu "bedâ" ve "bedevât" gelir. "Fulân zû bedevât" ve "ebu'l-bedevât" denilir. Bu, kişinin kendisine birtakım görüşler belirmesi ve içlerinden en uygun olanına uyması halini ifade eder (*el-Mu'cemü'l-vasît*, "bdv" md.).

ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾

11. "Çürümüş kemikler olmuş iken mi?"

"Nâhira" (الناخرة) çürümüş, artık un ufak olmuş nesne demektir. "Nehıra" (النخرة) ise çürümüş ve rüzgâr tarafından savrulup yok olmuş anlamındadır.

قَالُوا تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Ve ekliyorlar: 'O zaman bu, (bizim için) *ziyanlı bir dönüş olur!'"*

Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir (el-Esam) dediler ki: Bu söz onların âhiret hayatını inkâr etmeleri demektir. Yani bu asla olmayacak demiş olmaktadırlar. Diğerleri ise şöyle mâna verdiler: (Onlara göre) eğer müslümanların sandığı gibi yeni bir dönüş olsaydı o takdirde [§]o kendileri için çok ziyanda bir 32
dönüş olurdu. Çünkü kâfirler şöyle düşünüyorlardı: Kendileri dünyada iken daha müreffeh ve varlıklı bir yaşam sürmekteydiler. Buna mukabil müslümanlar ise darlık ve şiddetli geçim sıkıntısı içindeydiler. Dolayısıyla tekrar dönecek olurlarsa gene aynısı olacaktı. Allah'ın şu yüce beyanına bakmaz mısın?! "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[14]. Onlar Allah'ın dünyada iken kendilerine daha çok nimet vermesini, kendilerinin O'na müminlerden daha yakın durmalarına ve mertebece onlardan daha üstün olmalarına bağlıyorlardı. Çünkü Allah'ın, dostlarına sıkıntı vermesi, düşmanlarına ise genişlik vermesi düşünülemezdi. Kendilerine genişlik verildiğine göre zannediyorlardı ki kendileri dünyada ve âhirette daha üstündüler, kendilerine muhalefet edenler ise kaybedenlerdi. Kimileri de bu kelâmı, kâfirlerin sözlerinden ayrı görmüşler ve bunun onlara yönelik bir özellik olduğunu zannetmişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Kendilerini, mallarını ve ailelerini kaybetmiş olmaları sebebiyle onlar için "hâsira", yani ziyandadırlar, denilmiştir. "Hâsira" (خَاسِرَة), "muhsira" (zarar eden, ziyanda olan) anlamındadır.

فَاِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾

13. "Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar."

Âyet, o vaktin oluş süratini ve Allah Teâlâ'ya kolaylığını bildirir.

---

[14] el-Kehf, 18/36.

فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

14. "Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"

"Sâhire" (السّاهرة) kelimesi arzın yüzü demektir. Bu kelime ile o günde kapanmayan, uyku nedir bilmeyen aksine hor ve hakir biçimde çağrıcıya (dâî) odaklanan gözlerin kastedilmiş olması da mümkündür[15].

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾

15. "Sana Mûsâ'nın haberi geldi mi?"

Bazı tefsirciler şöyle dediler: "Evet, elbette sana geldi. Bu itibarla sen on-
ları onunla korkut!" Hasan-ı Basrî dedi ki: Ona gelmemişti. Bununla gelmiş
33 oldu. Nitekim bir adam diğerine: "Sana falanın yaptığı ulaştı mı?" [S]der ve
bununla an itibariyle haberi olmadığı bir konuyu kendisine bu sözüyle bildir-
mek ister. Peygamberler kıssalarını anlatmanın birtakım faydaları olduğundan
bahsetmiş, peygamberliğin ispatı, onlarla kötü ilişki içine girenlerin uyarılma-
sı gibi hususlar içerdiğini bildirmiştik. Nasıl ki Firavun ve adamlarının Mûsâ
peygamberle olan ilişkilerinde kötü davrandıkları için başlarına birtakım
felâketler geldiyse (Mekke müşriklerinin de) aynı tavrı göstermeleri halinde
başlarına benzer felâketlerin gelmesi beklenir.

اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾

16. "Rabb'i ona kutsal vadi Tuvâ'da şöyle seslenmişti:"

Tuvâ bahsedilen vadinin adıdır, denilmiştir. Yine denildi ki oraya Tuvâ denilmesi, iki defa kutsanmış olması sebebiyledir. Birincisinde İbrahim peygamberin (a.s.) oraya gelişinde, ikincisinde de Mûsâ aleyhisselâmın gelişinde kutsanmıştır.

Sonra Allah, o konuşmayı (hadîs) bir keresinde (حَد۪يثُ مُوسٰى) şeklinde Hz. Mûsâ'ya, bir diğerinde de kendisine izafe etmiştir. Buyurdu ki: "İz nâdâhu" (اِذْ نَادٰيهُ). Âyetin zâhirine göre onunla konuşan bizzat Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ'ya

[15] Muhtemelen müellif Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celiline işaret etmek istemektedir: "Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde; gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/6-8. Ayrıca bk. İbrâhim, 14/42-43).

izafe edilmesi daha önce geçen "hattâ yesme'a kelâmallâhi" (حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ)[16] ve "İnnehû le-kavlü rasûlin kerim" (إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ)[17] âyetlerinin tefsirinde de belirttiğimiz gibi kelâmın aslının Allah'tan olmasından ötürüdür.

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾

17. "Firavun'a git! O hakikaten azdı."

Yani nimetlerin içinde isyan etti ve azdı, küfrân-ı nimette bulundu da bu sebeple Allah Teâlâ'ya şükür etmedi.

فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾

18. "De ki: 'Arınmayı ister misin?'"

Yani davetine icabet ettiğin zaman arınacağın kimsenin çağrısına evet diyecek misin? Ya da sende, nefsinin arınacağı ve gelişeceği davet konusu olan İslâm'a karşı bir kabul arzusu yok mu? Sonra bu âyette şöyle bir ders de vardır:
[§]Her kim başkasını erginliği ve olgunluğu kendisine bağlı olan bir davra- 34
nışa davette bulunacak olursa onun yapması gerekli olan iş önce onu şefkatle (rıfk) ve yumuşaklıkla davet etmesidir. Nitekim Allah Teâlâ bunu Hz. Mûsâ ve Hârun peygamberlere emretmiş ve onlara şöyle buyurmuştur: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin!"[18] Aynı şekilde burada da "Arınmayı ister misin?" buyurmuştur. Bunun ardından da davete icabete yanaşmaması halinde sözünü şiddetli bir azara dönüştürmüştür. Mûsâ peygamberin ağzından hikâye edilen şu kavl-i celîlinde olduğu gibi: "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!'"[19]

وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾

19. "Ve seni Rabb'inin yoluna iletmemi? Böylece O'na saygılı davranırsın."

---

16 "Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al" (et-Tevbe, 9/6).

17 "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür" (el-Vâkıa, 69/40; et-Tekvîr, 81/19).

18 Tâhâ, 20/44.

19 el-İsrâ, 17/102.

Yani ben, Rabb'ine dönmen için sana kılavuzluk edeyim de sen hidâyeti bulduğunda O'ndan korkasın, yani O'nun azamet ve celâlini öğrendiğinde onun azabından korkasın da böylece bilgi, Allah korkusu meyvesini vermiş olsun. Şu âyete bakmaz mısın: "Kulları içinden ancak bilenler (ulemâ), Allah'ın büyüklüğü karşısında haşyet duyarlar"[20]. Yahut seni Rabb'ine itaat haline kılavuzluk edeyim, O'na isyan etmiş olduğunda O'nun azabına uğrayacağını bildireyim de Sen **korkasın** ve O'na asla isyan etmeyesin.

فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾

20. "Ve Mûsâ ona en büyük mûcizeyi gösterdi."

Kimi tefsirciler dediler ki en büyük mûcize "yed-i beyzâ"dır. En büyük diye nitelenmesi şundan dolayı idi: Onlar sihirlerini ipler ve değnekler vasıtasıyla yapmışlar, buna karşın el kullanılmamıştı. O yüzden el, onların sihirleri türünden değildi. İşte bu yüzden de ona "en büyük" denildi. Kimi tefsirciler ise en büyük mûcizenin Hz. Mûsâ'nın asası olduğunu söylediler. Çünkü onun sihirbazlara karşı üstün gelmesi, onların sihir türünden ortaya koydukları her bir sihri yutan asası vasıtasıyla olmuştu. Aslında onun mûcizelerinden her biri büyüktü. Nitekim bu hususa başka bir âyette işaret edilmiştir: "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü"[21]. Dolayısıyla akıl ve sağduyu sahiplerince üzerinde durulması ve düşünülmesi halinde görülecektir ki onlardan her biri diğerinden daha büyüktü. *Başarıya ulaştıran yalnızca Allah'tır.*

فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾

35 *[§]21. "O ise hemen yalanladı ve karşı çıktı."*

Yani Allah'ın âyetlerini yalanladı, nebîsi Mûsâ aleyhisselâma isyan etti, ona itaat etmedi.

ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾

22. "Sonra mücadele etmek üzere sırt çevirdi."

---

[20] Fâtır, 35/28.
[21] ez-Zuhruf, 43/48.

Hasan-ı Basrî dedi ki: Firavun hafifmeşrep ve taşkın biriydi[22]. Yoksa hükümdarlar herhangi bir işe davet edildiklerinde ya çağrıcının davetine icabette bulunmak ya da onu reddetmek için üzerinde durup, inceden inceye düşünürler. Sırt çevirip arka dönmek ve tavır almak ancak hafifmeşrepliğin ve taşkınlığın bir ifadesidir. Diğerleri ise: Allah'a itaatten yüz çevirdi ve O'na sırtını döndü, sihirbazları toplamak için harekete geçti ya da Hz. Mûsâ'ya "Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle"[23] diyenleri bir araya toplamak için harekete geçti.

فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾

23. "Derhal adamlarını toplayıp seslendi:"

24. "'Ben sizin en yüce Rabb'inizim!' dedi."

Lânetli Firavun aslında kendisinin göğün ve yerin Rabb'i olmadığını gayet iyi biliyordu. Fakat o, kavmi için birtakım putlar edinmişti ve halkına kendisine yaklaştırmaları için onlara tapmalarını emretmekteydi. Ancak kendi seçkinleri söz konusu olduğunda onların kendisine tapınmalarına izin veriyor ve onlar içinden özel kimselere kendisine tapınmalarını emrediyordu. O yüzden de kendisini en yüce Rab olarak isimlendiriyordu.

فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُو۫لٰى ﴿٢٥﴾

25. "Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi."

Kimi müfessirler bunu şöyle yorumladı: Onu her iki sözünün de karşılığı olarak azap ile cezalandırdı. Birincisi onlara söylediği "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum"[24] sözü idi. İkincisi ise "Ben sizin en yüce Rabb'inizim!" sözü idi. Kimi de bunu şöyle yorumladı: Onun şimdiye dek işlediği suçlar ve boğuluşuna kadar olan yaptığı taşkınlıklar yüzünden onu azapla cezalandırdı. Kimi de onu hem dünya hem de âhiret azabı ile cezalandırdı, diye yorumlamıştır. Dünyada iken denizde boğmuştur, öldükten sonra da ruhuna azap etmiştir. Şu âyet buna işaret etmektedir: "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir". O bu ateşe tâbileri ile birlikte girecektir. "Kıyâmet kop-

---

22 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 307; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI, 42.

23 Tâhâ, 20/58.

24 el-Kasas, 28/38.

tuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek"[25]. Böylece dünya azabı ile âhiret azabı birbirine eklenecektir.

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾

36 [§]*26. "Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!"*

Bütün bunlarda alınacak bir ibret vardır. Hal böyle iken ondan ders alacak olanlar, yaptıklarının akıbetinden endişe duyanlar ve Allah Teâlâ'nın yapıp ettiklerine karşılık olarak kendilerini azaba çarptıracağından korkanlardır.

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾

27. "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı."

28. "Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi."

Bu âyetin "Yevme tercufu'r-râcife"[26] (يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ) âyetiyle bağlantılı olması mümkündür. Buna göre âyet ölümden sonra diriltilmenin ve âhiret hayatının ispatı olur, "eentüm eşeddü halkan" (ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا), yani "sizi yaratmak mı daha zor" âyeti de onu teyit etmiş olur.

Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Bu kelâm-ı celîl hakkında değişik yorumlar mümkündür. Birincisi şudur: Onları ölümden sonra diriltmesi ve yeni bir hayata yaratması âhiret hayatını inkâr edenlerin akıllarına göre gökleri yaratmadan daha kolaydır. Oysa onlar Allah'ın göklerin yaratıcısı olduğunu kabul etmektedirler. Yaratılması, kendilerinin yaratılmasından daha zor olmasına rağmen göklerin yaratılması onların akıllarınca muhal olmadığına göre nasıl oluyor da ölümden sonra diriltileceklerini ve eski halleri üzere yeniden yaratılacaklarını inkâr edebiliyorlar?! Oysa bu ikincisi onların akıllarınca daha kolay idi.

Başka bir izah da mümkündür: Şöyle ki: Yaratılışının muazzamlığına rağmen gök, kendi özü hakkında korkmuş ve emanetin kendisine arzı esnasında kabule yanaşmamış, Allah Teâlâ'nın azabından korkmuştur. Hal böyle iken zayıf haliyle şu insana ne oluyor da kendisine yapılan daveti kabule bir türlü

---

25 el-Mü'min, 40/46.

26 Bu sûrenin altıncı âyeti.

yanaşmıyor?! Hal böyle iken imdi bu insan kendi özü hakkında endişe edip de Allah'ın azabından korkmaz mı?! Oysa cehennem ve cennet sadece insan için yaratılmıştır. Böylece Allah Teâlâ onları uyarıyor, korksunlar da işlemekte oldukları kötülüklerden, taşkınlıklardan uzak dursunlar ve resûlün (a.s.) kendilerini davet ettiği dine icabet edip gereğini yapsınlar, istiyor.

[§]Bu âyetin "İze's-semâu'n fetarat"[27] ve "İze's-semâu'nşakkat"[28] sûreleriyle 37
bağlantılı olması mümkündür. Buna göre anlam şöyledir: Gök bunca muazzamlığı ve itaatkârlığıyla o gün için dayanamıyor da bunca zâfı ile insan nasıl oluyor da o günün dehşetine dayanacak oluyor?! Bu da aynı şekilde korkutma amacı taşıyor.

Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi. "Benâhâ" (بناها), yani onu yarattı. "Rafe'a semkehâ" (رفع سمكها), yani tavanını yükseltti. "Fe sevvâhâ" (فسويها), yani onu yeryüzü ile örtüşecek şekilde düzeltti. Ya da hikmetin gerektirdiği ve vahdâniyete işaret edecek şekilde onu şekillendirdi.

Hiç kimse, Allah Teâlâ'nın "benâhâ", yani bina etti kavl-i celîlinden insanların yapmış oldukları tarzda bir bina anlamamıştır. Keza "raf'"dan insanlara nispet edilen kaldırmayı da anlamamıştır. Aynı şekilde "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı" sözünden insanlara mahsus olan yaymayı anlamamıştır. Hal böyle iken bazı insanlara ne oluyor da Allah Teâlâ'ya nispet edilen "gelme" fiilinden, insanların yaptıkları fiili anlamaya kalkışıyorlar?! Eğer bunların başına taş düşmüş de onları böylesi olumsuz bir mânayı anlamaya sevketmiş ise o başka, yoksa böylesi vehme dayalı bir yoruma gitmek akıl kârı değildir!

وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾

29. "Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı."

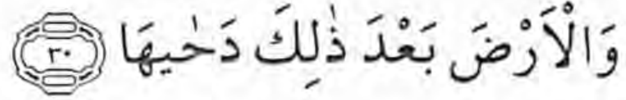
Gecesini kararttı, yani gecesini karanlık yaptı. **Gündüzünü ağarttı**, yani gündüzü aydınlık yaptı. Gecenin karanlık gündüzün aydınlık yapılmasında ölümden sonra diriltilmeyi inkâr edenlerin akıllarına gelen şüphelerin giderilmesi vardır. [§]Şöyle ki: O, latîf bir vakitte geceyi karartıyor ve karanlığı her 38
şeyi bürüyor, sonra en az bir sürede onları sanki hiç olmamış gibi yok ediyor, daha sonra onları tekrar varediyor. O kadar ki birisi kalksa ve ilki ile ikinci arasını ayırtetmeye kalksa buna güç yetiremez. Ayırtetme bir tarafa ilkinin ikinci, ikincinin de ilki içinde olduğunu düşünür. Bu ilkin karanlığın yok olması ve

---

[27] el-İnfitâr, 82/1.

[28] el-İnşikâk 84/1.

tamamen kendisinden bir eser kalmayacak şekilde gitmesi sonucu olur. Buna kādir olan, ilk yaratılıştan birtakım izler kalmış olması halinde onları yeni bir yaratılışla yaratmaya evleviyetle kādir olur. Sonra gece ve gündüzü göğe izafe etti, çünkü onların ortaya çıkışı gökte belirir.

30. "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı."

"Dehâhâ" (دَحٰيهَا) onu serdi demektir. Kimi müfessirler bunu şöyle yorumlamışlardır: Allah, onları önce toplu olarak yarattı, sonra gökleri yarattıktan sonra da onları yaydı. Dikkat edersen "Halakahâ" değil de "dehâhâ" buyurdu, yani serdi. Kimileri de şöyle açıklamışlardır: Allah önce dünya semasını yarattı, sonra ardından yerleri yarattı, ardından da geri kalan altı göğü yarattı. Kimine göre ise bu şöyle oldu: Yeryüzü serilmeden önce top halinde Beytülmakdis'in altındaydı, ondan sonra onu serdi. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Böyle bir yorum imkânsızdır, çünkü yeryüzünün bütünüyle ve olanca genişliği ile Beytülmakdis altında olması mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bize göre bunun mânası şudur: Eğer bu beyanın yorumu onların dedikleri gibi ise o takdirde maksat yaratıldıkları cevhere yöneliktir. Yani Allah'ın yeryüzünü yaratmış olduğu cevher/öz Beytülmakdis'in altında idi demektir. Yoksa mevcut haliyle yeryüzünün Beytülmakdis'in altında olması kastedilmiş değildir. Bu aynen insanın nutfeden (erlik suyu/atmık) yaratılmış olmasını ifade etmek gibidir. İnsanın bütün varlığı ile nutfe içinde olması mümkün değildir. Keza topraktan yaratıldığını söylemek, onun mevcut haliyle toprakta bulunduğunu söylemek değildir. Bunun mânası insanın o cevherden yaratılmış olduğunu ifade etmektir. Bahsedilen konuda da yorum aynı olmalıdır.

39 [§]Kimileri de şöyle yanlış bir kanaate kapılmışlardır. Onlara göre yerlerin ve göklerin yaratılışı güya aynı anda imiş. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre ise yerler gökten önce yaratılmıştır. Buna şu ilâhî beyan delildir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan..."[29] Bir başka yerde de şöyle buyurulmuştur: "Sonra O, duman halinde olan semaya yöneldi"[30].

Dedi ki: "Semâ" (السَّمَاء) ismi, bir şeyin üstüdür. Nitekim evin tavanına da insanın tepesinde olduğu için "semâ" denilir.

---

[29] el-Bakara, 2/29.

[30] Fussılet, 41/11.

أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾

31. "Yerden suyunu ve bitkisini çıkardı."

Sonra hamdetmemiz için biz insanlar adına yarattığı ve hayvanlar için yerden çıkarttığı ürünleri zikretti. Böylece nimetlerini hatırlatarak bizim kendisine hamd ile şükretmemizi amaçladı. Zira hayvanlar da bizim için yaratılmıştır. Onların yararına olan yiyecekler sonuçta bizim de yararımıza olmaktadır. Zira biz o çıkarılan yiyecekler vasıtasıyla hayvanlardan yararlanabilmekteyiz.

وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾

32. "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi."

Yani üstündekilerle birlikte sağa sola yalpalamasın diye yeryüzünü dağlarla sabitledi.

مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

33. "Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için."

Bu âyette Allah Teâlâ'nın bizim yararımıza sunduğu her bir nimette hay-
vanlar için de bir fayda sağladığına dair işaret vardır. Hayvanlara özel kıldığı
şeylerde ise bizi onlara ortak etmedi. Çünkü Allah'ın dünyada insanların fay-
dalanması için yarattığı nesneler içinde pis ve iğrenç olanları da vardır, güzel
ve lezzetli olup biriktirilenleri de vardır. Onlar içinden güzel ve hoş olanlarını
insanların faydasına, pis ve iğrenç bulunanları da hayvanların istifadesine sun-
muştur. Hayvanların yararlanması için yarattığı gıdalar ise insan tabiatının hoş
görmeyip iğrenç bulacağı yiyeceklerdir. [§]Allah, mevkileri üstün olanların gı- 40
dasını da üstün kılmıştır. Belirttiğimiz âyetlerde temiz ve güzel olan yiyecekle-
rin alınmasının mübah olduğuna delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ hoş ve temiz
ürünlerden gıdalarını belirlediğini belirterek kendilerine nimet verdiğini ve
bu şekilde kendilerini hayvanlardan üstün kıldığını açıklamış, karşılığında da
şükretmelerini istemiştir. Hal böyle iken her kim bunları çirkin ve pis (mek-
ruh) görürse insanların faydalanmaları için yaratılmış olan gıdalardan istifa-
deyi çirkin görmüş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰىۘ ﴿٣٤﴾

34. "O büyük felâket (kıyâmet) *geldiğinde;"*

"Tâmme" (الطَّامَّة) sayha, yani çığlık demektir. Kıyâmetin "Tâmme" diye isimlendirilmesi bütün yaratıkları kapsaması ve onları sarmasından ötürüdür. "Kübrâ", yani büyük diye isimlendirilmesi ise kıyâmet eğer azapla sarmalarsa bunun hiç kesilmeden devamlı olacağı, yok sevapla sarmalarsa o takdirde de sevabın ve verilen değerin devamlı olacağı ve hiç kesintiye uğramayacağı içindir. İşte bu devamlığı sebebiyle "kübrâ", yani büyük diye isimlendirilmiştir.

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰىۙ ﴿٣٥﴾

35. "O gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak;"

[Unutulanların Hatırlanacağı Gün]

"Mâ se'â" (مَا سَعٰى), yani işlediklerini. İnsanın o günde yapıp ettiklerini hatırlaması iki şekilde olacaktır: Birincisi: Kitabını, yani amel defterini okuması yoluyla. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[31] İkinci hatırlama karşılık görme (ceza) sebebiyledir. Birinci şekildeki hatırlama Allah'ın bir lütfunun sonucu olur, yoksa bir insanın bu şekilde yapıp ettiklerini hatırlaması mümkün değildir. Zira insan birtakım bilgileri yazar da sonra aradan zaman geçince onları unutur, okumak suretiyle onları bir türlü hatırlayamaz. Bizzat kendisinin yazmadığı bilgileri hatırlamaması ise daha da öncelikli bir durum olur. Ne var ki Allah Teâlâ lütuf ve ihsanının bir sonucu olarak okuması yoluyla onları kendisine hatırlatır, böylece meleklerin yazmış oldukları bilgilerin doğruluğunu görür, eğer cezalandırılmışsa cezasının bizzat elleriyle işledikleri yüzünden olduğunu anlar. Gördüğü ceza hatırlatma konusunda daha etkindir. Dolayısıyla o günde dünyada iken bütün yapıp ettiklerini hatırlar.

وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾

41 [S]*36. "Ve görecek olana cehennem açık bir şekilde gösterilecektir."*

31 el-İsrâ, 17/14.

"Limen yerâ" (لِمَنْ يَرٰى) kelimesi, "limen terâ" (لمن ترى) şeklinde de okunmuştur[32]. Bu durumda görme fiili cehenneme nispet edilmiş olur. Şu ilâhi beyanda olduğu gibi: "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler"[33].

"Ve görecek olana", Bundan maksadın oraya giren ve hazır bulunan olması da mümkündür. Şu örneklerde olduğu gibi: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[34]. Buradaki "mine'l-muhsinîn" (مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ) "li'l-muhsinîn" anlamındadır. "Şu ağaca yaklaşmayın!"[35] Bu beyanda da yaklaşmaktan maksat "ondan yemeyin" demektir. Bunu "yaklaşmayın" diye ifade etmiştir. Bu itibarla burada "görmek" fiili, girmek ve hazır olmak anlamında bir kinâye olabilir. Bu durumda azabın, onların bütün bedenlerini kuşatacağını bildirmiş olur. Rüyet ehlinin, yani görenlerin cennet ehli olması da mümkündür. Onlar onu baş gözleriyle görürler ve korktukları azaptan kurtulmaları ve umdukları nimetlere nail olmaları sebebiyle büyük hazlar alırlar. Hani nasıl ki O gaip iken ve onlar O'nu görmüyor iken O'nu hatırlayarak elem duyuyor idiyseler, şimdi de görmüş olmanın zevkini yaşarlar. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler"[36]; "Doğrusu biz" derler, "Daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?) Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu"[37].

فَاَمَّا مَنْ طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَح۪يمَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾

37-38. "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi;"

39. "Cehennem işte onun için tek barınaktır."

Azan. Yani isyan edip haddi aşan yahut Allah'ın nimetleri karşısında taşkınlık yapan ve onları günah yolunda kullanan ya da Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşan kimse.

---

32 İkrime, "Ve burrizeti'l-cahîmu limen terâ" şeklinde fethalı "tâ" ile okumuştur (İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 414; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 20).

33 el-Furkān, 25/12.

34 el-A'râf, 7/56.

35 el-Bakara, 2/35.

36 el-Mü'minûn, 23/60.

37 et-Tûr, 52/26-27.

42 [§]**Dünya hayatını âhirete tercih eden.** Tercihinin, iyilikleriyle dünya hayatını arzulaması ve sonunda bunun ona âhireti unutturması şeklinde olabilir. Kişi iyiliklerine karşılık dünya hayatını istediğinde âhirette kendisi için bir pay kalmaz. Çünkü amelinin karşılığı kendisine eksiksiz verilmiş olur. Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celilini görmez misin?: "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar"[38].

Cehennem işte onun için tek barınaktır. Yani yegâne sığınak yeridir.

وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰىۙ ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٤١﴾

40-41. "Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir."

[Nefsine Hâkim Olan Cennetlikler]

Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan. Makamdan maksadın Rabb'inin hesaba çekmesi ya da Rabb'i katındaki mevkii olması mümkündür. Makam Allah'a izafe edilmiştir; çünkü ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatı ona izafet edildiği için âhiretle ilgili olan her hal O'na izafe edilmiş olmaktadır. Korkunun, kişinin içinde bulunduğu halden olması da mümkündür. O, bulunduğu makamın Allah Teâlâ'nın bulunmayı yasaklamış olduğu bir makam olmasından korkar. **Nefsine kötü arzuları yasaklayan.** Buradaki yasaklama (nehy) sözlü bir yasaklama değildir. Aksine yasaklamadan maksat nefsinin şehvet arzularından ve lezzetlerinden el çekmesini istemesidir. Onlardan el çektirmesi, ona âhiret azabını hissettirmesi ve onun kendisine vereceği acı ve ıstırabı hatırlatması ve sakındırmasıyla olur. Kişi bunu yaptığı takdirde nefsin peşin şehvet arzularını terketmesi ve âhiret için çalışması kolay olur.

İnsanlar nefislerini peşin zevklerin ardına düşmekten alıkoymada iki kısma ayrılır: Kimi vardır ki nefsi üzerinde egemenlik kurar ve ona arzu ettiği şeyleri vermez; bu gibiler devamlı olarak bir çaba ve yorgunluk içinde olur. Kimileri de vardır ki nefsine yaptıklarının sonucunu hatırlatır, ona itaat edenler için hazırlanmış olan sevapları gösterir, zalimlerin başlarına gelecek azapları bildirir. Bunun sonucunda nefis onları sanki baş gözüyle görmüş gibi olur, bunun tabii sonucu olarak da âhiret lezzetlerini dünya lezzetlerine tercih

---

[38] Hûd, 11/15.

eder. Zira âhiret lezzetleri hem daha devamlı hem de daha haz vericidir. Böyle olunca da âhiret hayatı için çalışıp çabalaması onun için kolay hal alır. "Hevâ" (الْهَوٰى) nefsin, şehvet arzularını ve lezzetlerini tatmine meyletmesidir. Âyette, nefislerin şehvetlere karşı tutkulu olduğunu, onlara meyyal bulunduğunu ve onlardan ancak sözünü ettiğimiz şekilde uzak durabileceğine dair bildirim de vardır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾

[§]42. *"'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyâmeti sorarlar."* 43

Âyetteki "sâ'at" (السَّاعَة) kıyâmet anlamındadır. Ona sâat denilmesi onu tedbir edene umurunun hafif gelmesi sebebiyledir. Ya da vakti geldiğinde olup bitmesinin çok hızlı olmasındandır. Ya da onun vukuunun şu anda içinde bulundukları zamana çok yakın olmasındandır. Şu âyette olduğu gibi: "Etâ emrullah", yani Allah'ın emri, yani kıyâmet geldi!"[39]

Eğer burada soruyu yönelten müminler ise, soru doğruyu elde etme, bilgilenme amaçlı olur. Sanki şöyle olur: Onlara "İze's-semâu'nfetarat"[40] ve "İze's-semâu'nşakkat"[41] denilince onlar merakla "Kıyâmet ne zaman kopacak?" diye sordular. Bunun üzerine de bu âyet indi. Soruyu kâfirlerin sorması da mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi kıyâmetin kopuş anının bilinmesinde fazla bir yarar yoktur ki onu müslümanlar merak edip de sorsunlar. O yüzden sorunun kâfirlerin Hz. Peygamber (a.s.) ile kafa bulma ve onu hafife alma amaçlı olması ve alaycı bir şekilde onun bir an evvel gelişini istemiş olmaları da mümkündür[42]. Bu haliyle onlar aslında bildikleri bir şeyi muannit bir tavırla soruyorlardı ve maksatları işi sulandırmak ve zayıfların ve tâbilerin aklını karıştırmaktı. Çünkü onlar biliyorlardı ki (içinde bulundukları) vakit kıyâmetin kopuş saati değildir. Onlar acele gelmesini isteyince biliyorlardı ki Hz. Peygamber (a.s.) onu istedikleri vakitte gösteremeyecektir. Zira bu vâdin hilafına bir durum arzedecektir. Sonuçta bunu da zayıflara karşı bir kanıt olarak kullanacaklar ve eğer onun "Kıyâmet kopuyor" demesi gerçek olsaydı o takdirde gelmesini istedikleri vakitte onu kendilerine getirecekti. (Ama vaziyet öyle değildi. Akıllarınca durumu istismar ediyorlardı).

---

39 en-Nahl, 16/1.

40 el-İnfitâr, 82/1.

41 el-İnşikâk, 84/1.

42 "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler" (eş-Şûrâ, 42/18).

فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾

43. "Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!"

Onun bilgisi hakkında sende bir şey yok ki! Bu Hz. Peygamber'in (a.s.) kıyâmete dair bir bilgisinin olmadığının sabit olması halinde böyledir. Ya da onun bildirilmesinde senin herhangi bir yetkin yoktur. Bu yorum da Hz. Peygamber'in onun hakkında bir bilgisi bulunmadığının sabit olması ve bilinmemesi halinde söz konusu olur.

اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾

44 [§]***44. "Onun hakkındaki nihaî bilgi Rabb'ine aittir."***

Yani onun bilgisi (ve açıklanması) ancak Allah'a varır dayanır ve bu cevap onların bir daha böyle bir soru sormalarını yasaklar.

اِنَّمَا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾

45. "Sen ancak ondan korkanları uyarırsın."

Hz. Peygamber (a.s.) "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[43] meâlindeki âyette de ifade edildiği gibi sadece bütün âlemlere gönderilmiş bir uyarıcı idi.

كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

46. *"Kıyâmet gününü gördüklerinde* (dünyada) ***sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar."***

Bu âyet hakkında müfessirler dediler ki: Onlar kıyâmete şahit olduklarında bu dünya günlerinin ne kadar kısa olduğunu düşünecekler ve âhireti baş gözleriyle gördüklerinde dünya yaşantısı zaman itibariyle kalplerinde azıcık kalacaktır. Âyeti şöyle yorumlamak da mümkündür: Onlar eğer kıyâmetin kopuşunu görecek olsalardı, onun dehşetinden şu anda içinde bulundukları hayatın, onun yanında sadece bir akşam ya da kuşluk vakti kadar bir süre olduğunu görürlerdi. O takdirde bu ürperti verme ve korkutma mevkiinde olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir!*

---

[43] el-Furkān, 25/1.

[§]ABESE SÛRESİ 45

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

عَبَسَ وَتَوَلّٰىۙ ﴿١﴾ اَنْ جَٓاءَهُ الْاَعْمٰىۜ ﴿٢﴾

1. "Suratını astı, yüzünü çevirdi."

2. "Çünkü ona gözü görmeyen biri gelmişti."

Hasan-ı Basrî der ki: Âyetin zâhirine göre suratın asılması ve yüzün çevrilmesi bizzat âmânın gelişiyle ilgilidir. Çünkü anlatıldığına göre Hz. Peygamber (a.s.), yanında bulunan Kureyş'in ileri gelenleriyle meşguldü; onlara öğüt veriyor ve onları İslâm'a davet ediyordu. O halde iken İbn Ümmü Mektûm gelip de araya girerek bazı sorular sorunca, meşgul olduğu insanların önemli mevkileri sebebiyle ondan yüzünü çevirdi, onların müslüman olmalarını umması sebebiyle suratını astı. Müfessirlerden bir başkası da olayı şöyle anlatmıştır: İbn Ümmü Mektûm gelip de kendisine hak ve hidâyet yolunu göstermesi için soru sorunca, Hz. Peygamber (a.s.) onunla konuşmayarak suratını astı ve yüzünü çevirdi[1].

Hz. Peygamber'in (a.s.) suratını asması öyle bir durum hakkında idi ki eğer iş yolunda gitseydi, elde edilecek olan fayda yeryüzü ehlinin hayırlarıyla tartılsaydı, onların hayırları ve güzelliklerine üstün gelirdi, yani o kadar önemliydi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) belirtildiği gibi kâfirlerin elebaşılarıyla ilgileniyordu, onlara öğüt veriyor, nasihatte bulunuyor ve olumlu cevap verecekleri beklentisiyle onları İslâm'a girmeye teşvik ediyordu. Onların müslüman olmaları halinde kavimlerinden pek çok kimsenin de müslüman olacağı beklentisi bulunuyordu. [§]Çünkü onlar kavmin önde gelenleri ve ulular idiler. 46
Onların müslüman olmalarında kavimlerinden kendilerine tâbi olanların da müslüman olmaları umuluyordu. Bunun sonucunda onların müslüman olmaları, başkalarının bütün güzelliklerini ortaya dökse asla yetişemeyeceği kadar

---

1 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 64-66.

çok sevap beklentisi içeriyordu. Hal böyle iken onun araya girip de soru sorması, onun elde etmeyi amaçladığı pek çok sevabın ve övgüye değer özelliklerin önüne geçmesi demek oluyordu. İşte böylesi bir durumda yüzün asılması kolayca ortaya çıkabilecek, uzak sayılmayacak ve yadırganmayacak bir tavır olmaktadır. İkincisi, Resûlullah tarafından surat asılması ve yüzün çevrilmesi görmeyen biri (âmâ) için rahatsız edici bir durum olmaz. Çünkü o görmez ve bunu kendisi için bir sıkıntı saymaz. Öbür taraftan Hz. Peygamber'in (a.s.) ileri gelenlere yönelmesi ve onlarla sohbetini sürdürmesi onların müslüman olmaları beklentisi taşımaktaydı. Zira Resûlullah'ın Kureyş'in ileri gelenlerine yönelmesi ve kendileriyle hoş sohbette bulunması, onlar için görülecek bir durumdur. Onlara arkasını dönmesinde ise bu beklentinin yok olması ve onlara âşikâre kaba davranılması durumu vardır.

Kaba davranmadan kaçınarak insanları bulundukları kötü bir yerden hidâyet yolunu gösterme, -başkalarına âşikâre kaba davranma ve rencide etme tutumu olmadan- dünya ve âhiret faydasına çağrıda bulunma yolunu tercih eden kimse esas itibariyle akıl ve fikir sahibi kimseler nazarında güzel bir iş yapmış olur. Çünkü Resûlullah'ın kavmin ileri gelenleriyle ilgilenmiş olması onların İslâm'a davet edilme konumunda bulunmalarından dolayı idi. Kaldı ki biz -her ne kadar bu uğurda canlarımızın ve mallarımızın telef olması riski olsa da- kâfirleri İslâm'a davet etmekle memur kimseleriz. Sadece müslümanlardan birine karşı surat asma ve yüz çevirme tavrına mukabil onları İslâm'a davet etmek elbette ki mümkün olabilecek bir davranıştır.

[Peygamberlerin Zellesi]

Ancak Hz. Peygamber'den (a.s.) böyle bir tercihin sadır olması onun ictihat ve istidlâlinin (re'y) sonucu idi. Peygamberler (aleyhimüsselâm), farklı konumları itibariyle başkaları için söz konusu olmayacak birtakım hususları, sırf Allah'tan izin almadan yapmış olmaları yüzünden O'nun azarına mâruz kalabilirler. Gerçekte bunların insanlar nazarında ve tavırlarında esas itibariyle övgüye değer bir iş olması sonucunu değiştirmiyor. Meselâ Yûnus peygamberin Allah'tan izin almadan kavmini terkedip gitmesi onun azarlanmasına sebep olabilmiştir. Oysa onun yaptığı gibi bir ayrılık, diğer insanlara nispetle övgüyü ve takdiri kazanabilecek bir davranış olabilir. Çünkü onun ayrılışı gibi
47 bir davranış şu üç durumdan uzak olmaz: [§]Birincisi onun kavmi kâfirlerden oluşmuş idiler ve din konusunda kendisine düşmanlık yapmaktaydılar. Onları terketti ki onlardan kurtulsun ve dinini rahatça yaşayabilsin. Böyle bir hareket, peygamberler dışında birileri tarafından ortaya konulacak olsa, bu onun en üstün erdemlerinden biri sayılırdı.

İkincisi: Yûnus peygamberin kavminin gözleri önünde ayrılıp kendilerini terketmesi korkutma ve onlara gözdağı verme anlamı taşır. Çünkü daha önceleri bir kavim, peygamberleri tarafından terkedilmişlerse mutlaka başlarına bir azap geleceğinin vakti gelmiş demektir. Bu itibarla peygamberin kavmini terketmesinde onları tehdit ve azapla korkutma vardır. Dolayısıyla bu tavrıyla o, kavmini içinde bulundukları sapıklıktan sıyrılmaları ve Allah Teâlâ'ya sığınmaları doğrultusunda davette bulunmuş olur. Her kim diğerine, içinde kendisini hidâyete çağrı ve sapıklıktan engelleme bulunan bir davet yapmışsa o gerçekte ona nasihatte doruk noktasına ulaşmış ve doğru bir yol tutmuş olur.

Üçüncüsü ise peygamberin kavmini terketmesinin sebebi bir başkasından yardım istemek, onlara karşı kendisine yardım edecek ve onların desteği ile iyice güçlenecek birilerini bulmak olur. Böylece onun, onları İslâm'a davet etmesi daha etkin ve güçlü olur. İmdi kavminden ayrılması bu niyet üzere olan bir kimsenin bu ayrılığı övgüye değer bulunmaz mı? Ne güzel ayrılan olmaz mı o! Ancak bakıyoruz ki bütün bunlara rağmen o azarlanmıştır. Allah Teâlâ onun hikâyesini belirttiğimiz şekilde anlatmıştır. Onun bu durumu nasılsa bizim peygamberimiz Muhammed aleyhi efdalu's-salevât ve ekmelü't-tahiyyât efendimizin azarlanmasının durumu da öyledir.

Kimileri de şöyle yorumlamışlardır: Hz. Peygamber (a.s.) İbn Ümmü Mektûm'a karşı suratını asmak ve ona sırtını dönmek gibi bir tavrı asla kastetmemiştir. Ne var ki araya girip de sözünü kesince -ki o konuşmasında ileri gelenlerin müslüman olmalarının beklentisini taşıyordu- bu kendisine ağır geldi ve kendisini şiddetli bir hüzün bürüdü, bunun etkisi de yüzünde belirdi ve suratı düştü. Yoksa onun surat asması bir kasta mahsus tavır değildi.

[§]Diğer bir izah şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbine 48
bütün âlemlere karşı öyle bir rahmet ve şefkat koymuştu ki bunun şiddetinden, Allah'ın dininden ve O'na imandan yüz çeviren kimselere karşı bile özünde şiddetli bir üzüntü duyar olmuştu. Hatta bundan dolayı kendisine şöyle buyrulmuştur: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[2]; "Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma"[3]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor"[4].

Yorumu şöyledir: Onların durumlarından ötürü bu kadar üzülme! Bu onun yükünü hafifletme kabilindendir yoksa üzülme ve tasa çekmenin yasaklanması kabilinden değildir. Aynı şekilde şu ilâhî beyanda da durum aynıdır:

2 eş-Şuarâ, 26/3.
3 en-Nahl, 16/127. Ayrıca bk. en-Neml, 27/70.
4 Fâtır, 35/8.

"Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun?"[5] Bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Kadınlarının rızasını kazanmak için Allah'ın sana helâl kılmış olduğu nimetlerden yararlanmayı kendine haram kılacak bu kadar ağır yük altına girme! Yoksa Allah bu âyetle ona kadınlarının rızasını gözetmesini yasaklıyor değildir. Dahası onların rızalarının gözetilmesi bizzat Allah tarafından teşvik de ediliyor: Nitekim bu meyanda şöyle buyuruluyor: "Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır"[6].

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Kureyş'in ileri gelenlerinin Allah'a imandan yüz çevirmeleri Hz. Peygamber'e (a.s.) çok ağır geldi, ondan pek etkilendi de bundan dolayı suratının rengi değişti ve istemeden yüzü düştü. Bunun üzerine de "Abese ve tevellâ..." âyeti geldi ve onun başına gelen üzüntünün şiddetini açıkladı, o kadar ki bu nedenle etkisinin suratında belirdiğini ve bundan dolayı yüzünün düştüğünü belirtti. Yoksa onun yüzünün buruşması onun hakkında bir yergi vesilesi ve eksiklik değildi.

49 [§]Bu âyette birtakım başka nükteler de vardır. Onlardan biri de ictihatla amel etmenin caiz olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) bu kabilden olan davranışı nassa dayanarak değil içtihadının sonucu olarak yapmıştı. Zira sırt çevirmesi ve surat asması eğer önceden verilmiş bir izne dayalı olsaydı o takdirde emredilmiş olduğu bir fiili işlemiş olması hasebiyle azara mâruz kalmazdı.

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ ﴿٣﴾

3. "Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı."

"Lealle" (لعل) Allah tarafından kullanılınca kesinlik ve zorunluluk ifade
50 eder. **Arınacaktı** sözü ameli ve niyetiyle arınacaktı anlamına gelir. [§]Bu beyan, Kur'ân'da yer alan "Ve mâ yüdrîke" (وَمَا يُدْرِيكَ) ifadesinin tümü, Allah'ın peygamberine bildirmediği hususlardır diye yapılan yorumu geçersiz kılmak-

---

5 et-Tahrîm, 66/1.
6 el-Ahzâb, 33/51.

tadır. Bu, Süfyan b. Uyeyne[7] ve diğerlerinden[8] rivayet olunmuştur. Çünkü burada görülmektedir ki Allah peygamberini "leallehu yezzekkâ" (لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى) kavl-i celîli ile bilgi sahibi yapmıştır. Çünkü "Le'alle" (لَعَلَّ) Allah tarafından kullanılırsa vuku bulması kesin anlamı taşır. Vacip olduğunda da o onu arındırmış demektir. Onu arındırdığına göre de Hz. Peygamber (a.s.) onu bilmiş demektir.

أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾

4. "Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti."

Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi senin hatırlatmanla onun öğüt alması ve ondan yararlanması. İkincisi, kendisine hatırlatmış olduğun neticeleri ve içinde bulunduğu duruma lâyık olan hususu hatırlatman yoluyla onun öğüt alması. Birinci yoruma göre fayda bizzat Hz. Peygamber'in hatırlatmasından öğüt alma ile olur. İkinci yoruma göre ise Hz. Peygamber'in kendisine hatırlattığı hususlar üzerinde düşünmesi sonucu öğüt alması şeklinde olur.

أَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى ﴿٥﴾ فَأَنْتَ لَهُ تَصَدّٰى ﴿٦﴾

5-6. "Sen ise kendini her şeye yeterli görenle ilgileniyorsun."

Kendini yeterli gören. Yani senin din namına getirmiş olduğun vahiylerin içinden yaptığı seçimle yahut şeytanın güzel göstermesinden ötürü senin getirdiğin dinden kendisini müstağni kılmakla. Ya da bilinen zenginlik üzere
olmakla. [§]Çünkü Hz. Peygamber'in (a.s.) yüzüyle kendilerine dönüp iltifat 51
ettiği kimseler servet ve mal sahibi kimselerdi. Hz. Peygamber (a.s.) tâbilerinin de ileri gelenlere bakarak İslâm'a girmeleri beklentisi ile onlara yönelmişti. Zira onlar kâfirlerin elebaşıları ve önderleriydi.

Sen onunla ilgileniyorsun. Yani yüzünle ona doğru yöneliyorsun.

---

7 Süfyan b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî, Ebû Muhammed: Mekke Haremi'nin hadis imamı. Kendisi (aslen Arap olmayan) mevâlîdendir. Kûfe'de doğmuş, Mekke'de yaşamış ve orada da ölmüştür. Hadiste hâfız ve güvenilir idi. Derin ilmi vardı, değeri bilinir bir zat idi. 198/814 yılında vefat etmiştir (Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 105).

8 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî (ö. 200/815) dedi ki: Bana ulaştığına göre Kur'ân'da hakkında "ve mâ edrâke" ifadelerinin bulunduğu her konu Hz. Peygamber'e bildirilmiş ve kendisine öğretilmiştir. Kur'ân'da "ve mâ yüdrike" denilen hususlar ise ona bildirilmemiş ve öğretilmemiş hususlardır. Süfyan b. Uyeyne de demiştir ki: Kur'ân'da "ve mâ edrâke" denilen her konu Hz. Peygamber'e bildirilmiş ve kendisine öğretilmiştir. "ve mâ yüdrike" denilen hususlar ise ona bildirilmemiş ve öğretilmemiştir (Kurtubi, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 257).

وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىۜ ﴿٧﴾

7. "Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin!"

Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin! Yani senin hatırlatmadan başka bir görevin yoktur. [Çünkü onların öğüt almaması sana herhangi bir zarar vermez, zira sana düşen sadece iletmektir (tebliğ)]. Hal böyle iken o senden yüz çevirir ve sana düşmanlık ederse, sana herhangi bir zararın ulaşması söz konusu değildir. Aksine Allah seni korur ve onun şerrini senden uzak tutar.

وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾

8-10. "Ama gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana gelenle ilgilenmiyorsun!"

Yani Allah için çalışan ve O'ndan korkan ile ilgilenmiyorsun. Korkma, koşmanın sebebi de olabilir. Bu takdirde mâna şöyle olur: Onun korku duyması onu koşmaya iten saiktır. Sözün birini diğerinin sebebi ve delili yapmak üzere atıf şeklinde gelmesi de mümkündür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[9]. Birinci diriltme, atıf şeklinde ve önceki sözün üzerine düzenleme kabilinden ikinci diriltmenin delili olmuştur.

Ya da başlangıç cümlesi olması da mümkündür: Allah'tan ve yapıp ettiklerinin sonucundan ve başına azabın gelmesinden korkarak koşup sana gelen.

Sen onunla ilgilenmiyorsun. Yani sen ondan yüz çeviriyor ve onu görmezden geliyorsun. Oysa Hz. Peygamber'in (a.s.), kendisine her gelen müslümana şöyle demesi emredilmişti: "Selâm size! Rabb'iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı"[10].

كَلَّٓا اِنَّهَا تَذْكِرَةٌۚ ﴿١١﴾

52 [§] *11. "Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür."*

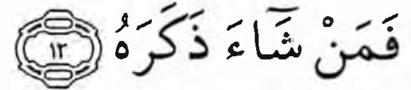
---

[9] el-Bakara, 2/28.

[10] "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size! Rabb'iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı'" (el-En'âm, 6/54).

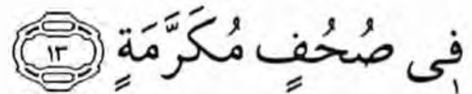
Hayır! (كَلَّا). Hasan-ı Basrî dedi ki: Mânası şudur: Müminlerden yüz çevirme ve kâfirlere doğru yönelme işin var ya, o benim hükmümden değildir. Ebû Bekir el-Esam şöyle anlattı: "Fe ente telehhâ"ya kadar olan "Abese ve tevellâ..." âyetleri inince Hz. Peygamber'in (a.s.) yüzünün rengi değişti, peygamberliğin artık sona erdiğinden korktu, adının peygamberler listesinden silindiğinden endişe etti. "Kellâ" (كَلَّا) kavl-i celîli inince anladı ki Rabb'i kendisini terketmemiştir. Zira O, bununla öyle bir şeyi bir daha yapmamasını emretmektedir. Müfessirler "kellâ" (كَلَّا) "aynı şeye bir daha dönme!" anlamındadır demişlerdir.

Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Burada işaretin bütün sûrelere yapılmış olması mümkündür. Sadece bu sûreye işaret edilmiş olması da mümkündür. Çünkü bu sûrede tevhidin ispatı vardır, belirttiğimiz gibi risâletin ispatı vardır, ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına işaret vardır, insanların yaratılışının boşuna olmadığına yönelik bir atıf vardır. Bu haliyle sûre, öğüt almak isteyen kimse için bir öğüt olmaktadır. İşaretin bu sûrede önceden geçen âyetlere yönelik olması da mümkündür. O da şudur ki bu sûrede sözü edilen âyetlerde anlattığımız üzere risâletinin pekiştirilmesi vardır. Şöyle bir yorum da mümkündür: O bir öğüttür, yani bu azarlama Hz. Peygamber'in (a.s.) yanı sıra bütün müminler için bir uyarıdır; böylece onlar kimin tâzim ve takdiri hak ettiğini, kimin de aşağılama ve tahkir edilmeye lâyık olduğunu bileceklerdir.

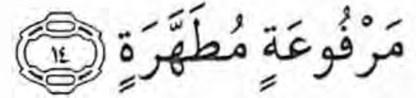
12. "Dileyen ondan öğüt alır."

Anlamın şöyle olması mümkündür: Allah, kimin öğüt almasını dilerse o öğüt alır. Yahut neyi dilerse onu anlatır. Yani öğüt almak için insana imkân verir. Ve hiçbir kimse yapmak istediği fiilini işlemekden ne engellenir, ne de
ona mecbur olur. [§]Her kim zıddını tercih etmek ve seçmek, başkasıyla meş- 53
gul olmak ve O'nun kitabından yüz çevirmek suretiyle öğüt almayı terkederse kaybeden kendisi olur. Fiilin gerçek anlamda olması da mümkündür. Yani kim onunla öğüt alırsa o onun için öğüt olur. Dilemeye bağlanarak fiilden kinâye yapılmıştır. Çünkü belirttiğimiz üzere meşîet hep fiil ile birlikte bulunur ve hiç ondan ayrı olmaz. Bu itibarla meşîet belirtilince fiilde belirtmiş olur veya var olmasından önce fiil kastedilerek belirtilir.

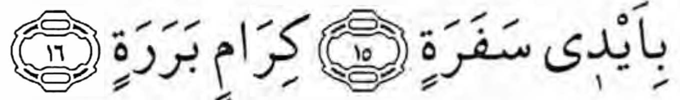
13. "O, mukaddes sayfalardadır;"

Sayfalar anlamına gelen "suhuf" (صحف) kelimesinden maksat, geçmiş peygamberelere verilen sayfa halindeki kitaplardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[11]. "Fî suhufin" (فى صُحُفٍ), yani meleklerin ellerinde. "Mükerreme", yani değerli varlıkların ikram edip öğretmesi sayesinde kıymetli hale getirilmiş demektir. O değerli varlıklar da saygın yazıcılardır. Yahut da Allah nezdinde değerli demektir.

14. "Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda."

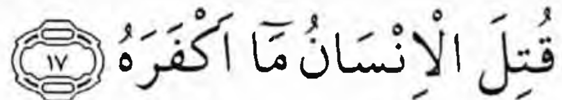
"Merfûa" (مَرْفُوعَةٍ) değeri yüceltilmiş, "mutahhara" (مُطَهَّرَةٍ) tenakuz ve tutarsızlıktan arındırılmış yahut günahkâr ellerin ulaşmasından arınmış, uzak kılınmış yahut da pisliklerden, kir ve pastan arınmış demektir.

15-16. "Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde."

"Sefera" (سَفَرَةٍ) yazanlar anlamındadır.

"Kirâm" (كِرَامٍ), yani Allah katında değerli, "berara" (بَرَرَةٍ) ise yaptıkları işlerde iyi olanlardır. Nitekim şu ilâhî beyanda böyle anlatılmıştır: "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[12].

54 [§]***17. "Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı!"***

Kahrolası insan. Dediler ki: Bunun yorumu "Lânet olası insan!" demektir. Hasan-ı Basrî ve Mûtezile, bu ifadenin Allah'ın insanı yaptıklarından ötürü kötülemesi ve nitelemesi tarzında bir ifade olduğunu ve Allah'ın bunu kullanmasında bir sakınca bulunmadığını söylemişlerdir. Aslolan şudur ki kö-

---

[11] el-A'lâ, 87/18-19.

[12] et-Tahrîm, 66/6.

tülemekle ancak kötüleyenin sefihliği ve boş laf etmesi söz konusudur. Zira kötüleme, hiçbir zaman kötülenene zarar vermez. Kötülemenin zararı sadece kötüleyene yönelik kalır. Kötülenen, kendisini kötüleyenin kötülemesiyle değil ancak kendi işlediği aşağılık fiillerle kötülenir. Allah ise kendisine aşağılık bir fiil nispet edilmesinden yücedir. O yüzden biz diyoruz ki: İnsanlar arasında kötüleme olarak bilinen bir kelimenin Allah tarafından kullanılması halinde kötülemenin yukarıda sözü edilen mânası gerçekleşmez. Nitekim insanlar arasında gıybet sayılacak bir sözün Allah tarafından kullanılması halinde de gıybetten söz edilemez. Aksine bunlar bir fiilden engelleme ve uyarıda bulunma anlamına gelir ve gıyabında söylenenlerde, kendilerine hitap olunan kimselerin korkutulması ve onların sefih ve cahil olduklarının hatırlatılması vardır. Görmez misin ki insan, huzurunda iken muhatabına sırrını ifşa anlamına gelecek şeyler söyleyebilir, hal böyle iken onun bu sözleri, eğer ona öğüt vermeyi ve içinde bulunduğu durumdan vazgeçirmeyi kastetmiş, dünya ve âhiretine yarar sağlayacak olan davranışlara rehberlik etmeyi amaçlamışsa söyledikleri gıybet anlamı taşımaz. Aynı şekilde Allah'tan da kötüleme yahut gıybet sayılabilecek bir söz gelmişse O'nun hakkında kötülediği yahut gıybette bulunduğu gibi bir niteleme caiz olmaz. Çünkü bunlar Allah'a nispetle öğüt verme, insanları uyarma amaçlı olur ve bunlarla nispet edildiği kimselerin korkutulması ve yıldırılması amaçlanır.

[İnsanın Nankörlüğü]

Ne kadar da inkârcı! Yani onun nankörlüğü ne de çirkin, ne de vahşi ve ne de iğrençtir demektir. Çünkü o bildi ki kendisine verilen bütün nimetler Allah'tandır. Hal böyle iken o Allah'ın nimetlerine şükretmemiş ve dine
yaptığı davette kendisine itaat etmemiştir. [§]Aksine sahip olduğu nimetlere 55
karşılık kendisine ne yarar ne de zarar verebilecek olan putlara şükretmekte; işitmeyen, görmeyen ve kendisine hiçbir yararı dokunmayacak[13] olan putlara tapınmaktadır. Bu son derece çirkin ve iğrenç bir durumdur. Yahut o şükreden ile nankörlük edeni, bozguncu ile onarıcı olanı, dost ile düşman olanı bir tutmakla onun nankörlüğü ne kadar vahşi ve çirkin olmuştur. Oysa akıl, bunlar arasında ayırım yapmayı gerektirir. O ölümden sonra diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmekle aklına değer vermemiş, ona karşı tavır almış ve inatçılık yapmıştır. Özelliği böyle olan kimsenin inkârcılığı ne kadar dehşet vericidir.

---

[13] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerimeye işaret etmiş olmalıdır: "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. Bir gün babasına şöyle demişti: 'Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?'" (Meryem, 19/41-42).

Sonra "mâ ekferahu" (مَا اَكْفَرَهُ) cümlesi "Eyye şey'in ekferah" (taaccüp kipi değil de) "onu inkârcılığa sürükleyen şey nedir" anlamında da olabilir. Buna göre âyetin belirtilmesinde inanan insanların onlara hayretini uyandırma, fiili bu olanın kötülüğünden ve Rabb'ine yönelik muamelesinin kötülüğünden onları uyarma amacı vardır.

مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾

18. "(Bir düşünse) ***Allah onu neden yarattı?***"

19. "Bir spermden yarattı da ona şekil verdi."

Bir spermden yarattı. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Kuşkusuz inkâr eden kendisinin bir spermden (nutfe) yaratıldığını bilir. Sperm ise cansızdır; ne işitme duyusu ne aklı ne de herhangi bir organı vardır. Sonra Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı, hayranlık uyandırıcı hikmeti ile onda görme duyusu takdir etti de gözünü bir defa açmakla en kısa bir süre içinde beş yüz sene yürümekle katedilen gökleri görür hale getirdi. Onda bir akıl takdir etti ki onunla göklerin ve yerin melekûtunu akleder. Ayrıca onda işitme ve görme duyusu ve diğer organları varetti. Hal böyle iken şimdi sen, kudreti bu kadar muazzam olan o yüce zat, öldürdüğü kimseyi yeniden diriltmekten ve bir ândan daha kısa bir sürede ona yeni bir hayat vermekten aciz mi olacaktır? diye düşünürsün? Ya da "min nutfetin halekahû" cümlesinde soru değil de onu nutfeden yarattığının açıklaması olur ve ondan bahsedilmesinde sözünü ettiğimiz faydalar bulunur.

Ona şekil verdi. Yani rablığının işareti ve vahdâniyetinin kanıtı olacak şekilde onu düzene koydu yahut kendi yararı ve çıkarı neyi gerektiriyorsa o şekli verdi. Yahut kısalık uzunluk, çirkinlik güzellik gibi özelliklerden dilediği şekli verdi.

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾

56 [§]*20.* ***"Sonra ona yolu kolaylaştırdı."***

Yoldan maksadın din olması mümkündür. Sanki şöyle demiş olmaktadır: Ona Allah'ın dinini anlama yolunu kolaylaştırdı. Daha önce de belirttiğimiz gibi "dîn" (الدين) kelimesi kayıtsız (mutlak) olarak kullanılınca onunla Allah'ın dini kastedilir. Aynı şekilde kayıtsız olarak "el-Kitâb" (الكتاب) denildiğinde de ondan maksat Allah'ın kitabı olur. Buna göre "sebîl" (السبيل) kelimesi mutlak

zikredildiği için "Sebîlullah", yani Allah'ın yolu kastedilmiştir. Ya da "ona yolu kolaylaştırdı" demek girdiği zaman kendisine fayda verecek hidâyet yolunu ve girdiği zaman kendisine zarar verecek dalâlet (sapıklık) yolunu kolaylaştırdı, demektir. Ya da Allah, kendisine seçeceğini bildiği yolu kolaylaştırdı, anlamına gelir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız"[14].

Yahut (doğum esnasında) kendi cüssesi büyük, çıkış yolu dar olmasına rağmen ona çıkış yolunu kolaylaştırdık, anlamındadır. Böylece bilsinler ki kudreti bu derece büyük olan yüce zat, dilediğini yapmaya kādirdir; hiçbir kimse ve iş O'nu aciz bırakamaz ve O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

ثُمَّ اَمَاتَهُ فَاَقْبَرَهُ ﴿٢١﴾

21. "Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu."

Bunun belirtilmesinde de nimetlerin hatırlatılması vardır. Şöyle ki: İnsan öldükten sonra kokuşmaya başlayıp vücudu değişince ona gizleneceği bir yer, insanların göremeyeceği bir mekân hazırladı ki insanlar onu o halde görüp de tiksinmesinler[15], nefret etmesinler. Bunu başkaları için değil, ölümle değişip, pis ve iğrenç bir hal almaya başladıklarında kendileri için yaptı. Kendileri için hazırlanan o yerde örtülü ve insanlardan ırak olacaklar ve böylece çürümesinden dolayı kimse rahatsızlık duymayacaktır. Allah bu kelâmı ile bunları hatırlattı ki kendisine şükretsinler.

ثُمَّ اِذَا شَٓاءَ اَنْشَرَهُ ﴿٢٢﴾

[§]*22. "Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltecek."* 57

En doğrusunu Allah bilir ya, aynı şekilde dilediği vakitte de onu yeniden yaratır mânasına gelir. Çünkü bunların hepsi kanıt getirme bağlamında beyanlardır. Sanki şöyle demiş gibidir: Onu bir spermden (nutfe) yaratan ve onu takdir eden, sonra onu öldüren ve kabre koyan, bütün bunları yaptığı gibi aynı

---

14 el-Leyl, 92/5-10.

15 Metinde geçen "Âfe er-racülü et-ta'âme ve'ş-şerâbe ya'âfü 'ıyâfeten" fiili yiyecek ve içecekten tiksinti duydu da onu yemedi içmedi demektir (bk. *Muhtâru's-sıhâh,* "ayf" md.).

şekilde dilediği zaman onu yeniden diriltir de. Şu kelâm-ı celîlinde de aynı durum söz konusudur: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[16]. Yani size hayat veren, sonra sizi öldüren yine aynı şekilde sizi diriltecek olandır.

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا اَمَرَهُ ﴿٢٣﴾

23. "Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı."

Kimi müfessirler dediler ki: Bu hitap tüm insanlara yöneliktir. Üzerindeki yükün tamamını emrolunduğu şekilde eksiksiz biçimde, gaflete düşmeden, taksir göstermeden yerine getirmiş olan tek bir kimse göremezsin. Allah Teâlâ her bir ferde tek bir göz açıp kapayıncaya kadar, bir nimet vermiş olmaktadır. Hiçbir kimse onun şükrünü hakkıyla yerine getirmesi mümkün olmaz ki şükrün edasında bir kabalık ve eksiklik yapmış olsun. Kimi tefsirciler de hitabın sadece kâfirlere yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar kendilerine emredilen tevhide dair buyrukları yerine getirmezler. Eğer böyle ise o takdirde bu verilen emrin ilk başlangıcıyla ilgilidir. Eğer birinci açıklama doğru ise o takdirde de emrin iç yüzüne yönelik olacaktır. Âyetin kâfirler hakkında olduğuna ilişkin açıklama, belirttiğimiz gibi doğru olur. Çünkü müminin imanı için her vakitte yenilenme hükmü vardır. Zira o her bir vakitte küfürden kaçınmakla memurdur ve o da kaçınmaktadır. Bu da iman ile olur. Hal böyle olunca sabit oldu ki o her bir vakitte kendisine emredilen buyruğu tam olarak yerine getirmiş olmakta, kendisine yasak edilen fiilden de kaçınmaktadır. O imanı ile her hâlükârda küçük hatalarından (zelle) dönüş yapmakta, kendisine emredilen buyruğu eksiksiz olarak yapması gerektiğine inanmaktadır. O yüzden hitabın kâfirlere yönelik olması daha uygun gözükmektedir.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ اِلٰى طَعَامِهِ ﴿٢٤﴾

58 [§]*24 . "İnsan yediğine bir bakıp düşünsün!"*

[Allah, İnsan ve Kâinat]

İnsan yediğine baksın; onu nasıl takdir etmiştir; öyle ki onu çıkarmak için gökleri, yerleri, havayı, güneşi, ayı, geceyi, gündüzü ve diğer nimetleri kullanmıştır. Göğün kullanılması içindeki yağmurun indirilmesi sayesinde

---

16 el-Bakara, 2/28.

olmaktadır. Havayı kullanması yağmur için onun bir sebep yapılması itibariyledir. Yerin kullanılması, yağmurun yağıp yerin, yağmur için bir durma mekânı olması bakımındandır. Yerden, insanların hayatta kalmalarına sebep teşkil eden gıdaları ve yararlanacakları her bir nimeti çıkarmıştır. Bu itibarla bunun belirtilmesinde birtakım faideler vardır: Onlardan biri şudur: Yaratıklara göklerin, yerin, bütün mahlûkatın, ayın ve güneşi yaratan varlığın bir olduğunu bildirmektedir. Çünkü bunlardan birinin menfaati diğerine bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı o takdirde göğü yaratanın, onun menfaatlerini yeri yaratanın halkından esirgemesi, onların ondan yararlanmalarını engellemesi söz konusu olurdu.

İkincisi: Bunda, hayranlık verici kudretinin ve hikmetinin hatırlatılması vardır. Böylece bilsinler ki O, yaratmayı dilediği her nesneyi ve fiili yapmaya kādirdir, bu konuda zâf göstermez ve hiçbir sebep kendisini aciz bırakmaz. Çünkü birbirleriyle çelişkili ve özlerinde farklılıklar olmasına rağmen bahsettiğimiz nesnelerin işlevlerini bir araya getirdi, menfaatler itibariyle onları düzene koydu, birbirini tamamlar vaziyette, onlardan her birini diğeri ile aralarındaki uzaklığa rağmen bağlantılı hale getirdi. Farklı nesneler ve fiiller arasında bir uyum ve düzen tesis eden, araları uzak olan nesneleri birbirleriyle irtibatlı hale getiren, işte O, aynı zamanda ölüleri diriltmeye ve âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir.

Üçüncüsü: İnsanlara bunları hatırlattı ki Allah'ın eşsiz hikmeti ve ilmini bilsinler ve bunu anlatsınlar, O'nun mahlûkatı boş yere (abes) yaratmadığını ve kendilerini başıboş bırakmayacağını öğrensinler. İnsanlardan şükür beklemeyecek, onları yeniden diriltmeyecek aksine sadece yaratacak ve öldürecek... Böyle bir durum yoktur. Eğer öyle olsaydı o takdirde Allah'ın onları yaratması hikmetten uzak olurdu.

Dördüncüsü: Allah insanı, ihtiyaçlar ve şehvet arzularıyla kuşatılmış bir şekilde yaratmıştır. Yiyeceği öyle takdir etmiştir ki onu aldığı zaman ihtiyacı giderilmekte ve arzusunu yatıştırmış olmaktadır. Eğer insan, ihtiyacın giderilmesini ve arzusunun görülmesini sağlayan özelliğin ne olduğunu anlamaya çalışsa onun bilgisine ulaşamaz. Bu gerçeklik üzerinde düşünülmesi halinde
[§]ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatıyla ilgili şüphelerin yok edilmesi 59
ve itirazların giderilmesi sonucuna ulaşılır. Zira onlar işlerini kendi güçlerine göre değerlendirirler, tedbirlerinin elverdiği şekilde düzene koyarlar. Hal böyle iken yemekte kendi tedbirleri ve güçleri dışında birtakım özellikler olduğunu gördüklerinde anlarlar ki iş kendi tedbirleri gibi değildir. Bunun sonucunda

da taşıdıkları kuşkular ve sorunlar ortadan kalkar. Aynı şekilde onlar farklı farklı ve değişik olmalarına, tatları ve renkleri farklılık arzetmesine rağmen bütün varlıklara hayat veren suyun özelliğini öğrenmek isteseler bu onlar için mümkün olmaz. Buradan hareketle de anlarlar ki hikmeti bu noktaya ulaşan varlığın gücü dilediğini yapmaya yeter ve O istediğini istediği gibi yapar. Dolayısıyla bu sayılanlar üzerinde tefekkür etmek başkasına ihtiyacının olduğu sonucuna götürür ve anlaşılır ki Allah Teâlâ yaratmış olduğu nesneleri kendi ihtiyacı için yaratmamış, aksine onları sadece insanoğlunun yararlanması için yaratmıştır.

اَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبًّاۙ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّاۙ ﴿٢٦﴾

25. "Biz bolca su indirdik."

26. "Sonra toprağı uygun şekilde yardık."

Suyun yer altında karar kılmasını ve böylece mahlûkatın yararlanmak üzere ona ulaşmasını sağladık. Ya da yeri bitkilerin çıkması için yardık.

فَاَنْبَتْنَا فٖيهَا حَبًّاۙ ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًاۙ ﴿٢٨﴾

27. "Oradan ekinler bitirdik."

28. "Üzüm bağları, sebzeler;"

Allah Teâlâ burada tahıl ve üzümden bahsetti ve onları yerden çıkardığını bildirdi. Bunlar aslında yerden bitmezler. Çünkü bunlar yerden biten bitkiden çıkar. Aslı yer olduğu için böyle bir isnatta bulunulmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rızkınız göktedir"[17]. Bizim rızkımızın gökte olmasından maksat yağmurdur. Ancak yiyecek vb. olan rızkımız yerden biter. Onun yerden çıkması ise gökten inen yağmur sebebiyledir. Bu itibarla da göğe nispet edilmiştir. [Çünkü rızkın bize ulaşmasının ilk başlangıç noktası göktür. Allah aynı şekilde şöyle buyurmuştur: "Sizi topraktan yaratan O'dur"[18]. Hiçbirimiz topraktan yaratılmadık, ancak aslımız toprağa varmaktadır].

60 [S] Aynen onun gibi tahıl, üzüm ve benzeri gıdalarda sözünü ettiğimiz anlam itibariyle göğe nispet edilmiştir. "Kadben" (قَضْبًا) kelimesi yonca demektir, ona "kadb" denilmesi tekrar tekrar biçilebilmesinden dolayıdır.

---

17 ez-Zâriyât, 52/22.

18 el-Mü'min, 40/67.

وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾

29. "Zeytin ve hurma ağaçları;"

Zeytinin zikredilmesinde şöyle bir fayda vardır: Zeytin (yağı) en yumuşak gıdadır ve Allah onun aslını yeryüzünün en sert mekanları olan dağlarda bitirmiştir. İmdi en yumuşak yağı en sert şeyden çıkarmaya kādir olan elbette ki yeniden yaratmaya ve öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Ya da şöyle: En yumuşak nesneyi en sert nesneden çıkarmaya kādir olan elbette ki katı kalpleri yumuşatmaya ve onları Allah'ı zikretmeye elverişli yumuşak bir hale getirmeye de kādirdir.

وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾

30. "Gür ağaçlı bahçeler;"

"Hadâik" (حدائق) etrafı ağaçlarla çevrili bahçe demektir. "Ğulb" (غلب) kelimesi de kalın demektir. Bir insanın ensesi kalın olduğu zaman "racul ğulb" denilir. Gür, kalabalık topluluk için de " kavm ğulb" denilir. Uzun, sık ve gür ağaçlar için de "ğulb" denilir.

وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

31. "Meyveler ve çayırlar;"

32. "Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için."

"el-Ebb" (الأبّ) ot ve çayır demektir. Allah Teâlâ bildiriyor ki bütün bunları, kendisi için değil insanların ve hayvanların yararlanması için yaratmıştır.

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿٣٣﴾

33. "Kulakları sağır eden o ses geldiğinde,"

[İnsan ve Kıyâmet]

Hasan-ı Basrî dedi ki: "es-Sâhha" (الصاخة) kıyâmetin adıdır. Kıyâmetin kopmasından dolayı her nesne çığlık atar. Ebû Bekir el-Esam da bu görüştedir ve her nesnenin onun gelişi yüzünden çığlık atacağını söylemiştir. Yani ona

61 boyun eğer ve çağrıcı için hazır vaziyette bekler. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "...o çağrıcıya doğru koşarlar"[19].

İbn Kuteybe şöyle dedi: "es-Sâhha", yani "dâhiye" (داهية) sıkıntı, musibet demektir[20]. Allah, kıyâmeti daha önce de belirttiğimiz gibi içinde hangi safha varsa ya da hangi fiil meydana geliyorsa onunla isimlendirmiştir. Zeccâc ise "es-Sâhha" (الصاخة) sağır eden demektir, onunla kulaklar sağır olur ve kişi hiçbir ses duyamaz hale gelir, sadece çağrıya odaklanır, demiştir.

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِيهِ ﴿٣٤﴾ وَاُمِّهِ وَاَبِيهِ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٦﴾

34-36. "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar."

Kişinin o gün yakınlarından kaçması gerçek anlamda kaçış olabilir. Şöyle de olabilir: Burada kaçıştan maksat gerçek kaçış değil kaçan kişinin içinde bulunduğu ruh hali ve psikolojik durumdur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[21] Bunun açıklaması şöyledir: Akrabalar bir araya geldiği zaman normalde birbirlerini görmüş olmanın neşesini yaşarlar ve toplanmalarıyla hasretlik giderirler. Birbirlerinden ayrı düştükleri zaman da hal hatır sorarlar ve buna özen gösterirler. Oysa onlar kıyâmet gününde ayrı düşmeleri halinde hatırlarını sormak, bir araya geldiklerinde ise sevinip neşelenmek gibi bir ruh hali içinde olmazlar, sanki birbirlerini hiç tanımıyorlarmış gibi olurlar. Bu aralarında gerçekten nesep bağı olmadığından değil, fakat her birinin başına öyle bir korkunç gaile gelmiştir ki herkes kendi başının derdine düşüp en yakını da olsa onun hatırını sormayı, gördüğü zaman sevinmeyi düşünemez olmuştur. İşte bu durum sanki onlardan kaçıyormuş gibi bir görüntü verir. Gerçekte kaçma yoktur, ancak kaçan kimsenin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiye aynısıyla bunlarda da mevcuttur, herkes yalnızca kendi başının derdine düşmüştür. Kimsenin en yakını da olsa bir başkasını göreceği yoktur. Zira Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi "O gün her kişinin işi başından aşkındır"[22].

---

19 el-Kamer, 54/8.

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 515.

21 el-Mü'minûn, 23/101.

22 Bir sonraki âyet.

Başına gelen dehşet hali, kişiyi kendisinden de yakınlarından da kaçıştan engelleyecektir.

[§]Ya da gerçek kaçış anlamında olur. Şöyle ki akrabalar birbirlerinin hak 62
ve hukukunu eksiksiz bir şekilde tam olarak yerine getiremez. Bu yüzden o günde kendilerinin sorguya çekileceğinden korkarlar. Bu endişe onları kaçışa sürükler. Ya da onlardan her biri diğerinin yükünü üstlenmekten kaçar. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyrulduğu gibi: "Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulunsa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbirini, başkası üzerine alamaz"[23]. Akrabalar dünyada iken yüklerin taşınması, zorlukların göğüslenmesi içinde birbirleriyle dayanışma içindeydiler. Allah bildirmiş oldu ki onlar orada birbirlerine yardımcı olamayacaklar, aksine birbirlerinden kaçacaklardır.

Diğer yandan bunun kâfirler hakkında olması da mümkündür. Müslümanlara gelince onlar arasında akrabalık hakları orada da devam edecektir. Nasıl ki dostlar arasında dostluğun devam etmesi söz konusudur, akrabalar arasında da öyle olacaktır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husus ifade edilmiştir: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[24]. Bu hem müslümanlar hem de kâfirler için söz konusu ise o takdirde "kaçma"nın bazı hallere mahsus olması da mümkündür. Kişi kendi derdine düştüğü zamanlarda başkasıyla ilgilenemez. Ama hesabı görülüp de kendisine müjde verildiği zaman o takdirde şefaat etmek için harekete geçer ve şefaatte bulunacağı kimsenin halini sorar ve ondan kaçmaz.

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾

37. "O gün her kişinin işi başından aşkındır."

Herkesin başına, başkalarıyla ilgilenemeyecek derecede günahları önüne dökülür.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾

38. "O gün birtakım yüzler ışık saçar;"

---

23 Fâtır, 35/18.

24 ez-Zuhruf, 43/67.

"Müsfira" (مُسْفِرَةٌ), yani parlak, ışık saçmakta, yumuşak ve ışıl ışıl. Bu beyan, onların içinde bulundukları nimetlerin sevincinin yüzlerine vurmasını ifade etmektedir.

ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾

39. "Güleçtir, müjde almıştır."

Yani Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşetmiş olduğu nimetlerle sevinçli, Allah Teâlâ'nın rızasını almış olmalarının müjdesi içindedir.

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾

63 [S]*Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; (40)*

Dediler ki, bu onların yüzlerindeki ilk değişimdir. Sanki toz kalkmış da yüzlerini kaplamış gibi olurlar. Sonra yüzlerin karartılması, ardından silinip dümdüz edilmesi ve arkalarına çevrilmesi gelir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden..."[25]

تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾

41. "Kapkara kesilmiştir."

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Kapkara kesilmiştir,** yani onları zillet bürür. Yahut yükselir sonra renkten renge girer, ondan sonra sanki onu toz bürümüş gibi olur, ardından da belirttiğimiz gibi kararır.

أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

42. "İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."

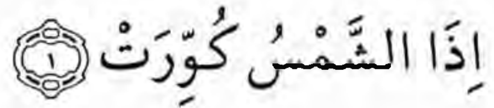
Yani Allah'ın nimetlerini inkâr eden nankörler ve hakka hukuka riayet etmeyip yan çizen günaha batmış kimselerdir. *Başarıya ulaştıran yalnızca Allah'tır.*

---

25 "Ey Ehl-i Kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir" (en-Nisâ, 4/47).

[§]TEKVÎR SÛRESİ 65

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Güneş dürülüp karardığında,"

Bu ilâhî beyan söz başı değildir, aksine daha önce geçen bir sorunun cevabı olmaktadır. Sorunun, kişilerin amelleriyle karşılaşma vakti hakkında olduğu anlaşılıyor. İşte bu soru üzerine de "Güneş dürülüp karardığında..." mealindeki âyetler inmiş oldu. Buna "Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır"[1] âyeti delil olmaktadır.

Bu sûrede, kıyâmet ânının hallerine ve etkilerine işaret vardır. Nitekim "İze's-semâu'nfetarat" (اذا السماء إنفطرت) sûresinde kıyâmet vaktinin değil de ahvalinin beyanını gerektiren mânayı belirteceğiz.

"Küvvirat" (كوّرت) sözcüğü hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun aslen Farsça olup Arapça'laştığını, Arapça'sının "Ğuvvirat" (غوّرت) olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "ışığı gitti" anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Kullanımı şöyledir: "Kevvera'l-leylü ale'n-nehâr" (كوّر الليل على النهار), yani gece, gündüzün ışığını ve aydınlığını giderdi"[2].

[§]"Tekvîr" (التكوير), bir şeyin rengini gözlerden perdeler. "Küvvirati'ş-şems" denilir ve silinerek ışığının gözlerden alıkonulması anlamına gelir. Bu 66

---

1 Bu sûrenin 14. âyeti.

2 "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır" (ez-Zümer, 39/5). Gecenin gündüzü tekvîri, onu karanlığı ile bürümesi ve aydınlığını yok etmesidir. Kelimenin asıl kullanılışı sarığın kıvrım kıvrım sarılması ile ilgilidir. Nasıl ki kıvrımlar üst üste gelir ve üstteki alttakini görülmez kılarsa gece de gündüzün üstüne sarıldığında gündüz, gündüz de gecenin üzerine sarıldığında gece görünmez olur. "Küvvirat"ın "ğuvvirat (suyun çekilmesi)" anlamında olduğu da söylenmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kvr" md.).

ifadede şu da bildirilmiş olmaktadır: Güneş önce dış yüzü itibariyle silinecek sonra değişim özüne sirayet edecek, çözülüp dağılacak ve yok olacak. Kişi sarığı sarıp da başını görünmez kılınca "Kevvera'l-'imâmete" (كوّر العمامة), yani başına sarığı sardı denilmesi de aynıdır.

وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۝٢

2. *"Yıldızlar dökülüp söndüğünde;"*

"İnkederat" (انكدرت), yani yıldızlar uçuşup döküldüğünde. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "Yıldızlar saçıldığında[3]. Denildi ki: Işığı gittiği zaman. Öyle anlaşılıyor ki önce ışığı gidecek, arkasından da darmadağın olup yok olacak.

وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ۝٣

3. *"Dağlar sökülüp yürütüldüğünde;"*

Yani dağlar yerlerinden sökülüp darmadağın edildiğinde. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dağları görürsün de onların durduğunu sanırsın; oysa onlar bulutlar gibi hareket ederler".[4] Onlar yerlerinden söküldüğünde bölük pörçük olacağından çoğalırlar, o kadar ki bakan onların hareket halinde olduğunu farkedemez onları donuk sanır, oysa onlar hareket halindedir. Bu ortaya çıkan ilk değişiklik halidir. Sonra onlar "kesîb mehîb" (كثيب مهيب), yani savrulan kum yığınları[5] halini alırlar. Sonra "'ihn menfûş" (عهن منفوش), yani atılmış renkli yüne[6] dönerler, sonra da "hebâen mensûr" (هباء منثور), yani parçalanıp un ufak[7] olur ve sonunda tamamen yok olurlar.

وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ۝٤

67 **[§]4. *"Doğuracak develer başı boş bırakıldığında;"***

---

[3] el-İnfitâr, 82/2.

[4] en-Neml, 16/88.

[5] "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

[6] "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür" (el-Kāria 101/5).

[7] "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği" (el-Vâkıa, 56/5-6).

"el-'İşâr" (العِشَار) üzerinden on ay geçmiş gebe deve demektir. Sahibi nazarında en değerli maldır. Allah Teâlâ bildiriyor ki o günde sahipleri, doğumu yakın bu develeri bırakacaklar, kendi başlarının derdine düşmeleri yüzünden onlara bakamayacaklardır. Bu şu ilâhî beyanda anlatıldığı gibidir: "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!"[8]

وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾

5. "Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde;"

"Huşirat" (حشرت) kelimesi toplandı anlamındadır. Aslında bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi hepsinin toplanması ve telef edilip yok edilmesi. İkincisi de ölümden sonra diriltilmek üzere mahşerde bir araya getirilmesi. Allah orada dilediğini yapar. Bu ifadeden o günün korku ve dehşetinin ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki sözü edilen korku yabani hayvanlara, güneşe, aya ve göklere de sirayet edecektir.

وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ﴿٦﴾

6. "Denizler kaynatıldığında;"

"Süccirat" (سُجِّرَتْ) kelimesi "fuccirat" [birbirine katılma] anlamındadır, denilmiştir. "Tefcîr"in yorumunnu ise -inşallah- ileride vereceğiz[9].

وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾

*7. "**İnsanlar** (amelleriyle) **eşleştirilip** (buna göre) **şekillendirildiğinde;**"*

Denilmiştir ki: "Züvvicet" (زُوِّجت), yani yan yana getirilip eşleştirildiği (kırân) zaman anlamına gelir. "Kırân" (القِران) kelimesinin ne anlama geldiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları ona "eşi eşlik etmiştir" anlamı vermiş, bazıları da herkes kendi emsali ile eşleşir, demişlerdir. Buna göre kâfirler şeytanlarla, şarapçılar [S]şarapçılarla, zinakârlar zinakârlarla birlik olurlar. Nitekim Al- 68

---

8 el-Hac, 22/2.

9 bk. el-İnfitâr, 82/3.

lah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş!"[10] Bu ilâhî beyanda gene bildirilmiş olmaktadır ki onlardan azap gören kimse, kendi düşmanının da aynen kendi gibi azap içinde olduğunu gördüğünde buna sebep asla hiçbir şekilde teselli bulmaz ve huzur duymaz. Oysa bu dünyada olsaydı, kişi düşmanının azap çektiğini görseydi, kendisi bundan teselli bulur ve rahatlardı.

وَاِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ ۝٨ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ۝٩

8-9. "Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda;"

Bazıları bu âyeti "ve ize'l-mev'ûdetü se'elet" (واذا الموؤدة سَئَلَتْ) şeklinde okumuştur[11]. Soran kişinin kendisi olması hasebiyle böyle bir kırâat şeklinin doğruluğu açıkça gözükmektedir. Yani diri diri gömülen kız onlara "Hangi suçtan dolayı beni öldürdünüz?" diye soracaktır. (Câhiliye âdeti olarak) Araplar kız çocuklarını gömerlerdi. "Ve'edtühû" (وأدْتُهُ) demek "Onu gömdüm" demektir.

Yaygın olan "sü'ilet" (سُئِلَتْ) kırâati ise üç şekilde yorumlanabilir: Onlardan birincisini Ebû Ubeyd[12] zikretmiştir: O değil de onun katilleri sorguya çekilecek ve onlara "O diri diri gömülen kızın suçu neydi de onu gömdünüz?" denilecektir.

69 [S]İkincisi: Diri diri gömülen kıza kendisini gömenlerin önünde sorulması ve ona "Hangi günahtan ötürü öldürüldün" denilmesidir. Burada sorudan maksat onu gömenler için korkutma ve dehşete sokma durumudur, yoksa bilgi sahibi olmak için gerçek anlamda soru sormak değildir. Bu anlamda o, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi Allah'ın

---

10 ez-Zuhruf, 43/36-37.

11 Hz. Ali, Abdullah b. Mesûd, İbn Abbâs ve sahâbeden daha başka on kişi (radıyyalluha anhüm) "Ve ize'l-mev'ûdetü se'elet bi eyyi zenbin kutilet" diye okumuşlardır (İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 169; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 433).

12 Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî. Çok sayıda tasnif sahibi meşhur bilgin. *Meâni'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-hadîs*, fıkıh ve daha başka konularda çok sayıda eseri vardır. Güvenilir, allâme bir zattır. Hicrî 224 yılında (838) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509).

dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?"[13] Allah, Hz. Îsâ'ya haber vermesi ve bilmediğini bildirmesi için sormamış aksine, kendilerine Allah'tan gayrı olarak kendisini ve annesini ilâh edinmelerini bizzat Îsâ'nın kendisi emretti diyenleri korkutma ve onlara dehşet salma amacıyla buyurmuştur.

Üçüncüsü: Şöyle bir yorum da mümkündür: Diri diri gömülene sorulması ve kendisine "Davacı mısın değil misin? Onların aleyhine dava ettiğin şey nedir?" denilmesidir. Bu aynen duyular âleminde davacının davası konusunda ilk önce kendisine söz verilip de "Davalı aleyhinde ne iddia ediyorsun? denilmesi gibidir.

Hangi suçundan dolayı öldürüldü. Sanki o kendisini diri diri gömen kişiye iddia makamında "hangi günahtan ötürü öldürüldüm" demesi gibidir.

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾

10. "Defterler ortaya serildiğinde;"

Yani hesap için defterler açıldığı zaman. Sözü edilen "suhuf", âdemoğullarının kendilerine sağlarından ya da sollarından verilen ve amellerinin meleklerce kaydedildiği defterlerdir.

وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾

[§]*11. "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında;"* **70**

"Küşitat" (كُشِطَتْ) kelimesi sıyrılmak, soyulmak anlamındadır. Bu yıldızların dağılıp uçuşması, güneşin parlaklığının gitmesi ve göğün, yazılı belgelerin tomar halinde dürülmesi gibi dürüldüğü zamandır[14]. Denildi ki: "Küşitat" kelimesi "küşifet" demektir, yani açıldı anlamındadır. Gökyüzü, aynen üzerinden örtüsü kalkan bir nesnenin açılıp ortaya çıkması gibi açılır. Tavanın sökülmesi gibi göğün sökülmesi için de "Küşitat" denilir.

وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾

12. "Cehennem ateşi harlatıldığında;"

---

13 el-Mâide, 5/116.

14 el-Enbiyâ, 21/104 âyetine işaret edilmektedir.

Cehennem ateşinin harlatılması iki şekilde izah edilebilir: Tutuşturmanın ortaya çıkması. Bu onun sonradan tutuşturulduğunun delili olur. "Ve ize'l-bihâru süccirat" (واذا البحار سُجّرت), yani denizler kaynatıldığında"[15] anlamındaki âyette de durum öyledir. Muhtemeldir ki denizlerin kaynatılması ilk kez oluyordur. Daha öncesinde böyle bir kaynatma hadisesi olmamıştır. Kaynatma ve harlatmanın önceden var olanın arttırılması mânasında olması da mümkündür. Nitekim âyette cehennemden bahsedilirken "yakıtının insanlar ve taşlar olduğu"ndan[16] söz edilmiştir. Aslında onun yakıtı (kıyâmet) öncesinde bunlardan başka şeylerdi. Sonra onun yakıtı insanlar ve taşlar ile arttırılmış oldu.

وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾

13. "Cennet yaklaştırıldığında;"

"Üzlifet" (أزلفت) kelimesinin kurribet (قربت), yani yaklaştırıldı anlamında olduğu söylenmiştir. Yaklaştırma fiili cennete izafe edilmiştir. Çünkü cennetlikler ona yaklaştıklarında, cennet de onlara yaklaştırılmış olur.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

71 [§] *14. "Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır."*

Yani hayır ve şer namına her ne hazır etti ise onu bilmiş olacaktır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün...".[17]

Ya da meleklerin hazır ettikleri amellerinin kayda geçirildiği defterlerinde olanı bilecekler.

فَلَا اُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾

15-16. "Hayır! Hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"

---

15 Bu sûrenin altıncı âyeti.

16 el-Bakara, 2/24; et-Tahrîm, 66/6.

17 "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir" (Âl-i İmrân, 3/30).

[Mahlûkat Üzerine Yemin]

Üzerine yemin edilen nesneler üç hükmü gerektirir: Birincisi: Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu hiçbir nesne yoktur ki dikkatle bakıldığı zaman onda yaratıcısının vahdâniyetine dair bir delil, rubûbiyetine ilişkin bir işaret bulunmasın. [İkincisi]: Allah'ın ilmini ve hikmetini ispat eder. [Üçüncüsü]: Allah'ın kudretini ve saltanatını gösterir. Kudret ve saltanatın tespitinde ise ölümden sonra diriltilmenin hak ve gerçekliğine dair delil vardır. [İlim ve hikmetinin tespiti ise peygamberin Allah'tan haber verdiği her haberi tasdik etmenin gerekliliğini ifade eder. Hikmetin tespiti ayrıca ölümden sonra diriltilmeyi ispat eder.] Resûllere iman etmenin gerekli kılınması, Allah'tan başkasına kullukta bulunmanın yasaklığını ifade eder. Eğer onlar bu âyetler üzerinde iyice dursalar, ibret nazarıyla baksalar ve hakkında tefekkür etselerdi bu, onları öldükten sonra diriltilmenin hak olduğunu kabule ve Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine ve peygamberleri tasdik etmeye götürürdü. Hal böyle olunca da O'nunla birlikte başka tanrılar edinme iddiasında bulunmazlardı. Keza âhiret hayatını inkâr etmezler ve peygamberleri tekzip etmezlerdi.

Allah Teâlâ kanıtlarını teyit etmek üzere bunlara yemin etmiş ve Muhammed'in kendi katından bir elçi olduğunu ya da Kur'ân'ın kendi katından indirildiğini yahut emirlerin kendi katından olduğunu yahut peygamberlerin kendi katından gönderildiğini insanlar bilsin istemiştir. Yahut yemin Allah'tan peygamberine yönelik bir telkin amacı taşır. Bunumla Hz. Peygamber'e, risâleti hakkında kâfirler için söz konusu olan şek ve şüphelerin izalesi amacıyla sözü edilen nesnelere yemin etmesini telkin etmiş ve onları O'nun kanıtları ve delilleri üzerinde tefekkür etmeye çağırmasını istemiştir.

[§]Diğer taraftan yemin, ister latîf ve ince nesnelere olsun ister kaba saba **72**
yaratıklara ya da büyük küçük varlıklara olsun, ister açık ve gizli olaylara olsun yapılan yeminlerin hepsi şüphenin yok edilmesi ve tevhidin, risâletin ve âhiret hayatının ispatı konusunda birleşir. Dahası ince ve latîf olan nesnelere dair yeminin hayret uyandırıcılığı, büyük ve kaba olan varlıklara yemin etmeye nispetle olan yeminden daha büyüktür. Allah Teâlâ, bir defasında gezegenlere yemin etmiştir, bir keresinde gecenin karanlığına ve kuşluk vaktine ve yarattıklarından dilediği başka nesne ve olaylara. Zira varlıkların tümü O'nun vahdâniyetine, Rab oluşunun ispatına, ilim, kudret ve saltanatının mevcudiyetine şehadet etmede hepsi birdir. Çünkü varlıklardan latîf olan ile gizli olanlar, zâhir olanla irtibatlı olur ve onlardan gizli ve örtülü olanı belirtmek onlardan açık olanı da kapsar. Onlardan açık olanı belirtmek, onların yaratıcısı olan

(Allah'ı) belirtmek anlamına gelir. Dolayısıyla gerçekte yemin sadece Allah Teâlâ'ya yapılmış olur.

Sonra "hunnes" (الخنس) ve "künnes" (الكنس) kelimelerinin anlamında ihtilaf edilmiştir: Ebû Bekir el-Esam dedi ki: "Hunnes" ve "künnes", gündüzleyin gizlenen geceleyin gözüken yıldızlardır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Hunnes, doğuş yerlerinde (metâli') gözüküp sonra batış yerlerinde kaybolan yıldızlardır. Künnes ise doğuş yerlerinde doğup da sonra tekrar doğuş yerlerinden doğana kadar batan ve gizlenen yıldızlardır. Denildi ki: "el-Hunnesü'l-cevârü'l-künnes" (الخنس الجوار الكنس) beş gezegen yıldızdır ki bunların gökte belli bir yörüngeleri vardır. Geceleyin gözükürler, gündüz vakti ise gizlenirler. Diğer gezegenler ise sabittirler. Denildi ki: "Hunûs" ve "künûs" aynıdır. O da yıldızların gizlenmeleri, battıkları yerden kaybolmaları ve ufkun ardına girmeleridir.

73 [S]Künûs, gizlenme; hunûs da gecikme demektir. Ferrâ aynı şekilde şöyle demiştir: Onlar beş yıldızdır ki yörüngelerinde gizlenirler (batarlar) ve dönerler (doğarlar)[18]. Kâb'ın naklettiği rivayette şöyle denilmiştir: "Nasıl ki hunnes yıldızları yutarsa ateş de onları yutar"[19] denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayete göre o şöyle demiştir: Onlar insanlardan gizlenen ve kendi yuvalarına sığınan vahşi hayvanlardır[20]. Her ne olura olsun, onların hepsi bahsettiğimiz yönlere işaret etmektedir.

وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾

17. "Kararmakta olan geceye andolsun!"

Denildi ki: Kararmakta olan... Denildi ki: Ağarmakta olan.

وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾

18. "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki,"

Tan yeri ağardığı ve yükseldiği zamana andolsun! Gecenin ve gündüzün ardarda yönelmesinde yüce kudret ve saltanatın ispatı vardır. Şöyle ki: Gecenin karanlığı ortalığı bürüdüğü zaman her şeyi örter, öyle ki hiç kimse bu örtüden kaçış yeri bulamaz. Bu kısa bir süre içinde olur. Sonra gündüz yöneldiği zaman

---

18 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 242.

19 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, II, 83.

20 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 237.

nesneler üzerindeki örtüyü çeker ve perdeyi açar. Eğer bir kimse her türlü çare ve esbaba sarılarak bütün varlık üzerine örtü çekmek istese buna asla imkân bulamaz. Keza onların üzerindeki örtüyü kaldırmaya yeltense asla onu da başaramaz. Allah, bunu onlara hatırlatarak bilmelerini istedi ki kudreti böyle bir işi yapmaya gücü yeteni asla hiçbir şey aciz bırakamaz ve ölümden sonra insanları diriltmek O'nun için imkânsız olamaz. Aksine O, onları diriltmeye ve mahşere sürmeye kādirdir.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾

[§]*19-20. "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür."* 74

[Değerli ve Güçlü Elçi: Cebrâil]

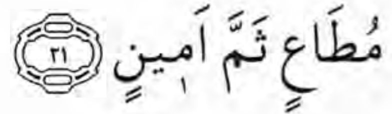
O Kur'ân gerçekten bir elçinin sözüdür. Yemin edilen nesne veya olay işte bu ve sonraki "Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir" sözüdür. Âyetin yorumu şöyledir: Muhammed'in size getirdiği var ya, onu o Rabb'inden gelen bir elçi aracılığı ile almaktadır ki o da Cibrîl aleyhisselâmdır. Diğer yandan burada söz, kendisinden duyulduğu için elçiye nispet edilmiştir, yoksa sözün ona ait olması söz konusu değildir. Nitekim bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurulmaktadır: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[21]. Burada da gereğine uygun olarak onu "kelâmullâh", yani Allah'ın sözü diye isimlendirmiştir.

Güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı. Elçinin güçlü diye nitelenmesinde iki nükte vardır: Birincisi belirttiğimiz gibi bunda cin ve şeytan düşmanları tarafından herhangi bir şekilde değiştirilemeyeceğine dair bir güvence bulunduğunun açıklaması vardır. Zira o gücü ile bunu önleyecek ve ona erişme imkânı bulamayacaklardır ki değiştirmeye, yerine başkasını koymaya kalkışabilsinler. Onun özünde güven veren biri olduğunu belirtmesi, onun açısından insanlar arasında bir güven sorunu olmadığının bildirmek içindir. Ya da onu kuvvetli olarak nitelemesi Hz. Muhammed'e düşmanlık yapmakta olanlara korku salmak ve onları uyarmak içindir. Bu durumda onlara demiş oluyordu ki onun yanında kendisine dokundurmaya yelteneceğiniz her türlü kötülüğü ve tuzağı

21 "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır" (et-Tevbe, 9/6).

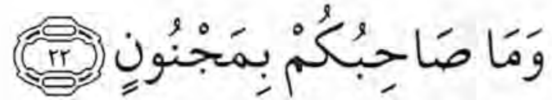
bertaraf edecek güçlü biri vardır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâma şunu sordu: "Allah seni güçlü olarak nitelemektedir, peki senin kuvvetinin etkisi nedir?" O da şöyle cevap verdi: Allah Teâlâ beni Lût kavminin helâk edilmesine memur ettiği zaman tek bir kanatla onların memleketlerini yerlerinden söktüm ve göğe kaldırdım, sonra da beldelerinin altlarını üstlerine getirdim"[22]. Kaldı ki bizim onun kuvvetinin derecesini bilmeye ihtiyacımız yoktur, bizim ihtiyacımız olan "Mâna nedir ve kuvvetin belirtilmesindeki hikmet nedir?", onu bilmektir.

75 [§]**Arşın sahibi katında itibarlı.** Eğer arştan maksat "mülk" ise o zaman mâna şöyle olur: Mülk sahibinin katında itibarlı. Mülk sahibi kudret ve mevki sahibi demektir. Denildi ki: **Arş** taht demektir. Eğer öyle ise o takdirde yorumu: Hükümranlık tahtı sahibi katında itibarlı, demek olur.

21. "(Elçi) ***orada saygın ve güvenilirdir.***"

Denildi ki: Cibrîl aleyhisselâm insanlara gönderilen elçi olduğu gibi meleklerin de elçisi idi. Eğer öyle ise âyet şunu belirtmiş olmaktadır: Bazı kâfirlerin tapınmakta oldukları melekler, kendilerine verdiği emir ve yasaklarda Cibrîl aleyhisselâma tam bir itaat halindedirler. Hal böyle iken şu kâfirlere ne oluyor ki ona itaati terkediyorlar ve emirlerini yerine getirmiyorlar?! **Güvenilirdir.** Yani onlar onu güvenilir buluyorlar ve kendilerine getirmekte olduğu ilâhî buyruklar hakkında ona ithamda bulunmuyorlar. Hal böyle iken şu kâfirler onun Hz. Peygamber'e (a.s.) getirmekte olduğu vahiyde onu nasıl yalancılıkla itham ediyorlar.

22. "Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir."

[Zâlimlere Karşı Hakkı Cesurca Söyleyen Hz. Muhammed]

Kimi şöyle demektedir: Kâfirler ona delilik ve cinnet nispet ettiler, çünkü Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl'i kendi suretinde gördüğünde baygınlık geçiriyor ve Cibrîl kendisine her vahiy getirişinde yüzünün rengi değişiyordu. İşte bundan dolayı ona mecnun demiştir. Kimi de şöyle demişlerdir: Onların Hz.

---

22 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 240; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XV, 274.

Peygambere delilik ve cinnet nispet etmeleri, onun yeryüzünde yaşayan insanlara muhalefet etmesinden dolayı idi. Yeryüzünde zorba hükümdarlar, firavunlar vardı ki bunların âdeti kendilerine karşı çıkan herkesi öldürmeleri ve onlara işkence etmeleriydi. Hal böyle iken onun bütün insanlığa meydan okuyan bir çıkışta bulunması, asla karşı koyamayacağı güç odaklarına karşı kendisini hedef kılacağından özünü ve ruhunu riske atmaktı. Gücü asla yetmeyecek kimselere karşı çıkmak ve kendisini onların düşmanlıklarına hedef kılmak olsa olsa onun ahmaklığı ve deliliğinden dolayı olabilirdi. İşte bu yüzden ona mecnun demişlerdi. Kimileri de şöyle dedi: Sözü edilen sebepler yüzünden ona cinnet nispet etmediler, bilakis kendilerini buna sevkeden şiddetli ahmaklıkları ve beyinsizlikleri yüzünden karşı bir tavır aldılar ve ona bir keresinde
"mecnun" [§]bir başka defasında "sihirbaz", başka bir zamanda da "Ona bir 76
beşer öğretiyor"[23] dediler. Başka bir kez de "Bu olsa olsa bir uydurma olabilir"[24] dediler. Onlar, Hz. Peygambere (a.s.) bu sözünü ettiğimiz hususların hepsini nispet etmekteydiler. Bunu yaparken bir araştırma yaptıklarından değil, sırf inatçılıkları ve beyinsizlikleri yüzünden yapmaktaydılar. Görmez misin onlar, Resûlullah'a birinde mecnun diğerinde sihirbaz dediler. Oysa bu ikisi birbirleriyle tamamen çelişir. Çünkü sihirbaz bilgi ve hünerde en son noktaya ulaşan kimse demektir, mecnunluk ise cehalette son sınırdır. Eğer onlar yaptıkları bu isnatları bir araştırma ve düşünme sonucu yapsalardı o takdirde böyle saçma sapan ve tutarsız sözler söylemezlerdi. Bu durumda zaten Hz. Peygamber'e (a.s.) itaatini engellemeye çalıştıkları kimseler nezdinde ona yapılan isnatlarındaki cehaletleri de ortaya çıkardı. Aksine tek bir isnat ve söz üzerinde söz birliği edip onda da ısrarla dururlar ve bunun sonucunda akılları karıştırma çabaları gayesine ulaşabilirdi. Belki de böylece Hz. Peygamber'e (a.s.) insanların uymalarına engel olmaya ilişkin maksatları hâsıl olmuş olurdu.

İnkârcılara "Onu bir beşer öğretmiştir"; "Kur'ân kendisinin uydurduğu bir düzmecedir" şeklindeki kuruntularında da durum aynıdır. Onlar bu ithamlarında da farklı sözler söylemişlerdir. Çünkü onun Kur'ân'ı uydurmuş olması ve kendi düzmesi olduğu iddiası, onun kendiliğinden bilen biri olduğunu, başkasının öğretmesine ihtiyaç duymadığını ifade eder. Bir başkasından öğrenmeye ihtiyacının bulunması, onun Kur'ân'ı bizzat kendisinin uydurmaktan aciz ol-

---

23 "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

24 "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

duğunu ve bu konuda cahil bulunduğunu ifade eder. Bütün bunlar gösteriyor ki onlar Hz. Peygamber'e delilik isnadında bulunurlarken onda kendilerince beliren birtakım alâmetlere dayanmamışlar, aksine beyinsizlikleri ve sırf inatçı tavırları yüzünden akıllarına gelen her türlü iftirada bulunmaktan geri kalmamışlardır.

Onlar Hz. Peygamber'in (a.s.) Cibril aleyhisselâmı aslî suretinde gördüğü için bayılmasından dolayı ona delilik ve cinnet isnadında bulunmuşlardır, şeklindeki izaha gelince, o onlara öyle vahiyler getirmişti ki, eğer müşrikler bunların üzerinde düşünecek olsalardı, gerçekten kendileriyle birlikte yaşamakta olan kişinin hiç de mecnun olmadığını gâyet iyi bilirlerdi. Nitekim bu durum şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "De ki: Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse"[25].

77 [S]Şöyle ki o onlara öyle bir hikmetle gelmişti ki insan ve cin taifesinin bütün bilgeleri, onun bir benzerini ortaya koymaktan aciz kılmıştı. Onlara öyle bir kitap getirmişti ki Ehl-i Kitap onun bir benzerini getirmekten acze düşmüştü. Eğer onlar bu hususta düşünecek olsalardı, onun yaptığının asla mecnunların yapabileceği ve onlara ait olabilecek bilgi türünden olmadığını, onun ancak Allah katından geldiğini ve onunla peygamberine ikramda bulunduğunu anlarlardı. Ve eğer onun deli olduğunu söylemeleri, onun özünden ortaya çıkan ise -Allah'a hamdolsun ki- onlar ne ona tuzak kurmaya ne de onu öldürmeye imkân bulabildiler. Aksine Allah Teâlâ Resûlullah'ı onlara karşı muzaffer kıldı ve onu bütün dinlere karşı galip getirdi. Müşriklerin ona mecnun demelerinin sebebi olarak ileri sürülen bu izah şekli de onun risâletinin bir delili (âyet) ve nübüvvetinin bir işareti olur.

وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبِينِۚ ﴿٢٣﴾

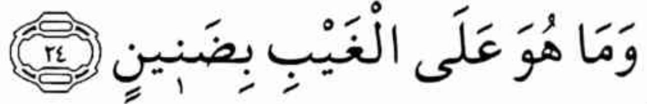
23. "Andolsun ki onu (vahiy meleğini) ***apaçık ufukta görmüştür."***

Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) Rabb'ini kalbi ile gördü, yani O'nun azametini ve saltanatını asla mahlûkata bir benzerlik olmayacak biçimde idrak etti. "Ufuk" (الافق) özellikle belirtilmiştir, çünkü bereketler ve melekler ve her türlü hayır ufuktan iner. Yoksa murâd-ı ilâhî bütün mekânlardır. Tefsir-

---

25 Sebe, 34/46.

cilerin diğerleri ise burada görülenin Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylemişlerdir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmdan kendisini gerçek suretinde göstermesini istemişti. Cibrîl aleyhisselâm ona şöyle dedi: "Yeryüzü beni almaz, ancak sen sabah namazını kıldığın zaman göğün ufkuna bak, beni işte orada göreceksin".[26] Öyle dediği gibi de yaptı ve onu gerçek şekli nasılsa öyle gördü, sonra ona yaklaştı o kadar ki "aralarında iki yay kadar ya da daha az bir mesafe kaldı"[27], "Ufuk" kelimesinin belirtilmesi şundan dolayı idi: Çünkü bir varlık arzın dört bucağından oluşan ufukta olmadığı zaman görülmez. O yüzden ufuk belirtilmiştir. Zira uzakta olan varlığın görülmesi ancak ufukta olduğu zaman mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**24. *"O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez."*** **78**

"Bi zanîn" (بظنين) diye de okunmuştur. Ebû Ubeyde dedi ki: Zanîn şekli daha uygundur. Çünkü "zanîn" müttehem, zanlı; "danîn" ise cimri demektir. Bu âyetle reddedilinceye kadar Hz. Peygamber'i (a.s.) cimriliğe nispet eden hiçbir kimse olmamıştır. Buna mukabil onlar gayptan bilgi aldığına dair, yani Kur'ân hakkında ona ithamda bulunmaktaydılar. Onlar "Onu ona illâ ki bir beşer öğretiyor"[28] o, Allah katından değil, diyorlardı. Ayrıca şöyle diyorlardı: "Bu onun uydurduğu bir düzmeceden başka bir şey değildir"[29]. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ müşriklerin, hakkında yaptıkları bu ithamlardan ötürü "ve mâ huve ale'l-ğaybi bidanîn" kavl-i celîli ile onu temize çıkardı ve onun gayba, yani Kur'ân'a dair bir töhmet altında olmadığını ifade buyurdu.

Dâd (ض) harfi ile okuyanlar açısından birkaç izah şekli mümkündür: Onlardan biri Ebû Bekir el-Esamm'ın belirttiği şu husustur: Hz. Peygamber (a.s.) Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmiş olduğu bilgileri, ulemâdan birtakım insanların yaptığı gibi, ashabının hiçbirinden asla esirgemezdi. Çünkü ulemâ

---

26 İbn Mesûd'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmı kendi öz suretinde sadece iki kez görmüştür. Bir defasında Hz. Peygamber (a.s.), Cibrîl'den kendisini gerçek suretinde kendisine göstermesini istemişti, bunun üzerine o da suretini ona gösterdi ve ufku tamamen kapladı. Diğeri ise (mîraca) çıkarıldığında onunla birlikte çıkmıştı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 407. Ayrıca bk. Necm sûresinin 7. âyetinin tefsiri).

27 "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu" (en-Necm, 53/9).

28 en-Nahl, 16/103.

29 el-Furkān, 25/4.

kendilerine gidip gelenlere bildikleri bütün ilimleri, artık kendilerine ihtiyaç duymayacakları şekilde tam olarak öğretmek istemezler. Oysa Hz. Peygamber (a.s.) bildiği bütün ilimleri ashabına öğretmek isterdi, o öğretme işini herkesin öğrnenme kabiliyetine bağlı olarak sürdürürdü. Cimrilik ya da kendisine saklamak gibi bir kasıtla onlara bildiklerini öğretmekten asla geri durmazdı.

Allah Teâlâ'nın onu temize çıkarmasının sebebi şu da olabilir: Sahâbe
içinde Resûlullah'ın (a.s.) bildiği bazı bilgileri ashaptan sadece belli başlı kim-
seler ile paylaştığını, bir kısmından ise bunu esirgediğini zannedenler vardı.
Onun bilgilerini bazılarına öğretip de diğerlerine öğretmemesi dışarıdan ba-
79 kıldığında cimrilik gibi algılanabilmektedir. [§]**O gayba dair bilgileri sizden
esirgemez** buyruğu işte bu gibi bir zanda bulunanların iddialarını yalanlamış
olmaktadır. Bu durum Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet olunan şu buyrukta da vardır: "Hilâli görünce oruç tutmaya başlayın, hilâli görünce de bayram yapın!"[30] Sanki Hz. Peygamber bu sözünü, ümmeti içerisinde ayı oruçla karşılamak isteyenlerin varlığını bilmesi sonucu söylemiştir. Bu haliyle o, ayı birkaç gün öncesinden oruçla karşılayanların hata ve cahilliklerini kendilerine göstermek ve yaptıklarıyla hakka isabet etmediklerini onlara belirtmek istedi. Sözünü ettiğimiz konuda da durum aynıdır.

Sonra "gayp"tan maksadın Kur'ân olduğu yorumunu yapmışlardır. Bize göre ise maksat hem Kur'ân hem de Allah'ın peygamberini (a.s.) özel olarak bilgilendirdiği her bilgidir.

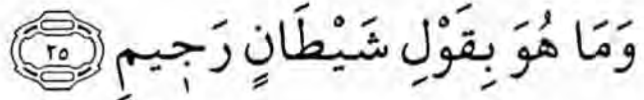
Esirgemenin Allah'ın peygamberine ikramda bulunduğu şefaate yönelik olması da mümkündür. Onun şefaati ümmetinden belli kimselere yönelik olmayacak aksine hepsini kapsayacaktır. Bu anlamda, ümmetin kendisine ittibâ edip boyun eğmesine teşvik vardır.

Bir başka yorum da mümkündür: O Allah'ın kendisine gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmesi şeklinde lütufta bulunduğu nimetlerin şükrünü eda etmekte cimrilik yapmaz. Aksine şükrü eda etmekte öyle bir gayret içinde olur ki belirtildiği gibi namazda kıyam yüzünden ayakları şişmişti de "Allah, senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmedi mi, neden böyle kendini yoruyorsun?!" diyenlere "Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı!" buyurmuştu[31].

---

30 Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 4.

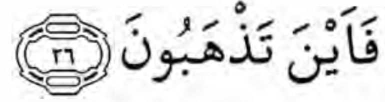
31 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 255; VI, 115; Buhârî, "*Tefsîr*", 48/2; İbn Mâce, "Salât", 200; Tirmizî, "Salât", 187; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 17.

25. "O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir."

İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Hz. Peygamber (a.s.) sizin iddia ettiğiniz gibi ne insan şaytanlarındandır ne de mecnun (içine cin kaçmış) biridir. Aksine o saygın bir peygamberdir.

[§]Ya da yorumu şöyledir: O, Kur'ân namına size getirdiğini şeytanlar- 80
dan almış değildir. Keza o, kâhinlerin ve sihirbazların şeytanların sözlerinden kaptıkları kelimeler türünden de değildir. Aksine o, Allah Teâlâ'dan bütün âlemlere yönelik bir uyarı ve öğüttür. Kur'ân'ı ona çok güçlü ve güvenilir olan Ruh [Cebrâil] indirmiştir. Bu itibarla şeytanın ona ulaşarak onda herhangi bir değişiklik yapması, yerine başkasını koyması asla mümkün değildir.

26. "Öyleyse nereye gidiyorsunuz?"

Size ona itaati ve tâbi olmayı gerekli kılan kanıtlar gelmiş iken ona itaat ve tâbi olmaktan ayrılıp da nereye gidiyorsunuz?!

Öyleyse nereye gidiyorsunuz? Bahsedilen bu yorumdan gayrı başka izahlar da mümkündür: Birincisi şöyledir: Hz. Muhammed'in (a.s.) size getirmiş olduğu bu Kur'ân var ya, o onu Allah katında çok değerli olan bir elçiden (Cibrîl) almaktadır. Hal böyle iken siz ona iman etmezseniz, o takdirde siz sadece şeytanın sözüne gidiyor olacaksınız.

Öyleyse nereye gidiyorsunuz? Yani nereye sığınacaksınız, şeklinde de yorumlanabilir. Allah Teâlâ'ya inanmamanız, âhiret hayatını inkâr etmeniz, Hz. Peygamber'in (a.s.) size haber verdiği vahiyleri tasdik etmemeniz halinde, size Allah'ın azabı ve gazabı geldiğinde nereye kaçacaksınız. Hz. Peygamber'in (a.s.) uyarmış olduğu azapla yüzleştiğiniz zaman kime sığınacaksınız. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "De ki: "Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgerse de (âhiret ümidimiz bâkidir); peki söyler misiniz, inkârcıları (âhiretteki) can yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir?"[32]

---

[32] el- Mülk, 67/28.

Ya da şöyle bir yorum yapılabilir: Allah Teâlâ'ya inanmadığınız, Hz. Muhammed'in (a.s.) getirdiklerinin doğruluğu birtakım mûcizelerle sizce sabit olmuş iken onun getirdiği vahiylere tâbi olmadığınız zaman bütün bunlardan sonra hangi sözü tasdik edecek ve nereye gideceksiniz. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"[33]

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٢٧﴾

81 [§]*27. "O herkes için bir öğüttür;"*

Yani o bütün âlemlere bir öğüttür; içinde bulundukları hallere dair yapmaları gerekenleri kendilerine hatırlatır, kendilerine verilen emirleri, sakınılması gerekenleri ve işlerinin akıbetini açıklar. Yahut da yorum şöyledir: **Herkes için bir öğüttür,** yani herkes için bir ün ve şereftir. Onun sayesinde değerleri artar, insanların kendilerine uyacakları, bir şeyler öğrenmek üzere kendilerine gelip gidecekleri önderler olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ ﴿٢٨﴾

28. "Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için."

En doğrusunu Allah bilir ya, bu beyanın yorumu şöyledir. Bu Kur'ân doğru yola girmek isteyen herkes için bir öğüttür. O, özü itibariyle hem öğüt (zikir) hem delil hem de hidâyettir. Hal böyle iken ondan ancak doğru yola girmek isteyenler yararlanır, hidâyet isteyen onun hidâyeti ile hidâyet bulur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O takvâ sahipleri için bir hidâyettir"[34]. O özü itibariyle hidâyettir, ancak onunla hidâyete erenler müttakî olmaktadır. Eğer kişinin takvâsı yoksa o Kur'ân'ın aydınlığına karşı kördür ve Kur'ân onun için sade birtakım nâmelerden ibarettir[35]. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele".[36] O aslında uyan uymayan herkesi uyarıyordu. Fakat bunun mânası şudur: Onun uyarısından

[33] el-A'râf, 7/185.
[34] el-Bakara, 2/2.
[35] Bu benzetmeyi Bakara sûresinin 17-20. âyetlerindeki anlatımla karşılaştırmak gerekir.
[36] Yâsîn, 36/11.

yararlanan kimse sadece Kur'ân'a uyar. Yine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır"[37] Kur'ân, haddi zatında özü itibariyle âyetlerdir ne var ki onun âyetlerinden ancak basiret sahipleri yararlanabilmektedir.

[§]**Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için.** Bu beyan iki şe- 82
kilde yorumlanabilir: Birincisi: Dilemenin gerçekleşmesi anlamına gelmesidir. Buna göre yorumu şöyle olur: Kim Allah'ın emri üzere ya da hak üzere yol tutmak dilerse bu zikir -ki o Kur'ân'dır- onu hak üzere, ilâhî emir üzere yaşatır ve onu hak yola hidâyet eder. Ya da bu fiilin gerçekleşmesi anlamına gelir. Buna göre mâna şöyle olur: Sizden her kim hak ve ilâhî buyruk üzere bulunursa o onun için zikirdir.

Kural şudur ki meşîet, yani dileme her irade sahibi kimseye ait fiilin özelliğidir. Durum böyle olunca meşîet fiil ile birlikte bulunur. Kişi bir şeyi yaptığı zaman onu dilemiş de olur. Buna göre fiilin ispatı aynı zamanda meşîetin de ispatıdır. Bu yüzden de belirttiğimiz gibi bu yorum yerinde olur. O da birinin diğeri hakkında kinâye kılınmasıdır.

29. "Âlemlerin Rabb'i Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!"

[İlâhî Meşîet ve Cüzî İrade]

Bir önceki **Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için** meâlindeki âyet meşîetin gerçekleştirilmesi tarzında yorumlanacak olursa o takdirde mâna şöyle olur: Siz, belirttiğimiz gibi istikâmeti ancak Allah'ın meşîetine dayalı olarak dileyebilirsiniz. Yok, fiilin tahkikine göre anlaşılacak olursa o takdirde de mâna şöyle olur: Siz düzgün yolda, ancak Allah'ın dilemesi ile istikamet bulursunuz. Bazıları şöyle dediler: **Siz dileyemezsiniz** beyanının yorumu şöyledir: Bu kitabın indirilmesini siz diliyor değilsiniz. Allah Teâlâ onu peygamberine sizin dilemeniz olmaksızın indirmiştir. Bu yorum bizce uygun değildir. Çünkü "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[38] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi onlar peygamber gönderilmesi ve ona kitap indirilmesi ile ilgili önceden bir irade ve istekte bulunmuşlardı. O itibarla âyetin yorumu bizim belirttiğimiz gibidir.

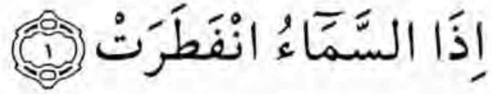
---

37 Âl-i İmrân, 3/13.
38 Fâtır, 35/42.

83 [§]Bu âyette şu hususa dair delil vardır: Allah Teâlâ her kimin istikamet üzere olmasını diledi ise o kişi istikamet üzere olur. Allah bir kimsenin istikametini dilesin de o istikamet üzere olmasın, bu mümkün değildir. Nitekim Mûtezile mensupları öyle söylemektedir. Çünkü Allah, meşîeti ile düzgün bir şekilde yaşayan kişi üzerindeki nimetinden söz etmektedir. Eğer istikametini dilediği herkesin istikameti olmasaydı o takdirde bunun onlara bir nimet olarak anılmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü istikamet üzere olmak ya da olmamak Allah Teâlâ ile değil kişinin kendi iradesiyle olan bir şey olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İNFİTÂR SÛRESİ 85

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Gök yüzü yarıldığında;"

Daha önce[1] de belirttiğimiz gibi bu âyetler geçmiş bir soruya cevap mahiyetindedir. Cevap sırasında soru belirtilmemiştir. Çünkü "İzâ"; "Metâ", yani ne zaman? sözcükleri, sorulan soruya cevapta kullanılır. Sorunun cevap içinde mevcut olması da mümkündür. Cevap da sûrenin "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir" meâlindeki âyettir. Hz. Peygamber (a.s.) sanki şöyle bir soruya muhatap olmuştur: İnsan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını ne zaman açıkça bilecektir? Bunun üzerine de Allah Teâlâ bu sûreyi indirmiştir: **Gök yüzü yarıldığında...**

Allah Teâlâ burada "infitâr"dan, yani göğün yarılmasından bahsetmiştir. Bir başka yerde ise göğün fethi, yani açılmasından söz etmiştir. O da şu ilâhî beyandır: "Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur"[2]. Bir başka yerde de "Gök yarıldığında..."[3] diye buyurmuştur. Bir başka yerde de: "Gök yarıldığında
ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında"[4] ifadesini kullanmıştır. [§]Kimi 86
tefsirciler göğün "inşikâk" ve "infitâr"ından maksadın kapılarının açılması olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de eşyanın ortadan yarılması anlamındaki yarılma olduğunu söylemişlerdir. Bu ikinci yorum daha yakındır. Çünkü bağlam inkârcıları korkutma, onları dehşete düşürme amaçlıdır. Kapıların açılmasında böylesi bir korkutma anlamı yoktur. Korku ve dehşet ancak göğün bizzat yarılması halinde söz konusu olur.

---

1 Tekvîr sûresinin ilk âyetinin yorumuna bakınız.

2 en-Nebe, 78/19.

3 el-Mürselât, 77/9.

4 el-İnşikâk, 84/1-2.

[Kıyâmetin Dehşeti ve İnsanın Çaresizliği]

Amellerle yüzleşme ve herkesin onları bilmesine dair soru esas itibariyle kıyâmet hakkında olmaktadır. Göğün yarılması, yıldızların savrulması denizlerin tutuşması, dağların yürütülmesi, yeryüzünün bomboş bir hal alması şeklindeki nitelemelerin dile getirilmesi esas itibariyle kıyâmet hallerinin ve sonuçlarının anlatımıdır. Bunlarda kıyâmetin oluş vaktini tayine yönelik bir işaret bulunmamaktadır. Çünkü onun gerçekleşme vaktine vâkıf olunmasında bir korkutma ve dehşete düşürme anlamı yoktur. Buna mukabil sonuçlarının belirtilmesinde böyle bir korku salma durumu mevcuttur. Şöyle ki: O günün korku ve dehşeti öyle büyük ve şiddetlidir ki özleri itibariyle çok güçlü ve dayanıklı olan nesneler bile ona dayanamaz. Söz gelimi dağlar, gökler, yeryüzü... Bunlar kıyâmetin dehşetinden öyle etkilenirler ki sonunda dağlar atılmış yün gibi darmadağınık[5], oradan oraya savrulan kum yığınları halini alır[6]. Gök ortasından yarılır, şapır şapır dökülür, yeryüzü dümdüz ve bomboş bir hal alır[7]. Hal böyle iken güçsüz ve zayıf olan insanın durumuna ne de-
87 meli? Gökler, yerler, dağlar Rabb'ine boyun eğme özellikleriyle [§]kıyâmetin korku ve dehşeti karşısında mevcut hallerini sürdüremeyip dökülürlerse, şu zayıf âdemoğlu, amellerinin kötü ve Rabb'ine karşı günahlarının çok olması halinde nasıl dayanabilir? Allah onlara bu halleri hatırlatıyor ki kendisinden korksunlar ve hazırlık yapsınlar, tedarikli olsunlar. Bu yüzdendir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kıyâmetin halleri ve neticeleri belirtilmiş ama kopma vakti açıklanmamıştır. Aynı şekilde insanın ömrü de ne zaman bitecek belirtilmemiş, bu şekilde insanın her an ölüm ânının gelebileceği endişesini taşıması ve bu yüzden de ona karşı hazırlıklı olması ve kolları sıvaması arzulanmıştır. Eğer ölüm vakti belirlenmiş olsaydı o takdirde kendisine güven gelirdi ve o vaktin yaklaşma ânına kadar hazırlık yapmayı, tedarikli olmayı terkederdi. Ömrünün bitme vakti yaklaştığında hazırlık yapmaya koyulurdu, ama çoğu kez de iş işten geçmiş olurdu.

Öte yandan Allah Teâlâ, kıyâmet ahvaline dair Kur'ân'da pek çok tekrarlanan anlatımlara yer vermiştir. Bu tekrarın iki anlamı vardır: Birincisi: Kalpler vakitten vakte değişiklik, halden hale dönüş gösterir. Nice kalp vardır ki bir hadise karşısında ilk defada rikkat hali göstermez. Öyleleri için uyarının tek-

---

5 "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür" (el-Kāria, 101/5)

6 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

7 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

rar tekrar belirtilmesi ve her hal değişiminde yinelenmesi gerekir. Bu itibarla kıyâmet ahvalinin böyle tekrar tekrar anlatılması uyarının doruk noktasıdır. Bu şekilde kıyâmet gününde hiç kimsenin mazeret ileri sürebilmesine imkân da verilmemiş olmaktadır.

İkincisi insanlar henüz yeni müslüman olmuşlardı. İslâm kalplerinde bir yer etmişti. Öğütlerin tekrarında, insanların akıllarını aşılama, Allah'ın kendilerine nasip ettiği iman şerefi ve âlemlerin Rabb'inin elçisini galip getirmesi sebebiyle kalplerinin yatışması ve pekişmesi sağlanmaktaydı. Nitekim şu ilâhî beyanda da böyledir: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler"[8].

وَاِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾

2. "Yıldızlar dağılıp saçıldığında;"

Yıldızların dağılıp savrulması iki şekilde izah edilir: Onların varlığı mevcudatın yararına bulunuyordu. Kıyâmetle artık onlara ihtiyaç kalmayınca varlıklarının da bir anlamı kalmadı. Ya da onlar gök için birer süs idiler. Gök yarılıp da darmadağın olunca artık süse ihtiyaç kalmamıştır.

وَاِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ﴿٣﴾

[§]*3. "Denizler yükselip birbirine katıldığında;"* 88

Bazı yorumcular dediler ki: Denizlerin suları tek bir denizde toplanır. Sonra bütün suların toplandığı o denizin suları çekilir. O suları ya yer yutar ve içine çeker ya da karaların sırtında bulunduğu belirtilen balığın karnına ya da öküzün karnına dolar[9]. Allah Teâlâ sonra yeryüzünü dümdüz yapar öyle ki ne bir eğrilik ne de bir çukur kalır. Denizler Allah'ın dilediği nesnelerle ya dağlar ya da başka unsurlarla sıvanır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Her denizin suyu kendi içine çekilir. Suların hepsi tek bir yerde ve tek bir denizde toplanmaz. Bazıları da şöyle demişlerdir: Aksine sular birbirine karışır sonra ateşe dönüşür ve onunla cehennem ehline azap edilir. Allah Teâlâ'nın "ve'l-

---

8 el-Enfâl, 8/2.

9 Mâtürîdî, kendi döneminde yaygın bir inanışa atıfta bulunmaktadır; o da dünyanın balığın sırtında veya öküzün boynuzu üzerinde olması inancıdır. Bunun dinî bir dayanağı yoktur.

bahri'l-mescûr" (والبحر المسجور) âyetinde[10] de durum aynıdır. *Hangisi olacak en doğrusunu Allah bilir!*

وَاِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾

4. "Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde;"

Yani mezarlarda olanlar diriltildiği, kabirler içinde olanları dışarı attığı zaman.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْ ﴿٥﴾

5. "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir."

Yani herkes ilk işlediğinden itibaren amelinin varacağı en son sınıra kadar olup biten her şeyi bilir ve onlarla ilgili olarak kendisine en ufak bir ameli gizli kalmaz. Kimi de şöyle demektedir: Yaptığı hayır işleri ve geriye bıraktığı
89 şer işleri bilir. [S]O gün yaptıklarından olmuş bitmiş her işi bilir. Bazıları da şöyle bir yorumda bulunmuşlardır: **Her insan dünyada neleri yaptığını.** Yani kişinin önden gönderdiğini bilmesinden maksat bizzat kendi işlemiş olduğu amelleridir. **Neleri yapmadığını.** Yani geride bıraktığından maksat ise açtığı çığırdan gidenlerin ardından işlemiş oldukları amellerdir. Onların bu yorumları, esasen herkes ilk işlediğinden itibaren amelinin varacağı en son sınıra kadar olup biten her şeyi bilir diye yaptığımız yoruma dâhildir.

يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾

6. "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"

Âyetteki "bi Rabbike" (بربّك) kelimesinin "an Rabbike" (عن ربّك) anlamında olması mümkündür. Buna göre yorumu şöyle olur: Seni kerem sahibi Rabb'inden ayartıp yanıltan nedir? Rabb'inden ayartılması, O'na itaatten ve ibadetten yüz çevirmesidir. "Bâ" (ب) harf-i cerri "an" harfi yerinde kullanılabilmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanda böyledir: "Bir su kaynağı ki Allah'ın has

---

[10] "Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, Beytülma'mûr'a, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!" (et-Tûr, 52/1-8).

kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler"[11]. Buradaki "aynen yeşrabu bihâ" (عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا) ifadesi "aynen yeşrabu anhâ" (عَيْنًا يَشْرَبُ عنها) anlamındadır. Yoksa maksat su üzerine kapanarak ağzı ile içmek ya da gözenin kendisinin onlar için bir kap yapılması değildir.

[Kişiyi Rabb'ine Karşı Aldatan Ahmaklığıdır]

Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? Bu beyanda sözü edilen Rab Teâlâ hakkında yanılıp aldanmanın izahı şöyledir: Allah Teâlâ'nın keremi, insanın günahlara dalmasına sebebiyet verebilir. Çünkü O, kul günah işlerken suçüstü yapıp onu cezalandırmaz. Allah'ın onu ânında cezalandırmaması ya da cezasını ertelemesi kişiyi aldanmaya sevkeder. Zira kişi zanneder ki Allah kendisini her zaman ve ebedî olarak affedecek, cezalandırmayacak. Bu da onu günaha yeltenmeye sevkeder. Eğer öyle olmasa da günahı daha işlerken ânında cezasını verseydi kişi daha o günahı irtikâp etmez, uzak dururdu. Kulun mazereti şudur: Beni aldanmaya ve gaflete düşüren sebep senin keremin ya da benim ahmaklığım demesidir. Nitekim Hz. Ömer "Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu" meâlindeki âyet okunduğunda, "Ahmaklıktır ya Rabbi!" derdi[12].

[§] Ya da şöyle yorumlanır: **Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan** 90
ne oldu? Seni yanıltıp ayartan sebep neydi ki Allah Teâlâ'nın sana atalarına uymayı emrettiğini ve çirkin işler işlediğin zaman da onları sana Allah'ın emrettiğini söyleyebildin?! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'"[13]

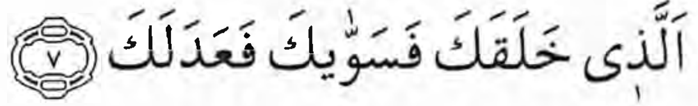
Neyi emredip neyi yasakladığım sana açıkça bildirilsin diye, ben sana peygamberi göndermedim mi? Ben sana kitabı indirmedim mi? Denildi ki: Bu âyet Kelede b. Esîd hakkında inmiştir. O, Hz. Peygamber'e (a.s.) vurmuştu ve Allah onu hemencecik orada cezalandırmamıştı. Bu durum kendisine ulaştığında Hz. Hamza akrabalık hamiyeti ile müslüman olmuştu. Kelede ona ikinci kez vurmaya yeltenmişti ki işte o zaman şu meâldeki âyet indirildi: **Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?** Sen Resûlullah'a vururken seni helâk etmedi diye havalara giriyorsun, aldandığını bilmiyorsun. Ancak her ne kadar âyet onun hakkında inmiş olsa da muhtevası herkese aynı şekilde hitap etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

11 el-İnsân, 76/6.

12 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 245.

13 el-A'râf, 7/28.

7. "O Rabb'in ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.

[**İnsanın Yaratılmasındaki Yüce Hikmet**]

O Rabb'in ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Bu beyanda Allah azze ve celle, insanın şükür görevini yerine getirmesi için ona nasıl bir nimet verdiğini anlatıyor. Keza âyet Allah Teâlâ'nın kudret ve saltanatını bildiriyor. Öyle ki insan gücünün asla yetmeyeceği, yönetim ve düzenlemesinin hiçbir şekilde erişemeyeceği bir biçimde o üç karanlık[14] içinde ona şekil vermesi O'nun nasıl yüce bir kudrete sahip olduğunu gösteriyor. Bu bilinince, insanlar Allah'tan korkacak ve O'na muhalefet etmekten kaçınmış olacaklardır. Bu beyanda, Allah'ın ilim ve hikmetinin yüceliğine de işaret vardır. Böylece bileceklerdir ki yaratılışları asla boşuna ve amaçsız değildir. Çünkü ilim ve hikmeti, insanların erişemeyeceği biçimde üst üste üç karanlık içinde inşayı gerçekleştiren böylesi bir derecede olan Kādir-i mutlakın yaratmasının boş ve anlamsız olması mümkün değildir. Aksine Allah, kendilerine birtakım emirler ve yasaklar getirmek, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek için onları yarattı ve bunların gereği ile de onarı ilzam edip itaat etmelerini gerekli kıldı, yüz çevirmeleri ve itaatten yan çizmeleri halinde de cezalandırılmalarını takdir etti.

91 [§]"Ellezî halekake fe-sevvâke" (اَلَّذِى خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ) âyetindeki "tesviye"nin nasıl olduğu üzerinde duracağız. Allah, onu hikmetin gerektirdiği şekilde tesviye etti, yani düzene koydu. Yahut çıkarları neyi gerektiriyorsa o şekilde düzenledi. Yahut sanatkârını tanımaya işaret edecek biçimde düzenledi. Yahut iki eli, iki ayağı ile işitme ve görme duyusu sahibi olarak yaratmak suretiyle tesviye etti.

Ve seni dengeledi. Bu da tesviye, yani dengi dengine kılma anlamındadır. Dengi dengine yapmak (tesviye, yani eşitleme) ellerinin birbirine eşit olması, birini diğerinden daha uzun kılmaması, aynı şekilde ayaklarını da birbirine eşit yaratması demektir. Bu kelime hem şeddeli hem de şeddesiz olarak

---

[14] Muhtemelen işaret edilen âyet şudur: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

okunmuştur[15]. Ebû Ubeyd dedi ki: Şeddesiz olarak "adelek" (عَدَلَكَ) kelimesinin anlamı "emâlek" (أَمَالَكَ), yani seni meylettirdi demektir. Böyle okumakta fazlaca bir hikmet yoktur. O yüzden o şeddeli olarak "addeleke" (عَدَّلَكَ) şeklini tercih etmiştir. Oysa iş onun dediği gibi değildir. Zira bu şekilde okumakta diğerinden daha fazla hayreti gerektiren daha incelikli anlam vardır. Şöyle ki: "Adeleke" (عَدَلَكَ), bir halden başka bir hale çevirmek demektir. Bu çevirme işi de *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Mâlum insan en başta atasının döl yatağında önemsiz bir su (mâ mehîn), yani sperm idi. Allah bu suyu annenin rahmine yerleştirdi ve sonra onu bir nutfe haline getirdi, sonra onu "alaka" (عَلَقَة) ve bir çiğnem ete (mudğa) dönüştürdü ve sonunda da dönüştüre dönüştüre her organı yerinde düzgün bir insan haline getirdi. Ya da onu üzerinde bulunduğu sağlıklı halden hasta hale, hasta halden sağlıklı hale dönüştürdü. Bu itibarla bunun belirtilmesinde öncekinde olduğu gibi kul üzerinde Allah'ın nimetinin ortaya konulması, O'nun yüce kudretinin ve eşsiz hikmetinin vurgulanması vardır. Bu da daha büyük nüktenin bu okuma şeklinde olduğunu göstermektedir.

8. *"Terkibini de dilediği gibi yaptı."*

Kimileri bu âyetin metninde geçen "mâ" kelimesini zâit bir sıla kabilinden kabul etmiştir. Dolayısıyla da cümle "fî eyyi sûratin şâe rakkebeke" (فِي أَيِّ صُورَةٍ شَاءَ رَكَّبَكَ) şeklindedir ki anlamı şöyledir: Dilediği şekilde seni var etti. Kimileri de
"mâ"yı "الذي" anlamında sıla olarak değerlendirmiştir. [§]Sonra "Şâe rakkebe- 92
ke" (شَاءَ رَكَّبَكَ) oluşumunu ve yapısını da dilediği gibi gerçekleştirdi cümlesinin yaratılış safhalarında organların teşekkül etmesi mânasına gelmesi muhtemeldir. O seni hayvan ya da diğer yaratıklar gibi değil hâlihazırda bulunduğun şekilde yarattı. Bu durumda onun belirtilmesinde insana şükrünü tam olarak eda etmesi için kendisine bahşedilen nimetlerin ve lütufların hatırlatılması vardır. Hatırlatma şöyledir: Allah insanı kendisinin razı olduğu bir şekil üzere yarattı. İnsan kendisinin başka bir yapıda yaratılmış olmasını temenni etmez. Allah onu güzellikleri ve çirkinlikleri bilebilecek kabiliyette yarattı. Bu haliyle o, neyin hikmet neyin sefihlik olduğunu bilir, aralarını ayırır, yararlı ve zararlı olan yapıları bilir ve onları ayırteder. Onu öyle bir surette yarattı ki gökleri,

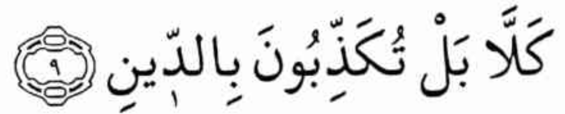
---

15 Kûfeliler dâl (د) harfini şeddeli (addelek), diğerleri ise şeddesiz (adelek) olarak okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 399).

yerleri ve hayvanları emrine âmâde kıldı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır"[16]; "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık".[17]

Kendisini bir başka varlığın hizmetine vermedi. Dolayısıyla buradan da ortaya çıktı ki kulun şükredebilmesi ve hamdini yerine getirebilmesi için nimetlerinin hatırlatılması söz konusu olmuştur.

Bu sözün cümle başı olmak (istinaf) üzere belirtilmiş olması da mümkündür. Allah insanı, bulunduğu hal üzere yarattı. Oysa pekâlâ hiç hoşlanmayacağı şekil üzere de yaratabilirdi. Onu işleyeceği günahlardan dolayı maymun ya da domuz biçimine de sokabilirdi. Ama öyle yapmadı. Mevcut insan şeklinde yarattı. Bunun belirtilmesinde de Allah'ın kudretinin ve kuvvetinin büyüklüğünü hatırlatma vardır. Böylece insan her an Allah'ı gözetmeli ve O'ndan korkmalı ve günahları terketmeli, O'na itaate koşmalı, kul olmanın gereklerini yerine getirmelidir.

9. "Hayır! İnanacak yerde siz hâlâ dini yalan sayıyorsunuz."

"Kellâ" (كَلَّا) kelimesinin uyarı ve sakındırma anlamında olduğu kabul edilirse o takdirde âyetin kendinden öncekine ve sonrasına atfedilmesi mümkün olur. "Gerçekten" anlamında yemin mânasının verilmesi halinde de aynı şekilde her iki duruma da atfedilmesi yerinde olur. **Dini yalan sayıyorsunuz** derken "din"den maksat İslâm dini olabilir. Kural şudur: "Din" (الدِّين) kelimesi her ne zaman mutlak olarak kullanılırsa onunla hak din, yani İslâm kastedilir. Aynı şekilde kitap da öyledir; mutlak olarak belirtilmesi halinde Allah'ın kitabı, yani Kur'ân anlamına gelir. Dinden maksadın ölümden sonra diriltilme ve dünyada yapılıp edilenlerin karşılığını bulma kastedilmesi de mümkündür. "Din günü" denilmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi insanların yapıp ettiklerinin karşılığını bulması sebebiyledir. Bundaki hikmet *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın "ahkemü'l-hâkimîn" (أحكم الحاكمين), yani

16 el-Câsiye, 45/13.

17 el-İsrâ, 17/70.

hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi olduğunu kabul etmektedirler. Hal böyle iken din gününü inkâr etmeleri Allah'ın ahkemü'l-hâkimîn, yani hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi değil -Hâşâ!- sefihlerin en sefihi olmasını gerekli kılar. [§]Çünkü dünyanın sonu fena bulmak, yok olmaktır. Onlar, 93
âhiret hayatını inkâr etmeleri halinde o zaman Allah'ın dünyayı sırf yok olup gitmesi için yarattığını sanmış olurlar. Bir kimse bir bina yapacak ve onu inşa etmesindeki yegâne amaç da onu yıkmak ve yok etmek olacak, böyle birisi sefih olmaz mı? Bütün yapıp ettikleri boşuna ve anlamsız olmaz mı? Bu itibarla onların âhireti inkâr etmelerinin yegâne sonucu, yaratıcının hikmetten uzak olduğunu, ona uygun düşecek olan niteliğin sefihlik olduğunu ortaya koymak olur. Allah, onların bu kabilden sözlerinden ve isnatlarından çok yüce ve münezzehtir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!"[18] Aslında onlar göğün ve yerin boşu boşuna yaratılmış olduğunu iddia etmiyorlar, böyle bir zanda da bulunmuyorlardı. Ne var ki onların ölümden sonra diriltilmeyi ve ceza görmeyi inkâr etmeleri, onların boşu boşuna yaratılmış olması gibi bir sonucu gerekli kılmaktadır. Buna göre onların âhiret hayatını inkâr etmeleri O'nun hakkında "ahkemü'l-hâkimîn", yani hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi denilmesi ile çelişmekte ve onu ortadan kaldırmaktadır. Hâşâ! Allah'a sefihlik gibi bir isnadın yapılması sonucunu vermektedir. Allah Teâlâ, onların bu türden nitelemelerinden uzak ve yücedir.

وَاِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَۙ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَۙ ﴿١١﴾

10-11. "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var."

Sizi gözetleyen muhafızlar var. [İnkârcılar, üzerlerinde hafaza meleklerinin olduğunu bilmezlerdi, çünkü melekleri görmüyorlardı. Onlarla ilgili bilgi ancak haber yoluyla olur]. İnkârcılar peygamberin haberlerini de kabul etmiyorlardı ve onlara inanıyor değillerdi. Allah onlara üzerlerinde hafaza melekleri olduğunu bildirdi. Onları bu konuda cehalet içinde koyan saik, konu hakkında düşünme ve nazar etme gibi bilgi sahibi olmayı gerektirici yollara başvurmamaları idi. Bu beyanda şu deliller mevcuttur. Allah'ın delili kâfirleri de ilzam eder, cehaletleri kendileri için bir mazeret oluşturmaz, çünkü onları buna sevkeden asıl sebep insafı terketmek ve hakşinaslılıktan uzak durmaktır.

---

18 Sâd, 38/27.

Eğer onlar öyle yapmayıp da insaf sahibi olsalar, her şeyi uygun şekilde düşünselerdi o takdirde bu insaf hali onları gerçeğe ulaşmaya ve yapmaları gereken işlerin bilgisine götürürdü.

Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi kişi, üzerinde bir gözcü olduğunu bilirse, bu onu murakabe haline götürür de sorguya çekileceği işleri yapmaktan uzak durur. Allah bizi uyardı ve üzerimizde gözetleyen melekler olduğunu bildirdi ki onlara saygılı olalım ve onları üzecek türden kötü işler yapmayalım.

94 [S]Allah, bu meleklerin değerli olduklarını da belirtti ki biz saygın kimselerle birlikte olduğumuz şuuru içinde olalım. Saygın kişilerle sohbetin âdabı, onlara saygılı olmak, onlara karşı çıkmaktan sakınmak, onları üzecek şeyleri işlemeye yanaşmamaktır. "Değerli yazıcılar" nitelemesinin mânası işte budur.

Meleklerin saygınlıklarını zikretmekte bir başka nükte daha vardır: Yazıcı meleklerin "değerli yazıcılar" olmaları onların Allah katında değerli olmaları demektir. Allah katında değerli olan da müttakî olan, yani takvâ üzere olup her türlü yasak işlerden uzak duran ve emredilen işleri elden geldiğince yapmaya çalışandır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır (takvâ üzere olanınızdır)"[19]. Burada şuna işaret de vardır: Bu melekler amellerin yazılması işinde ne eksiltme ne de bir ilâvede bulunurlar, her fiili olduğu gibi yazarlar. Nitekim Cibrîl'in kuvvet ve emanet özelliklerinden bahsederken meleklerin kendilerine tevdi edilen görevi yerine getirmekte ihmal ve kusur gösteremeyeceklerini belirtmiş idik.

يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾

12. "Yaptıklarınızı bilirler."

Bu bilme işi iki şekilde olabilir. Birincisi: Biz onları henüz daha işlemeden, Allah'ın kendilerine bildirmesi sonucu bilirler. Hal böyle iken onları yazdırmak suretiyle kula bildirmek, aleyhine kanıt teşkil etmesi için olur. Meleklerin yazmaları da kendilerinin imtihanı olur. Zira meleklerin de kendilerine göre ayrı ayrı işleri vardır. Kimine amellerin yazılması işi havale edilmiş, kimine yağmurun yağdırılması vazifesi verilmiştir. Yahut melekler, fiilleri işlediğiniz zaman onların hayır mı yoksa şer mi olduğunu bilir ve ona göre yazarlar. Hayır işlerin birtakım belirtileri vardır, onlara bakarak o fiili işleyenin hayır işlediği-

---

[19] el-Hucurât, 49/13.

ni bilirler. Şer işlerin de birtakım belirtileri vardır. Onlar vasıtasıyla da işlenen fiilin şer oluğunu anlar ve ona göre yazarlar.

[§]Şunu da belirtmekte yarar vardır: müslümanların murakabeyi terket- 95
mekle ilgili mazeretleri, din gününü inkâr edenlerin mazeretlerinden daha önemsizdir. Çünkü müslümanlar üzerlerinde kendilerini meleklerin gözetlediğini ve amellerini kaydetmekte olduklarını bilmektedirler. Sonra onlar buna rağmen bildiklerini yaparlar ve saygın kimselerle birlikte olmaları gibi bir tavır sergilemiyorlar, sürekli uyanık halde bulunmayı ve murakabeyi terkediyorlar. Kâfirler ise üzerlerinde hafaza meleklerinin bulunduğunu baştan kabul etmiyorlar: Hali böyle olan kimselerin gafil davranmaları yadırganacak bir durum değildir.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٣﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿١٤﴾

13. "Buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar;"

14. "Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir."

[İyilerin Mekânı Cennet, Kötülerin Mekânı Cehennemdir]

Daha önce de belirtiğimiz gibi "berr" (البَرّ) kendisinden istenileni veren kimsedir. Kendisinden istenilenler ise şu ilâhî beyanda belirtilen hususlardır: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır"[20]. Bu ilâhî beyan gösteriyor ki "birr" (iyilik) takvâ olmaksızın anıldığı zaman, takvâ ile kastedilen mâna kastedilmektedir. Çünkü âyetin metninde geçen "birr"in Allah Teâlâ'ya iman etmek, âhiret hayatına inanmak olduğu bildirildikten sonra kendisinde bütün bu sayılan özellikleri toplayan kimsenin müttakî, yani takvâ sahibi olduğu söylenmiştir.

Mûtezile, "İlâhî sınırları sürekli aşanlar (fâcirler) ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir... Ve oradan bir daha da ayrılamazlar" meâlindeki âyeti delil olarak kullanarak mürtekib-i kebîrenin, yani büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalacağını iddia etmiştir. Çünkü büyük günah işleyen kimse

---

20 el-Bakara, 2/177.

"fâcir"dir. Allah Teâlâ fâcirlerin cehennemlik oluğunu ve orada kalıcı olduklarını beyan buyurmuştur. Onlar şöyle asılsız bir iddia ileri sürerler: "Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe... iman eden" meâlindeki âyette belirtilen şartları tam olarak kendisinde bulundurmadıkça, **buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar** buyruğunun kapsamına dâhil olmazlar.

Bu konuda aslolan şudur: Açıkladığımız her vâde karşılığında belirtilen her vaîd (azap tehdidi) inkâr edenler hakkındadır. Şu ilâhî beyanın tefsirinde inkâr etmenin belirtilmesinden dolayı böyledir: "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir. Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline! Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır. Oysa onu, haddi aşan günahkârdan baş-
96 kası inkâr etmez"[21]. [§]Keza şu ilâhî beyanda belirtlidiği gibi: "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları inkâr ederdiniz değil mi?"[22] Hal böyle olunca büyük günah işleyenin ebedî olarak cehennemde kalacağını kesin bir dille söylemek zorunluluk değildir, aksine onlar hakkında herhangi bir görüş beyan etmemek gerekir.

Allah Teâlâ, mahşer gününde cehennemliklerin tanınacağı üç ayırtedici alâmet belirledi. Onların bu özellikleriyle cehennemlik oldukları bilinir. Ehl-i saadet, yani cennetlikler için böyle bir alâmet belirlemedi. Söz konusu üç alâmet şunlardır: Birincisi: Yüzlerin kararması: "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)"[23]. İkincisi hesap günü cennetliklerin kitapları sağlarından verilirken bunların kitaplarının sol taraflarından ya da arkalarından verilmesi. Üçüncüsü Ehl-i Hakk'ın amelleri terazide ağır basarken bunlarınkinin hafif gelmesi. Bunlar şekavet ehlinin, yani cehennemliklerin alâmetleri olmaktadır. Yüzlerinin karardığından bahsedildiği yerde onların inkâr ettiklerinden de söz edilmiştir. Kitabın sol taraftan ya da arkadan verilmesinden bahsedildiği yerde şöyle demiştir: "Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin! Çünkü o, yüce Allah'a iman etmezdi; yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi[24].

---

21 el-Mutaffifîn, 83/7-12.
22 el-Mü'minûn, 23/104-105.
23 Âl-i İmrân, 3/106.
24 el-Hâkka, 69/32-34.

Gene şöyle buyurdu: "Kime de kitabı arkasından verilirse, "Eyvah!" diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi"[25]. Terazinin hafif geldiğinden bahsettiği yerde de Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurdu: "Size âyetlerim okunurdu da onları inkâr ederdiniz değil mi?"[26] Bütün bunlardan bahsederken hep onların inkâr ettiklerini vurguladı. Buradan da anlaşılıyor ki mutlak vaîd herkese değil sadece inkârcılar hakkındadır. Bu itibarla, azabın gerekli olması ve cehennemde ebedî kalınması konusunda büyük günah işleyenleri kesin olarak inkârcılara ortak kılmamız caiz olmaz. Aksine onların durumu hakkında görüş beyan etmememiz (tevakkuf) ve işlerini Allah'a bırakmamız (ircâ) gerekli olur.

[§]İkincisi: İmandan bahsedilen yerlerde müminlerin en alt mertebelerinden bahsetti ve onlara cennet vâdetti ve şöyle buyurdu: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rab'leri katında sıddıklar ve şehitler mertebesindedirler. Mükâfatları ve nurları (âhirette) onları beklemektedir"[27]. Başka bir yerde de meâlen şöyle buyurdu: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir"[28]. Bir diğer yerde de şöyle buyurdu: "Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir"[29]. 97

Bahsettiğimiz bu ilâhî beyanlarda Allah Teâlâ müminlerin en alt mertebelerinden söz etmiştir. Başka yerlerde ise iman ehlinin en üst mertebelerinden bahsetmiş ve onlara cenneti vâdetmiştir: "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır"[30]; "Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe... iman edendir... İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır"[31].

---

25 el-İnşikâk, 84/10-13.
26 el-Mü'minûn, 23/105.
27 el-Hadîd, 57/19.
28 el-Hadîd, 57/21-21.
29 en-Nisâ, 4/152.
30 el-Asr, 103/1-3.
31 el-Bakara, 2/177.

Allah Teâlâ'nın bütün bunları şart olarak değil de mübalağa kastı ile belirtmiş olması da mümkündür. Bu durumda, cennet vâdinden bahsetmek için başka âyetlerde sözü edilen en alt düzeydeki şartların bulunması dahi yeterli olabilir, demek gerekir. Allah'a ve resûlüne imanın belirtildiği her yerde aslında hepsinin gizli olarak belirtilmesi kastedilmiş olabilir ve sadece ikisini zikretmesi îcaz amaçlı olur. Görmez misin ki Allah inkârı bazı yerlerde belirtmekte ve ona yönelik vaîdde bulunmakta, başka yerlerde ise birtakım sebeplerle birlikte anmakta ve ona cehennem vaîdini yapmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!"[32] Başka bir yerde ise yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk...'"[33]

Sonra inkârla birlikte belirtilen bütün bu kötülükler (seyyiât) bir şarta dönüşmemiştir. Aksine sadece inkâr eden kişi için de cehennemde ebedî olarak kalacağını söylemek vacip olmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki mübalağanın belirtilmesinde, mübalağanın şart yapıldığına dair bir işaret yoktur. Aksine vaîdin o olmasa da olması mümkündür. Bu yüzden büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî olarak kalacaklarını kesin bir tarzda söylemek gerekmemekte, onların aynı şekilde vâde müstahak olduklarını söylemek de icap etmemekte, aksine onlar hakkında işi Allah'a havale etmek (ircâ) gerekli olmaktadır.

يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾

98 [§]*15. "Ceza gününde oraya girerler;"*

16. "Ve oradan bir daha da ayrılamazlar."

Denildi ki bu ilâhî beyan hem cennetliklerle hem de cehennemliklerle ilgili olarak yorumlanır. Cennetlikler cennetten, cehennemlikler de cehennemden bir daha ayrılmayacaklardır. Bazıları da dediler ki: Maksat özellikle cehennemliklerdir. Çünkü onlar oradan çıkmayacaktır.

---

[32] Âl-i İmrân, 3/21.

[33] "'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı'" (el-Müddessir, 74/42-47).

[Cennet ve Cehennemin Ebedîliği]

Bazıları cennetliklerin cennette, cehennemliklerin de cehennemde ebedî olarak kalmalarını inkâr etmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer cennet nimetlerinin tükenmesi, keza cehennem azabının son bulması söz konusu olmazsa o zaman Allah Teâlâ'nın "Evvel" (الأول) ve "Âhir" (الآخر) olmasının bir anlamı kalmaz. Çünkü cennet de cehennem de ebedî olduğu takdirde Allah "Âhir", yani sona ermeyen olmazdı. Oysa Allah, kendisi hakkında "Huve'l-evvelü ve'l-âhir"[34] (هو الأول والآخر) buyurmaktadır. Bu itibarla onların her ikisinin de belli bir sonlarının bulunması gerekir ki Allah'ın "Âhir" diye isimlendirilmesi doğru olsun. Hem onların bir sonu olmazsa o takdirde Allah'ın ilminin onların nihayetini kuşatmamış olması gibi bir sonuç lâzım gelir. Cennet ve cehennemin nihayeti Allah'ın ilminin dışında kalır. Oysa Allah Teâlâ her şeyi kuşatmış olmakta onların başlangıçlarını ve sonlarını bilmektedir. O itibarla cennet ve cehennemin de sonlu olduklarını söylemek gerekmektedir. Ancak böylece Allah'ın ilmi onları da kuşatmış olur. Hem cennetlikler, orada elde ettikleri mükâfatı hayır amelleri karışlığında hak etmişler, cehennemlikler de kötü amelleri karşılığında cehennemde ceza görmüşlerdir. Amellerinin bir sonu olduğuna göre onların karşılığı olan sevap ve azabın da bir nihayetinin olması gerekir.

Bize göre bu konuda esas olan şudur: Herhangi bir mezhebe intisap eden kimse onu kendisine din edinir; hayatta olduğu sürece amel etmek için onu benimser, onu terketmek üzere benimsemez. Sonra ceza inkârın karşılığı kılınmıştır. Sevap da yasaklardan sakınma karşılığında verilmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[35]; "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"[36]

Buradan da anlaşılıyor ki hem cennet hem de cehennem gidilen yola
(mezhep) karşılık olmaktadır. [§]Mezhebe inanmak ebedîlik arzettiği için ona 99
karşılık olanın da ebedî ve devamlı olması, zeval ve kesilme ihtimali olmaması gerekir. İkincisi: Nimetlerin zeval bulacağının bilinmesi nimet sahibi açısından ağzın tadının kaçmasına sebep olur. Nimetler lezzetlerini yitirir, onların duruluğu bulanıklığa dönüşür. Hal böyle olunca da onlara verilen nimetler tam olmaz. Cehennemlikler de gördükleri azabın sona ereceğini ve o halden elbet bir gün kurtulacaklarını hatırladıkları zaman hafiflerler ve azap kendile-

---

34 "O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. O her şeyi bilir" (el-Hadîd, 57/3).

35 Âl-i İmrân, 3/131.

36 Âl-i İmrân, 3/133.

rine eskisi gibi etkilemez. Böyle olunca hem nimetlerin hem de azabın devamlı olacağını söylemek gerekir ki cennetlikler nimet, cehennemliklere de azap tam olsun.

Cennet ve cehennemin sonlu olması gerektiğine dair açıklamaya şöyle cevap verilir: Cennet ve cehennem ebedî olduğu takdirde Allah Teâlâ'nın "Âhir" vasfı yok olur şeklindeki itiraz yerinde değildir, çünkü Allah Teâlâ kendisinin "Evvel" ve "Âhir" olmasına dair sıfatlarını bir başkası sayesinde değil kendi zatının gereği olarak almaktadır. Başkalarının evvel ya da âhir olmaları ise bir başkası sayesinde olmaktadır. Sonra her ne varsa mutlaka bir başı bir de sonu vardır. Bu durum evvel olma ve âhir olma vasfının Allah'tan düşürülmesini gerektirmez. Eğer cennet ve cehennemin ebedî olduğunu söylersek o takdirde Allah'ın ilminin onları ihata edememiş olacağını söylemeye gelince biz şöyle deriz: Nihayeti olmayan bir varlığı bilmek, onun sonsuz olduğunu bilmek demektir. Nihayeti olmayan bir varlığı sonlu olarak bilmek ilmi değil bilgisizliği gerektirir. Üçüncü konuyla ilgili cevap da belirttiğimiz şu husustur: Bir mezhebe girenler ebedî olarak orda kalıcı olmak üzere girerler. Onun cezasının da aynı şekilde ebedî ve kalıcı olması, kesintiye uğramaması gerekir.

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿١٨﴾

17. "Ceza günü nedir bilir misin?"

18. "Evet, ceza günü nedir bilir misin?"

Bazıları şöyle dedi: Elbette sen bunları bilmiyordun ve onu sana Allah Teâlâ öğretti. Bazıları da şöyle söyledi: Bu ifade o günün büyüklüğünü belirtmek ve ondan korkmanın gerekliliğini ortaya koymak içindir.

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـٔاًۜ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

19. "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır."

[Şefaat]

Burada biri şöyle bir sorun olduğunu söyleyebilir: **O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz** denilmektedir. Oysa biz biliyoruz ki o gün şefa-
100 atlerin de olacağı bir gündür. [§]Peygamberler birçok kimseye şefaat edecekler ve onlara şefaat etme yetkisi verilecektir. Hal böyle olunca da o gün bir kimse

başka bir kimse için bir şeyler yapabilmiş olacaktır? Bu soruya üç ayrı şekilde cevap verilebilir: Birincisi: Kâfirler sıkıntılı anlarda birbirleriyle yardımlaşabilmeleri için kendi aralarında birtakım dostluklar kurmaktaydılar. Allah işte onlar için **O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz** buyurdu. Nitekim O başka bir kelâmında meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır"[37].

Veya hiç kimsenin bir başkasına yararının dokunmaması, bu konuda kendisine izin verilmeden önceki duruma dairdir. Nitekim bu anlamda yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir"[38]. Dünyada iken şefaatçilik herhangi bir kimseden müsaade almadan yapılabilir. Ama o günde asla.

Ya da o gün herkes için apaçık ortaya çıkacaktır ki hiçbiri kendinden bir şeye mâlik olmayacak, ancak bu temlik ile mümkün olabilecektir.

O gün iş Allah'a kalmıştır. Yani o günün hükümranlığında kimse O'na müdahil olamaz. Aslında bütün vakitlerde de durum aynıdır. Ne var ki bu dünya hayatında zâlimler zorbalık yapabilmektedirler. Ya da **O gün iş Allah'a kalmıştır** şu anlama gelir: Âhiret gününde herkes açıkça bilir ki bugün ve bugünden önce emir Allah'a aittir. *Allah kendisinden yardım istenen yüce varlıktır.*

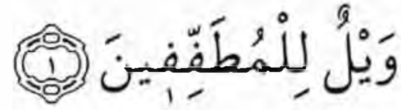
---

37 el-Ankebût, 29/25.

38 en-Nebe', 78/38.

[§]MUTAFFİFÎN SÛRESİ 101

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Eksik ölçüp tartanların vay haline!"

[Ölçü ve Tartıda Hilenin Yasaklanması]

Eksik ölçüp tartanların vay haline! Ölçüp tartanların yerilmesi ve kendilerine azap geleceğinin belirtilmesinin izahı şöyledir: Çünkü bunlar ölçü ve tartıyı eksik yapmasalar bile vaîdi hak edecek durumdaydılar. Zira onlar bir kere Allah'ı inkâr etmekte ve âhiret hayatına inanmamaktaydılar. Şöyle ki kâfirler eğlence olsun diye Allah'ı inkâr etmiyorlardı. Keza inkârcılığı güzel bulduklarından da inkâra saplanmıyorlardı. Bunların bütün derdi insanları yönetme sevdasıydı ve müslüman olmaları halinde çıkarlarının kaybolacağından korkmakta idiler. Yahut imanın kendilerine gerekli kılacağı birtakım külfetlerden kaçınmak için inkârcılığı seçmişlerdi. [§]Buna göre onları iman 102
etmekten uzak tutan ve Allah Teâlâ'nın âyetleri ve delilleri üzerinde düşünmekten alıkoyan sebep sözünü ettiğimiz riyaset sevdası ve çıkar kaygısı olmaktadır. Bu itibarla da onlar, aralarında yaptıkları kötü işlerden dolayı ayıplandılar: Bunlar da ölçü ve tartıda eksik yapmak, hileli ticaret yapmak, insanlarla kaş göz işaretleriyle alay etmek, zekâtı vermeye yanaşmamak gibi hususlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[1]. Allah, bu şekilde hitapla onların bu sayılan kötü davranışlardan uzak kalmalarını ve Kur'ân üzerinde düşünmelerini amaçladı. Âyet, savaş konusunda da belirttiğimiz gibi insanları iman etmeye sevkeden bir motif içerir. Çünkü onlar dünya sevgisinden ötürü ondan uzak dururlardı. Hal böyle iken savaşa girişince dünya kendilerine dar gelmeye başlar ve hâlet-i ruhiye onları Allah Teâlâ'ya iman etmeye, âyetleri üzerinde düşünmeye sevkeder. Belirtildiğine göre Hz.

---

[1] Fussılet, 41/6-7.

Peygamber (a.s.) bu âyeti Mekkeli kâfirlere okuyunca onlar hileli ölçü ve tartı işini terketmişler, ondan sonra bir daha eksik ölçüp tartmaya yeltenmemişlerdir[2]. Dilciler dediler ki: "Tatfîf" (التطفيف), sözlük anlamı itibariyle eksik, noksan demektir. Bir kap, dolu olmadığı zaman "İnâun taffân" (إناء طفان) denilir. Zeccâc dedi ki: Az ve önemsiz olan şey için "şey tafîf" (شئ طفيف) denilir. Ölçü ve tartı işini yapanlara "mutaffif" denilmesi, her ölçüp tartmada karşıdakinin hakkını azar azar çalıyor olması sebebiyledir[3].

Bu ilâhî beyanda, ribanın haramlığının bütün dinlerde genel geçer bir yasak olduğuna dair delil vardır. Yine bu beyanda ribanın haramlığının akdin taraflarının hakları bağlamında haram kılınmadığını, aksine Allah'ın hakkı olmak üzere taraflara haram kılındığını gösterir. Şöyle ki kendisine ölçme yapılan kişi, satıcının eksik ölçtüğünü bile bile onu alır, duruma rıza gösterir ve hakkından feragat eder. Bununla birlikte eksik ölçüp tartmalarından dolayı onlar ayıplanmayı hak eder. Bu da gösterir ki eksik ölçüp tartmanın haramlığı akdi yapan tarafların haklarından dolayı değil, bizzat Allah Teâlâ hakkı olmasından dolayıdır.

اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾

2. "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler."

Bazıları bu ilâhî beyanda takdim-tehir vardır demişlerdir. Mânası şöyledir: Ölçtükleri ya da tarttıkları zaman insanlara eksik ölçüp tartanlara, kendileri alacakları zaman da tam olarak ölçüp tartanlara... Kimi de buradaki "alâ" harf-i cerrinin "an" harf-i cerri anlamında olduğunu söylemişler ve takdirin sanki şöyle olduğunu ifade etmişlerdi: "Veylün li'l-mutaffifîn ellezîne izektâlû ani'n-nâsi yestevfûn" (وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَنِ النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ)

وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾

103 [§]*3. **"Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler."***

2 İbn Abbâs'tan rivayet edildi ki: Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye geldiğinde insanlar ölçü ve tartıda hile yapma konusunda en kötü haldeydiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Veylün li'l-mutaffifîn..." sûresini indirdi. Ondan sonra insanlar ölçü tartı işini düzelttiler (İbn Mâce, "Ticârât", 53). Hâkim "Bu sahih bir hadistir" demiş, ancak Buhârî ve Müslim hadise eserlerinde yer vermemişlerdir (*el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, V, 343).

3 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 297.

Kimileri "keyl" (كيل) ve "vezn" (وزن) kelimelerinden sonra gelen "hum" zamirinin pekiştirme ve mübalağa için olduğu yorumunu yapmışlardır. Eğer öyle ise o takdirde "kâlû" (كالوا) ve "vezenû" (وزنوا) kelimelerinin mefûlü olmayacağından onlar üzerinde durmak (vakf) gerekli olur. Fiil ve zamiri bitişik değil de ayrı okumak yerinde olur. Kimileri de "Kâlû lehum ev vezenû lehum" (كالوا لهم او وزنوا لهم) takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü mushaflarda bu iki kelime arasında elif harfi bulunmamaktadır. Nitekim "Kiltühû" (كلته) ve "kiltü lehû" (كلت له) şeklinde her iki kullanım da mümkündür; "veadtühû" (وعدته) ve "veadtü lehû" (وعدت له) şeklindeki kullanımda olduğu gibi. Eğer gerçekte böyle ise o takdirde "kâlû" ve "vezenû" kelimeleri üzerinde durmak doğru olmaz. Çünkü "lehum" kelimesi "kâlû" ve "vezenû" kelimelerinin açıklaması olur; açıklamanın açıklanandan ayrılması caiz olmaz.

اَلَا يَظُنُّ اُو۬لٰٓئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦﴾

4-6. "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?"

[Zan ve İlim]

Müfessirlerin çoğu "elâ yezunnu" (اَلَا يَظُنُّ) sanmıyorlar mı? anlamındaki kelimenin "elâ ya'lemu", yani bilmiyorlar mı?, kesin olarak görmüyorlar mı?" mânasında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: "Elâ yezunnu" (اَلَا يَظُنُّ) cümlesinin onlar yeniden diriltilme hakkında kuşku duymuyorlar mı?" anlamında olduğunu söylemiştir. Belirttiğimiz gibi bu yorum ihtimal dâhilindedir. Çünkü şüphe korkuyu ve tedirginliği gerekli kılar. Şüphenin kalkması ise güveni gerektirir. Görmez misin ki kişi bir yere gitmek üzere yolculuğa karar verse biri de ona gitmek istediği yolda hırsızların ve eşkıyaların olduğunu söylese, o kişi bundan endişeye kapılır ve yol kesici eşkıyanın ve hırsızların verecekleri zararı kendisinden defetmek için tedarikli olur. Bu haberi veren kimsenin sözünde doğru olduğuna kesin olarak inanmasa ve hırsızların kendisine zarar verebileceği kesin olmasa bile tedbirli olur. Hal böyle iken onlar, kendilerine Hz. Peygamber'in (a.s.) haber vermesi ve doğruluğuna dair deliller getirmesine rağmen ölümden sonra diriltilmenin ve âhiret hayatının varlığı hakkında hiç kuşku duymayıp hemen inkâra düşerler. Oysa bu, haberler içinde en az şüphe uyandıran bir haberdir.

104 [§]Kural şudur: Şüphe konusu her iki doğru ve yanlış seçeneklerinin eşit olması, yani kesin olmayan iki bilginin kesinlik açısından birbirine eşit olması, birinin diğerine tercih imkânının bulunmamasıdır. Zan ise iki bilgiden birinin diğerinden ağır basması halidir. Bu itibarla galip zan ile amel etmek mümkün iken çoğunluğunu şüphenin teşkil ettiği bilgi ile amel etmek caiz değildir.

Hakkında hüküm verilecek bir konuyu araştırmak ve üzerinde kafa yormak (nazar) yoluyla zan oluşur. Kişi konu üzerinde durdukça derece derece yükselen ve kesin olmayan zannî bir bilgi üzerinde yükselmeye devam eder ve sonunda "ilim" adı verilen kesin bilgi düzeyine ulaşıp, doğruyu elde eder. O yüzden tefsirciler bu âyetteki "zan" (الظن) kelimesini "yakîn" ve "'ilim" anlamına yormuşlardır. Zira zannın sonunda varacağı yer orasıdır. Ebû Bekir el-Esam buradaki "zan" kelimesine "şek" anlamı vermiştir. Çünkü bilmenin yolu içtihat olması halinde şüphe tümüyle kalkıp yok olmaz. "Zann"ın benzeri, ilim yerinde kullanılabilen "havf" (الخوف), yani korku kelimesidir. Çünkü korku tam olarak nihayetine erişip korku nedeni hakkında tam bir kanaat oluşunca bir tür ilim, yani kesin bilgi halini alır. Meselâ içmediği takdirde öldürüleceği ya da bir organının kesileceği tehdidi altında kalan kimse için şarabın içilmesi mübah hale gelir. O halde iken kişi, tehdidin kendisine yapılacağı konusunda, endişesi son hadde ulaştığı için sanki kesin bilgi sahibi olmuş gibi kabul edilir. Gerçekte belki de bir engel çıkacak ve tehdit eden kişi tehdidini gerçekleştiremeyecekti. Bununla birlikte içinde bulunduğu korku halinin tavan yapması, aslında haram olan o nesnenin yenilmesini kendisine helâl hale getirmiştir. Zan konusunda da hüküm aynıdır, yani onunla amel edilir.

Onlar, diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? Onlar bilmiyorlar mı ki mutlaka yüzleşecekleri hesap için diriltileceklerdir ve onlar için ondan asla kaçış ve dolayısıyla azaptan kurtuluş yoktur. Hani dünyada hesaptan kaçmak ve başını kurtarmak, bir çıkış yolu bulmak vardı ya, orada öyle bir şey asla olmayacaktır.

لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾

5. "O büyük günde."

"Büyük gün" denilmesi hem azabının hem de sevabının devamlı olmasından dolayıdır.

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

[§]*6. "İşte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar."* 105

Hüküm vermesi yahut hesaba çekmesi, ya da vâd ve vaîdinin yerini bulması için herkes huzura çıkacaktır. Yahut hepsi birden teslim olarak boyun eğmiş bir vaziyette kıyama duracaklardır. Her ne kadar dünyada iken onların bir kısmı gönüllü olarak O'na teslim olmaya yanaşmamışsa da zâlimler O'nunla savaşmaya kalkışıp kendilerine birtakım paylar çıkarmaya ve diklenmeye çabalasalar da orada herkes O'na boyun eğeceklerdir. Kıyâmet gününde herkes O'nun Rab oluşunu ikrar ile hükmüne râmolup kazasına boyun eğeceklerdir. İşte bu nedenle insanların topyekün kıyamını, kıyâmet gününe ait yapmıştır.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ ﴿٧﴾

7. "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir."

"Kellâ" (كَلَّا) Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'a göre tahkik edatıdır; gerçekten veya doğrusu anlamındadır. Yani onların diriltilmeleri haktır, onlar kesinlikle hesap günü için diriltileceklerdir. Zeccâc ise "kellâ" (كَلَّا) kelimesinin engelleme ve uyarma edatı olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna şöyledir: İş onların sandıkları gibi diriltilmeyecek değillerdir, aksine onlar diriltilecekler ve yapıp ettiklerinin karşılığını göreceklerdir. Zeccâc'ın bu yorumuna göre âhiret hayatının varlığı istidlâl yoluyla ortaya çıkar[ken Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'ın açıklamalarına göre ise istidlâl yoluyla değil doğrudan nas ile sabit olur].

[Siccîn ve İlliyyûnun Mâhiyeti]

Günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. "Siccîn" (سجّين) kelimesinin ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Kimine göre siccîn bir mekânın ismidir ve buna işaretle şöyle demiştir: Yedi kat yerin altında bir kayadır; kâfirin amel defteri kıyâmet gününe kadar onun altına konur. Ancak bizim onun nerede olduğunu bilmemize ihtiyacımız yoktur. Çünkü onu oraya koymakla mükellef olanlar onun yerini bilmektedirler ki onlar da meleklerdir. Kimine göre ise o kadim ümmetlerin kitaplarında yer almış bir kavramdır, aynı şekilde Kur'ân'da da anıldı. Onun ne olduğu [kadim kitaplarda açıklanmış olabilir]. Maksat gerçekleşmiş olduğu için "siccîn"nin anlamına işaret edilmemesi mümkündür. Siccîn kıyâmet gününde kâfirlerin azap görmeleri için hazırlanmış bir yer de olabilir. Lâkin âhirette ilk defa, amel defterinde kayıtlı olan ameli insana arzolunur, sonra ruhu ona iliştirilir. En sonunda da cesedi onlara (ameli ve ruhu) tâbi olur. [§]Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Dünya mümi- 106

nin hapishanesi kâfirin ise cennetidir. Âhiret ise kâfirin hapishanesi müminin ise cennetidir"[4]. Kâfirlerin amel defteri o siccîne konulur, iyilerin defterleri de kendileri için hazırlanmış bulunan cennetlere konulur. Sonra onu ruhu, ardından da bedeni takip eder. (Birazdan gelecek olan 18. âyet) "Hayır, hayır! Şüphe yok ki iyilerin kaydı illiyyîndedir" meâlindeki âyette kastedilen de budur.

Bir kısım müfessirler de şöyle dedi: Bu bir temsildir. Ne "siccîn"de ne de "illiyyîn"de amel defterlerinin konulacağı özel mekânlar vardır. "Sicn", yani hapishane dünyada kötü adamların mekânıdır. Kötü insanların amelleri de kötü ve pis olmalarından ötürü "sicn"e benzetilmiştir. İyilerin amelleri ise "illiyyîn" temsili ile anılmıştır, zira orası da şeref ve mertebe sahibi kimselerin yeridir. Amel defterlerinin oraya konulduğunu söylemek onların amellerinin hoş olduğunu söylemekten kinâyedir. Kisâî şöyle dedi: Siccîn, "Secn" kelimesinden mübalağa anlamı vermesi için türetilmiştir. "Racül fissîk, şirrîb, sikkîr", yani iyice yoldan çıkmış, çok içen, çok sarhoş denilmesi gibi.

Sonra "fâcir"lerin kitabından, yani amel defterinden söz etti. Fücur inkâr etmekle gerçekleştiği gibi günah işlemek tarzındaki başka fiillerle de gerçekleşir. Bu kelime hem kâfirler (Ehl-i küfür) hem de müslümanlar (Ehl-i İslâm) arasında kullanılabilen ortak bir kelimedir. Ancak tefsiri sırasında bu vaîdin kâfirlere yönelik olarak açıklanması "Gerçeği inkâr edenlerin o gün vay haline!"[5] meâlindeki âyetin gereğidir. "Fısk", yani yoldan çıkma ve namazın terki gibi gene ortak olarak kullanılabilen her günah konusunda vaîdin kâfirlere yönelik olması yine aynı şekilde inkâr etme şartına bağlıdır. "Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik..."[6] meâlindeki âyette ve
107 zekât vermeyenlerle ilgili söz konusu olan vaîdde olduğu gibi. [§]Bunlar inkâr etmekle irtibatlı olmaktadır. İnkâr etmekle irtibatına ilişkin olması açıklamada, şahitliğin düşmesine[7] ve inkârcılara azabın gerekli olduğuna dair delil vardır. Müştereken kullanılan ismin belirtilmesinde ise, Ehl-i küfür ile ortak oldukları fiili işlemiş olmalarından ötürü korku duymalarının gerekliliğine dair delil vardır. Burada vaîde ilişkin şahitliğin düşmesine temas edilmemesinin sebebi açıklama yapılırken onlardan bahsedilmemesidir.

---

[4] Müslim, "Zühd", 1; Tirmizî, "Zühd", 16.

[5] Bu sûrenin onuncu âyeti.

[6] "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir; Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka: Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar? 'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı'" (el-Müddessir, 74/38-47).

[7] Şahitliğin düşmesi ile mukarrebûn meleklerince yapılan şahitlik kastedilmiş olabilir (bk. el-Mutaffifîn, 83/21).

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّ۪ينٌۜ ﴿٨﴾

8. *"Siccîn nedir, bilir misin?"*

O günün önemi ve azabının ebediliğini belirtmek içindir. Ya da onları önceden bilmediğini ve Allah'ın öğretmesi ile bilir olduğunu belirterek peygamberine olan nimetini ifade eder.

"Bilir misin nedir illiyyûn?" (19) meâlindeki âyetin yorumu da aynı şekildedir.

كِتَابٌ مَرْقُومٌۜ ﴿٩﴾

9. "O (ameller), *kaydedilmiş bir defterdir."*

Yani siccîndeki kitap, yani amel defteri "merkûm"dur. "Merkûm" yazılmış, kaydedilmiş demektir. "Rakm" (رقم) bize göre bildirmek demektir. Kişi fiyatı yazdığı veya elbise üzerine süsleme işaretleri koyduğu zaman "rakame es-sevbe" denilir. Maksadın "alm"[8] olması da mümkündür. Bu durumda kitap, yani amel defteri mühürlenmiş demektir. Bu da bildiriyor ki yapıp ettiklerinin üzerine ne bir ilâve yapılır ne de bir çıkarma olur. "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür"[9] meâlindeki âyetin tefsiri sırasında Cibrîl aleyhisselâmın güçlü ve emanet sahibi oluşu ile ilgili olarak daha önce açıkladığımız gibi bir yorum olur. Cibrîl emin olmakla nitelendirildi. Bu şekilde kitap hakkında herhangi bir değiştirme ya da hiyanetin asla vuku bulmayacağı belirtilmiş oldu. Güçlü olmakla da nitelendirildi, çünkü bir başkası ona yol bulup da onun koruması altındakini ele geçirip onda birtakım değişiklikler yapamaz. Aynı şekilde mühürleme ve alâmet koymaktan söz etti ki onun hakkında ziyade ve noksanlıktan emin olunsun.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَۙ ﴿١٠﴾

10. *"Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline!"*

---

8 'Alemehû ya'lümühû/ya'limuhû 'almen: Alâmet-i fârika koydu, ayırtedici, belirleyici işaret koydu. A'leme nefsehû ve ferasehû: Savaşta kendisi ve atı için ayırtedici bir âlemet veya nişan koydu (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "alm" md., *el-Mu'cemü'l-vasît*, "alm" md.).

9 et-Tekvir, 81/19-20.

Tasdiki gerekli olan her haberi ve bilgiyi inkâr edenlere yazıklar olsun. Tasdik ise Allah Teâlâ'ya, O'nun âyetlerine, resûllerine ve âhiret hayatına iman etmekle gerçekleşir.

اَلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿١١﴾

108 [§] *11. "Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır."*

"Dîn"in iki anlamı vardır: Yapılan bir işin karşılığını görme ya da teslim olup boyun eğmenin adı. Kıyâmet gününe "din günü" denilmesinin sebebi, orada kulların yaptıkları işlerin karşılığını görecek olmalarıdır. Ya da ikinci anlamıyla o günde Allah Teâlâ'ya teslim olup boyun eğmelerinden ötürüdür. Onların din gününü inkâr etmeleri aslında Allah Teâlâ'nın kudretini ve O'nun resûllerini inkâr etmektir. Çünkü resûller onları din gününe iman etmeye çağırmaktadırlar, onlar ise o günü inkâr etmektedirler. Dolayısıyla bu inkâr, tasdik etmeleri gerekli olan her bir şeyin reddedilmesi anlamına gelmekte ve o şekilde yorumlanmaktadır.

وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ اِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾

12. "Oysa onu, haddi aşan günahkârdan başkası inkâr etmez."

"Mu'tedî" (المُعْتَدى) kelimesi Allah Teâlâ'nın belirlemiş olduğu sınırları tecavüz eden kimse anlamına gelir. "Esîm" (أثيم) ise Rabb'ine karşı günah işleyen kimse anlamındadır. Kişinin sınırları tecavüz etmesi ve Rabb'ine karşı günah işlemesi inkâra iten saik olmaktadır. Eğer öyle olmasa ve Rabb'inin belirlemiş olduğu sınırları aşmasa, O'na karşı isyankârlık etmese din gününü inkâr etme yoluna gitmezdi. Ya da bu beyan, bir bildirimde bulunuyor (ihbar): Onu inkâr eden, haddi aşan ve günaha batan kişidir.

اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

13. "Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, 'eskilerin masalları' der."

Eskilerin masalları. Yani öncekilerin aslı esası olmayan anlatımları veya mitoloji demektir. Ebû Ubeyde, esâtîr, aslı esası olmayan haberlerdir, demiştir. Bize göre ise evvelkilerin satırlara döktükleri, yani yazdıkları yazılardır. "Satr" (السطر) haberlerdir, yazı demektir. Onlara bildiriliyor ve deniyor ki onlar Allah

Teâlâ katından değildir, [S]bilakis eskilerin temelsiz olarak yazdıkları birta- 109
kım yazılardır. Onlar bunu kendilerine her okunan için söylemiyorlar, aksine eskilerin haberlerinden olmak üzere okunan âyetler karşısında böyle bir tavır takınıyorlar ve kendilerine benzerini yapmaktan aciz bırakan âyetler getirildiği zaman onu hemen sihre nispet ediyorlardı.

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

14. "Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır."

[Kalbin Paslanması]

"Rayn" örtü, perde demektir. Pas olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ iyiliğin en zirve noktası olan imanı ışık olarak isimlendirdi, kötülüğün zirvesi olan inkâra ise karanlık adını verdi. Şu halde iman kalpleri aydınlatan, küfür ise zulmet saçandır. İnsan günahlardan inkârcılığa götüren sebeplerle iştigal ettikçe adım adım ilerler ve her bir günah kalbinde bir karanlık oluşturur ve sonunda kalbin her tarafını karanlık kaplar. Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre bu âyet hakkında Hz. Peygamber'e (a.s.) soru yöneltilmiş ve o şöyle cevap vermiştir: Kul bir günah işler, bunun üzerine kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer hemen pişmanlık duyup tövbe ederse kalbi temizlenir. Tövbe etmez ve günaha döner, gene işlerse kalbine siyah bir leke oluşur. Tekrar işlerse yine bir siyah nokta oluşur ve öyle olur ki sonunda bütün kalbi kap kara bir perde ile kaplanır. İşte rayn (kalbin pas tutması) budur"[10]. Allah kimi de hidâyete erdirmek isterse onun göğsünü imanı önceleyen bir takım sebeplerle açtıkça açar da böylece onu imana sevkeder. Kalbi hayra açmanın (inşirâh, şerh-i sadr) anlamı da budur.

---

[10] Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kul bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer hemen pişmanlık duyup tövbe eder, o fiilden vazgeçer ve istiğfarda bulunursa kalbi temizlenir/cilâlanır. Tevbe etmez de günah işlemeye devam ederse o kara leke tüm kalbini istila eder. Allah'ın Kur'ân'da "kellâ bel râne 'alâ kulûbihim mâ kânû yeksibûn" (كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) âyetinde zikretmiş olduğu "rayn" (kalbin pas tutması) işte budur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 297; İbn Mâce, "Zühd", 29).

110 [S]Buna göre Hz. Ali'den rivayet edilen sözün yorumu da bu şekildedir: O şöyle demiştir: "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir. O büyüdükçe kalbin beyazlığı da artar, iman tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur"[11].

Hz. Ali'nin "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir... tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur" demesinin mânası bize göre imana götüren sebepler yönündendir. Sebepler ortaya çıktıkça kalbin ona yönelmesi da yavaş yavaş ortaya çıkar ve sonunda iman eder. Yoksa maksat imanın cüzleri vardır, demek değildir. Aksine imanın öncesinde gerçekleşen durumlar vardır, bunların her biri ortaya çıktıkça göğüste ona karşı bir açılım veya yatkınlık (inşirâh) belirir ve nihayetinde iman hâsıl olur.

Diğer taraftan Allah Teâlâ imanı perdeleyen engeller için değişik isimler kullanmıştır. Bir defasında mühürlemeden bahsetmiş ve meâlen şöyle buyurmuştur: "Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır"[12]. Bir başka yerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik"[13] Bir yerde de kilitler tabirini kullanmıştır: "Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?"[14] Sanki kalplerin kilitli olması hali, inkârda artık son nokta olup iman etmeleri asla umulamaz hale gelmiş kâfirlerin durumunu bildirmektedir. Onlar inatçı ve inkârcı Hak ve hakikate karşı şartlanmış katı kâfirlerdir. Bunlar kâfirlerin elebaşıları ve önderleridir. Onlardan kimi kalbinde inkârı tabiat haline getirmiştir. Bunlar inkârı, inatçılıklar ve taşkınlıklar yüzünden değil, imana götürecek sebeplerin

---

11 Hz. Ali şöyle demiştir: "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir. O büyüdükçe kalbin beyazlığı da artar, iman tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur. Nifak da aynı şekilde kalpte siyah bir benek olarak belirir. Nifak arttıkça siyahlık da büyür. Nifak tamama erince kalbin tamamı kapkara kesilir. Allah'a yemin ederim ki müminin kalbini yarsanız onu bembeyaz bulursunuz. Münafıkın kalbini de yarsanız onu kapkara bulursunuz" (Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, I, 144).

12 "Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez. Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır" (en-Nahl, 16/107-108).

13 "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde, 'Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir' diyerek seninle tartışırlar" (el-En'âm, 6/25).

14 Muhammed, 47/24.

kendilerine açılmaması yüzünden inkâr üzere daimdirler. Zeccâc şöyle dedi: İmana perde olan durumların ilki "ğayn" halidir[15]. O ince bulut gibi bir örtüdür, ince bulut göğün rengini nasıl belirsiz hale getirirse bu da imanı öyle perdeler. Bu perde kalınlaştıkça "rayn" adını alır. Sonra kalbin inkâr tabiatı içinde şekillenmesi ilerler ve nihayet kilitlenme hali ortaya çıkar.

[§]Bu ilâhî beyanda, kulların fiillerinde Allah Teâlâ'nın bir düzenlemesi 111
ve yaratmasının bulunduğunu gösteren delil vardır. Çünkü Allah, kalpte bir karanlık yaratmakta ve bu karanlık hayır işlerinin ve iman nurunun kavranmasına engel olmaktadır. Çünkü inkârı bir itikat olarak benimseyen herkes, nurlarının idrakine engel olması için itikat etmiyor. Bu onda mevcut olmayınca onun bizzat Allah'ın düzenlemesi ve yaratması sonucunda gerçekleştiği sabit olur. Zira kalpte karanlığın vücut bulması mutlaka bir yaratıcının fiili sonunda vâki olması gerekecektir. Kâfirin kendisinden böyle bir yaratma olmayınca o zaman bunun bizzat Allah'ın yaratması sonucunda vâki olduğu ve o zulmeti Allah'ın inşa ettiği ortaya çıkar. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾

15. "Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette Rab'lerinden mahrum kalacaklardır."

O gün hakkında ihtilaf edilmiştir. Ebû Bekir el-Esam onun bu dünyada olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: Onlar, başkasına tapınmaları sebebiyle Rab'lerine ibadet etmelerine engel olunur. Onların başka varlıklara tapınmaları Allah'a kulluğu perdelemektedir. Müfessirler bunun âhiret gününde gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Sonra onlardan bir kısmının Rab'leri ile buluşmaları perde çekilerek engellenmiştir. Onlar bu yorumlarıyla müminlerin Allah'ı görmelerini gerekli görmüş olmaktadırlar. Kimi müfessir ise şöyle demişlerdir: Onlar, Allah'ın dostları için hazırlanmış olan lütuf ve rahmetine nail olmaları engellenmiştir. Onlar, yaptıklarının cezası olmak üzere kendileriyle Rab'leri veya lütufları arasına perde çekilmiş olmaktadır. Çünkü onlar dünyada iken Allah'ın nimetlerini zayi etmişler, onlara karşı şükürle mukabelede bulunmamışlardır. Onlar Allah'ın âlemlere rahmet olmak üzere gönderdiği resûllerine iman etmemişler, buna ve yaptıklarına karşılık olmak üzere onun rahmetinden ve lütfundan yoksun kalmışlardır. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi-

[15] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 299.

dir: "Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu!"[16] Yani onları unutulup giden önemsiz bir nesne gibi yaptı. Onlar Allah'ın âyetleri ve kanıtları karşısındaki tavırları, onlara iltifatta bulunmamaları sebebiyle âhirette de aynısıyla muamele görürler. Başka bir ilâhî beyanda da meâlen şöyle buyurmuştur: "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim'"[17].

ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿١٦﴾

112 [§] *16. "Sonra onlar mutlaka cehenneme gireceklerdir."*

Perdelenmenin dünyada olacağı yorumunu yapanlar konuyla ilgili olarak şöyle diyorlar: Onlar Allah'tan başkasına tapınmalarından ve bu sebeple de O'na ibadet etmeleri engellendikten sonra cehenneme gireceklerdir. Perdelemeyi âhiret hayatına ait görenler ise şöyle demektedirler: Perdelemenin neticesi olarak yüzlerin kararması, amel defterlerinin sol taraflarından ya da arkalarından verilmesi gibi olaylar gerçekleşince onlar cehenneme gireceklerdir.

ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذ۪ي كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَۜ ﴿١٧﴾

17. "Sonra da onlara, 'İşte inkâr etmiş olduğunuz cehennem budur!' denilecektir."

Bu ilâhî beyanın yorumu şöyledir: Onlara, cehenneme girişlerinin sebebi bildirilir. Buna göre cehennemi inkâr etmeleri ve âhiret gününe inanmaları yüzünden cehenneme atılmışlar ve Allah'tan mahrum bırakılmışlar, yani perdelenmişlerdir. Aksi takdirde eğer onlar iman etselerdi; cehennemin, ölümden sonra diriltilmenin ve kıyâmet gününün hak olduğuna inanıp bu ikrar üzere bulunsalardı o takdirde cehenneme girmezlerdi. Onlara bütün bunlar anlatılır ve o kadar ki sonunda onlar bunu ikrar ederler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar"[18].

---

16 "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir" (et-Tevbe, 9/67).

17 Tâhâ, 20/125.

18 el-Mülk, 67/11.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ﴿١٨﴾ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ
﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٢٠﴾

18. "Hayır, hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir."

19. "Bilir misin nedir illiyyîn?"

20.** "(Ameller) **kaydedilmiş bir defterdir."

Allah Teâlâ burada "ebrâr" (الابرار) kelimesini öncesindeki "füccâr" (الفجّار) kelimesine karşılık olmak üzere kullanmıştır. Sonra da füccârın, din gününü inkâr edenler olduğunu açıklamıştır. Din gününü inkâr etme kâfirlerin ilk mertebesidir. Eğer füccâr ile küffâr kastedilmiş ise ebrâr ile de iman edenler kastedilmiş olur. O yüzdendir ki "ebrâr"dan maksadın bizzat müminler olduğu söylenmiştir. "Berr" (البَرّ) kelimesi de iyi işlerin ellerinde çokça gerçekleştiği kimsedir. Kişinin iyiliği çok olursa ona "berr" (البَرّ) denilmektedir. Fâcir ise kendisinden çokça günah sadır olan kimsedir. Buna göre vaîdin, günahta son kerteye kadar çıkmış olanlar için olması mümkündür. Onların mertebece altında olanların hükmü ise burada belirtilmemiş olur, onların hükmünün öğrenilmesi ise istidlâl yoluyla olur. Vâd da iyi işleri çokça yapanlar hakkında olur. Onların durumundan aşağı mertebede olanlara gelince onların durumu da başka delillerle bilinir.

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

[§]***21. "O, Allah'a yakın olanların görüp durdukları,** (ameller) **kaydedil-*** 113
miş bir defterdir."

İyilerin (ebrâr) kitaplarından, yani amel defterlerinden bahsederken Allah'a yakın olanların (mukarrabûn) tanıklık yapacaklarından bahsetti. Buna mukabil fâcirlerin kitaplarından söz ederken onların tanıklıklarından bahsetmedi. Onların tanıklıkları Allah'a tâzimde bulunduklarını ve dua yaptıklarını bilmeye bağlı olması mümkündür. Denildi ki "mukarrabûn"dan maksat her gök ehlinin Allah'a en yakın olanlarıdır.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٢٢﴾

22. "İyiler elbette nimet içindedirler."

"el-Berr" (البَرّ), yani iyi, kendisinden istenileni esirgemeyip veren, yapılan davete icabet eden kimse demektir. Kişi, Allah'ın kendisini davet ettiği tevhidi benimseyip, yasaklarından da tam anlamıyla kaçınınca o iyilerden (ebrâr) olur. Sonra bu sözünü ettiğimiz iyi kişi olmak iki şekilde olur: Birincisi, hem inanmak hem de onu bilfiil hayata geçirerek gerçekleştirmektir. Böylece kişi kendisinden istenileni hem söz hem de eylem olarak tamamen yerine getirir. İşte böyle bir kimse hakkında kesin olarak şunu söylemek mümkündür: Bu iyiler için sözü edilen vâdi (müjdeyi) hak etmiştir. İkincisi kendisinden istenileni inanç açısından yerine getirmesi, ancak inandığı buyrukları tam olarak yerine getirmemesi şeklinde olur. Böylesi hakkında hüküm tevakkuf etmek, yani görüş beyan etmemektir. Böylelerinin vâdedilen ödülü hak ettiklerini söylemek olmaz. Aksine Allah Teâlâ dilerse, korunmasını istediği sınırları aştığı ölçüde onu cezalandırır, sonra da onu lütufta bulunduğu cennetlik kimseler arasına katar. Allah dilerse de onu fazlı ve sonsuz kereminin sonucu olarak hiç cezalandırmadan affeder.

"Fücûr" meyletmek demektir. Meyil de iki şekilde olur: Birincisi hem inanmayı hem yapılması istenen fiilleri terketmek şeklinde olur. İkincisi de sadece davranışlarda olur. Bu da fiilinin inancına muhalif düşmesi tarzında gerçekleşir. Her iki şekliyle meyleden kimse, sözü edilen azaba dûçar olur. Fiili inancına aykırı düşen kimsenin durumuna gelince bunun hakkında görüş beyan etmemek gerekir. Onların sözü edilen vaîde hiç şüphe olmayacak bir şekilde dûçar olacaklarını söylemek ve böyle bir tanıklık yapmak doğru olmaz.

Diğer taraftan şunu da belirtmekte yarar vardır: "el-Birru" (البِرّ) kelimesi tek başına kullanıldığı zaman onunla takvâ ya da hem takvâ hem de iyilik birlikte kastedilir. Aynı şekilde "et-takvâ" (التقوى) kelimesi tek başına kullanıldığı zaman o da "el-birr" mânasını gerektirir. Hem "et-takvâ" hem de "el-birr" kelimeleri birlikte kullanıldığı zaman takvâ ile bir mâna, el-birr ile de başka bir anlam kastedilir.

114 [S]Şöyle ki: Takvâ, helâk edici şeylerden sakınmak ve uzak olmaktır. Bu ise yapılması istenilen fiillere hem inanç hem de amel boyutuyla icabette bulunmayı, yasaklanan fiilleri de hem itikat hem de eylem boyutuyla terketmeyi gerekli kılar. Bu aynı zamanda "el-Birr"in de mânasıdır. Ama her ikisi de bir arada kullanıldığı zaman "et-takvâ" ile haram kılınan fiillerden uzak durmak; "el-birr" ile de yapılması istenilen güzel fiillerin yapılması kastedilir. Aynı şekilde "el-îmân" tek başına kullanıldığı zaman hem "el-İslâm" hem de

"el-îmân"ın gerektirdiği anlam kastedilir. Keza "el-İslâm" kelimesi tek başına kullanıldığı zaman onunla iman mânası da kastedilir. Çünkü İslâm, her yaptığını Allah Teâlâ için şirkten arınmış olarak yapmak ve fiillerde Allah'a hiçbir şekilde ortak tanımamaktır. İman, Allah Teâlâ'nın her bir varlığın yegâne Rabb'i olduğunu tasdik etmendir. Sen gerçekten O'nun her bir varlığın Rabb'i olduğu inancında sadık olursan, o takdirde her bir varlığı sadece ve yalnızca Allah'a ait kılmış olursun. Şu sözümüzün mânası budur: Ama her ikisi birlikte kullanılınca o takdirde İslâm ile zâhirinin gerektirdiği mâna kastedilir, o da her şeyi Allah'a ait olarak yapmak ve ortaktan salim kılmaktır. Tek başına kullanılınca iman ile İslâm kelimesiyle kastedilen anlam belirtilmek istenir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar..."[19] Sözünü ettiğimiz bu durum "hafv" (الخوف) ve "recâ" (الرجاء) hakkında da geçerlidir, bu itibarla onlardan her biri tek başına kullanılınca her biri diğerinin anlamını da taşır. Ama ikisi bir arada kullanılınca o takdirde her biri zâhir anlamı ne ise onu ifade eder ve diğerinin ifade ettiği mânaya işaret etmez.

Nimet içinde olmaktan kastın âhiretteki nimet olması mümkündür. Allah Teâlâ onların ebedî olarak nimet içinde olduklarını belirtmiştir. Hem dünya nimetleri hem de âhiret nimeti içinde olmaları da mümkündür. Onlar dünyada iken beden değil de akıl nimeti içinde olurlar. Şöyle ki onlar kendilerini uymaya çağırdığı hükümde davet edildikleri akla tâbi olurlar ve böylece akılları ile nimetlenmiş olurlar. [§]Ancak akılları kendilerini nefislerinin icabet et- 115
mekten yüz çevirdiği ve şiddetle karşı çıktığı hükme uymaya çağırır. Bu da onların beden değil akıl nimeti içinde olduklarını gösterir. Âhiret nimeti ise hem akıl hem beden nimeti birlikteliği şeklinde olur. Hem nefisleri hem akılları birlikte nimetlenir ve onlar nefislerine taşıması ağır gelecek külfetler altına da sokulmazlar. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"[20]; "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler

---

19 "Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/35).

20 en-Nahl, 16/41.

yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz"[21]. Bu ilâhî beyanlarda sabit olmuştur ki onlar dünyada ve âhirette nimetler içindedirler.

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Koltuklar üzerinde oturup seyrederler."

Daha önce belirttiğimiz gibi nefsin dünyada iken arzulayıp özlem duyduğu her nimet, daha dünyada iken onlara cennetliklerin müjdelendikleri nimetlerdir. Anlatıldığına göre Yemen halkı içlerinden birinin sosyal mevkii yükselip şerefli biri konumuna geldiğinde kendisine özel bir koltuk edinir ve ona şöyle denilirdi: "Falancanın koltuğu (erîke)". Cennetlikler için de aynı şekilde koltuklara kurulacakları müjdesi verilmiştir, çünkü insanlar dünyada iken böylesi bir nimete kavuşmayı arzu ederler. Yoksa cennet koltuklarının bu dünya koltuklarına benzerliği söz konusu değildir. Çünkü cennet koltukları yok olma âfetinin netice vereceği her türlü ayıptan uzaktır. Ne var ki cennet nimetlerinin anlatımı, ancak insanlarca mutat olan bildik nimetler aracılığı ile olacağından, bir vasıta olarak kullanılmıştır. "Erîke" (الأريكة), damat otağında kurulu koltuk demektir.

Bakarlar, seyrederler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi seyir ve temaşanın otağa yönelik olmasıdır. Söz konusu olan, otağda dostların buluşması ve cennet şarabı üzerinde toplanmalarıdır. İkincisi seyretmenin sahip olunan nimetlere yönelik olmasıdır. Bu durumda otağdan dışarı doğru seyirde
116 bulunmak söz konusu olur. [Ş]Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet edildiğine göre "cennet ehli orada sahip olduğu bütün nimetleri tek bir bakışla görecektir. Cennetlik olana verilen nimetlerin en azı dünyanın eni ve boyu kadar olacaktır"[22]. Bu seyir otağın içindekileri aşacak ve dışındakilere yönelik olacaktır.

تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿٢٤﴾

24. "İlâhî lütufların sevincini yüzlerinden okursun."

---

21 en-Nahl, 16/97

22 Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Mümin şöyle bir bakar ve Allah Teâlâ'nın kendisine bahşetmiş olduğu bütün nimetleri ihatalı olarak görür. Onlardan kendisine en az verileni, dünyanın genişliği kadar olacaktır" (Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI, 98).

Eğer yüzlerine bakarsan nimetlerin parıldayışını yüzlerinde görürsün. Yüzdeki parlaklığın bizzat yaratılıştan olması da mümkündür. O da onların yüzdeki parlaklığının hiç kaybolmayacak şekilde yeniden yaratılmış olmalarıdır. Yahut yüzlerindeki parlaklığın kendilerine verilen nimetlerden ötürü olması da mümkündür. Burada yüzlerin özel olarak belirtilmesi, insanların birbirlerine bakarken diğer organlara değil de yüzlerine bakmalarından dolayıdır. Yüz, bu nedenle özel olarak belirtilmiştir. Yoksa bu parlaklık, sadece yüzlerde olup diğer organlarda yoktur anlamında değildir. Aksine parlaklık ve alımlılık bütün organlarda söz konusudur. İkincisi, sevinç kalpte yer edip artınca etkisi yüzlerde belirir, aynı şekilde hüzün de öyledir; kalpte yer etmesi halinde belirtisi yüze vurur. Yüzlerdeki parlaklığın belirtilmesi, onların ne kadar sevinçli ya da mutlu olduklarını bildirmek içindir.

يُسْقَوْنَ مِن رَّحِيقٍ مَّخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾

25-26. "Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki sunulur. Yarışanlar, işte bunlar için yarışsınlar."

[Cennet Şarabı]

İçki. Bazıları "rahîk" (رحيق) kelimesinin katkısız şarap olduğunu söylemişlerdir. O, her türlü kusurdan arındırılmış içkidir. Bazıları da şöyle demişlerdir:
O, Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarına hazırladığı [§]ve dünyada iken hiç kimseyi 117
sırrına vâkıf kılmadığı bir içkidir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu meyanda meâlen şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez"[23]. O öyle bir içkidir ki içecekleri ana kadar kendilerinden gizlenmiş, sürpriz olarak sunulan ve gözleri aydın olacak olan bir içkidir.

Mühürlenmiş, mührü de misk olan. Şarabın içinde olduğu kabın haline yönelik beyan olması mümkündür. O mühürlüdür ve öncesinde hiçbir el ona uzanmış değildir. Aynı şekilde dünyada da durum aynıdır, kişi kendince nefis bulduğu şarabını özel tıpa ile mühürlemektedir. Allah bildirdi ki bu şarap insanların dünyada iken tercih ettikleri şekilde sunulacaktır ve gene bildirdi ki onun mührü dünyada iken bildikleri en nefis mühür olacaktır ki o da misktir.

---

[23] es-Secde, 32/17.

Onun mührü dünyadaki mühürler gibi olmayacaktır, çünkü insanlar dünyada iken kaplarını kendilerince kıymeti olmayan en değersiz şeylerle mühürlerler. Buradaki nitelemenin içkiyi içenlere yönelik olması da mümkündür. Onlar içtikleri o içkiden sonra bir daha hiç içmezler, onlar için ağızlarına mühür vurulur. Ancak içtikleri şarabın lezzeti hiç kaybolmaz, sonsuza dek o misk tadını hep damaklarında hissederler.

Denildi ki: "Hıtâmuhû misk" (خِتَامُهُ مِسْك) demek "sonu veya dibi misktir" demektir. Yani bardağın dibinde kalan misk olur, anlamındadır.

Yarışanlar, işte bunlar için yarışsınlar. Yarışma konusunun "mühürlenmiş içki içerler" anlamındaki hitâb-ı celîlinde sözü edilen şarap olması mümkündür. "Tenâfüs" (تنافس), hayır işlerde yarışmayı belirtmek için kullanılır. Sanki şöyle buyurulmuş oluyor: Özellikleri işte bu olan, asla dokunmayan, sarhoşluk vermeyen[24] şarap için rağbet etsinler, akılları gideren, bedenleri zayıf düşüren, malı tüketen dünya şarabının arkasına düşmesinler. Ya da burada özellikleri anlatılan nimetlerin arkasına düşsünler, tükenecek ve devam etmeyecek olan dünya nimetlerinin ardına düşüp kendilerini kaptırmasınlar.
118 Sanki şöyle demiş oluyor: [§]Kendileri için daimî olan nimetlerin, lezzeti asla kesilmeyecek olan cennet şarabının ardına düşsünler. Şöyle ki yarışmak ancak hayır işlerinde koşuşturmak, şehvet arzularını terketmek ve günahlardan el etek çekmek şeklinde olur. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır"[25]. Yani öyle amelleriniz olsun ki sözü edilen nimetlerin karşılığı olsun, devam etmeyen, yani kesintiye uğrayıp tükenen ve sonu ateş olan geçici dünya nimetlerine kapılmayın.

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

27-28. "O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktandır."

[Tesnîm]

Tesnîm (تسنيم), Allah Teâlâ'nın sevgili kulları için hazırlamış olduğu ve dünyada iken hakkında bilgi vermediği bir içki malzemesidir. O, insanların bilmediği göz aydınlığı türündendir. Karışım (mizaç) bir defasında misk ola-

24 "Nimetlerle dolu cennetlerde; karşılıklı oturdukları tahtlar üzerinde. Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır; bembeyaz; içenlere lezzet verir. İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar" (es-Sâffât, 37/43-47).

25 es-Sâffât, 37/61.

rak belirtilmiş, başka bir yerde de kâfur olarak açıklanmıştır. "İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler"[26]. Bir defasında da onun tesnîm ile karışık olduğu belirtilmiş ancak "tesnîm"in ne olduğu açıklanmamıştır. "Senâm" (سنام) yüksek yer demektir. Kaynağın tesnîm diye adlandırılması, yüksekçe bir yerden aşağı dökülmesinden dolayı olabilir. Bildirildi ki o, dünyada iken insanların elde etmek istedikleri, arzu duydukları bir karışım kabilinden olacaktır. Görmez misin ki dünyada iken içki kokteyl şeklinde olduğunda kalplerdeki içme arzusunu uyandırmada daha etkili olmakta, katkısız olması haline nispetle ona karşı nefis daha arzulu ve istekli olmaktadır. Buradan hareketle âhirette de aynı şekilde arzulu olacakları belirtilmiştir. Bazı tefsirciler şöyle dediler: Bu şaraptan sade olarak mukarrabûn olanlar içecekler, diğerlerine ise katkılı olarak verilecektir. Hasan-ı Basrî ise şöyle söyledi: Katkılı (kokteyl) hem mukarrebûn hem de diğerleri için olacaktır, şarabın kokteyl hali belirttiğimiz gibi içenler nezdinde daha değerli kabul edilir.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

[§]28. *"Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynak..."* 119

Yakın kılınanlar ya da yaklaştırılmış olanlar. Mukarrebûn, dünyada hayırlı işlerde yarış içinde koşuşturanlardır. Onlar nefsânî arzularını terkederler, helâk edici günahlardan ve sürçme kabilinden zellelerden uzak dururlar. Mukarrebûn işte bunlardır. Yaklaştırma fiili kendilerine değil de başkalarına nispet edilerek "yaklaştırılmış olanlar" denildi. Çünkü onlar hayır işleri yapmayı kendi kendilerine değil başkası sayesinde başarırlar, keza helâk edici günahlardan ve zellelerden de gene başkası sayesinde korunurlar. Onlar bu yaklaştırılma lütfuna, dünyada iken sözünü ettiğimiz işlere kendilerini adamaları sonucunda Allah'ın rahmeti sayesinde ulaşmış olmaktadırlar.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾

29. *"Günahkârlar* (dünyada) ***iman edenlere gülüp dururlardı."***

30. "Yanlarından geçtiklerinde birbirlerine kaş göz ederlerdi."

---

26 el-İnsân, 76/5.

Kâfirlerin müminlere karşı yaptıklarının -her ne kadar kendilerince biliniyor olsa da- bizzat Kur'ân'da okunan bir âyet olarak yer alması üç şekilde izah edilebilir: Birincisi, müminlerin kalplerinde kanıtların yer etmesi ve onlarla amel etmelerinin sağlanması. Şöyle ki müminler kâfirlerden gördükleri eziyetler ve kötülükler karşısında büyük sıkıntılara mâruz kalınca onların atalarına, dedelerine ve topluluğuna karşı düşmanlık beslediler, şehvânî arzularını terkettiler, mallarını bıraktılar ve yol olarak Hz. Muhammed'e (a.s.) ve onun dinine tâbi olmayı seçtiler. Bilindiği gibi onlar bütün bu sıkıntılara göğüs gererken dünyalık hiçbir beklentileri bulunmuyordu. Zira Hz. Muhammed'in elinde elde edilmesi istenilecek hiçbir dünya nimeti ve böyle bir imkân bulunmuyordu. Buradan da anlaşıldı ki onları bu yola iten ve ona tâbi olmayı gerektiren sebep sadece ve yalnızca ortaya koyduğu kanıtlardı. Bu sözünü ettiklerimizde, her ne kadar âyette onları tasdik etmeye mecbur kılan ve boyun eğmeye iten delillerden söz edilmese de onun risâletini ispatlamak vardır. Dolayısıyla bunun belirtilmesinde inananlardan geri kalanlar için Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletine dair deliller mevcuttur.

İkincisi, o müminler kâfirlerden mâruz kaldıkları işkencelere sabır ve tahammül gösterdiler, Allah'ın emirlerine uyma uğrunda her çeşit işkencelerine göğüs gerdiler. Onları burada andı ki onların ardından gelen müminler de aynı şekilde emir bilmârûf ve nehiy anilmünker yapsınlar, üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmekte herhangi bir mazeretlerinin olmadığını bilsinler, bu yolda başlarına her türlü eziyet ve kötülük gelse bile öncekilerin yolunda daim olsunlar. Başlarına gelecek olan her türlü musibete sabır ve tahammül gösterip, üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla yapsınlar.

120 [S][Üçüncüsü] yahut şöyle: Selef-i sâlihîn İslâm dinini üstün hale getirdikleri için kâfirlerden düşmanlık gördüler ve pek çok şiddete mâruz kaldılar. Biz ise içinde bulunduğumuz mertebeyi ve hidâyet üzere olmayı hiçbir meşakkat ve sıkıntı çekmeden elde ettik. Allah bu beyanda onların durumunu anlattı ki böylece bizler şükredelim, şu dünya hayatında bize lütfetmiş olduğu nimetlerin büyüklüğü ve sayısız lütuf ve ihsanı karşısında şükredelim, gereği gibi hamdedelim.

İman edenlere gülüp dururlardı. Günahkârların gülmeleri iki şekilde olabilir. Ya bu, hayretlerinin gereğidir. Şöyle ki: Hiçbir menfaat beklemeden, dünyevî karşılık da olmadan Hz. Muhammed'e (a.s.) tâbi olmayı ve kendilerini zorluk ve sıkıntılara mâruz bırakmayı tercih ederler, sahip oldukları nimetlerin ellerinden çıkmasına razı olurlar. Bunu bir türlü hafsaları almıyordu. Kendileri ölümden sonra tekrar diriltilmeye ve âhiret hayatına inanmıyorlardı. Mümin-

lere âhirette kavuşacakları nimetlere dair verilen müjdeleri inkâr ediyorlardı. Onların bu hali, kendilerini müminler hakkında hayrete düşürüyor, hallerine hayretle gülüyorlardı. Yahut müminlerle alay etmek için gülüyorlardı ve şöyle diyorlardı: Bunlar Muhammed'e (a.s.) iman ediyorlar ve onun kendilerine âhirette nimetler verileceğine dair vâdlerine kendilerini kaptırıyorlar. Kendileri bilmiyorlardı ve müminleri de kendi bilmedikleri dinî konularda cehaletle itham ediyorlardı; ölümden sonra diriltilmenin, âhiret hayatının, cennetin ve cehennemin var olmadığını sanıyorlardı.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Mücrim, günahlara dalan kimsedir. Ebû Bekir el-Esam, kâfirlerin müminlere yaptıklarında Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini kanıtlayan delil bulunduğunu söyledi. Şöyle ki: Onlar müminlere gülüyorlar ve kaş göz işareti yaparak onlarla alay ediyorlardı. Onları sapıklıkla itham ediyorlar, bütün bunları müslümanlardan gizli yapıyorlardı. Allah Teâlâ peygamberine, onların gizli olarak bütün bu yapıp ettiklerini bildirdi ki bu, onlara karşı Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberliğine açık bir delil olsun. "Yeteğâmezûn" (يتغامزون), yani yanlarından geçtiklerinde birbirlerine kaş göz ederlerdi. Bu, birbirlerine alay etme amaçlı kaş göz işareti yaptı demektir.

وَاِذَا انْقَلَبُوا اِلٰى اَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿٣١﴾

31. "Sonra kendi çevrelerine dönerken neşe içinde dönerlerdi."

Bazıları şöyle dediler: Eğlence içinde yahut müminlerin haline hayret ederek ya da sevinç içinde. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi"[27].

وَاِذَا رَاَوْهُمْ قَالُوا اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَضَٓالُّونَ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Müminleri gördüklerinde, 'Bunlar gerçekten doğru yoldan sap-* 121
mış kimseler!' derlerdi."

Mümkündür ki onların müminleri sapıklığa nispet etmeleri, atalarının dinlerini terketmiş olmaları, her türlü şiddete mâruz kalmaya tahammül etmeleri, zor hayat şartlarına razı olmaları gibi tercih ettikleri yolu sapıklık görmelerinden dolayı idi.

---

27 "Kime de kitabı arkasından verilirse, 'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi" (el-İnşikâk, 84/10-13).

وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Oysa onlar, müminleri koruyup gözetmekle görevlendirilmiş değillerdi."

Yani onların işi müminlerin amellerinin çetelesini tutmak değildi. Bu beyanda, onların düşlerindeki sefihliklerinin tespiti vardır. Onlar kendi durumlarını düşünmeyi terketmişler ve müslümanların kusurlarını sayıp dökmeye başlamışlardı, sanki onlar üzerine gönderilmiş hafaza melekleriydiler. Oysa öyle bir iş için gönderilmiş değillerdi. Yahut bu, kâfirlerin durumunu haber vermek anlamındadır. Onlar şöyle diyorlardı: Hiçbir kimsenin amellerini gözetlemek için hiçbir görevli gönderilmemiştir. Onlar bu haliyle amelleri yazan kirâmen kâtibîni inkâr etmiş oluyorlardı.

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾

34. "O gün de müminler kâfirlere gülecekler."

Müminlerin gülmeleri, dünyada iken kâfirlerin kendilerine gülmelerine karşılık bir ceza mahiyetinde olacaktır.

عَلَى الْاَرَائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

35-36. "Koltuklarına kurulup, 'Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?' diye etrafa bakacaklar."

Koltuklarına kurulup. Kimi yorumcular "ale'l-erâik" (عَلَى الْاَرَائِكِ) kelimesinde durmuşlardır (vakf). Kimileri ise "yenzurûn" (يَنْظُرُونَ) fiilinde durmak (vakf) gerektiğini söylemişlerdir. "Ale'l-erâik" (عَلَى الْاَرَائِكِ) sözcüğünde durulması halinde mâna şöyle olur: Onlar kâfirlerin dünyada iken resûllerin kendilerini uyarmış oldukları ceza başlarına geldi mi yoksa henüz gelmedi mi, ona bakarlar. "Yenzurûn" (يَنْظُرُونَ) fiilinde durulması halinde "hel süvvibe'l-küffâru mâ kânû yef'alûn" (هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) cümlesinin mânası "Elbette kâfirler yaptıklarının cezasını buldular" da müminler kâfirlerin nasıl cezalandırıldıklarını görmek için bakıyorlardır.

[§]Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Onlar kâfirlerin azap çekmelerine nasıl bakabiliyorlar? Kişi bir başkasının şiddetli işkence içinde olduğunu gördüğü zaman doğası buna tahammül göstermez ve ağzının tadı bozulur. Buna cevap olarak şöyle denilebilir: Allah Teâlâ onları, hiçbir olumsuzluğa açık olmayacak ve kendisine dokunmayacak şekilde yeniden inşa etmiş, tamamen lezzetlere açık ve sevinçle dolu olarak donatmış olabilir. Ya da kendileri ile cehennemlikler arasındaki düşmanlığın son kerteye ulaşmış olması yüzünden onların azap görmeleri sebebiyle kendilerine bir rahatsızlığın ulaşması ihtimali ortadan kaldırılmış olabilir. Nitekim biz bu durumu içinde bulunduğumuz duyular âleminde de görmekteyiz. Bir kimse birine düşmanlık etse ve aralarındaki düşmanlık son sınırına ulaşmış olsa bu halde iken onu türlü işkence çekerken görse onun durumu kendisine ağır gelmez, hatta çektiği azabın artmasını ister. Sonra cennet ehlinin, her ne zaman cehennem ehlinin durumunu görmeyi arzu etseler aralarındaki perdenin kaldırılıp onları görmeleri mümkündür. Ya da onların gözlerine öyle bir güç verilir ki cennetten onların azap çektikleri yerlerini görürler. 122

Bazıları bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemişlerdir. Kimi de Mekke ile Medine arasında inmiştir demişlerdir. Doğrusu sûre Mekkîdir. Kimi ise sûrenin başının Medenî, son tarafının ise Mekkî olduğunu ifade etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir, dönüp dolaşıp varılacak olan ancak O'dur.*

[§]İNŞİKÂK SÛRESİ 123

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾

1-2. "Gök yarıldığında ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında;"

Gök yarıldığında. Bu beyan önceden geçen bir sorunun cevabıdır. Çünkü daha önce de belirtiğimiz gibi "izâ" (إذا) cevap edatıdır, kendisiyle söz başı yapılan bir edat değildir. Sanki Hz. Peygamber'e (a.s.) soru sorulmuş da amellerle yüzleşme vakti ne zamandır denilmiştir. Allah Teâlâ da **Gök yarıldığında ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında...** buyurmuştur. Amellerle yüzleşmenin vakti işte o zamandır. Denildi ki: Şöyle bir hadis rivayeti gelmiştir: İki kardeş vardır; biri müslüman diğeri kâfirdir. Kâfir olan müslüman olana: "Şimdi biz öldükten sonra tekrar diriltilecek miyiz?" diye sorar. O da "Seni ve senden öncekileri yaratana yemin olsun ki elbette diriltileceğiz!" diye cevap verir. Bunun üzerine bu sûre indirilir ve onlara ölümden sonra diriltilme anının, göklerin yarıldığı ve yerin dümdüz uzatıldığı vakit olarak belirtilmiştir.

[§]Sonra sûrenin başında kişi onu daha iyi hatırlasın diye cevabı açıkladı. 124
Çünkü başında açıklamak daha etkili olur. Eğer sûrenin ortasında açıklansaydı ancak onu okumakla akılda tutardı. İşte bu özellik sebebiyledir ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* elif lâm mîm ve elif lâm râ ve kâf hâ yâ 'ayın sâd ve tâhâ harfleri sûre başı yapılmıştır. Çünkü kâfirlerin âdeti Kur'ân'dan yüz çevirmek ve onu anlamak için dinlemekten uzak durmaktı. Bu yüzden sûre onları Kur'ân üzerinde durmaya ve düşünmeye sevketmek için remiz ve işaretlerden oluşan hurûf-i mukattaa ile başlatılmıştır. Çükü onlar elif lâm mîm ve elif lâm râ... ile neyin kastedildiğini bilmemekteydiler. Sonra göğün yarılmasını ve yeryüzünün düzlenip yayılmasını ve orada dağların varedilmesini açıkladı ki bu sayede âhiret gününün şiddetini bilsinler, ondan korksunlar ve onun için tedarikli olsunlar.

Ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında... Yani gök Rabb'ini dinleyerek ve ona itaat ederek kendisinden istenileni yerine getirmek üzere davrandığında... **Boyun eğme** mânasındaki "izn"in (الاذن) farklı anlamları vardır. Onun en yakın anlamı, her şeyin kendisine en uygun olana yönlendirilmesidir. Görmez misin ki sen "Ezine'r-raculu li-abdihî fi't-ticârati" (أذن الرجل لعبده فى التجارة), yani adam kölesine ticaret için izin verdi dediğin zaman, burada izin kelimesi ile birinin senin yemeğini yemesi için senden müsaade istemesini kastetmezsin, aksine köleye izin vermekle kölenin ticaret yapmasını istemektesin, hatta izne rağmen yapmaması halinde onu yermektesin. Oysa öbür türlüsünde yemek yemenin kendisi için mübah olduğunu söylemiş olmaktasın. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz ve şükredenleri ödüllendireceğiz"[28]. Bir başka yerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullan-
125 mayanları inkâr bataklığında bırakır"[29]. [§]Şu halde her iki izin farklı anlamları taşır. Bu itibarla bizim için gerekli olanı ona en uygun mânayı vermektir. O da burada itaat ve kendisinden beklenileni yapmak anlamıdır. O yüzden de ona bu mânayı vermişlerdir.

Gerekeni yaptığında. Yani Rabb'ini dinlemesi ve itaat etmesi gerekli kılındı. İcabet etmenin gök ehline yönelik olması da mümkündür. Her ne kadar maksat gök ehli ise de mecaz olmak üzere göğe nispet edilmiş olur. Nitekim şu ilâhî beyanda da benzer bir durum vardır: "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[30]. "Karye" (قرية), yani kasabanın isyankâr olması mümkün değildir; isyankârlık ancak kasaba halkına ait bir tavırdır. Eğer durum böyle ise o zaman bu beyandan şu husus anlaşılır Rab Teâlâ'nın davet ettiği bir buyruğa muhalefet etmek diye bir tavır hiçbir varlığın lügatinde söz konusu değildir, bundan sadece dünya hayatını sürdürenler müstesna olur. Çünkü dünya hayatında insanların birçoğu Allah'a itaatten yüz çevirebilmekte ve O'na isyan olarak bilinen işlerle iştigal edebilmektedirler.

Sonra icabet, taat, gönüllü boyun eğme (tav'), zoraki icabet (kerh) ve benzeri nitelemeler iradesi bulunan varlıklara nispet edildiği zaman bildik itaat ve icabet anlamına gelir. İrade sahibi olmayan varlıklara izafe edildiği zaman ise yaratılış şeklinin dışına çıkma, değişim gösterme anlamına gelir. Meselâ bitki

---

28 Âl-i İmrân, 3/145.

29 Yûnus, 10/100.

30 et-Talâk, 65/8.

bitirme özelliği kastedildiği zaman yeryüzü canlı olmakla nitelenir, üzerindekiler kuruduğu ve cansız hale geldiği zaman da ölmekle nitelendirilir. Bununla da şu kastedilir: Eğer kendisinde bulunan nitelik, ruhlu varlıklarda olsaydı o takdirde onlardan biri onların hayatına, diğeri de ölümüne alem olurdu. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler"[31]. [§]Yer ve gök gönüllü **126**
ya da gönülsüz olmakla nitelenmez. Ancak onlar öyle bir özellikte yaratıldılar ki eğer o özellik gönüllülük ve gönülsüzlükle nitelenebilen bir varlıkta olsaydı, mutlaka gönüllü itaatkârlık gösterirdi. Hz. İbrahim (a.s.) buyurdu ki: "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin".[32] Aslında putlar insanları saptırmaz. Fakat onlar öyle bir heyet üzere yapılmışlardır ki eğer öyle olabilselerdi mutlaka onları saptırmak amacıyla edinirlerdi.

وَاِذَا الْاَرْضُ مُدَّتْۙ ﴿٣﴾

3. "Yer dümdüz edildiğinde..."

Denildi ki: Vadiler, dereler, dağlar düzlenip dümdüz hale getirildiğinde ya da dilediği şekil üzere düzleyip "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[33] meâlindeki âyette belirtildiği gibi bir hal aldığında.

وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْۙ ﴿٤﴾ وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْۜ ﴿٥﴾

4. "Ve içindekileri atıp boşaldığında;"

5. "Ve o da Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında;"

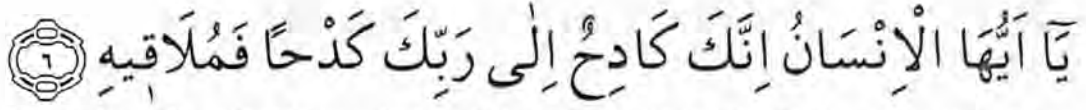
Ve içindekileri atıp boşaldığında. Yani içine konulmuş bulunan mevtaları ve defineleri dışarı attığı ve tamamen boşaldığı zaman. "Tehallî" (التخلّى), yani boşalma fiili her ne kadar boşalan içine konulan olsa da yeryüzüne nispet edilmiştir. Çünkü onları tutan yeryüzü olmaktadır. İçindeki ondan ayrılınca yeryüzü de ondan boş kalmış olmaktadır.

---

31 Fussılet, 41/11.

32 İbrâhim, 14/36.

33 Tâhâ, 20/106-107.

6. "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da."

[İnsan Her Hayra Heş Şerre Koşuşturur]

"Kâdih" (كادح) koşuşturan, çaba gösteren ve bunu kendisine âdet edinen demektir. Bu özellik her insanda sonsuza dek mevcuttur; insan ya hayır işinde
127 ya da şer işinde koşturur durur. [§]Ya kendisine yarar veren ya da zarar veren iş peşinde olur. Hatta insan koşuşturmayacağım diye aklından geçirse bunu yapamaz. Çünkü koşuşturmayı terketmek için çabalamak da bir çabadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: O bu ilâhî beyanı okuduğu zaman "İşte ben o insanım!" demiştir. Bu ifade, hitabın ona özel olduğunu göstermez. Çünkü insanın genel karakterini açıklamakta ve "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[34] buyurmaktadır. "Kime de kitabı arkasından verilirse, 'eyvah!' diye bağıracaktır!". Haliyle bütün bunlardan maksadın Hz. Peygamber'in (a.s.) olması caiz değildir. Bu itibarla burada herkes kastedilmekte ve "Yâ eyyühe'l-insân" sözüne muhatap bulunmaktadır. İşte bunun içindir ki Hz. Peygamber (a.s.) de "İşte ben o insanım!" demiştir.

Rabb'ine doğru bir çaba içindesin. Mâna şöyle olabilir: Rabb'ine yönelik çabanı, ona itaat içinde, rızasını kazanma yolunda kılmaya çalış! Hiç şüphesiz sen O'na elbette kavuşacaksın, bundan kaçış yoktur. Yani amelinle yüzleşme zorundasın; eğer iyi ise iyilik, kötü ise kötülük göreceksin. Rab ile kavuşmadan maksadın ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatından kinâye olması da mümkündür. Çünkü öldükten sonra diriltilme, kinâye olarak Rab ile kavuşma olarak da ifade edilebilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"[35].

O gün, şu ilâhî beyanda Allah Teâlâ'ya dönüş günü, ortaya çıkış günü olarak da isimlendirilmiştir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar..."[36]

---

34 Bir sonraki âyet.

35 "De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın'" (el-Kehf, 18/110).

36 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'" (İbrâhim, 14/21).

O günün bu isimlerle anılmasının izahı şöyledir: Belirttiğimiz gibi âlemin yaratılmasındaki maksat akıbet, yani âhirettir. "Bürûz" (بروز), yani ortaya çıkış günü denilmesi, o günde her şeyin ortaya çıkması ve ayan beyan olmasından ötürüdür. "Masîr" (مصير), yani Allah'a dönüş günü denilmesi her şeyin ne için yaratılmış ise ona dönüşü içindir. Her ne kadar bütün mahlûkat bundan önce de O'nun huzurunda olup ve O'nun bilgisi dışında değil ise de o gün özellikle (diğer mahlûkata nispetle de) her şey ortaya dökülecek ve her şey O'na dönecektir.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا ﴿٨﴾

7-8. "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir;"

Hesabın kolay bir şekilde görülmesi çeşitli şekillerde izah edilebilir: Birincisi: Mümin, Rabb'inin kendisini davet ettiği her dinî esası tasdik etmek gerektiğine inanır. Onun inancı, tasdik istikametinde olunca genel itibariyle yaptığı iyi amellerin kabul gördüğünü düşünmesi sebebiyle bazı kötü amellerini hatırlaması kendisine kolay gelir. Diğer bir izah şöyledir: O kitabına, yani amel
defterine baktığı zaman [§]hasenatının makbul, seyyiatının da affedilmiş ol- 128
duğunu görür. Bugünün hesabı kolay denildi, çünkü hayır namına ne işlemişse hepsi tespit edilmiş, kötülükleri ise silinmiştir. Onun hayır işleri "yüsran" (يسرا), yani kolay diye isimlendirilince onun karşılığı olan mükâfat da kolay adlandırıldı. Aynı şekilde amel defteri sağından verilenler de hayır ile ödüllendirilirler. O yüzden ona da kolay hesap denildi. Şu yorum da mümkündür: Müslüman dünyada kendisine verilen nimetlerin hatırlatılmasıyla sorguya çekilir; "niçin bunu yaptın" denilerek azarlama ve korkutmakla hesaba çekilmez. Kâfir ise azarlanma biçiminde sorgulanır. Yaptıklarını inkâr etmesi üzerine ona "Niçin böyle yaptın?!" denir. Bunda da onun için zorlaştırma vardır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediğini işittim: "Hesapta kim münakaşaya girerse o azap görmüş demektir". Bazı rivayetlerde de şöyle denilmiştir: "Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür". Âişe dedi ki: Ona, Yâ Resûlallah! Allah Teâlâ şöyle buyurmuyor mu söyledim: "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir; ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir". Hz. Peygamber (a.s.)

buyurdu ki: "Âişe! O arz ile ilgilidir. Fakat her kim hesaba çekildi ise o helâk olmuştur!" dedi[37].

[Fakîh rahimehullah dedi ki:] Hz. Peygamber'in (a.s.) "Hesapta kimin hakkında münakaşa yapılırsa o azap görmüş demektir". Bazı rivâyetlerde yer alan: "Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür" sözünün zâhirinde Hz. Âişe'nin anlayışının reddi yoktur. Çünkü hadisten anlaşılan ile "hesabı kolay bir şekilde görülecektir" meâlindeki âyetten anlaşılan mâna aynı değildir. Hz. Peygamber'in (a.s.) sözünün zâhiri Hz. Âişe'ye verilmiş cevap değildir. Ona verilen cevap Hz. Peygamber'in (a.s.) şu sözüdür: "Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür". Allah Teâlâ'nın "hesabı kolay bir şekilde görülecektir" buyruğu her hesapla ilgili değildir. Ondan maksat sorguya çekilme olmaksızın
129 yapılan hesap arzıdır. [§]Sade arz şeklinde olan hesap, azaba konu olan hesap
değildir. Buradan da ortaya çıkar ki genel hitaptan Hz. Âişe'nin anladığı gibi umumun kastedilmesi gibi bir sonuç çıkmaz. Aksine hitabın umumi ama muradın hususi olması da mümkündür.

وَيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِه۪ مَسْرُورًاۜ ﴿٩﴾ وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ وَرَٓاءَ ظَهْرِه۪ۙ ﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُورًاۙ ﴿١١﴾ وَيَصْلٰى سَع۪يرًاۜ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ كَانَ ف۪ٓي اَهْلِه۪ مَسْرُورًاۜ ﴿١٣﴾

9. ***"Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir."***

10. ***"Kime de kitabı arkasından verilirse,"***

11. ***"'Eyvah!' diye bağıracak,"***

12. ***"Ve alevli ateşe girecektir."***

13. ***"Şüphesiz o,*** (dünyada iken) ***yakınları arasında neşeliydi."***

[Âhiretteki Mutlu Aileler]

Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. [Bu, amel defteri sağından verilenler hakkındadır.] Amel defteri arka tarafından verilenler hakkında ise şöyle buyurdu: **Ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi.** Çünkü müslüman akıbeti itibariyle kendisine yararı

37 Buhârî, "İlim", 35; "Tefsir", 47, 84; Müslim, "Cennet", 80.

dokunsun diye aile edinir ve âhiret işlerinde ailesi kendisine yardımcı olur. Onun aileden beklediği bu yarar, onlar sayesinde elde ettiği daimî sevinç ile ortaya çıkar. Kâfir ise peşin hazlar için evlenir, onun verdiği neşe ile âhireti unutur. Hal böyle olunca da, aile sevinci yüzünden değil ona sebep âhiret için çabalamayı terkettiği için azabı hak eder. Bu mânayı şu ilâhî beyan ifade eder: "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer"[38].

Hepimiz peşin olanı (dünyayı) istemekteyiz ve bu hepimiz için de zorunlu bir yerdir. Ancak alevli ateşe girmeyi gerektiren davranış dünyayı, âhireti unutturacak şekilde istemektir. Aynı şekilde ailesi ile sevinç duyan kimse de bu sevinci yüzünden cehenneme girmemekte, onları âhireti unutturacak şekilde sevmesi yüzünden girmektedir. Yoksa her evli olan kişi illâ ki ailesi ile sevinç duyacaktır ve bu normal bir duygudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Kime de kitabı arkasından verilirse.** Kitabın arkadan verilmesi iki 130
şekilde olabilir: Görülmesi hoş olmadığı için ondan tiksinilir ve bu nedenden arkadan verilmiş olabilir. Ya da kitabın ardından verilmesi daha önceki yaptıklarına misli ile mukabeleden kinâye olabilir. O dünyada iken Allah'ın kitabını arkasına atmış, emir ve yasaklarını kulak ardı ederek terketmişti. İşte yaptıklarına tam da bir karşılık olmak üzere kendi kitabı da arkadan verilmiş olacaktır. Müminin kitabı ise sağından verilecektir çünkü onun kitabı içinde güzellikler ve bereketler vardır. "Yemîn", yani sağ el, bereketli ve hayırlı işlerde kullanılmak üzere yaratılmıştır, o yüzden de bereket, uğur anlamında olan "yümn" kelimesinden türetilmiştir. "Şimâl" (شمال), yani sol ise kirli ve çirkin işler için yaratılmıştır. O yüzden amelleri kötü ve pis olanların defterleri de sollarından ya da arka taraflarından verilir. Çünkü iman ehli olanlar Allah Teâlâ'nın emirlerini ve yasaklarını kabul ettiler ve onları büyük bir saygı ve tâzimle karşıladılar. Duyular âleminde de biz görüyoruz ki bir kimse bir diğerini tebcil edecek ve ona saygısını sunacak olsa onu sağ eliyle tutmaktadır. O yüzden âhirette kendilerine de tâzim olmak üzere defterleri sağ taraflarından verilecektir. Kâfir ise Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını hafife aldı, ona itaate yanaşmadı, bundan dolayı da kıyâmet gününde defteri, kirli ve çirkin işlerde kullanılan solundan verilmek suretiyle aşağılanarak ve hor görülerek ettiğinin karşılığını buldu.

---

[38] el-İsrâ, 17/18.

"Eyvah!" diye bağıracak... "Sübûr" (ثبور) ve "veyl" (ويل) tehlikeye düşme halini ifade etmek için kullanılan iki kelimedir. Bu itibarla "sübûr"un anılması kişinin tehlikeye düştüğünün ifadesi olup öyle birinin kendi aleyhine "sübûr" ve "veyl" diye ah vah etmesi, kendine lânetler okuması söz konusu olmaktadır. Bunu söz olarak söylemiş olması ya da söylememesi önemli değildir, helâk içine düşmüş olmasından kinâye tarzında bir ifadedir. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar"[39]. Âyette geçen gülme sevinçten kinâyedir, ağlamak da hüzünden kinâye olmaktadır. Mânası onu orada uzunca hüzne boğacak bir durumla yüzleşmesini bildirmektir. Gerçekten ağlamanın olup olmaması önemli değildir.

اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾

131 [§] *14. "Zira o, hiçbir zaman Rabb'ine dönmeyeceğini sanırdı."*

Bu ilâhî beyan gösteriyor ki sözü edilen azabın onun başına gelmesi, ölümden sonra diriltileceğine dair kesin bir inancının bulunmaması, sade bir zannı olması yüzündendi. Aynı şekilde Allah Teâlâ iki grup arasında vâd ve vaîdini taksim etmiş ve vaîdini hak edenlerin yalancılar olduğunu sûrenin sonunda beyan etmiştir. Burada vaîdi belirtip bu vaîdi hak edenlerin de âhiret hayatına yönelik sade bir zannı olan ve kesin bir inancı bulunmayan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Günaha batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler ve kendilerine şöyle denilir: "İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın!"[40] Burada gerekçenin inkâr etmek olduğunu beyan etmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?"[41]

Böylece ebedî olan vaîdin özellikle âhireti inkâr edenler hakkında olduğunun bilinmesini istedi. Bu âyette ehl-i kebâirin ebedî olarak cehennemde kalacaklarını iddia eden Mûtezile'nin görüşlerinin de reddi vardır.

بَلٰىٓ اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِه۪ بَص۪يرًاۜ ﴿١٥﴾

---

39 et-Tevbe, 9/82.

40 es-Secde, 32/20.

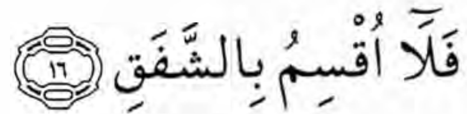
41 el-Mü'minûn, 23/104-105.

15. "Hayır, tam tersi! Rabb'i onu şüphesiz görmekteydi."

Yani onların daha önceden işlenmiş olan çirkin amellerini görmekte ve ellerinin işlemiş olduğu günahlara dair olan ilm-i ezelîsi ile de onları sorguya çekmektedir. Onlara işledikleri günahların gerektirmiş olduğu azabı, ilminin gereği olarak vermektedir. Dünya hükümdarlarının durumunun aksine O, her şeyi kendi ilmine bağlı yapmaktadır. Dünyada hükümdarlar birilerini hesaba çekecekleri zaman başkalarının onu gerekli görmesi sebebiyle bunu yaparlar. Yoksa durumdan kendilerinin haberi olmaz. Ya da bu beyanın mânası şöyledir: Allah Teâlâ ezelde yaratılması halinde kulun ne işleyeceğini ve sonucunun ne olacağını; cennete mi cehenneme mi gideceğini bilir. Onun veli kullarına düşmanlık edeceğini ve günahlar işleyeceğini bilir ve ilmine göre onları yaratır.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bizim müşahede dünyamızda kişi, akıbette kendisine zarar verecek ve bir faydası dokunmayacak bir günahı işlemeye yanaşmaz. Eğer böyle bir işe başlasa ve onu tamamlasa o kişi insanlar katında övülen değil yerilen biri olur. Hal böyle iken kulun kendisine düşmanlık yapacağını ilm-i ezelîsi ile bilen Allah neden kendisine düşman olacak kimseyi yaratsın ki?!

[§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun cevabı şeyledir: Bir işe başlayan ve 132
tamama erdirilmesi halinde onun kendisine zarar vereceğini, bir fayda sağlamayacağını bile bile o işi yapan, kendi özüne zarar vermeye çabaladığı için yergiyi hak eder. Allah'a itaat etmekten yüz çeviren ve O'nu inkâr eden kişiye gelince o özellikle, başkasına zarar vermediği halde kendini tehlikeye atmak suretiyle özüne zarar vermiştir. Bu yüzdende onu yaratmak ve varetmekte O'na bir yergi erişmez. Bu ilâhî beyanda şuna dair de delil vardır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yarattığında onları, kendisine bir yararları dokunsun ya da onlar tarafından kendisine bir zarar dokunsun diye yaratmadı; aksine onların yararları da zararları da kendilerine yönelik olmaktadır.

16. "Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa,"

Kimileri "felâ" (فَلَا) kelimesini, kavim arasında meydana gelen çekişmenin kalkmasını sağlamak için olduğunu söylemişlerdir ki "Lâ uksimü bi hâze'l-beled" (لا أقسم بهذا البلد) sûresini tefsir ederken inşallah ondan söz edeceğiz. Buna göre yemin "uksimu" (أُقْسِمُ) fiilidir. Kimi de "lâ" (لَا) harfinin sıla için olduğunu

söylemişlerdir. Eğer ilk yorumu doğru ise o takdirde kelâmdan "lâ"nın hazfi caiz olmaz. Aksine sözün hakkı "felâ uksimu" (فَلَا أُقْسِمُ) şeklinde okumaktır. Eğer sıla ise o takdirde onun okunmaması caiz olur; nitekim bazı âlimler onu "feleuksimu bi'ş-şefak" (فَلَأُقْسِمُ بِالشَّفَقِ) diye de okumuşlardır.

"Şafak" gündüzün izidir. Yemin her ne kadar günün bir tarafına yönelik olsa da tamamının kastedilmiş olması da mümkündür. İkincisi: Şafak, gündüzün izi ile -ki o içinde bulunduğu ışıktır- güneşin kızıllıktan ibaret olan izin bir araya geldiği yerdir (zaman-mekân). Bu durumda yeminin içinde olanla birlikte gündüze olduğu gibi içinde bulunanla birlikte geceye de yönelik olması mümkündür. Bir sonraki şu âyetten dolayı: "Ve'l-leyli ve mâ vesak (وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ). Bu durumda âyet İmam Ebû Hanîfe'nin yatsı vakti ufuktaki beyazlık kaybolmadıkça girmez, çünkü onun vakti şafağın kaybolması ile girer, şeklindeki görüşüne delil teşkil eder.

133 [§]Gördüğümüz kadarıyla şafak hem beyazlığı hem de kızıllığı ifade eder. Bu itibarla gaybûbet olmadıkça vakit girmez. Görmez misin ki güneşin batışının hemen ardından kılınan akşam namazının vakti, güneşin batışı tamam olmadıkça girmemektedir. Buna göre şafağın kaybolmasının ardından kılınması gereken yatsı namazının vakti, şafağın kaybolması tamamlanmadan girmez.

وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾

17. "Geceye ve onun topladığı şeylere,"

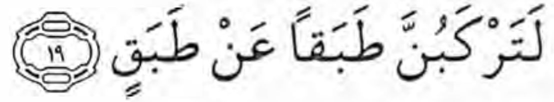
Bazıları şöyle dedi: "Veseka" (وَسَقَ) fiili beraberinde karanlık, yıldız ve hayvan vb. şeyleri sevketmesi ve bir araya toplaması anlamındadır. "Vesk" (وَسْق) yük anlamındadır. "Vesku baîr" deve yükü demektir. Bazıları da şöyle dedi: "Vesak", her bir şeyi toplamak ve kuşları, vahşi hayvanları barınaklarına sevketmek demektir. Gündüzün ve gecenin belirtilmesi içerdiği yararlar sebebiyledir.

وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾

18. "Ve dolunay şeklini aldığı zaman aya ki,"

"el-İttisâk" (الاتّساق) ictimâ, yani toplanma demektir. Mânası şudur: Ay düzlendi, toparlanması tamam olunca yuvarlak halini aldı. Bu aydınlık gecelerde ayın dolunay olduğu zamanlardır. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Ay, eski bir

hurma salkımı çöpü[42] gibi iken onu toparladı ve dolunay haline getirdi. Allah bununla gücünü gösterdi ki O'nun kendilerini yeniden diriltmeye kādir olduğunu anlasınlar da doğru yola gelsinler.

[§]*19. "Siz halden hale geçeceksiniz."* 134

"Leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) kelimesi "bâ" harfinin nasbı ve refi ile iki şekilde okunmuştur. Ancak mâna bakımından her ikisi de aynıdır. Her ne kadar zâhirde biri çoğul diğeri tekil olsa da sonuçta maksat cümle âlemdir. Çünkü mansup olarak "leterkebenne" (لَتَرْكَبَنَّ) okunduğu zaman maksat her bir insan olmaktadır, belli bir şahıs kastedilmemekte insan olan herkes teker teker hitaba dâhil olmaktadır. Çünkü (altıncı âyetteki) "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da" meâlindeki âyette geçen "insan"dan maksat belli bir insan olmayıp bütün insanlıktır. Diğer kırâat ise zaten cemî olarak "leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) şeklindedir. Dolayısıyla her iki kırâatta da maksat insanlığın hepsidir.

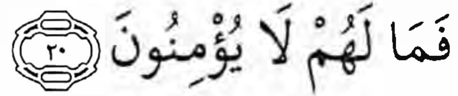
[İnsanın Halden Hale Dönüşmesi]

Siz halden hale geçeceksiniz. Denildi ki: "Tabekan ʿan tabak" (طبقا عن طبق), halden hale anlamındadır. Sonra bunun dünya yurdundan âhiret yurduna diye yorumlanmasının mümkün olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ölümden sonra diriltilmenin gerekliliğine dair açık beyan vardır. Bunun dünya hayatında olması da mümkündür. Buna göre bir damla nutfe iken bir çiğnem ete (mudğa), oradan alaka haline, oradan doğum ve çocukluk dönemine ve oradan da nihayet olgunluk çağına evrileceksiniz. Böylece devamlı olarak bir evreden diğerine geçmiş olacaksınız. İnsanın bir halden diğerine geçişinde Allah'ın bu değişikliği yaratmasında yalnızca içinde olduğu hallerin kastedilmediği aksine insanlığın yaratılmasının akıbet bir hikmete bağlı olduğunu ve asla boşa yaratılmadığını açıklamak vardır. "Leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) ifadesi, bu halden hale dönüşümün öznesinin teker teker her bir insan olduğunu, az önce de belirttiğimiz gibi bunun belli bir şahsa özgü olmayıp bütün insanlığın durumu olduğunu ifade etmektedir.

---

42 "Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur" (Yâsîn, 36/39).

Kimi de dedi ki: Bu hitaptan maksat özel olarak Hz. Peygamber'dir (a.s.). Bu yorum İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak İbn
135 Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: [§]"Leterkebenne yâ Muhammed!" (لَتَرْكَبُنَّ يا محمد) "Sen ey Muhammed! Bir halden başka bir hale geçeceksin". İbn Abbâs (r.a.) ise onu "Gökte bir tabakadan diğerine yükseleceksin" diye yorumlamıştır[43]. Eğer âyetin yorumu İbn Mesûd'un (r.a.) dediği gibi ise o takdirde burada Hz. Peygamber'e (a.s.) kavminin müslüman olacağına, davetine icabet edeceklerine dair müjde verilmiş olmaktadır. O zaman şöyle buyurmuş olur: Onlar sana itaat edecekler ve insanları imandan alıkoyma ve sana cefa çektirmenin ardından senin yardımcıların olacaklar!" Kim de "sen gökten göğe geçeceksin" anlamı verdiyse bununla İsrâ gecesini kastetmiş olmaktadır. Birinci yorum en uygunudur. Çünkü yemin "leterkebenne" (لَتَرْكَبُنَّ) kavl-i celîli üzerindedir. İsrâyı ise kavmi bilmiyordu ki onu anmakla insanların aklına gelen soruları, akıl karışıklıklarını yok etsin. Buna mukabil İslâm'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) düşmanlarına karşı zaman içinde muzaffer oluşu insanların gözü önünde cereyan eden bir durumdu. Hz. Peygamber'in gayptan haber verdikleri de âhiret gününde birer birer ortaya çıkar ve dolayısıyla onun risâletini tekit etmiş olur. İşte bu sebepledir ki âyetin birinci mânaya gelmesi daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

20. "Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?"

Şu bir esastır ki bir mezhebe giren kimse mutlaka onu kendince sabit olan bir delile dayalı olarak benimser ya da delil sandığı bir şüpheye dayanır. Hiç kimse gelişigüzel bir yol tutmaz. Allah böyleleri hakkında şöyle buyuruyor: **Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** Yani hangi delil onları Allah Teâlâ'ya ve Resûlullah'a iman etmekten alıkoyuyor ve onları şirke ve putlara tapınmaya çağırıyor. Sonra daha önce de belirttiğimiz gibi Allah Teâlâ'dan soru tarzında bir kelâm sadır olduğunda, her ne kadar gerçekten durumu öğrenmek için soru sormak Allah için söz konusu olmasa da onun hakkı gerçekten bir soru soranın sorması halinde verilmesi gereken cevabı vermektir. Bu itibarla burada da aynısı yapılır ve bu soru kalıbındaki kelâmın cevabı: "Onları hiçbir şey engellemiyor" demek olur.

---

43 Yorumlar için bk. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VIII, 459.

[İstitâatın Fiille İlişkisi]

[§]**Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** Yani seçtikleri şirk dinine dair bir delilleri bulunmamaktadır, onların putlara tapınmaları ve bunu kendilerine din edinmeleri, arzularının ve sadece kuruntularının bir sonucudur. Bu ifade (istifhâm-ı inkârî olarak) onların esasen hiçbir delilleri olmadığını ifade eder. Yahut şöyle bir yorum yapılabilir: Allah Teâlâ sanki peygamberine hitap ederek şöyle demiş olur: "Hele onlara bir sor bakalım neden iman etmiyorlar?" Hz. Peygamber (a.s.) de onlara sorduğu zaman onlar, imandan yüz çevirmeleri için kendilerini haklı çıkaracak herhangi bir delil bulamazlar. Bu yorum da yine delilin bulunmadığı sonucuna varır. 136

Ayrıca şu da var: Mûtezile fiilden önce kudretin mevcudiyetine dair inançlarını desteklemek için bize karşı bu âyeti delil olarak kullanmışlardır. Kuruntularınca şöyle demektedirler: Eğer iman etme kudreti fiilden önce verilmiş olmasaydı o zaman insan iman etmemesinden dolayı kınanan olmazdı. Çünkü kendisine "Niçin inanmadın?" denildiğinde kulun "Kudretim dâhilinde değildi!" demesi kadar büyük bir mazeret olamaz. Hem **Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** sözü bir taaccüb cümlesidir. Eğer fiilden önce kudretin verilmemesi söz konusu olsaydı o takdirde inanmayan kul şöyle derdi: İnanmadım, çünkü engellendim. O zaman da onun durumuyla ilgili bir taaccüp söz konusu olmazdı. Bu da gösteriyor ki kul, fiilden önce aynı zamanda kudret sahibidir. Dolayısıyla da iman etmemesi halinde sığınacağı herhangi bir mazereti bulunmamaktadır.

Birinci delile şöyle cevap verilir: Kâfir olan kişi iman etmekle yükümlü olur, çünkü küfrü seçmekle bizzat kendi irade ve tercihiyle iman etme kudretini kaybetmiş olmaktadır. Yükümlülüğün kalkması ancak takatin bulunmaması halinde olur. Kâfir, mevcut kudretini inkârı tercih yoluyla tükettiği için sorumlu olmaya devam eder. Esas şudur: Sağlıklı olan ve sakatlığı bulunmayan bir kimsede kudret, ibadete karşı hırsı ve meyli oranında oluşur. Sonra kul ne zaman bir fiil ile iştigal etse aynı zamanda o fiilin zıddını işleme imkânını da kaybetmiş olur. Yoksa işlediği fiilin zıddını işlemesinin engellenmesi sebebiyle değil. Aynı şekilde kişi inkârı tercih ettiğinde ve onu işlediğinde inkârı tercih etmiş olduğu için onun zıddı olan iman etme fiilini işleme gücünü de kaybetmiş olur; onu işlemekten engellendiği için değil. İşte bundan dolayı da iman etmekle yükümlü olur.

[§]Taaccüp meselesine gelince biz bunun hangi anlama geldiğine temas 137
etmiştik. O da şudur: Onlar inkârı, kendilerini bağlayan bir delil bulunduğu için seçmediler. Kişi bir mezhebi bir delil ve kanıta dayalı olarak tercih etmezse

onun hali şaşılacak bir durumdur. Dolayısıyla insanların inkârı, bir delile dayanmaksızın tercih etmiş olmaları sebebiyle Allah onların şaşılacak bir halde olduklarını belirtmiş oldu.

Sonra eğer durum Mûtezile'nin zannettiği gibi Allah Teâlâ hidâyete götürecek bütün imkânları onlara lütfetmiş olsaydı ve hazinesinden onlardan esirgediği hiçbir lütuf geride bırakmasaydı o takdirde taaccübün, iman etmeyenlere değil de Allah'ın bizzat kendisine yönelik olması gerekir ve şöyle derdi: Ne oluyor da onların hidâyete ermelerini sağlayamıyorum, hidâyetlerine vesile olabilecek her ne varsa yanımda onların hepsini kendilerine verdim? diyecekti. Dolayısıyla insanların inkâr etmelerine hayret edilmez, Allah'ın aciz olmasına şaşılması gerekirdi. Mûtezile'nin tercih ettiği bu görüş âlemlerin Rabb'i olan Allah'ı aciz olmakla nitelemekten başka bir netice doğurmaz. Aciz olan ise Rab olmaya elverişli değildir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾

21. "Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman saygıyla yere kapanmıyorlar."

Kimi tefsirciler buradaki secdeyi namaz secdesi olarak yorumlamışlardır. Bize göre ise maksat tilâvet secdesidir. O, kişinin eriştirildiği iman ve hidâyet nimetine karşı şükretme ve nimetin sahibine boyun eğme, teslim olma secdesidir. Çünkü namaz secdesi namaz fiili esnasında olur, tilâvet esnasında olmaz.

[Tilâvet Secdesi Dinleyenlere de Vaciptir]

Bu beyanda secde âyetini işiten kimseye secdenin vacip olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlar kendilerine tilâvet olunduğunda secdeyi terketmelerinden dolayı azarlanmış ve şiddetle uyarılmışlardır. Azarlamak ancak yapılması gereken bir fiilin terki halinde söz konusu olur. Gerekli olmayan bir terkinden ötürü azar yapılmaz. Hem secdeyi yapmayı gerektiren mâna sade okuyan için değil duyan için de aynısıyla mevcuttur. Zira okuyan kişi Allah'ın âyetlerinde belirtilen ve aleyhine ikame edilen delillerden dolayı secde etmesi gerekli olmakta, O'na boyun eğmesi ve teslimiyet göstermesi lazım gelmektedir. [Duyan kişi açısından da aynı deliller aleyhine getirilmiş olmakta, dolayısıyla onun da o âyetlere teslimiyet gösterip boyun eğmesi gerekmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾

[§]*22. "İnkârcılar -tam aksine- gerçeği yalanlıyorlar."* 138

Bu ilâhî beyanın iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi: Kâfirler Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Bu da onları Kur'ân'ı inkâr etmeye sevkediyordu. Çünkü kâfirler Hz. Muhammed'in risâletini inkâr edince tabii olarak onun getirmiş olduğu haberleri de tasdik etmiyorlardı. Bu getirdiği haberlerde kâfirleri inkâr etmeye sevkedecek bilgiler olduğu için de değildi. Aksine Kur'ân, şâyet gerçek anlamda kafalarını kullansalar ve kendi özlerine karşı insaflı olabilselerdi, onları iman etmeye ve tasdike yöneltiyordu. Ya da mâna şöyledir: Kâfirler var ya işte onlar inkârcılardır. Onların küfrü inkâr, inkârları da küfür olmaktadır.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Oysa içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir."

Âyet, değişik yorumlara açıktır. Birincisi: Onlar Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı tuzak kurma, suikast tertibinde bulunma gibi düşünceleri içlerinde saklıyorlardı. Allah Teâlâ onların çevirdikleri dolapları en iyi bilir. Kâfirlerin Allah'ın yazdığı kader dışında hilelerini gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Bu itibarla âyet Hz. Peygamber'e yardım göreceğine ve muzaffer olacağına dair müjde anlamı taşıyordu. İkincisi: **Oysa içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir.** Yani kalpleriyle tasdik edip de dilleriyle inkâr etmelerini. Yahut hem dilleriyle hem de kalpleriyle birlikte inkârlarını gizlemelerini. Şöyle ki: Onlardan bir kısmı aslında Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olduğunu kesinlikle biliyorlardı ve bunun sonucunda kalbi ile tasdik ediyor ama sırf inatçılık ve direnme yüzünden dilleriyle inkâr ediyorlardı. Onlardan kimi de vardı ki kalbi ile onun doğruluğunu bilemiyordu, çünkü Allah Teâlâ'nın delilleri üzerinde düşünmeyi ve kafa yormayı terk ederek kendine karşı insaflı davranmadığı için hakkı teslim edemiyordu. Bunun sonucunda da hem kalbiyle hem de diliyle inkâr ediyordu.

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍۙ ﴿٢٤﴾

24. "Onlara şiddetli bir azabın haberini ver!"

"Bişâret" (البشارة), yani müjdeleme ve haber verme anlamına gelen fiil aslında hem sevinç hem de hüzün içeren haber için kullanılabilmektedir. Ancak

mutlak olarak kullanılması halinde kalbe sevinç ve mutluluk verecek güzel haberlerin verilmesi, yani müjde anlamında olmaktadır.

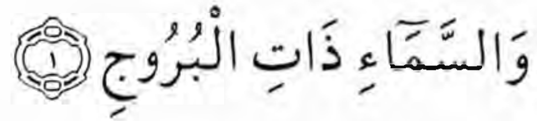
اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

139 [§]25. ***"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır; onlar için kesintisiz bir ödül vardır."***

Burada söz konusu olan istisna hükmünün, her iman etmiş kimseye yönelik olması mümkündür. Az önce belirtilen ve içlerindekileri gizleyenlerden istisna olarak iman etmiş olanların kastedilmesi de mümkündür. **Onlar için kesintisiz bir ödül vardır.** Bu kısmın yorumunu inşallah "Ve't-tîni ve'z-zeytûn..." (والتين والزيتون) sûresinin tefsiri sırasında yapacağız.

[§]BURÛC SÛRESİ 141

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Andolsun burçlarla dolu göğe,"

Andolsun burçlarla dolu göğe... cümlesi ve aynı şekilde ardından gelen cümle yemin cümlesidir. Sûrede yeminin neye yapıldığı konusu ihtilaflıdır. Kimileri yeminin cevabının. "O çukurları hazırlayanlar mahvolmuşlardır!" meâlindeki âyet olduğunu söylemişlerdir. Kimi de yeminin cevabının "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir" meâlindeki âyet olduğunu belirtmişlerdir. Bu yorum daha uygun gözükmektedir, çünkü kâfirlere karşı kanıt getirme bağlamındadır. Eğer yeminin cevabı sözü edilen ilk âyet olsaydı o takdirde hitap müminlere yönelik olurdu. Müslümanlar, peygamberlerin getirdikleri mesajın doğruluğuna iman etmiş kimselerdir. Yemin, muhataptaki mevcut kuşkuyu gidermek için başvurulan sözü teyit edici bir yoldur. Müslümanlar peygamberlerin getirdikleri haberlere iman ettikleri için onların herhangi bir şüpheleri yoktur, dolayısıyla da kaygılarının giderilmesi için yemine başvurulmaz. O yüzden biz yeminin cevabının "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir!" anlamındaki âyet olmasının ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söyledik. Öyle olmalı ki yemin Resûlullah'ı (a.s.) inkâr edenlere bir uyarı olsun, resûlünü inkâr edenleri yakalamasının çok şiddetli olduğunu anlasınlar. Onlar bu mâlumatı kendilerine ulaşan Âd, Semûd, Firavun ve emsallerinin kavimlerine dair haberlerle öğrenmişlerdi. Kaseme cevabın "O çukurları hazırlayanlar mahvolmuşlardır!" (قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ) meâlindeki âyetin olması da mümkündür.
[§]Şöyle ki: Mekke halkı, Hz. Peygamber'e (a.s.) iman eden müminlere karşı 142
şiddetli işkence uygulamaktaydılar. Daha önce geçmiş kavimlerden Firavun ve benzerlerinin başına gelen azapların bildirilmesi, onlara karşı iman mücadelesini sürdüren müminlerin, dinlerine sarılmakta sabır ve metanetini artırıp Allah Teâlâ'nın haklarında övgüde bulunması, onların sabırlı olmalarını teşvik ederek karşılaştıkları işkenceleri de öncekilerin sabretmeleri sonunda elde

ettikleri gibi sevaplar elde etmek karşısında önemsiz kılmak istemiştir. Aynı şekilde Firavun'un sihirbazlarından bahsetmiş ve onların, "Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin"[1] diyerek Firavun'un zulüm ve işkencesine sabır ve tahammül göstermeleri sayesinde elde ettikleri övgüden söz etmiştir. Bütün bunlar kâfirlerden işkence görmekte olan müminlerin sabır ve tahammül göstermelerine destek olmak içindir.

Durum yemin ile tekit edilmiştir. Çünkü her müslüman onların işkencesine mâruz kalıp da dininden asla şüphe etmeyen ve içinde hiç bir şüphe kalmasına imkân vermeyen yakînî bir imana sahip olmayabilir. Allah Teâlâ işte bu şekilde olabilecek şek ve şüpheyi yok etmek için yemini bir yöntem olarak kullandı. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever".[2] Bu şekilde Allah, müminlere hatırlattı ki geçmiş müminler de kâfirlerden gördükleri işkenceler, peygamberlerinin öldürülmesi karşısında dinlerinden dönmeyip sebat ettiler. Bu itibarla onlar da Allah yolunda başlarına gelen musibetlere karşı sabır ve tahammül göstersinler, peygamberin öldürüldüğü kendilerine bildirildiğinde arkalarına dönüp bakmadan kaçmaya kalkmasınlar; eskilerden ibret alsınlar.

Bu haberlerin anlatımında Hz. Peygamber'in (a.s.) Ammâr [b. Yâsir'e] söylediği sözlere ilişkin bir işaret de vardır: Şöyle ki: Ammâr, kâfirlerin eline düşmüş ve kendisine küfür kelimesi söylemesi için zor kullanılmış, o da kalbi imanla dopdolu olarak dili ile birtakım imana aykırı sözler söylemişti. Bunu öğrenince de Hz. Peygamber (a.s.) ona: "Eğer onlar tekrar yaparlarsa sen de önceden yaptığını yap!" buyurmuştu. Onun bu sözünün bir emir olmadığı, aynısını yapmayı ona gerekli kılmadığı ve onun bunu bir azimet yolu gibi görmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Aksine bu sözün mânası şudur: Eğer onlar gene sana zor kullanırlarsa sen de ruhsat olmak üzere önce davrandığın gibi davran. Çünkü onun sözü azimet üzere emir olsaydı, o takdirde burada
143 Ashâb-ı Uhdûd'un ve [§]Firavun'un sihirbazlarının öykülerini anlatmakta, onlarla ameli terketmenin dışında herhangi bir fayda olmazdı. Mâlum olduğu üzere bu gibi kıssalar, laf olsun diye değil kendisinden ibret alınsın ve gereği ile amel edilsin diye anlatılmaktadır. O yüzden Hz. Peygamber'in (a.s.) Ammâr'a,

---

1 Tâhâ, 20/72.

2 Âl-i İmrân, 3/146.

"Sen de eskisi gibi yap!" derken onun bu sözünü bir emir olarak değil ruhsat olarak almak gereği doğmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) "Her kim bizim ruhsatlarımızı -aynen azimetlerimizi kabul ettiği gibi- kabul etmez ise o bizden değildir".[3] sözündeki muradı da aynı şekilde yorumlanmalıdır. Yani "her kim ruhsatla amel etmeyi bir genişlik görmez, aksine tehdit altında naçar kalır ve buna rağmen onun kabulüne yanaşmaz" ise diye anlamalıdır, yoksa hadiste Hz. Peygamber (a.s.) azimeti terkedin ve ruhsatla amel edin anlamında bir emir vermiş değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gelelim âyetin yorumuna: وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

Andolsun burçlarla dolu göğe... "Burûc" (البروج) kelimesinden maksat bildik burçlar, yani yapıların kenarlarında onlara destek veren kulelerdir. Bir bina yapıldığı zaman onun desteklenmesi için etrafına burçlar yapılır. Kimileri de burçlardan maksadın saraylar olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de bundan maksadın yıldızlar olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk"[4]. Göğü süsleyen süsler yıldızlardır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husus ifade edilmiştir. "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik"[5]. Kimi tefsirciler de "burûc"dan maksadın güneş, ay ve gezegenlerin akıp gittikleri yerler, konaklar, yani burçlar olduğunu söylemişlerdir.

Sonra göğü burçlarla birlikte anmış ve böylece onun da hâdis olduğunu ve bir başkasının yönetimi altında bulunduğunu ifade etmiştir. Çünkü Allah, onun birtakım menfaatler için yaratıldığını, buradan hareketle söz konusu yararları sağlamak için emre âmâde kılındığını ve böylece onun hâdis olduğunu insanlar görsünler ve bilsinler istemiştir. Zira başkasının yararına âmâde kılınan bir nesne, onu âmâde kılanın kudreti altında olur. Kudret altında olan ise hâdis, yani sonradan varedilmiştir. Onlar göğün başlangıcına tanık olmadılar ki bu sayede onun hâdis olduğunu bilsinler. Aynı şekilde herkes bir nesnenin ortaya çıkışına tanık olmamışsa kendi özünde sınırlı oluşu sebebiyle onun hâdis oluşunu kavrayamaz. Allah göğü yaratıklar için varedilen yararlarıyla

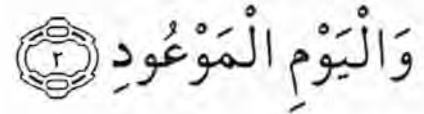
---

3 Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle rivayet olunmuştur: "Her kim Allah'ın ruhsatını kabul etmez ise onun üzerine Arafat dağı gibi bir vebal biner!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71). Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle bir söz de rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, kulunun farzları yerine getirmesini sevdiği gibi ruhsatları kabul etmesini de sever!" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 234).

4 el-Hicr, 15/16-17.

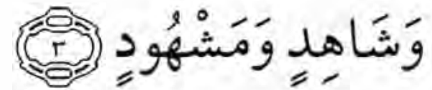
5 es-Sâffât, 37/6.

belirtti onun bu durumu ortaya çıksın. Göğün hâdisliğine en açık bir şekilde işaret etmesi ancak böyle olur. Bu sayede insanlar göğün hâdis olduğunu
144 öğrenmiş olurlar. [§]Görmez misin mi ki Hz. İbrahim (a.s.) yıldızların ilah olamayacağını, onların battıklarını söyleyerek ortaya koymuştur. Zira bu yol onların hâdis oluşlarına en açık bir şekilde işaret etmektedir. Yıldızların bir yerden başka bir yere intikal ettiklerini, keza kendi yapıları itibariyle sınırlı olduklarını kavmine söyleyerek kanıt getirmemiştir. Aksine kanıt getirirken sözünü ettiğimiz hususu dile getirmiştir. Böylece onların hâdisliği ve bir başkasının kudreti altında mahkûm bir konumda bulundukları onlar katında da ortaya çıksın.

2. "Vâdedilmiş güne,"

Denildi ki: Vâdedilmiş günden maksat kıyâmet günüdür. "Vâdedilmiş" denilmesinin sebebi, o günde öncekilerin ve sonrakilerin bir araya toplanacağı vâdinin yapılmasıdır. Ayrıca her ne kadar aslında her ne kadar inkâr etseler de o güne yemin etti. Çünkü onlara kıyâmete dair kesin deliller getirdi ve onu kabul etmelerini gerekli kıldı. Denildi ki vâdedilmiş gün gelecek olan ve vâdedilen rızık ve başka karşılıkları içeren her bir gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

3. "Tanıklık edene ve edilene ki,"

Tanıklık edene ve edilene (yemin olsun) ki. Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir: Kimileri şöyle demişlerdir: "Şâhid", yani tanıklık eden bizzat Allah Teâlâ'dır. "Meşhûd", yani tanıklık edilen de yaratıklardır. Onlar bu görüşe şu beyanı delil getirmişlerdir: "... onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin".[6]

---

6 "Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabb'im sizin de Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin" (el-Mâide, 5/117).

Denildi ki: “Şâhid” Hz. Peygamber (a.s.), “meşhûd” da onun ümmetidir. Bu meyanda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah’a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik”[7].

Kimileri de şöyle demiştir: Tanık (şâhit), insanların amellerini kaydeden kirâmen kâtibîn melekleridir, “meşhûd” da kendisine tanıklık edilen ve amelleri yazılan insandır. Kimi de hem “şâhid” hem de “meşhûd” bizzat insanın kendisidir, açıklamasında bulunmuştur. Yani Allah Teâlâ insana kendi özünden tanık getirmiştir. Şu ilâhî beyanda buna işaret edilmiştir: “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir”[8].

[§]Kimi de şöyle demiştir: “Şâhid”, cuma günü, “meşhûd” ise Arafat’tır. 145
Cuma gününün şahit diye isimlendirilmesi onun her hafta onlara erişmesi sebebiyledir. Arafat’ın ise “meşhûd” diye anılması onun bir mekân olması itibariyle insanların oraya varması ve tanık olması, Arafat’ın insanlara gelmemesinden ötürüdür. Allah, Arafat’ın şanını yüceltti çünkü bütün dinler ona saygı duymakta idi. Cuma gününün şanını da yüceltti, çünkü o da müslümanların bayram günüdür. Her din mensubunun yücelttikleri bir gün vardır. Allah Teâlâ müminlere de bu gün aracılığıyla ikramda bulunmuş, öbür din mensuplarının tâzim ettikleri güne mukabil o güne tâzim etmelerini istemiştir. Bunun için de her ikisine (hem cumaya hem de Arafat’a) birlikte yemin etmiştir.

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾

4-5. “O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır!”

Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir. Kimileri onu azap verenlere yormuştur. Kimi de azap çekenlere yormuştur. Azap edenlere yoranlar âyette geçen “kutile” (قتل) fiilini lânet anlamına almışlar ve ona, lânete mâruz kalmışlardır anlamı vermişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kahrolası yalancılar”[9]. Burada “kutile” fiili “luʿıne” lânete uğradılar/uğrasınlar anla-

---

7 en-Nahl, 16/89.

8 en-Nûr, 24/24.

9 “Kahrolası yalancılar, o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler, ‘Hani son yargılama günü ne zaman?’ diye sorarlar” (ez-Zâriyât, 51/10-12).

mında kullanılmıştır. İşkenceye mâruz kalanlar anlamını verenler ise "kutile" fiilinin bildik öldürme mânasına geldiğini söylemişlerdir.

Diğer taraftan işkence görenlerin öyküsü hakkında da ihtilaf edilmiştir. Eğer yemin kâfirler hakkında ise o takdirde olay, Hz. Mustafa'dan (a.s.) nasıl geldi ise o şekilde tefsir etmek, mütevatir bir haber yoksa (âhâd rivayetlerle) yoruma kalkışmamak ve Kur'ân'da anlatılanla yetinmek gerekmektedir. Zira bu tür haberler peygamberimiz Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletinin gerçekliğine dair bir delil olmaktadır. Çünkü onlar burada anlatılanları kendi kitaplarında anlatılan haberlere uygun gördüler ve onun bu bilgilere ancak Allah Teâlâ'nın kendisini bilgi sahibi yapması sayesinde öğrenmiş olacağını gördüler. Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed'in bu kabilden bilgi sahibi olan birilerine, onları öğrenmek için gelip gitmediğini bilmekteydiler. Hal böyle iken bu kabil haberler içeren âyetler, mütevatir olmayan haberlerle tefsir edilmeye başlanınca kendi kitaplarında anlatılanlara nispetle ister istemez içine birtakım ilâve ve eksiltmelerin yapılması kaçınılmaz olacak, bu durumda onlara eleştiri ve ayıp-
146 lama için fırsat doğmuş olacaktır. [§]O yüzden Kur'ân'da anlatılanlara bir ilâve yapmak ancak bahsettiğimiz durumda söz konusu olabilecektir. Eğer yemin müminler hakkında ise kâfirler için sözünü ettiğimiz sakınca ortadan kalkacağından dolayı tefsircilerin ileri sürdükleri ihtimaller doğrultusunda âyeti açıklamak mümkün olabilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu haberlerin anlatılmasında, kâfirler indinde Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletinin ve nübüvvetinin ortaya konulması ve teyit edilmesi vardır: Belirttiğimiz gibi o bu kabilden bilgi sahibi olan birinin yanına öğrenmek amacıyla gidip gelmemiştir. Allah Teâlâ haberi, tam da kendi kitaplarında olduğu gibi onlara verince kesin anladılar ki Hz. Peygamber (a.s.) bunu ancak Allah Teâlâ'dan öğrenmiştir. Âyette, Hz. Peygamber'in (a.s.) sabra teşvik edilmesi ve işinin hafifletilmesi de vardır. Çünkü Allah Teâlâ bildiriyor ki senin kavmin sana eziyet etmede ve inatla sana karşı direnmede ilk değillerdir. Aksine senden önceki kavimler de aynı şekilde müslümanlara karşı düşmanlık beslemişler ve onlara işkencede bulunmuşlardır. Bir başka nükte de şudur: Kâfirlerin eziyet ve işkencelerine mâruz kalan müminlerin bu haberlerle bir bakıma teselli bulması söz konusudur.

Alev alev yanan ateş. "Vekûd" (الوقود) kelimesi kimilerine göre cehenneme atılan kimsedir. Kimi yorumcular da onu, azap gördükleri ateşin niteliği olarak kabul etmiştir.

إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿٧﴾

6-7. "Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı."

Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar... Onların ululan ve büyükleri, ateş çukurlarının başında oturuyor haldeydiler. Âyetten anlaşıldığına göre müminleri ateşe atmakla görevli olanlar kavmin ileri gelenlerine tâbi olanlardır, ileri gelenler ise orada oturup seyretmektedirler.

[§]**İnananlara yaptıklarını seyrediyorlardı.** Bu ilâhî beyanın iki anlama 147
gelmesi ihtimali vardır: "Şühûd"un, yani seyredenlerin kavmin ululan ve Firavun olması. Ya da maksadın tâbi olanlar olması. Ululara tâbi olanlar, müminleri ateşe atmaktaydılar ve müminlerin sapıklık üzere olduklarına, kendilerinin ve ulularının ise hidâyet ve Hak üzere bulunduklarına şahitlik etmekteydiler. Nitekim başka bir yerde de benzer şekilde meâlen şöyle buyurulmuştur: "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar".[10]

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿٨﴾

8. "Azîz, övgüye lâyık olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için müminlerden öç aldılar."

[Müslümanların Zâfiyeti Zât-ı İlâhiyyeye Noksanlık Getirmez]

Allah Teâlâ, burada isimlerinden "el-Azîz" (الْعَزِيز) ve "el-Hamîd" (الْحَمِيد) isimlerini belirtti. Bununla şu gerçeği bildirmek istedi: [Birincisi:] sevdiği kullarına ve itaat eden müminlere dokunan zillet sebebiyle yüce zatına asla bir noksanlık erişmez, keza sevdiği kullarının yenik düşmesi halinde de O'nun övülmesine bir eksiklik gelmez. Dünyada hükümdar olanların durumu ise bunun aksinedir. Çünkü onların yakın adamlarından birinin başına bir sıkıntı geldiği zaman o sıkıntı aynısıyla hükümdarın başına da gelmiş gibi olur. Tâbilerinden bazıları yenik düşüp de kendisi onlara yardım etmeye ve içinde

[10] en-Nisâ, 4/51.

bulunduğu zor durumdan onları kurtarmaya kādir iken yardım etmedi mi bu onun hakkında övgü sebebi olmaz, aksine yerilir. Çünkü hükümdar, izzet ve gücünü ancak tâbilerinden ve yardımcılarından alır. Tâbileri zillete düştü mü onlar sayesinde elde ettiği izzet de yok olur ve kendisine zül gelir. Diğer taraftan övgüyü de ülkesine yaptığı iyilikler karşılığında hak eder. Hükümdar imkânı olduğu halde tebaasına ihsan edip yardım etmeyi terkederse onlara ihsanda bulunmayı terketmiş ve bu yüzden de övgü ve teşekküre lâyık olmaktan çıkmış olur. Oysa Allah Teâlâ izzet ve övgüyü zatı gereği hak eder, mahlûkatından ve onların desteğinden dolayı değil. Bu itibarla Allah'ın sevgili kulları horlanmış ve zelil edilmişse bu, Allah'a hamdedilmesine bir nakısa getirmez, keza onun izzetine de bir kusur gerektirmez.

İkincisi: Dünya ve içindekiler yıkılıp yok edilmek için yaratılmıştır. Belirtilen sebeple insanların helâk edilmesi belki de onlar için ecelleriyle ölmekten daha kolay bir durumdur. Böylesi bir helâk olmakta şehitlerin derecesine
148 ulaşmak söz konusudur. Bu, Allah Teâlâ'nın [§]şu buyruğunda beyan ettiği husustur: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar..."[11] Böylesine bir makam, onların ecelleriyle yatakta ölerek kazanılabilecek bir derece değildir. Bu itibarla helâk edilmek onlara Allah'ın en büyük yardımıdır.

Sonra ceza ve azap için başka bir dünya vardır ki dostların izzetli kılınması ve düşmanların mahrum kılınması orada ortaya çıkar. Bu itibarla dünyada iken yardımın terkedilmesi bir zayıflık sebebi ve zillet olmaz. Dünya hükümdarları ise saltanatları esnasında dostlarına yardımı keserlerse artık onlardan yardım beklentisi kalmaz. Zira onların ellerinde sadece hale ait birtakım yararlar vardır. Onu da o anda yapmayıp yardımı terkederlerse işte bundan dolayı kendilerine yergi gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman eden kavmin kâfirlerce helâk edilmesinde ve düşmanlarının onlar üzerinde hâkimiyet kurmasında onların hak ve doğruluk, müminlerin de hata üzere olduklarına dair herhangi bir işaret yoktur. Çünkü helâk etme mutat olana aykırı bir biçimde olursa bir işaret olur. Müminlerin helâk edilmesi ise öyle değildi. Çünkü düşmanların sayısı çok, oysa onların sayıları azdı. Çoğunluğun

---

[11] "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-170).

azınlığı yok etmesi yadırganacak bir durum değildir, aksine mutat olan bir durumdur. Az sayıdaki bir topluluğun çok sayıdaki bir topluluğu helâk etmesi ise alışılagelen âdetin dışına çıkmak olur ve bu durumda sayısı az olan topluluğun hak, çok olan kesimin ise bâtıl inanç ve davranış üzere olduğuna dair bir alâmet olur. Bu, Hz. Peygamber'in (a.s.) Bedir'de çok az sayıda ve zayıf haldeki müminlerle, sayıları pek çok, güçlü ve özgüvenleri yüksek olan kâfirlere karşı galebe çalıp üstün gelmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlerden öç aldılar. Yani müminlerin, ateşte yakılmak suretiyle şiddetli işkenceye mâruz bırakılmalarını haklı çıkarıcı ne bir suçları ne de başka bir gerekçeleri vardı, sırf onlar iman ettikleri için onlardan öç alındı. Denildi ki: Kâfirler inananları ayıplıyor ve yaptıklarını yadırgayıp tavır koyuyorlardı ve Allah Teâlâ'ya iman etmiş olmaları dışında bu tavrı takınmalarının hiçbir bahanesi yoktu. Bu ilâhî beyanda, onların beyinsizliklerinin ve taşkınlıklarının bildirilmesi söz konusudur. Çünkü onlar sahip oldukları bütün nimetlerin Allah'tan olduğunu biliyorlardı, hal böyle iken kendilerine lâyık olan Allah Teâlâ'ya iman etmeleri ve lütfettiği bunca nimetlere karşı O'na şükürde bulunmaları, başkalarını da imana davet etmeleri idi, aksine iman edenleri öl-
dürmeleri, onlara azap etmeleri değildi. [§]"el-Azîz" (العزيز) kelimesinin sözlük 149
anlamı nadir bulunan ve nerede ise hiç bulunmayan demektir[12]. Yahut kendisine zül erişmeyen izzet sahibi anlamındadır. Buna göre izzet zilletin mukabili olmaktadır. Tefsirciler dediler ki: Azîz engelleyen demektir. Azîz, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı zat demektir. Hamîd ise zatından dolayı her bir kimse tarafından övülmeyi hak eden zat demektir.

ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٩﴾

9. "Göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a (inandıkları için). ***Allah her şeye şahittir."***

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin hükümranlığının kendisine ait olduğunu belirtti. Çünkü dostları ve dinin yardımcıları olan müminlerin öldürülmesi halinde kendisine bir eksiklik gelmeyeceğini insanlar bilsin istedi. Zira insanların tümü Allah'ın kullarıdır. Bir efendinin sahip olduğu köleler birbirlerini

12 'Azze eş-şey'ü ya'ızzü 'ızzen ve 'ızzeten ve 'azâzeten demek, bir şeyin nadir olup neredeyse hiç bulunmaması demektir. (Cevherî, *es-Sıhâh*, "azz" md.).

öldürdüğü zaman o efendiye bir zül ya da eksiklik arız olmaz, zül ve eksikliğin arız olabilmesi için onların köleleri dışında başkalarınca öldürülmesi gerekir. Mademki insanların tümü Allah'ın kullarıdır, bu durumda kullardan bir kısmının diğer bir kısmını öldürmesinde Rabb'e yönelik bir zül ya da mülküne dair bir kusur gerekmez. **Allah her şeye şahittir.** Yani bütün yapıp ettiklerini gözetler ve onlara karşılık neyi hak ediyorlarsa onu verir, hiçbir şey O'nun gözetiminden uzak değildir.

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

10. "Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."

Âyette geçen "fitne" (الفتنة) "mihne" (المحنة), yani sıkıntı demektir. Altın madeni eritildiği zaman "Fetene'z-zeheb" (فتن الذهب) denilir. Madenci bunu, saf altınla içindeki cürufatın birbirinden ayrılmasını sağlamak için yapar. "Feten" kelimesi aynı zamanda sıkıntı anları için de kullanılmıştır. Çünkü sıkıntı anları da doğru olanı yalancı olandan, haklı olanı haksız olandan ayırteder. Bu da Allah Teâlâ tarafından imtihan etmek için emir ve yasaklar koymakla olur. Gerçi Allah Teâlâ herkesin ne olduğunu bilir ve O'na hiçbir şey gizli değildir. Bununla birlikte bilgisi kullar nezdinde de ortaya çıksın diye onları sınar. Onların sınanmalarının şekli şöyleydi: Kullar, ateş çukurları edinmişler ve içlerine harlı ateşler yakmışlar ve dinleri üzerinde sebat gösteren imanlı kimseleri oraya atmak, dininden dönenleri ise serbest bırakmak istemişlerdi. İşte bu yüzden onlar hakkında "sınandılar" anlamında "fetenû" kelimesi kullanıldı.

150 [§]**Sonra tövbe etmeyenler var ya.** Bu ilâhî beyan gösteriyor ki eğer onlar yaptıklarından tövbe edip yanlışlarından dönselerdi, Rab Teâlâ'nın zatına karşı işledikleri suçların büyüklüğüne rağmen affedileceklerdi. Bu da O'nun kullarına karşı ne kadar çok merhametli, lütuf ve ihsan sahibi olduğunu gösterir. **İşte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir.** Bu âyetteki "ve lehum azâbu'l-harîk" (وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ) cümlesini, yani onlar için yakıcı bir azap vardır ifadesini kimileri dünyada diye yorumlamışlar ve müminlere azap etmekte oldukları hendeklerde tutuşturdukları o ateş var ya, işte o ateş onlara musallat edildi ve onları yaktı, diye açıklamada bulunmuşlardır. Tabii bunun cehennemde olması da mümkündür. Bu, onlar için söz konusu olan cehennem

ateşinin onları sürekli olarak yakmaya devam edeceğini ve asla zayıflamayacağını bildirir.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿١١﴾

11. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur."

Burada sözü edilenleri kimi tefsirciler kendilerine azap edilen müminler, kimi tefsirciler de onlara azap edenler olduklarını söylemişlerdir. İkinciye göre onlar Allah Teâlâ'nın veli kullarına kaşı işledikleri suçun büyüklüğüne rağmen eğer yaptıklarından vazgeçip tövbe etselerdi Allah elbette onları da affederdi ve O'nun eşsiz rahmeti onları da kuşatırdı. [Âyetin bütün müminlere, Allah'a inanan ve amel-i salih işleyen herkese yönelik olması da mümkündür].

Onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. Altından ırmaklar akan cennetler ifadesi iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi cennetliklerin altından, ikincisi de ağaçlarının altından. Cennet, birbirine girmiş sık ağaçlı bahçe demektir. Allah buyuruyor ki su, orayı cennet yapan ağaçların altından akıyor. Yoksa su toprağın altından akıyor mânasında değildir. Çünkü suyun toprağın altından akması halinde künkten ya da kuyudan bahsedilir. Her ikisinde de güzellik veren seyirlik hali yoktur.

İşte büyük kurtuluş budur. "Fâiz" (الفائز) kelimesi kazanan, umduğuna nail, korktuğundan ve sakındığından emin olan kimse demektir. "Büyük" diye niteleme, verilen nimetlerin yok olmaması ve kesintiye uğramamasından dolayıdır.

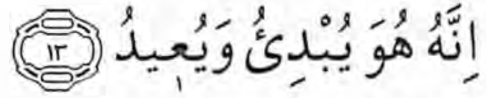
إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir."* **151**

Yani Rabb'inin intikam almak üzere yakalaması, azap gören için çok şiddetli olur. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Rabb'in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!"[13]

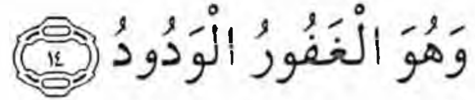
---

13 Hûd, 11/102.

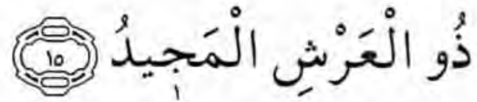
13. "Kuşku yok ki başta yaratan da sonra tekrar yaratacak olan da O'dur."

Bazıları şöyle dediler: O azabı başlatır sonra yeniler. Kimi de yaratmayı ilkten yapar sonra da öldürdükten sonra tekrar dirilterek yeniler, dedi.

14. "Çok bağışlayan, sevgisi geniş olan yalnız O'dur."

Çok bağışlayan, sevgisi geniş olan yalnız O'dur. "el-Gafûr" (الغفور), çok örtücü; kişi günahına tövbe ettikten sonra bir daha sözü edilmeyecek şekilde onu örten demektir. Eğer öyle olmasaydı o takdirde kişi için âhiret nimetlerinin tadı kalmazdı. "el-Vedûd" (الودود), kullarına nimetler bahşetme, ihsanda bulunmakta onlara karşı sevgi dolu demektir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kalpler kendisine iyilik yapanlara karşı sevgi, kötülük yapanlara karşı da nefret duyma özelliğinde yaratılmıştır"[14]. Burada ihsanda bulunma, sevgi sebebi olarak gösterilmiştir. İkincisi, birini seven herkesin, sevgisini sırf Allah için yapmasının gerekli oluşudur. Çünkü kişi sevdiğini ancak O'nun sevgisinin bir tecellisi olarak sevmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır".[15] O sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Halk içinde sevgiyi gerekli kılan ancak O'dur.

15. "Arşın sahibi, şanı yüce;"

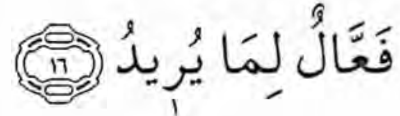
Arşın sahibi, şanı yüce. Kimileri "mecîd" (المجيد) kelimesini arşın sıfatı yapmıştır. Kimileri de Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak yorumlamıştır[16]. Arşın sıfatı olarak alınması halinde mâna doğru olur, çünkü Allah Teâlâ arşı bir

[14] Bu söz hem merfû (hadis) hem de mevkuf (sahâbî sözü) olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 286; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 12).

[15] Meryem, 19/96.

[16] Hamza ve Kisâî "Zü'l-'arşi'l-mecîdi" şeklinde mecrur, diğer kırâat imamları ve İbn Kuteybe ise "Zü'l-arşi'l-mecîdü" şeklinde merfû okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırâati'l-'aşr*, s. 466).

başka yerde "kerîm" olarak nitelemiştir: "Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın sahibidir"[17]. "Mecîd" (المجيد) ile "kerîm" (الكريم) mâna bakımından birbirine yakındır. Çünkü "Kerîm", değeri ve şerefi yüce olan demektir. "Mecîd" de aynı şekilde şerefli ve saygı görmüş kimse demektir. "Arş"ın kadrinin büyüklüğü kalplerde öyle büyüdü ve yüceldi ki [§]bazı insanlar orasını Rab Teâlâ'nın mekânı sandı- 152
lar. Kerem sahibi kimse (kerîm) müşahede âleminde, yanında olunduğunda umulanlara nail olmak ve korkulan şeylerden de kurtulma beklentisi niteliği taşıyan kimsedir. Allah Teâlâ bitkileri de "kerîm" olmakla nitelemiştir: "Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı (kerîm) bitkiler bitirdik"[18]. Çünkü toprağın bitirdiği bitkilerde büyük faydalar vardır. Kerîm, mahlûkata yararlı olan demektir.

16. "Dilediğini yapan yalnız O'dur."

[Kulların Fiilleri ve İlâhî İrade]

Dilediğini yapan... Yani olmasını dilediği her şeyi oldurandır. Bu beyanda kulların fiillerinin yaratılmasını ispat etmenin gerekliliği ve herkesin yapacağını bildiği fiilleri dilemesi vardır. [Birincisi:] Çünkü Allah Teâlâ burada dilediğini yapmakla kendini övmektedir. Eğer kullara ait fiillerin oluşmasında Allah'ın bir dahli olmasaydı, yani kul kendi fiilinin halikı olsaydı o takdirde bu övgünün Allah Teâlâ'ya has olmasının bir anlamı olmazdı. Aksine fiili işleyen herkes aynı şekilde övgüyü hak ederdi. Böylece ortaya çıktı ki eşyanın hakikatinin oluşmasında mutlaka Allah Teâlâ'nın etkisi bulunmaktadır. İkincisi: Bir başkasının hükümranlık alanında ve saltanatında onun dilemesi ve iradesi olmaksızın bir şey ihdas etmek zayıflık ve tahakküm altına alınma alâmetidir. Özelliği böyle olan birinin Rab olması ise caiz olmaz. O yüzden Allah Teâlâ'nın bu şekilde nitelenmesi gereklidir. Diğer taraftan **dilediğini yapan** sözüyle kıyâmeti kastetmesi de mümkündür. Yorum şöyle olur: Allah Teâlâ bu âlemi akıbet, yani âhiret için yaratmıştır. İhtiyar ve irade sahibi olan her failin durumu da böyle olur ve yaptığı her şeyin akıbetini kasteder. Sadece ne yaptığını bilmeyen kimse farklı davranabilir.

---

[17] el-Mü'minûn, 23/116.

[18] "O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) yarattı, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik" (Lokman, 31/10).

هَلْ اَتٰيكَ حَد۪يثُ الْجُنُودِۙ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾

17-18. "Orduların, Firavun ve Semûd'un haberi sana ulaştı mı?"

Daha önce verilen bu kabilden haberlerin ne gibi faydalar içerdiğinden söz etmiş idik. Orada bu kabil kıssalara yer verilmesinin, birçok yerde de geçtiği[19] üzere, risâletinin ispatına medar olacak deliller içerdiğini de belirtmiş idik.

بَلِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا ف۪ي تَكْذ۪يبٍۙ ﴿١٩﴾

19. "Doğrusu inkârcılar bir yalanlama içindedirler."

Yani Allah Teâlâ'nın kullarına nimet vermesini inkâr edenler O'nun nimetlerini tekzip etmektedirler. Yahut onlar Allah Teâlâ'nın nimetlerini inkâr edince Allah da onları iman etmeye muvaffak kılmadı, böylece onlar kâfir olarak kalakıldılar.

وَاللّٰهُ مِنْ وَرَٓائِهِمْ مُح۪يطٌۚ ﴿٢٠﴾

153 [§]***20. "Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır."***

Yani onların yalanlamalarının ardından başlarına ne azap geldiğini bilir. Allah onları asılsız ve gaflete dayalı biçimde korkutmaz. Onun uyarısı dünya hükümdarlarının yaptığı gibi değildir. Onlar birtakım azaplarla halkı korkuturlar ancak korku verdikleri fiilleri yapıp yamayacaklarını bilemezler. Oysa Allah Teâlâ nasıl vâdde bulunduysa onu yerine getirir, azabını o şekilde indirir. Yahut **Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır** sözü, şöyle anlaşılır: Onların halktan gizledikleri ve saklı tuttukları her bir şeyi bilir ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

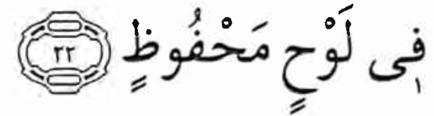
بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَج۪يدٌۙ ﴿٢١﴾

21. "Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) ***şanı yüce bir Kur'ân'dır;"***

---

19 Meselâ bu sûrenin dördüncü âyetinin yorumuna bakınız.

Allah azze ve celle, Kur'ân'ı Mecîd, Kerîm ve Hakîm[20] diye isimlendirdi. Bunlar, müşahade âleminde kendisinden fiil sâdır olanın nitelendiği vasıflardır. Kur'ân'ın bir fiili yok ki bu kabilden bir nitelemeyi hak etsin. Böyle vasıflanması birtakım izahlara açıktır: Birincisi Kur'ân'a tâbi olan ve gereği ile amel eden kimse mecîd, hakîm ve kerîm olur. "Ve'n-nehâri mubsıran"[21] (والنهار مبصرا) âyetinde gündüzün görücü olarak nitelendirilmesi gibi. Aslında gündüzde bulunan görücüdür. Yahut Kur'ân'ın mecîd oluşu, kerîm, yani Allah Teâlâ katında çok değerli anlamındadır. Allah Teâlâ onu, kadri pek yüce olduğu için Kerîm, Mecîd ve Hakîm olarak isimlendirdi. Yahut bu isimlendirme kerîm, mecîd ve hakîm olanlarda bulunan özelliğin Kur'ân'da bulunmasından ötürüdür.

22. "Levh-i mahfûzdadır."

Kimileri levh ve kalemi gerçek anlamda levh ve kalem olarak kabul etmiştir, bunların nasıl olduğuna dair nitelemeler tefsircilerce yapılmıştır. Kimi de levhe beliren söz, yani Melek için ortaya çıkan emir mânası vermiş ve gerçekte levh diye bir nesnenin olmadığını söylemiştir. Bâtıniyye, kalemi ilk yaratılan varlık olarak yorumlamış, levhi de ikinci yaratılan varlık olarak izah etmişlerdir. Birinci yaratılanı ikinci yaratılan varlığın sebebi kılmışlardır. Onların şöyle bir kuruntusu vardır: İlk yaratılan, ikinci yaratılana işaret eder, dolayısıyla
onu inşa edendir. [§]Birinci var edilene "Bârî" ikinci var edilene de "Hâlik" ve 154
"Rahmân" dediler. Felsefeciler ilk varlığa "akıl", ikinciye ise "nefs" dediler. Sonra da nefislerden çoğalma (tevâlüd) meydana geldi. İlk varlığı, sözünü ettikleri varlıkların ortaya çıkması için asıl ve illet kılmaları halinde ilk olanı ikinci için asıl ve illet saymaları muhtemeldir. Nutfenin insanın yaratılmasında asıl sayılmasının doğru olması gibi. Ancak onlardan hiçbiri Bâtıniyye ve filozofların isimlendirdikleri nesneye ad olması caiz değildir. Çünkü levh ve kaleme isim icat etmek caiz olmaz, aksine delile dayalı olarak onlara ne isim verilmişse biz de o ismi veririz. Delil olarak biz levh ve kalem ile isimlendirildiklerini biliyoruz. Bu itibarla bizim onları başka isimlerle adlandırmamız söz konusu olmaz.

---

20 "Elif lâm râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir" (Yûnus, 10/19).

21 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

"Mahfûz" (مَحْفُوظ), yani düşmanlardan korunmuştur. Bu itibarla kimse değiştirme ve yerine başkasını koyma gibi bir müdahale yapamaz. Allah Teâlâ onu, güçlü bir elçi eliyle kendisine indirmiş olduğunu bildirdi. Bu itibarla hiç kimse ona galebe çalıp da içindekileri tahrife kalkışamaz. Onu kendinde güvenilir olarak açıkladı: "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür. (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir"[22]. Böylece bizzat meleğin kendisi tarafından bir değişikliğe gidilmeyeceği için de herkesin güven içinde olması gerektiği bildirilmiş oldu. *Doğruya ileten yalnızca Allah'tır!*

---

[22] et-Tekvîr, 81/19-21.

[§]TÂRIK SÛRESİ 155

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَا أَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ
الثَّاقِبُ ﴿٣﴾

1. "Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene!

2. "O, gece çakıp görünen nedir bilir misin?

3. "Karanlığı delen yıldızdır."

Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene. Allah Teâlâ, rızıklarının kaynağı olmak, yaratıklardan şerefli olanların -ki onlar meleklerdir- meskeni yapmak suretiyle insanların gözünde göğün değerini yüceltti. Cenneti orada yarattı ve onu görünür bir direk olmaksızın yarattı. Şanını yüceltmek için göğe yemin etti, gıdaların oluşmasında etkin olan ay ve güneşi onun süsü yaptı.

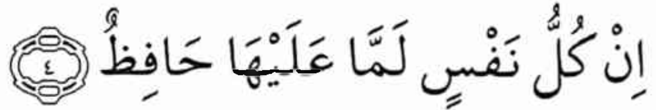
Karanlığı delip geçen yıldıza yemin etti. O, parlak ışık saçan yıldız olmaktadır. Yahut şeytanı delip geçen yahut onu yakan yıldızdır. Keza gökte büyük bereketler vardır. Onun bereketlerinden biri de karada ve denizde, yıldız sayesinde insanların yönlerini bulabilmeleridir. Onlarla en güzel tedbirler alınır. O kadar ki bazı insanlar yedi yıldızın "müdebbirât" olduğunu sanmışlardır. Keza onlar şeytan, vahiyden kulak hırsızlığı yapmak için göğe çıkmaya çalıştığı zaman yıldızlarla engellenmektedir. Eğer şeytanlar göğe çıkmaktan alıkonulmasalardı ve kulak hırsızlığı yapıp vahiyden bir şeyler kapsalardı, hemen kâhinlere koşarlar, yalan yanlış verdikleri haberlerle işleri karıştırırlardı. Onların kadri yüceliklerinden biri de tek bir gecede bin aylık mesafeyi kat edebilmeleridir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onlara yemin etmiştir.

[§]Bunun Allah Teâlâ'dan bir yemin değil de peygamberine (a.s.) ona ye- 156
min edebileceğini öğretmesi şeklinde yorumlanması da mümkündür. Çünkü onlar Allah'ın ulûhiyeti ve Rab oluşu, haberlerinin doğruluğuna dair bir şüphe

duymuyorlardı ki yemin ile onların şüpheleri izale edilmiş olsun. Onlar aksine Hz. Muhammed'in (a.s.) peygambirliğine dair şüphe duyuyorlardı. Bu itibarla durumunu teyit etmek için yemin etmeyi öğretti ki onları durumu hakkında nazar etmeye sevketsin.

Yeminin, kâfirler nazarında yüce varlıklar oldukları için bizzat yıldızlara yapılmış olması da mümkündür. Müslümanların kendi aralarında böyle yemin ettikleri vaki değildir. Yahut bunlara yemin etmek esasında bizzat bunların Rabb'ine yemin etmektir. Sanki Allah Teâlâ ona bu yıldızların yaratıcısına yemin etmesini gizli bir şekilde Hz. Peygamber'e emretmiştir.

"Ve't-târık" (وَالطَّارِقِ) hakkında değişik yorumlar yapılmıştır: Bazıları onun geceleyin gelen demek olduğunu söylemiştir. Gece gelindiğinde "Taraktühu bi'l-leyl" (طرقته بالليل) denilir. Zeccâc şöyle dedi: "et-Târık" (الطّارق) "es-sâkin" (الساكن), yani bir yerde duran demektir. Kişi konuşurken durduğu ve sessiz kaldığı zaman "atraka fi'l-kelâmi meliyyen" (أطرق فى الكلام مليا) denilir. Bazıları da onun geceleyin parlayan ve gündüzün gizlenen yıldız olduğunu söylemişlerdir. O parlak bir yıldızdır. Arkadan gelen "en-necmü's-sâkıb" (النجم الثاقب) ifadesi onu tefsir etmektedir.

4. *"Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın."*

"İn" (إِنْ) edatı hakkında ihtilaf edilmiştir: [Birincisi:] Bazıları buradaki kullanım şeklinin olumsuzluk için olan "mâ" (ما) anlamında olduğunu söylemişlerdir. "Lemmâ" (لمّا) ise söz diziminde sıladır. Mâna "mâ küllü nefsin aleyhâ hâfız" (ما كل نفس عليها حافظ) takdirindedir. Her nefis üzerinde gözetleyen yoktur, gözetleyen sadece bir kısım üzerindedir.

[İnsanı Gözetleyen Melekler]

İkincisi: Gözetleyenin (hâfız) her nefis üzerinde değil bazısı üzerinde olmasıdır, o da açıkladığıdır. Onun gizlediğini ise kâtipleri bilemez ve onlara tanıklık edemez. Kimileri de "lemmâ" (لمّا) kelimesini istisnaya yordu ve şöyle dedi: Hiçbir nefis yoktur ki onun üzerinde mutlaka bir gözetleyici olmasın. Zeccâc dedi ki: "Lemmâ" (لمّا) harfi istisna yerinde kullanılmıştır. Dilde şöyle denilir: "Aksemtü aleyke lemmâ fe'alte kezâ" (أقسمت عليك لمّا فعلت كذا), yani yemin ediyorum ki sen mutlaka şunu yapacaksın. Eğer mâna onların dedikleri gibi ise o takdirde âyette teyakkuz haline ve basiretle bakmaya dair bağlayıcı delil

vardır. Nefsin doğası şöyledir: Eğer üzerinde bir gözetleyici ve koruyucu tayin edilmişse kendisini murakabe edenden çekinip ondan korkar, ona karşı hep teyakkuz halinde olur ve murakıpların kendisine bir şey demeyeceği türden işler yapar. [§]Bu itibarla iki meleğin gözetleyici olarak görevlendirilmesi kulun 157
devamlı yaptığı her fiilde ve sözde teyakkuz halinde olması içindir ve dünya ya da âhiret hayatı için kendisine yararı dokunmayacak her bir davranıştan uzak durmasını temin etmeyi amaçlar. Allah Teâlâ o iki meleğe "kirâmen kâtibîn" adını vermiştir. Her kim ki insanlardan saygın biri ile birlikte olur, ister istemez ona saygı duyar ve onun yanında utanabileceği türden herhangi bir fiil işlemez. Her kim birine mektup yazacak olsa, yazdığı pusulada muaheze edilmesine ve kınanmasına sebep olacak bir yazı yazmaz. Aksine işini sağlam ve elinden geldiğince güzel yapar. Bu itibarla "hâfız"ın belirtilmesi sözünü ettiğimiz yönler itibariyle kişinin sürekli teyakkuz halinde bulunmasını ve basiretli davranmasını gerektirir.

"Hâfız"ın yorumuyla ilgili olarak bazıları da şöyle demişlerdir: Kul rızkını tam olarak kullanana kadar onu korur. Eğer böyle ise o takdirde koruma kişinin aleyhine olan bir durum değil lehine olan bir durumdur. Kimi de kişinin amelini, hayrını şerrini korur, demişlerdir.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾

5. ***"İnsan neden yaratıldığına bir baksın."***

6. ***"O, atılan bir sudan yaratıldı."***

[İnsanın Yaratılış Hikmeti]

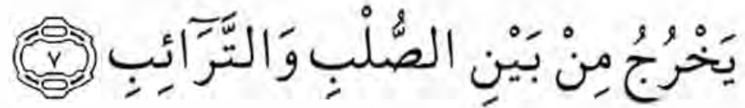
Esas olan şudur: İnsanın yaratılmış olduğu unsur üzerinde düşünmek, âhiret hayatını inkâr edenleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini tanımayanları iman etmeye ve onu tanımaya götürür. Şöyle ki: İnsanın yaratılmış olduğu "nutfe" (sperm) söz gelimi bir tabak içine konulsa ve sonra biri ondan alaka ve mudğa çıkarılması ve ondan bir insanın yaratılması imkânını veren sırrı anlamak ve elde etmek istese, imkânı yok bunu başaramaz. Bütün cinler ve insanlar bir araya gelse insanın organlarından tek birini yapmak için çaba gösterseler, onu bir araya getirmeyi asla başaramazlar. Yahut organın işitme, görme yetisini nasıl elde ettiğinin sırrına ermek isteseler asla muvaffak olamazlar. Bundan ortaya çıkıyor ki kudreti böylesine mükemmel bir dereceye ulaşan bir zat hiçbir şeyden gaflet halinde olmaz ve hiçbir güç ve kudret onu acze düşüremez.

Bunlar üzerinde düşünenler için O'nun hikmeti ortaya çıkar. Onun hikmetini anladıkları zaman bu durum onları âhiret hayatının kabulüne götürür. Çünkü eğer ölümden sonra dirilme ve âhiret hayatı olmasa o takdirde mevcut varlıkların yaratılması hep boşuna ve anlamsız olurdu. Onları yaratan varlık Hakîm olmaktan çıkardı. Dolayısıyla eğer bunları düşünebilselerdi o takdirde kendilerine getirdikleri bütün bildirimlerle birlikte peygamberleri tasdik ederlerdi.

158 [Ş]Âyette, âlemin yoktan varedildiğine dair delil vardır. Çünkü insanın bütün varlığı ile nutfeden oluşması mümkün değildir. Açıktır ki tek bir nesnenin, kendinden kat kat fazla sayıdaki organları içine alması mümkün değildir. Bunu nutfenin yapması da mümkün değildir. Çünkü o cansızdır ve her şeyi bilen bir düzenleyicinin yönetimi olmaksızın onun insan haline gelmesi mümkün değildir. Bu itibarla sözünü ettiğimiz nutfeden insanın oluşması olayında âlemin hudûsunun gerekliliğine dair delil vardır. Eğer o kendi doğasının gereği olarak "mudğa"; "alaka" ve düzgün bir insan olsaydı o takdirde istisnasız her "nutfe"nin aynı şekilde evrilerek aynı sonucu doğurması gerekirdi. Görmez misin ki ateşin doğasında yakma özelliği vardır. Karın tabiatında da soğutma özelliği bulunmaktadır. Hal böyle iken bunların tabiatında olan yakma ve soğutma özelliklerinden ayrılıp başka özellikler göstermesi mümkün değildir. Sonra biz bu sözünü ettiğimiz özelliklerden yoksun nutfelerin bulunduğunu da biliyoruz. Bütün bunlar gösteriyor ki insanın oluşumundaki bütün bu aşamalar "nutfe"nin tabiatının bir sonucu değil aksine hakîm ve düzenleyici olan bir zatın düzenlemesini ispat ediyor.

Sonra insanın ne içinde ve nasıl yaratıldığıyla ilgili hayreti mucip durum, onun hangi maddelerden yaratıldığı meselesinden daha az değildir. Şöyle ki Allah Teâlâ irade buyurduğu ve dilediği şekli vererek insanı kat kat karanlıklar içinde yaratmıştır. Bir kimse çıksa da bu yaratılış sürecinde olanları bilmek istese ve aynısını tecrübe âleminde ortaya koymaya çalışsa buna asla imkân bulamaz. O mekân, ceninin büyüdüğü ve özellikle de beslendiği çok özel bir yerdir. Bütün cinler ve insanların bilgeleri bir araya gelse ve ceninin (zigot) büyümesini sağlayan ortamın özelliklerini keşfetmeye çalışsalar ve kendileri de her türlü ilim ve fende mahir olsalar onu asla öğrenemezler. Bu anlattıklarımız üzerinde duran ve kafa yoran bir kimse bilir ki onun kudreti zatından kaynaklanır, ona fânilik ve acizlik asla erişmez. Ve yine bilir ki onun ilmi zatının gereğidir, müktesep değildir ki gidişattan gafil olsun, birtakım bilgiler ona gizli kalsın.

Atılan su'dan maksat, erkeğin kadının rahmine boşalttığı menidir. Dâfik ism-i fâil vezninde olmakla birlikte "medfûk" (ism-i mefûl) anlamındadır, boşaltılan, atılan demektir. İçinde uyunulan geceye "leyl nâim", kendisi ile yorulan kedere "hemmun nâsıb" denilmesi gibi. Zeccâc dedi ki: "Mâun dâfik" atılan su demektir[1].

[§]7. ***"O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar."*** 159

Bu ilâhî beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Kimisi "sulb"ün erkek, "terâib"in de kadına yönelik bir ifade olduğunu söylemiştir. Buna göre "sulb"den maksat bel, "terâib"den maksat da sekiz kaburgadır. Onların dördü sağ tarafında dördü de sol tarafındadır. Kimileri de "terâib" organlardır, demişlerdir. Kimi de gerdanlığın takıldığı yerdir açıklamasını yapmıştır. Bazıları "Terâib", köprücük çukuru ile göğüs üstü arası yerdir demiştir. Başka bazı müfessirler de her ikisini de erkeğe nispetle yorumlamışlardır. "Min beyni's-sulbi ve't-terâib" (مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ) denilirken erkeğin hem beli hem de omurgaları kastedilmiştir. Aynı yorumcu çocuğu oluşturan erlik suyunun çıktığı yerin sadece sulb, yani bel olmadığını, aksine onun bütün organlardan süzülerek ortaya çıktığını sanmıştır. Bu kelimeleri diğer mânalara yoranlar ise durumu hem erkek hem de kadına yönelik olarak açıklamışlardır. Buna göre çocuğun yaratıldığı su, hem erkek hem de kadında bulunur. Ebû Bekir el-Esam, "sulb"ün erkekten, "terâib"in de kadından kinâye olduğunu söylemiştir. Buna göre atmık (mâ-i dâfik) her ikisinden oluşan suyun adı olur. Allah Teâlâ'nın şu beyanını görmez misin: "Ve halâ'ilu ebnâikumü'llezîne min aslâbikum" (وحلائل أبناءكم الذين من أصلابكم) "Anneleriniz... kendi dölünüzden olan oğullarınızın eşleri... size haram kılındı..."[2] Görüldüğü gibi burada oğullar, "sulb"e yani döle nispet edilmiştir.

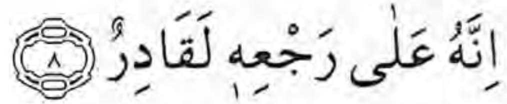
Suyun "sulb" ve "terâib" arasından çıkmasında Allah Teâlâ'nın bir lütfu vardır. Çünkü bütün mahlûkat toplansa ve belirtilen organlar arasından onu bütün güçleriyle ve her yola başvurarak çıkarmaya ve onu rahime koymaya çalışsalar buna asla güç yetiremezler. Allah Teâlâ lütfu ile insanlar arasında şehvet duygusunu koydu ve döl suyunu bel ve apış arasından o şehvetle çıkardı. Birinin bunu birtakım sebepler ve çareler ile çıkarabilmesi mümkün

---

1 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 311.

2 en-Nisâ, 4/23.

değildir. Aynı şekilde yeme ve içme arzusunu da yeme içme organlarından her birine yerleştirdi. Özellikle bu arzu, yemek ve içmek fiili ile gerçekleşmektedir. Aynı şekilde insan görür ki ağacın dibini suladığında sulamanın yararı dallarında, yapraklarında ve meyvelerinde ortaya çıkar. Bir kimse çıksa ve suyun hangi özellikten dolayı sözünü ettiğimiz yerde olmasının faydalı olacağını
160 bilmeye çalışsa, [§]ayrıca yiyecekte ortaya çıkan ve sözünü ettiğimiz kuvveti ortaya çıkaran sırrı öğrenmek istese bunu yapamaz. Bu belirtilen hususlarda Seneviyye'ye (çift tanrıcılık) karşı en güçlü kanıt bulunmaktadır. Çünkü onlar nesnelerin yoktan yaratılmış olmasını inkâr ediyorlar. Onlar sanıyorlar ki biz bu dünyada bir nesnenin yoktan varedilişini görmedik, "şahit" ise "gaibin" delilidir. Buna göre aynı kural bize yaratılışını görmediğimiz varlıklar için de geçerlidir. Bu karanlıklar içinde ve daracık yerlerde çocuğun şekillendirilmesine kādir olan, suda ve yiyecekte insanların asla elde edemeyeceği sırları var etmeye güç yetiren elbette ki yaratıkları yoktan yaratmaya da kādirdir. Zira bu sözünü ettiğimiz örneklerin insanda hayranlık uyandırması, nesnelerin yoktan varedilmesindeki şaşkınlıktan daha az değildir.

8. *"Şüphesiz Allah onu* (öldükten sonra) *tekrar yaratmaya elbette kādirdir;"*

Bazıları dediler ki: Allah onu babasının döl yatağına döndürmeye elbette kādirdir. Bazıları da onu diriltmeye kādirdir demişlerdir. Bu ikincisi daha yerinde bir yorumdur. Çünkü âyet kâfirlere yönelik kanıt getirme bağlamında sevkedilmiştir. Kâfirlerden dölün babanın döl yatağına döndürülmesine dair bir tartışma ve inkâr etme söz konusu olmamıştır ki âyet öylesine bir tartışmayı ortadan kaldırmayı amaçlamış olsun. Onlar aksine ölümden sonra diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmekteydiler. Bu yüzden de Allah Teâlâ onlara kudretini göstermek için yaratılışın ilk haline dikkatlerini çekti. Aynı şekilde ölümden sonra diriltilmekle ilgili olarak kâfirlere getirilen delillerin büyük çoğunluğu, yaratılışın ilkin nasıl olduğunu açıklamak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Eğer yorumun, dölün babanın döl yatağına döndürülmesi şeklinde olduğunu kabul edersek o takdirde izahı şöyle olacaktır: Yaşlılık dönemini gençliğe döndürecek, büyüklük halini küçüklüğe çevirecek, sonra çocukluk sonra da sırasıyla mudğa, alaka ve nutfe haline getirecek ve bu şekilde onu babanın döl yatağına yerleştirecek. Yoksa kişiyi olduğu gibi mevcut haliyle babanın döl yatağına -yerin darlığı ile birlikte- koyacak değildir. Burada Allah'ın kudretinin

buna yeteceğine dair bir açıklama söz konusu değildir. Çünkü böyle bir durum imkânsızdır. Allah Teâlâ imkânsızı yaratmaya kādir olmakla nitelenmez. O'nun böyle nitelenmemesi, ezelde onun kudret sahibi olmadığı gibi bir sonucu gerektirmez.

[§]Allah Teâlâ, dünyayı bir yumurtanın içine sokabilir mi? diye bir soru 161
sorana verilecek cevap da aynıdır. Ona cevap olarak denilir ki: Eğer dünyayı küçültür küçültür ve yumurtadan daha küçük hale getirir ve o şekilde yumurtanın içine koyar yahut yumurtayı çok büyük ölçekte genişletir ve sonunda içine dünyayı koyar demek istiyorsan elbette ki Allah Teâlâ buna kādirdir. Ama yumurta ve dünya her ikisi de aynı halde iken dünyayı yumurtanın içine koyar demek istiyorsan, bu muhaldir. Çünkü bunda parçanın bütüne, bütünün de parçaya dönüşmesi durumu vardır. Aynı şekilde insanın babasının döl yatağına döndürülmesi de sözünü ettiğimiz tarzda olacaktı. Yoksa mevcut haliyle kişinin babasının döl yatağına konulması imkânsız olduğu için bu durum gerçekleşmez.

Aynı şekilde cennet ve cehennem ehlinin hareketlerine dair bir soru sorup onların bir sonu var mıdır? diye sorduğumuzda da vereceğimiz cevap hayır olacaktır. Eğer derlerse ki "Allah Teâlâ onun sonunu ve sayısını bilmez mi?" Ona vereceğimiz cevabımız şöyle olur: Allah Teâlâ onların sona ereceğini değil sonsuz olarak devam edeceğini bilir. Bizim onları sona erecek olarak bilmez sözümüzde cehalet ispatı ve O'nda ilim sıfatının bulunmadığı gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine cehalet sona ermeyecek olan bir fiilin sona erecek diye bilinmesi halinde bahis konusu olur. Aynı şekilde Allah'ın muhale kādir olmadığını söylemek O'nun acizliğinin ispatı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

9-10. "Bütün sırların ortaya dökülüp de insanın ne bir gücü ne de yardımcısının bulunacağı gün."

Bütün sırların ortaya döküleceği gün. Yani sırlardan gizli kalanların ortaya çıkarılması. Ortaya çıkarmanın, yazıcı meleklerin muttali olamadıkları, dolayısıyla da yazamadıkları amellere yönelik olması da mümkündür. Allah Teâlâ gizli kalan o sırları dilediği şekilde ona hatırlatır ve onları âşikâr hale getirir. Yahut onları organları dile getirirler. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O ceza gününde yapıp ettiklerine dilleri, elleri ve ayakları, aleyhte olarak tanık-

lık edecektir".[3] Yahut amel defterinin tüm insanlar önünde okunmak suretiyle açık edilmesi ve dünyada iken saklamaya çalıştığı işlerinin herkes tarafından bilinir hale gelmesi. Sonra buna "ibtilâ" (الابتلاء) denildi. Çünkü ibtilâ sınamak demektir. Sınama ise ancak soru ile ya da emir ve yasak ile olur. Bu itibarla âhirette yapıp ettiklerinden sorguya çekilmeye "ibtila" adı verilmiştir.

162 [§]**İnsanın ne bir gücü ne de yardımcısı olmayacaktır.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Onları gizlemeye kendisinin bir gücü yoktur. Gizlemiş olsa bile kendinden azabı defedecek bir gücü de yoktur. Yahut onun kaçınabileceği bir gücü ve kendisine azap gelmesini önleyebilecek bir yardımcısı da bulunmaz. Şöyle ki: Kâfirler dünyada iken güçleri ve avenelerinin çokluğu ile övünürlerdi ve onlar sanırlardı ki eğer başlarına bir azap inecek olsa kendi güçleriyle yahut yardımcılarının desteği ile onu kendilerinden savabileceklerdir. Allah Teâlâ onlara bildirdi ki güçleri de yardımcılarının çokluğu da âhiret gününde kendilerine fayda vermeyecek ve Allah'ın azabını kendilerinden uzak tutamayacaktır. Onlar kendilerini Allah'a yaklaştırsın ve kendilerini azaptan korusunlar diye birtakım putlara tapınmakta idiler. Şu ilâhî beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler".[4] Orada Allah'a karşı kendilerine hiçbir kimsenin fayda vermeyeceği ortaya çıkacaktır.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾

11. "Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya."

Ebû Ubeyde "rac'" (الرجع) su demektir, der. Yani yağmurlu semaya yemin edilmektetir. Bir başkası ise ona dönmek anlamı vermiş ve döner, her sene bir önceki senede verdiği yağmuru verir, diye açıklamıştır. Çünkü "rac'" dönmek demektir. "Zâti'r-rac'" (ذات الرجع) demek kulları tam olarak yararlanabilmeleri için bereketini tekrar tekrar indirir, yağmuru yağdırır diye yorumlanmıştır.

وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾

163 [§]*12. "Andolsun yarılan yere."*

---

[3] en-Nûr, 24/24.
[4] Yâsîn, 36/74.

Andolsun yarılan yere. Yani bitkilerle yarılan yere. Yahut suların birikip toplandığı dereler ve nehirlerle yarılıp insanların arazilerini ve hayvanlarını sulayarak yararlandıkları yere. Allah Teâlâ yerin ve semanın şanını yüceltmiş ve onlara yemin etmiştir ki Kur'ân (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür ve o asla bir şaka (hezl) değildir. Bitkilerin yerden çıkarılmasında hayranlık verici bir hikmet, ince bir düzenleme ve yönetim vardır. Şöyle ki bitki, en ufak bir temas halinde eğilen bir nesnedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ lütfu ile kuru ve sert olan yeri yardı ve onu oradan eğilip bükülmeden ve de kırılmadan çıkardı. Böylece onu bu halde varedenin hikmet sahibi olduğunu bilsinler ve tevhide sarılsınlar istedi. Diğer taraftan yeryüzünün yararlarını gökyüzünün yararlarına bağladı, ikisini birlikte insanların emrine âmâde kıldı. Öyle ki yeryüzünün, bitkilerin çıkması için yarılması ancak gökten yağmurun inmesine bağlıdır. Bu aynı zamanda hem göğün hem de yerin aynı kudret eli tarafından idare edildiğinin de bildirilmesidir. Eğer öyle olmasaydı o takdirde yer ve gök birbirini tamamlayıcı şekilde olmaz, birinin yararı diğerininkine bağlı olmazdı.

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾

13. "Kur'ân (hak ile bâtılı) ***ayıran bir sözdür."***

14. "O asla bir şaka değildir."

Kur'ân (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. Yani helâl ve haramı açıklayan, sakınılması gerekenle yapılması lazım geleni beyan eden, doğruyu hatadan ayırteden, vâd ile vaîdi ayrı kılan... "Fasl" (فصل) kelimesinin mânası tefrik, yani ayırmak demektir. Onun özelliği vâdi vaîdden, helâlı haramdan, hakkı bâtıldan ayırtetmesidir. Her şeyi yerli yerince koyan ve birini diğerine karıştırmayandır. **O asla bir şaka değildir.** Yani Kur'ân oyun, eğlence ve bâtıl değildir.

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا ﴿١٥﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿١٦﴾

15. "Onlar bir tuzak kuruyorlar;"

16. "Ben de bir karşı plan hazırlıyorum."

Ben de bir karşı plan hazırlıyorum. İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Onların tuzaklarının karşılığı cezayı veririm. Ceza, her ne kadar tuzak olmasa da cezanın karşılığı olan "keyd", yani tuzak adıyla anıldı. [§][Bu bedî 164
ilminde müşâkele adı verilen bir üsluptur] ve örnekleri çoktur: "Seyyie", yani

kötülüğün karşılığının gene "seyyie", yani kötülük olarak anılması gibi[5]. Keza "i'tidâ" (الاعتداء), yani haddi aşma fiilinin karşılığının da her ne kadar tecavüz olmasa da "i'tidâ" şeklinde anılması da böyledir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır"[6]; "Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları umursamadı"[7]. Yani unutmalarının cezasını onlara verdi. Ya da onları önemsiz unutulmuş bir nesne gibi yaptı. Yoksa âyette Allah için gerçek anlamda bir unutmadan söz etmek mümkün değildir. Aynı şekilde "keyd" tuzak kuranların cezasını da "keyd", yani tuzak olarak isimlendirdi, oysa ceza tuzak değildir.

Bir başka durum daha vardır. "Keyd" ve "mekr" kişiyi güvende olduğunu sandığı bir anda yakalamaktır. Tuzak kuran kimse yerilir çünkü hasmına beklemediği bir yönden saldırmaktadır. Allah Teâlâ'ya nispet edilen "keyd"de böyle bir mâna bulunmaz. Çünkü Allah Teâlâ kul için yolu belirlemiş ve hangi yolu tutarsa emniyette olacağını ve hangi yolu tutması halinde de zarar görüp helâke uğrayacağını açıklamıştır. Hal böyle iken kul bile bile helâk yolunu tutmuşsa onun bu yola girişi inadın ya da kendi özüne insafı terketmenin bir sonucu olacak ve orada hoşuna gitmeyecek şekilde tuzaktan zarar görecektir, tuzağı kurandan değil. Bu itibarla oraya tuzak kurana hoşa gitmeyen bir niteleme erişmeyecektir. Onların Hz. Peygamber (a.s.) ve diğer müslümanlara yönelik suikast planları başka bir ilâhî beyanda belirtilen şu husustur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır"[8].

---

5 "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40).

6 el-Bakara, 2/194

7 "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir" (et-Tevbe, 9/67).

8 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

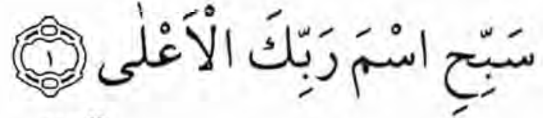
فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

17. "Sen o inkârcılara süre ver, onlara biraz zaman tanı."

"Fe mehhil" (فمهل) ya da "emhil" (امهل) şeklinde iki lehçe vardır. Sanki şöyle buyurmuştur: "Emhilhum ruveyden" (اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا), yani onları yaptıklarına karşılık cezalandırma, çünkü Allah Teâlâ onları yakın bir zamanda yaptıklarından dolayı cezalandıracaktır. Nitekim bunu bilfiil gerçekleştirmiştir. Bunun için de Hz. Peygamber'i (a.s.) onlara musallat etmiş ve onların öldürülmelerini ve esir edilmelerini sağlamıştır. Âyette, onlara karşı galip geleceğine ve zafer elde edeceğine dair Hz. Peygamber'e müjde de vardır. Âyette ayrıca Hz. Peygamber'in risâletine kanıt da bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ bunu, henüz müslümanların sayıları az ve zayıf iken ona bildirmiştir. Sonra Allah Teâlâ onun yardımcılarını çoğalttı ve buyurduğu gibi onu onlara üstün kıldı. Böylece onlar, vuku bulacak olaylarla ilgili bu haberleri peygamberin vahiy yoluyla öğrenmiş olduğunu bilsinler istedi. *Doğruya muvaffak kılan ancak Allah'tır.*

[§]A'LÂ SÛRESİ 165

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yüce Rabb'inin adını tenzih ederek an;"

[Tesbih ve Tenzih]

Denildi ki: Bunun değişik izahları vardır: İlki "Sebbih Rabbeke", yani Rabbini tesbih et şeklindedir. "Sebbih ismehû", yani ismini tesbih et "Sebbih Rabbeke bi esmâih", yani Rabb'ini isimleriyle tesbih et diye de yorumlanmıştır. "Rabb'ini tesbih et!" diye yorumlayanlar "O'nu başka varlıkların mâruz kalabileceği her türlü âfetlerden, ihtiyaç içinde olmak, zıddı ya da dengi bulunmak gibi eksikliklerden uzak tut" demiş olur. Bu haliyle yorum tevhidi işaret eder. Mukātil b. Süleyman şöyle demiştir: Âyetin yorumu şudur: "Vahhid rabbeke", yani Rabb'ini tevhit eyle!". Allah'ın tevhidi de sözünü ettiğimiz gibi olur. Bazı tefsirciler ise bunu "Rabb'in için namaz kıl!" diye yorumlamışlardır. Bu yorum da muhtemeldir. Çünkü namazın bizzat kendisi bir tesbihtir. Kişi iftitah tekbiriyle namaza başlayarak diğer insanlarla olan her türlü insanî ilişkilerini keser, her türlü ihtiyaçlarını gidermek için gündelik alışkanlıklarından uzak durur ve namazını sırf Allah Teâlâ için kılar. Tevhit ve iman da işte budur. Çünkü kişi iman ile yapıp ettiği her şeyi sırf Allah için yapar, onlara hiçbir şaibe karıştırmaz. Hal böyle olunca da namaz, içinde yapılan tesbih değil bizzat kendisi tesbih olur. İsmin tesbihi şeklinde yorumda bulunan ise buna "O'nun ismi-
ni her türlü şaibeden uzak kıl!" anlamını verir. [§]Bu durumda tenzih hem 166
zatî hem de sıfatî isimlere yönelik olur. Zatî isimlerin tenzihi O'na başkasını ortak koşup, O'na ait isimlerle onları anmaması şeklinde olur. Zatî isimleri, "Allâhullezî lâ ilâhe gayruhû", Rahmân ve benzeri isimleridir. Sıfatî isimlerin tenzihi ise fâni varlıkların nitelendikleri vasıfları Allah'a nispet etmekten uzak durmak şeklinde olur. Meselâ Âlim, Hakîm, Rahîm, Mecîd [derken insanlara ait bilmeklik, bilgelik, merhametlilik, şereflilik gibi özelliklerin aynısını Allah

için de kullanmamak gibi]. Mahlûkattan herhangi birisi ilim sahibi olmakla nitelenirken kendi özünde olmayan ve sonradan kendisine dâhil olan birtakım özellikler sebebiyle olmaktadır. Keza hikmet ile nitelendirilirken kendinde olmayan ve sonradan dâhil olan birtakım dış ögeler (ağyâr) sebebiyle bilge olmaktadır. Oysa Allah Teâlâ bu vasıf ve isimleri bizzat kendi zatı itibariyle hak etmiş olmakta, dış unsurlardan ötürü almamaktadır. Dolayısıyla da tenzih dış unsurlara yönelik olacaktır. Çünkü O'nun sıfatları zatına mugayir nitelikler değildir ve zatından asla ayrılmaz. Bu itibarla O'nun vasıfları itibariyle övülmesi esasen onlarla muttasıf zatı itibariyle övülmesi demektir. *Doğruya muvaffak kılan ancak Allah'tır!* Kimi de "Sebbihhu bi'l-hamdi ve's-senâi" (سبحه بالحمد والثناء), yani O'nu hamdederek ve överek tesbih et şeklinde yorumlamıştır. Bu da sonuç itibariyle birinci yorumla aynı kapıya çıkmaktadır ki o da tevhidi ve yaratıklara ait özelliklerden tenzihi içeren hamd ve sena ile Rabb'ini tesbih et! demektir. "Rabb'inin isimlerini tesbih et" diyenin yorumu da açıktır ve o şöyle demektir: "Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh" O'nun isimleri ise bilinmektedir ve onları açıklamaya ihtiyaç yoktur.

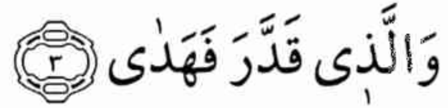
"A'lâ" (الأعلى), **en yüce** sözcüğü zâhirî anlamı itibariyle en aşağı ve en âdi mertebelerde olanların da varlığını gerektirir. Nitekim "ekber" sözcüğü de öyledir, zâhirî anlamı itibariyle daha küçük olanın varlığını da gerektirir. Ancak hakikat öyle değildir. Buradaki "a'lâ" (الاعلى) kelimesinin anlamı, kendisi bir ihtiyaç içine düşmekten yahut bir âfete mâruz kalmaktan yücedir demektir. Aynı durum "ekber" kelimesinde de söz konusudur. "Ekber" ve "a'lâ", Allah'ın sözünü ettiğimiz fâni varlıklara ait birtakım nitelik ve özelliklerden kendisine bir noksanlığın erişmesinden uzak olmakta son noktada bulunması demektir. Bu "ahsen" ve "ecmel" demek gibidir. Bir şey hakkında ahsen ve ecmel dediğin zaman onların güzellikte nihaî noktada olduklarını kastedersin, bir kıyaslama düşünmezsin. Ya da "a'lâ" [kalıcı özellik bildiren sıfatı müşebbehe vezni olan] "'alî"; "ekber" de "kebîr" mânasındadır. Böyle bir kullanım dilde mümkündür.

اَلَّذِى خَلَقَ فَسَوّٰى ﴿٢﴾

167 [§]2. ***"Yaratıp uygun şekil veren;"***

Bu beyan değişik yorumlara açıktır. Fiillerinin aksine insanı belirlediği şekilde tesviye etti. Çünkü insanların fiilleri bazan ön gördükleri şekilde ortaya çıkar bazan da farklı biçimde gerçekleşir. Yahut bütün yaratıkları vahdâniyetine ve rablığına tanıklık etmesi bakımından eşit yarattı. Hiçbir yarattığı mahlûk

yoktur ki aklı olan kimse onun üzerinde tefekkür etsin de yaratılışı onu yaratana ve Rabb'in vahdâniyetine işaret etmesin, bu mümkün değildir. Yahut onu ihtiyaçlarını ve yararlarını en iyi görecek ve gözetecek şekilde yarattı. Yahut ne için yaratıldı ise ona göre uygun şekil verdi. Görmez misin ki insan rüku ve secde ile emrolunmuştur. Hal böyle olunca da onun yaratılışı rüku ve secde yapmaya uygun bir şekilde olmuştur. "Ne için yaratıldı ise o şekilde tesviye etti" demenin anlamı işte budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

3. "Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren;"

[Burada sözü edilen "takdir" bir önceki âyette belirtilen "fesevvâ" (فَسَوّٰى), yani "tesviye" kavl-i celîlinin yorumunda belirttiğimiz hususlardır. "Fehedâ" (فَهَدٰى) kavl-i celîli] farklı yorumlara açıktır. Birincisi: Onu ihtiyaç içinde bıraktığı fiillere yöneltti. Buna göre kulu, geçimini nereden tedarik edeceğini, her canlının rızkını nasıl elde edeceğini ve yaşantısını nasıl sürdüreceğini onlara bildirdi. Bunun sonucunda da her canlı rızkını bildi. Yahut "hedâ" sözcüğü "hedâ bihî" takdirindedir. Yahut hidâyet dinî işler alanındadır. Bu insanlar arasında akıllarıyla temayüz eden kimselere yönelik olur. Mâna da şöyledir: "Hidâyete sevkettiği kimselerin yoluna eriştirir". Mûtezile bu âyeti bizim aleyhimize delil olarak kullanmış ve şöyle demiştir: Allah Teâlâ "Kaddera fehedâ" (قدّر فهدى) buyuruyor siz ise "Kaddera feedalle" (قدّر فاضل) diyorsunuz. Bu ne iştir!" Ancak birazcık üzerinde durulduğu zaman aslında bu âyet onların aleyhinde delil olmaktadır. Çünkü onlar "hidâyet" (هدايت) kelimesine beyan etmek anlamını vermiştir. Öyle olunca Allah Teâlâ hem hidâyet yolunu hem de sapıklık yolunu beyan etmiştir. Hal böyle olunca da onlara sapıklık yolunu açıklamış olduğu için onların görüşüne göre onları saptırmış olur.

[S]Hem "Kaddera fehedâ" (قدّر فهدى) kavl-i celîlinde saptırmanın olmadığına dair bir husus da yoktur. Çünkü bir şeyin hususiyle belirtilmesi, bahsedilmemiş hususların olumsuzlanması (nefy) anlamına gelmez. Bu itibarla da sözü edilen hususa kesin bir tarzda hükmetmek gerekmez. Allah bir başka beyanında hidâyet ile ikram görmüş kullarından bahisle meâlen şöyle buyurmuştur: "Elif lâm mîm. İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir"[1]. Buradan da anlaşılmaktadır ki hidâyet hakikate iletme anlamında olup müttakîlere özgü kılınmıştır. "Kaddera" kelimesi ise 168

[1] el-Bakara, 2/1-2.

mahlûkatın geçimliklerini takdir etti ve onu kazanmanın yollarını onlara gösterdi, demektir.

وَالَّذٖٓى اَخْرَجَ الْمَرْعٰى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰى ﴿٥﴾

4-5. "Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren (Rabb'inin)."

Bu âyetlerde Yüce Rabb'in tanıtılmasına dair bilgiler vardır. Sanki yüce Rab şöyle tanıtılır: Yaratıp uygun şekil veren, onları ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren, yeşil bitkileri çıkartandır. Sonra Allah Teâlâ, otlar vb. nesnelerden bahsetti. Bunların son bulmaları, başlangıçları, ilkin yaratılmaları ve helâk edilmeleri herkesçe bilinen bir durumdur. Böylece O, bunların yaratıcısının bilinmesini istedi. Çünkü başlangıcı, son buluşu, sonradan var oluşu ve yok oluşu gibi herkesçe bilinen özellikleriyle yaratıcıya istidlâlde bulunmak, insanların gökler ve yer gibi başlangıcını ve son buluşunu bilmedikleri yönleriyle istidlâlde bulunmaktan daha etkilidir. Zira kişinin az bir bakış ve tefekkür sayesinde devamlı oluşum ve değişim halinde bulunan nesnelerin özellikleriyle Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine ve yaratıcının varlığına ulaşması söz konusudur. Başını sonunu görmediği nesnelerde ise aynı sonuca ulaşması ancak derin bir tefekkür, ilâve bir bakış ve kafa yorma ile olur. "Mer'â" (مرعى) kelimesinin özellikle belirtilmesi, mahlûkatın hayatiyetini devam ettirme imkânlarının onda bulunmasından ötürü de olabilir. Çünkü insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için mutlaka hayvanlara ihtiyaç duyacaklardır. Hayvanlar ise ancak meraların varlığı sayesinde yaşayabilirler. Sonuç itibariyle bütün yaratıkların hayat düzeni ancak meralarda bitkilerin bulunması sayesinde olur. Allah Teâlâ bunu belirtti ki insanlar bu nimetine karşı şükür içinde olsunlar. Hayvanlar kendileri için değil, insanların yararlanabilmesi için yaratılmışlardır. Allah Teâlâ lütfuyla hayvanlar için otlakları çıkarmış ve yiyeceklerini takdir buyurmuş, onları zayi etmemiştir. Hal böyle iken Allah Teâlâ insanları nasıl zayi eder. Onlar bu âlemin yaratılmasının temel amacını oluşturmaktadırlar. Hal böyle iken Allah Teâlâ onları nasıl ihmal eder, rızıklarını takdir etmez ve tedbirinin dışında bırakır.

169 [S]**Kapkara bitki kalıntısı yaptı.** Denildi ki: "Ğusâ" (غثاء) selin ve yağmurların sürükleyip götürdüğü kuru çer çöptür. "Ahvâ" (أحْوَى) ise eskiliği sebebiyle kararmış nesne demektir. Onun siyaha çalan yeşil renk olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna göre âyette takdim tehir vardır: Yani yeşil iken kupkuru kesilen çer çöp yaptı.

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰىٓ ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا
يَخْفٰى ﴿٧﴾

6-7. "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da."

[Vahyin Unutturulması Mümkün mü?]

Sana okutacağız da sen unutmayacaksın. Yani sana Kur'ân'dan vahyetmiş olduklarımızı senin adına koruyacağız da sen onları unutmayacaksın. Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine indirileni ezberlemesi onun risâletine ilişkin bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) yazı yazmayı ve yazılı bir metni okumayı bilmiyordu. Sonra kendisine indirileninin tamamını tek bir defada okuyordu. Kaldı ki kendisine vahiy gelmesi tamam oluncaya kadar inen vahyi belleme kaygısıyla dilini oynatması da yasaklanmıştı. Durumu bu şekilde olan bir kimsenin kendisine defaatle indirilmiş bulunan vahyi ezberlemesi, kendi dilinde olsa bile mümkün değildir. Hal böyle iken onu tek bir kerede ezberlemesi nasıl mümkün olabilir?! Dolayısıyla onun tek bir kerede (inenleri) ezberlemiş olması nübüvvetinin kanıtlarından biri olur.

Allah dilemedikçe. Bazıları şöyle dedi: Okuttuklarından Allah'ın diledikleri müstesna. Çünkü Allah unutturmayı istediğini sana unutturur. Ancak bu yorum isabetli değildir. Şöyle ki ona vahyetmiş olduğu âyetler onun nübüvvetinin delili olmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.) kendine indirilen vahiyleri okuyup sonra da ona unutturulduğu zaman onun risâletini kabul etmeyip de eleştiri için bahane arayanlar o unutturulan âyetleri kendisinden okumasını isterler, unutturulması halinde o da onu haliyle okuyamaz, onlar da bunu aleyhte bir delil olarak kullanırlar. Bazı rivayetlerde kendisine unutturulmuş olduğu belirtilmektedir. Ancak bunlar âhâd haberlerdir ve onlarla kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü haber-i vâhid amel etmeye ilişkin bilgi verir, şahitlik, yani iman etmeye dair bilgi vermez. O burada şahitlik yapma mevkiindedir. Ancak bize göre onun tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* üç şekilde yapılabilir: Birincisi: Peygamberler (a.s.) zelle kabilinden hataların işlenmesi halinde kendilerine verilen nimetin yok olması endişesine yol açacak sürçmelerden mâsum olduklarına dair kendilerinde bir güven bulunmuyordu. Gerçi bize göre bugün için onların mâsumiyeti kesin olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ama o gün için kendileri açısından durum öyle değildi. Hz. İbrahim

170 ile kavmi arasında geçen diyaloğa bakmaz mısın, [§]o meâlen şöyle demişti: "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?'"[2]; "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'"[3] O, kendisine ikram edilen nimetin zeval bulmasından korkmuştu. Günahkârların sınandığı gibi kendisinin de günahlarla sınanabileceği endişesini taşımış ve duaya sığınmıştı.

Şuayb peygamber kıssasında şöyle buyurmuştur: "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın"[4]. Yûsuf peygamber kıssasında: "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır".[5]

Bunlardan da anlaşılıyor ki peygamberler kendi çağlarında işlenmesi halinde nimetlerin zeval bulacağı endişesini taşıdıkları zellelerden özel koruma altında olduklarını bilmiyorlardı. Aynı şekilde Hz. Peygamber (a.s.) de "insâ"nın, yani unutturmanın ne gibi sonuçlar doğuracağını bilmiyordu. Bilakis ona denildi ki: "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın". Şu âyeti görmez misin: "Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın"[6]. Burada da görülüyor ki işlemeleri halinde kendilerinden vahyin kesileceği ve unutturulacakları şeyleri irtikâp etmekten korku ve endişe içindeydiler.

---

2 el-En'âm, 6/80.
3 İbrâhim, 14/35.
4 el-A'râf, 7/89.
5 Yûsuf, 12/76.
6 ez-Zümer, 39/65.

Yahut "insâ", yani unutturma hükmünün unutturulması anlamında olması da mümkündür. O da hükmün neshedilmesi ve böylece sanki hiç buyurulmamış gibi unutulup gitmesi gibi bir hal almasıdır. Şu âyette işaret edildiği gibi: "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir"[7]. Yani onları rahmetinden uzak tutması sonucu unutulmuş bir nesne gibi yaptı. Yoksa maksat gerçek anlamda unutma değildir. Aynı şekilde hükmü neshedilip terkedildiği zaman gerçekte bir unutma olmasa bile uygulamada sanki unutulmuş gibi olur. Bu durumda unutma nassın kendisine değil de hükmüne yönelik olur.

Yahut şöyle olabilir: Hz. Peygamber (a.s.), düşüncesi başka işlerle meşgul olması halinde kendisine indirilmiş olan bir kısım vahyi hatırında tutmamış olabilir ve o anlık hatırından gitmiş olan sanki unutulmuş gibi sayılır. Zihni-
ni toparladığında ise her şey yerli yerince olur. [§]Nitekim biz kendi dünya- 171
mızdan bunu biliyoruz. Kişi kendisini bir başka işe verdiği sırada hatırında Fâtiha'dan bile harf namına hiçbir şey kalmaz, hepsi gider ve sanki onu tamamen unutmuş gibi olur. Ancak onu okumak isteyip de zihnini ona topladığı zaman hepsi yerli yerinde hafızasında bulunur. Âyette söz konusu olan istisnanın işte bu yorumlara hamledilmesi uygun olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, açık olanı da bilir, gizli olanı da. Yani insanlardan bir kısmının diğerlerine âşikâre söylediklerini veya sır olarak vermiş oldukları her bilgiyi veya haberi bilir. Yahut O, meleklere âşikâr olup da amel defterlerine kaydettikleriyle onlara gizli kalıp da yazmadıkları gizli amellerini bilir. Kulun gizlediği fiilleri bilmesi, âşikâr ettikleri ve açıkladıkları işleri bilmesi gibidir. Allah Teâlâ bunu bildirdi ki kullar yapıp ettikleri konularda teyakkuz halinde olsunlar, tedbiri elden bırakmasınlar, gizli âşikâr her ne yapıp ederlerse kendilerine yapılması uygun olan işleri yapıp etsinler. Zira ki Allah Teâlâ onlar üzerinde "Hafîz"dir [yapıp ettiklerinden asla gafil değildir].

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى ﴿٨﴾

8. "Sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız."

7 et-Tevbe, 9/67.

Dediler ki: Hayır işleri ve cennet ehlinin amellerini sana kolaylaştırırız. Hayırlı amellerin ["yüsrâ", yani kolaylık diye isimlendirilmesi semeresi itibariyledir ki o da cennettir. Günahların "usrâ", yani zorluk diye] isimlendirilmesi de o neticeyi vermesi sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾

9. "O halde öğüt ver; o mutlaka fayda sağlar."

Bu ilâhî beyanın zâhirine göre öğüt verme ve hatırlatma, ancak öğüdün kendisine fayda vereceği kimseye yapılmalıdır. Fakat hükmün belli bir niteliğe bağlı olarak belli bir hale tahsis edilmesi bu vasfa bağlı bulunmayan hallerde hükmün geçersiz olmasını gerektirmez. Aksine öğüt verme emri, öğüdün kendisine fayda vereceği kimseye de fayda vermeyeceği kimseye de öğütte bulunulmasını kapsar. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Artık sen öğüt ver,
172 çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onlara egemen bir zorba değilsin".[8] [S]Burada görüldüğü gibi öğüt verme emri mutlak olarak belirtilmiştir.

Kaldı ki "in nefeati'z-zikrâ" (اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى) kavl-i celîli iki ihtimal içerir: Birincisi "O halde öğüt ver; o mutlaka fayda sağlar" anlamında olabilir. Bu durumda şu ilâhî beyan gibidir: "Ve 'Rabb'imizi tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir' derler"[9]. Burada "in" (اِنْ) edatı şart değil tahkik için olur ve "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir" şeklinde anlaşılır. Nitekim öğüt verme fayda da vermiştir, çünkü onun hatırlatmasıyla onlardan müslüman olanlar İslâm'a dâhil olmuşlar; onunla kazanmışlar ve onunla yüce derecelere nail olmuşlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[10]. Yahut "fezekkir" (فَذَكِّرْ) öğüt fayda verdikçe demek olur. Kavimler üzerine öyle bir hal gelir ki o anda onlara verilen öğütlerin hiç yararı olmaz. O hal Allah'ın azabını ve gazabını ayan beyan görme halidir.

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾

10. "Allah'tan korkan öğüt alacaktır;"

---

[8] el-Gâşiye 88/21-22.

[9] el-İsrâ, 17/108.

[10] ez-Zâriyât, 51/55.

Allah Teâlâ'dan yahut kıyâmetten korkan kimse öğüt alır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Âhirete inananlar buna da inanırlar..."[11] Yani Kur'ân'a. Şöyle ki onları âhirete imana sevkeden sebep, bu kitaba olan imanlarıdır. Çünkü Kur'ân'da âhiretin hatırlatılması ve onun için gerekli hazırlığın yapılması emri vardır. Aynı şekilde Allah korkusu (haşyet) da öğütten etkilenmeye ve ondan yararlanmaya sevkeder. "Haşyet" (الخشية) kalpte yerleşik olan korkudur.

وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿١١﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى ﴿١٢﴾

11. "Ebedî mutluluktan nasibi olmayan da ondan uzak durur."

12. "İşte en büyük ateşe girecek olan odur."

Burada uzak durup kaçınmayı "eşkâ"ya nispet etti. O "şakî"dir, yani ebedî mutluluktan nasipsiz kimse demektir. Şu beyanında "etkâ"dan (الاتقى) bahsettiği yerde ise uzak tutmayı kendisine nispet etti: "Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur"[12]. Bu kullanım şeklinde şöyle bir delil vardır: Hayırlı işlerin Allah'a izafe edilmesinin cevazı, [§]ilkinde ise şerlerin 173
Allah'a isnadının caiz olmayışı. Çünkü hayırlı işlerin Allah'a nispet edilmesi ona şükür anlamı taşır ve Allah, şükredilmeye lâyıktır. Şerli işlerin bir başkasına nispet edilmesinde ise şükür anlamı yoktur, suçun başkasına atılması vardır. Dolayısıyla onun Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿١٣﴾

13. "Sonra orada ne ölür ne de yaşar."

Yani ölümün etkileri onun üzerinde sona ermez. Maksat ölümün acıları ve elemleridir. Aksine devamlı olarak onlar kalır ve devam eder. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır"[13]. Yani hakkından gelinmez ki ölümün acı ve ıstırabından kurtulasın. **Ne de yaşar.** Hayat, kişinin dünyada iken yararlandığı canlılık halidir, ölümün elemlerinin ve verdiği ağrıların kalkmış ve

---

11 "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

12 el-Leyl, 92/17-18.

13 İbrâhîm, 14/17.

rahata ermiş olduğu durumdur. Yani ondan ölümün etkileri, acı ve elemleri kalkmaz yahut orada ölmez ki istirahat etsin ya da tadını alacağı bir hayat yaşasın.

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾

14. "Doğrusu arınan kurtuluşa ermiştir."

Arınan kurtuluşa ermiştir. Yani kendi özünü temize çıkaracak işler yapan, yahut nefsini arındıracak ameller işleyen. Bunun üzerinde "Ve'ş-şemsi ve duhâhâ" (والشمس وضحاها) sûresinin tefsiri sırasında "felâh"ın yorumuyla birlikte ayrıca duracağız. *İnşallahu Teâlâ!*

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰى ﴿١٥﴾

15. "Ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan (kurtuluşa ermiştir)."

Muhtemelen buradaki "salat" (الصلاة) kelimesiyle bildik namaz değil her çeşit ibadet kastedilmiştir. Çünkü "salât"; dua, yücelik ve her türlü erdemi içine alan bir isimdir. Zira o ibadetlere götüren unsurları hatırlatır. Onu hatırlamayan ve ondan uzak düşen kimse ibadetlerden mahrum kalır. Yahut bildik namaza yöneliktir. O takdirde Rab ismini öne çıkarmakla namaz kılar demek
174 olur. [§]Bu takdirde kastedilen iftitah tekbiridir. Bu haliyle âyet, İmam Ebû Hanîfe'nin, kişi namaza başlarken Allah Teâlâ'nın isimlerinden hangisini isterse onunla başlayabilir şeklindeki görüşüne delil olur. Öte yandan Rab isminin belirtilmesi "Sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ" (سبّح اسم ربّك الاعلى) âyetinin tefsiri sırasında sözünü ettiğimiz mânaları hatırda tutmayı gerekli kılar.

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٧﴾

16. "Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz."

17. "Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir."

[Dünyayı Tercih Edenler]

Yani siz dünya hayatını âhiret hayatına tercih ediyorsunuz. Âyette söz konusu hitap münafıklara ve kâfirleredir, Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabına yönelik değildir. Diğer taraftan onlar bu tercih konusunda da farklı idiler. Onlardan

kimileri dünyaya ilişkin tefekkürü yeğleyip âhireti düşünmeye yer vermediler ve sonunda âhireti inkâr ettiler. Kimi inkâr etmemekle birlikte çabalarının büyük çoğunluğu dünya işlerine yönelik oldu. Kimi de dünyanın bazı hallerini âhirete tercih etmekteydi. **Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir.** Yani âhiret hayıtını tercih etmek, dünya hayatını tercih etmekten hem daha hayırlı hem de daha kalıcıdır.

إِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْأُولٰى ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

18-19. "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır."

Bazıları şöyle dediler: Bu dört âyet İbrahim ve Mûsâ peygamberlerin sahifelerinde de vardı. Onların ilki "kad efleha men tezekkâ" (قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى) sonuncusu da "ve'l-âhiratü hayrun ve ebkā" (وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى) âyetidir. Kimileri de sûrenin tamamının İbrahim ve Mûsâ peygamberlere de indirilmiş olduğunu söylemişlerdir. Eğer sûrenin tamamı onların sahifelerinde var idiyse, o takdirde bu sûrede olanın hepsi onu tanımalarına ihtiyaç sebebiyle orada belirtilmiştir. [§]Ve "Sana okutacağız da sen unutmayacaksın"[14] kavl-i celîli Hz. 175
Peygamber'e (a.s.) övgü kabilinden söylenmiş olmaktadır. Sözü edilen övgünün yönü de şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder"[15]. Hz. Peygamber (a.s.) kendisine indirilenin tamamını tek bir defada hıfzetmiş olması kendisi için bir ikramdır ve üstünlüktür. Bu itibarla bu özellikten dolayı övgüye lâyık olması yerindedir.

Bu iki âyet, dillerin farklılığının varlıkların hakikatinde bir değişikliğe sebep olmayacağına işaret eder. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'da yer verdiği mesajın aynısıyla eski sahifelerde de mevcut olduğunu ifade buyurdu. Bu durum aynı zamanda İmam Ebû Hanîfe'nin namazda kırâat rüknünün Farsça olarak da ifa edilebileceği şeklindeki görüşüne delil teşkil eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[14] Bu sûrenin altıncı âyeti.

[15] "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

[§]GĀŞİYE SÛRESİ 177

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ
نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾

1. "O kıyâmetin haberi sana geldi mi?"

2. "O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır."

3. "Bitkin ve yorgun."

O kıyâmetin haberi sana geldi mi? Denildi ki: Bu beyanın mânası kıyâmetin haberi sana elbette geldi, demektir. Bu gelme işi ya önceden olmuştur ya da bizzat bu âyetlerle onların haberi gelmiştir. Âyette sonucu övgüye değer olan fiillere teşvik, sonucu yergiyi gerektirici işler hakkında da uyarı vardır. Keza övgüye değer sonucun kişinin kendi gayreti ve yorgunluğu ile bağlantılı olduğu, yine yergiyi gerektirici sonucun da gene kişinin kendi çalışması ve yapıp ettikleriyle bu yolda ortaya koyduğu emeğiyle bağlantılı olduğu açıklanmaktadır. "Gāşiye"nin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Şöyle de denilmiştir: Gāşiye, inkârcıları bürüyen ateştir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[1]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir"[2]. Kimi de "Gāşiye" kıyâmettir demiştir. Gāşiye, yani bürüyücü diye isimlendirilmesi küçük-büyük, övülen-yerilen, mutlu mutsuz herkesi bürümesi ve birlikte onları kapsamasından ötürüdür.
Bunların hepsini içine alır. [§]Bu yorum daha uygundur. Çünkü önce "Gāşiye" 178
belirtilmiş, bundan sonra da amellere verilen karşılıklar bildirilmiştir: **O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır.** (Sekizinci âyette de) şöyle buyrulmuştur: **O gün kimi yüzler de mutludur.** Yüzlerin ilkinde" hâşia" (خَاشِعَةٌ) ikincisinde

---

1 ez-Zümer, 39/16.
2 İbrâhim, 14/50.

"nâime" (نَاعِمَةٌ) şeklinde zillet ve mutluluğun yüz ile birlikte anılması şundan dolayıdır: Hüzün ve sevinç kalpte yer edince etkisi yüzde belirir. Bu itibarla "yüz"ün anılması inkârcıların zilletin son noktasında olduklarını ifade etmiş olur.

Bitkin ve yorgun. Bazıları bu nitelemenin kâfirlerin kölelerine yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar hem dünyada hem de âhirette devamlı olarak yorgunluk ve çalışma halinde kalıcıdırlar. Bitkinlik ve yorgunluğun cehennemde olması da mümkündür. Şöyle ki onlar dünyada iken hak yolda çalışmadılar aksine Allah'a itaat etmekte kibirli bir tavır aldılar ve kulluğa yanaşmadılar. Allah da onları âhirette boyunlarına geçen halkaları ve ayaklarına vurulan prangaları kızgın ateşte taşımaya çabalamak suretiyle yorgun ve bitkin düşürdü. Yahut dünyada iken günah işlediler âhirette de karşılığında ter döküp bitkin düştüler. Buna göre âyette amelin ve karşılığının açıklanması vardır.

تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ ﴿٥﴾

4. *"Kızgın bir ateşe girerler."*

5. *"Kendilerine kaynar su pınarından içirilir."*

Kızgın bir ateşe girerler. Yaratıldığı günden itibaren tutuşturulmuş olan ve kaynar sudan içirilecekleri güne kadar da hep harlı olan kızgın cehennem ateşine girerler. **Kendilerine kaynar su pınarından içirilir.** Ânî (الآني), harareti son kerteye ulaşmış olan ve daha sıcak olması mümkün olmayan ısı demektir.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنٖى مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾

6. *"Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur."*

7. *"O da ne besler ne de açlığı giderir."*

"Darî'" (ضريع) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Kimi şöyle dedi: Ona darî'[3] denilmesi yedirildiklerinde kıvranmaları ve ne yapacaklarını bilmeme-

---

[3] Darî', denizin dışarı vurduğu pis kokulu hafif yeşil bir bitkidir; içi boş olur. "Arfec" (dikenli bir çalı) ve "hulle"nin kurusu olduğu da söylenmiştir. Denildi ki: Yaş ikenki haline darî' denir. Kuruyunca ismi şibrık olur. Hayvanın otlayacağı kötü bir şeydir, otlağa salınan hayvanlar onun üzerinde kalırlarsa ne et tutar ne de yağ bağlarlar. Oradan ayrılıp başka şeyler-

lerinden ötürüdür. Kimi de onun, Allah Teâlâ'nın azaplarından bir tür azap olduğunu ve bilgisini kimseye açmadığını söylemişlerdir. Kimi de o bir bitkidir, Araplar onu bilirler. Yaş iken onu develer ve başka hayvanlar yer. Ama sararıp kuruduğu zaman hayvanlar artık onu yemez ve pis kokusu ve üzerindeki dikenlerin çokluğundan dolayı ondan tiksinti duyar. [§]Ona bahar mevsiminde 179
"şibrık" (شبرق), sararıp kuruduğu zaman da "darî'" derler. Bu bitki dünyada iken hayvanları semirtmek ve onları açlıktan kurtarmak üzere iş görür. Allah Teâlâ **o da ne besler ne de açlığı giderir** kavl-i celîli ile semirtme ve açlığı giderme özelliklerini de gidererek sadece tiksinti verici özelliğine işaret etmiştir. Burada belirtilen husus şu ilâhî beyandaki gibidir: "Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında..."[4] "Sidr" (سِدْر) aslında dünyada iken dikenli bir ağaçtır, âhirette ise dikensiz halde yeniden yaratılmıştır. Allah Teâlâ cennet şarabını meâlen şöyle anlatmıştır: "Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar".[5] Oysa dünyada iken şarap hem baş ağrısı yapar hem de sarhoşluk verir. Allah Teâlâ şarabın bu dünyadaki sözü edilen özelliklerini giderip, içenler için mahza bir lezzet olacağını bildirmiştir. Darî' de tam tersine semirtme ve açlığı giderme özelliklerinden arındırılıp tamamen tiksinti verici bir hale dönüştürülmüş olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾

8. "O gün kimi yüzler de mutludur."

9. "Yaptıklarından dolayı hoşnut olmuşlardır."

O gün kimi yüzler de mutludur. Yani dünyada iken işlemiş olduğu salih amellerinin sonuçlarını bizzat görmek suretiyle gönenmiş olacaktır. Dünyadaki çabasının karşılığı olarak kendisine verilen mükâfattan hoşnut olacaktır. Allah Teâlâ, dünyada iken işledikleri amellerinin izlerini insanların yüzünde yaratacaktır. Kim dünyada iken itaat etmişse onun yüzünde itaatinin izlerini, kim de dünyada iken isyan etmişse onun yüzünde de isyanının neticelerini herkesin bileceği şekilde belirgin kılacaktır.

---

le beslenmezlerse de durumları iyece kötüleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir". Ferrâ dedi ki: Darî', şibrık denilen bir bitkidir; hicaz halkı ona kuruduğunda darî' ismi verirler. Denildi ki: Darî' cehennem ehlinin yiyeceğidir. Onun ne olduğunu Araplar bilmez (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dr'a" md.).

[4] el-Vâkıa, 56/28-29.

[5] el-Vâkıa, 56/19.

فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾

10. "Yüksek bir bahçededirler."

İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Kadri yüce, şanı büyük demek olur. Bu durumda "âliye" kelimesi cennetin sıfatı olur. Onun yücelikle vasıflandırılması bu açıdan olur. İkincisi de cennetin içindekilerin makam ve dereceleri itibariyle yüksek olması olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

180 [§] *11. "Orada boş söz işitmezler."*

Yani orada küfür ve sahibini günaha sokacak türden herhangi bir kem söz duyulmaz. Aksine onlar Allah Teâlâ'nın niteliklerini belirttiği şekildedirler: "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar"[6]. Kişiyi sövmeye sevkeden şey ya kalbinde sakladığı kini ve öfkesidir yahut aralarında ortaya çıkan bir düşmanlıktır. Ya da sarhoşluk ve benzeri gibi aklını başından alan bir âfettir. Allah Teâlâ cennet şarabından bu kabil olumsuz özellikleri yok etmiştir: Nitekim O meâlen şöyle buyurmuştur: "Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar".[7] Onların göğsünden kin ve öfkeyi söküp almış her türlü sefihlik sebepleri ortadan kalkmıştır. Bu itibarla onlar ancak hoş şeyler duyarlar ve dikkate alınmayacak hiçbir söz işitmezler.

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Orada akan bir pınar vardır."

Cennetin pınarları kaynar ve yüzeyden akar. Dünyadaki sular gibi değildir. Dünyada suların kimisi yüzeyden akar, kimisi de kuyu ve künk suları gibi toprağın altından akar.

فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

---

6 el-Hicr, 15/47.
7 el-Vâkıa, 56/19.

13-16. "Orada yüksek tahtları, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır."

Bazıları şöyle dediler: Tahtlardan bazıları diğerlerinden daha yüksektir. Onlar Allah'ın dilediği gibi yükselir. Allah Teâlâ'nın dostu olan kulu oturmak için geldiği zaman ona eğilir, üzerine kurulduğu zaman da Allah Teâlâ'nın murat ettiği kadar yükselir. Bazıları şöyle dediler: Buradaki yükseltilmiş olmanın
anlamı cennetlikler nazarında onların kadrinin yüceltilmesidir. [§]Onlar dün- 181
yada iken neye rağbet etmekte iseler âhirette de kendilerine onlar vâdedildi. Kişi dünyada iken sözünü ettiğimiz her iki şekli de arzu eder. Âhirette kendilerine verilecek olan ödülün de aynı tarzda olacağı belirtilmiştir.

Aynı şekilde onlar önlerine konmuş kadehlere, sıra sıra dizilmiş yastıklara, serilmiş değerli halılara karşı da özlem duyarlar. Nitekim bir başka yerde de meâlen şöyle buyurmuştur: "Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar)"[8]. Döşeklerin ve tahtların yükseltilmesinin bahsettiğimiz iki şekilde de olması söz konusudur. İşte bundan dolayı âhirette de aynı şekilde bu dünyadaki arzularına göre ödüllendirilecekleri onlara vâdedilmiştir.

Konmuş kadehler. "Ekvâb" (tekili kûb) kulpu olmayan bardak demektir. Bu niteleme ya onların dünyadaki testiler gibi büyük olmaları sebebiyledir. Ya da etrafında hazır bulunup dönen huri ve hizmetçilerin, arzu ettikleri anda bunları kendilerine sunmaları ve dolayısıyla onları kendilerine yaklaştırmak için tutacakları bir kulpun olmasına ihtiyaçlarının bulunmadığına işaret etmek anlamındadır.

Sıra sıra dizilmiş yastıklar. Yani sergiler üzerine konulmuş yastıklardır. İnsanlar nasıl ki dünyada iken yastıklara yaslanırlarsa aynı şekilde âhirette de yastıklarının olmasını arzu ederler. Vâdler de o doğrultuda oluşur.

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ
رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ
كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

17-20. "Peki, insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"

---

8 el-Vâkıa, 56/34.

[Kâinat Allah'ın Varlığının Delilidir]

Diğer hayvanlar arasından özellikle devenin belirtilmesi keza göğün, dağların ve yerin belirtilmesi şu iki sebepten biri için olabilir: Birincisi deve, Mekke halkının en önemli mallarının başında gelir. Onlar üzerinde yolculuk eder-
182 ler, ihtiyaç duydukları eşyanın taşıma işini onlarla yaparlar, [§]Hem Mekke, dağlar arasında kurulmuş bir şehirdir. Bu itibarla onlar her taraftan dağlarla kuşatılmış haldedirler. Gök ise üzerlerinde, yer de ayaklarının altlarındadır. İşte bu nedenle onlar özel olarak belirtilmiştir ki ibret alsınlar ve bunlar hakkında düşünsünler.

İkincisi: Bir başka izahı da şöyle olabilir: Bir kere bütün hayvanların insanlar için yararlı olan yönleri devede toplanmıştır. Şöyle ki: Hayvanların kimi binek hayvanıdır, kimi süt verir, kimi yün verir, kimisi de eti ve dölü için edinilir. Bunların hepsi devede mevcuttur. Bu itibarla deve, hayvanlardan elde edilen her türlü faydanın anası ve bereketin kaynağı sayılır. Aynı şekilde en büyük fayda ve bereket sema ile ilgilidir. İnsanların rızıkları oradan iner, gıdaları bitiren güneş göktedir, yıldızlarla süslenmiş olan gene göklerdir. Bu itibarla gök de her türlü nimetin esası sayılır. Aynı şekilde yer de nimetlerin kaynağıdır. Bütün mevcudatın sığınağı oradadır, azıkları ve rızıkları orada takdir edilmiştir, giyindikleri elbisenin hammaddesi orada biter. Öte yandan dağlar da yeryüzünü sabit tutar, eğer onlar olmasaydı yeryüzü içindekilerle birlikte batar giderdi. İşte bu özellikleri sebebiyle âyette geçen şeyler özel olarak zikredilmiş bulunmaktadır.

Peki insanlar bakmazlar mı? Bu hitap iki şekilde yorumlanabilir: Ya emir anlamındadır. Yani baksınlar demektir. İkincisi de onların içinden çıkamadıkları bir durumla ilgili daha önceden geçen bir soruları vardır. Bu âyetler işte o soruya cevap olmak üzere inmiştir: **Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına... bakmazlar mı?** Yani: Eğer onlar sözü edilen bu nesneler üzerinde durup düşünselerdi bunlar hakkında kafa yormaları ve düşünmeleri, kafalarındaki karışıklığı ve içine düştükleri şüphelerini giderirdi. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ sözü edilen cennet nimetlerini sayınca Kureyş halkı hayrete düştü ve dediler ki: "Ey Muhammed! Bize bir âyet getir ki dediklerinin hak olduğu ortaya çıksın!" İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetleri indirdi: **Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına... bakmazlar mı?**[9]

---

[9] Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 646.

[§]Göğün yükseltilmesi ve görülen bir direk olmaksızın onun yaratılması hakkında tefekkür etmek, devenin yaratılışından, dağların dikilmesinden, yerin serilmesinden ibret almak ve onlar hakkında düşünmek ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatının yanı sıra, Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine iman etmeyi ve peygamberliğin hak oluşunu kabul etmeyi gerektiren hususlardır. Şöyle ki: Onları âhiret hayatının inkârına götüren saik onların her bir şeyi kendi güçlerine göre ölçmeye kalkışmalarıydı. Bunun sonucunda gücün böyle bir işe yetmeyeceğini sanıyorlardı. Zira ölüleri diriltmek onların imkânları dışında bir işti. Eğer onlar öyle düşünmeyip de göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünselerdi, Allah Teâlâ'nın kudretinin mahlûkatın gücü gibi olmadığını, onun her şeye kādir olduğunu anlarlardı. Şöyle ki gökler yaratılmış, hiçbir direk olmadan yükseltilmiş ve sabit kılınmıştır. Ne bulunduğu yerden aşağı yuvarlanmakta ne de yukarı uçup gitmektedir. Bir kimse şâyet havada tek bir kuş tüyünü ne uçacak ne de düşecek şekilde sabit tutacak olsa buna gücü yetmemektedir. İnsan bunları bir düşünse anlayacaktır ki Allah'ın kudreti zatının gereğidir, sonradan elde edilmiş değildir. Aynı şekilde dağlara baksa hem koca kütlesi hem de yüksekliği ve sağlamlığı ile sularla, ağaçlarla bezenmiş halini dikkate alıp üzerinde kafa yorsa, bütün insanlar bir araya gelip olanca güçleriyle suyun nereden bir araya gelip nasıl kaynadığını, taşların arasından ağaçların nasıl bittiğini anlamaya çalışsalar bunu anlayamazlar. Hal böyle olunca da bunları yaratan Allah'ın ilminin ihata edilemez olduğunu anlarlar. Bunun belirtilmesinde O'na hiçbir şeyin gizli kapaklı olamayacağı ve O'nu hiçbir şeyin acizlik içinde bırakamayacağını, bilakis bütün âlemin O'nun kudret eliyle tedbiri altında olduğunu, onlara dilediğini yaptığını ve dilediği hükmü verdiğini bildirmek de vardır. Bütün bunlara kādir olan, elbette ki onları ölümden sonra tekrar diriltmeye ve yapıp ettiklerinin karşılığını vermek için âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir. 183

Bunların yaratılışında Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine de kanıt vardır. Çünkü Allah Teâlâ göklerin yararları ile yeryüzünün yararlarını birbirine irtibatlı kılmıştır. Yağmur gökten kurumuş toprağa düşer orada onlar için hem kendilerine hem de hayvanlara rızık olmak üzere renkleri türlü bitki bitirir. Eğer göğün tedbircisi yerin tedbircisinden ayrı olsaydı o takdirde göğün yararlarını, yerin tedbircisinin halkından esirgerdi. [§]Bütün bunları düşünselerdi kafa- 184
larındaki sorun gider, şüpheleri yok olurdu. Allah Teâlâ'dan başka tanrılara tapınmazlar ve şöyle demezlerdi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[10]

---

[10] Sâd, 38/5.

Peygamberliğin hak oluşunun ispatı da vardır derken şunu kastettik: Onlar bahsettiğimiz nimetlerle nimetlendirildiklerinden dolayı kendilerinden mutlaka şükretmeleri beklenecektir. Her bir nimetin şükrünün de nasıl olacağını işaret yoluyla bilmek mümkün değildir. Bu durumda onlara bunun nasıl yapılacağını öğreten bir vahiy veya peygamberlik gerekli olacaktır.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar bu sayılan şeylerin yaratılışının nasıllığı hakkında tefekkürde bulunmakla nasıl emrolundular ki?! Oysa onlar bu sayılan şeylerin nasıl yaratılmış olduğuna dair sonsuza dek düşünecek olsalardı gene de doğruya eremezler, hidâyet bulamazlardı.

Buna şöyle cevap verilir: Onlar eğer düşünmekle doğruya ulaşıp da vaziyeti anlasalardı ve onlar hakkında tefekkür etselerdi bu onlardan sorunu gidermezdi. Zira onlar onu yönlendirildikleri kendi fiilleriyle değerlendiriyorlardı. Doğru hükmü elde edebilmenin imkânsız oluşu ve tasavvurunun dışında bulunması problemi açıklayıcı ve şüpheleri kendilerinden giderici mahiyettedir. Çünkü insanlar, doğruya erişmenin, vahiyler sayesinde olduğunu anlamışlardır ki doğru bilgi, kudreti insanların kudretiyle takdir edilemeyecek olan Allah'tan gelmektedir ve O bütün yönleriyle insanlardan farklıdır. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

فَذَكِّرْ اِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ اِلَّا مَنْ
تَوَلّٰى وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْاَكْبَرَ ﴿٢٤﴾

21. "Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın."

22. "Onlara egemen bir zorba değilsin."

23. "Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse,"

24. "Allah onu en büyük azapla cezalandırır."

Artık sen öğüt ver, çünkü sen bir uyarıcısın, onlara egemen bir zorba değil. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu beyanda, Hz. Peygamber'e (a.s.) hoşuna gitmeyecek şekilde karşılık görmese, alaya alınsa da yaptıklarına karşılık onları cezalandırmamasına dair emir vardır. Cenâb-ı Hak buyurmuş oluyor ki: Sen onlara Allah Teâlâ'yı hatırlat! O'nun nimetlerinin büyüklüğünü hatırlat. Peygamberleri inkâr eden kavimlerin nasıl helâk olduklarını ve tasdik edenlerin nasıl kurtulduklarını anlat, onların durumlarını yücelt! İnkâr edenleri kahretme ve yaptıklarına karşılık onları cezalandırma! Sen onları Allah Teâlâ'ya havale et!

[§]**Sen onlara egemen bir zorba değilsin.** Bazıları "musaytır"ı musallit, 185
yani onların üzerine tesallut eden biri olarak tefsir etmiştir. Bazıları ise ona "cebbâr", yani zorba anlamı vermiştir. Eğer birincisi kastedilirse o takdirde bu âyet neshedilmiş âyetlerden olabilir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.), onlarla savaşmasına izin verilmesi, onları esir etmesi, cizye almak suretiyle onları kahruperişan etmesi gibi yollarla onların üzerine musallat kılınmıştır. O yüzden denilmektedir ki bu hüküm Berâe sûresinden evvel söz konusuydu. Eğer Mücahid'den[11] rivayet edildiği şekilde mânası cebbâr, yani zorba ise o takdirde âyetin neshi söz konusu değildir ve peygamberin (a.s.) onlar üzerinde zorba biri olması da caiz değildir. Keza âyetin **Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse o hariç** meâlindeki kısmı da istisna değildir. O takdirde "illâ" "lâkin" anlamındadır ve mâna şöyle olur: "Her kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır". Yani her kim Allah'a itaatten ayrılır ve O'nun vahdâniyetini, kitaplarını ve resûllerini inkâr ederse Allah da ona en büyük azabı verir. "Musaytır"ın kılıçla, esir almakla ve cizye alma yoluyla kahruperişan etme anlamında, "musallit" olarak yorumlanması halinde istisna olur. Yani her kim Allah'a itaatten ayrılır ve O'nun vahdâniyetini inkâr ederse Allah seni kılıçla, esir etmek ve cizye almakla onların üzerine musallat eder ve bu şekilde ona en büyük azabı verir. Denildi ki: Ancak yüz çeviren ve halinde ısrarlı olan hariç; sen onların üzerine musallat edilirsin. Yahut hatırlatma anında yüz çeviren hariç ve sen ona karşı yardım görürsün. *Kurtuluş ancak Allah sayesindedir!*

Bu âyetlerde, Allah Teâlâ'nın itaatine yanaşmayıp inkâr edenlere karşı zafer kazanacağına dair Hz. Peygamber'e (a.s.) müjde vardır. Keza bu âyetler Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletine delil de olmaktadır. Çünkü Allah bunu zayıf ve yardımcılarının çok az olduğu bir zamanda buyurmuştur ve her şey de Allah'ın tam da dediği gibi vuku bulmuştur. Zira Allah Teâlâ peygamberine iki aylık mesafeye korku salacak[12] şekilde güç vermiş, onun için fetihler müyesser etmiştir. Haliyle bütün bunların, Allah'ın kendisine bildirmesi sayesinde gerçekleştiğinin bilinmesini istemiştir.

إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

[§]*25. "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir."* 186

---

11 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 207; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 410.

12 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608; Bir aylık korku salımı şeklindeki rivayet için de bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

26. "Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir."

Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. "İyâb" (إياب) merci, yani dönüş anlamındadır. **Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir**. Yani onları hesaba çekmek hikmetin gereğidir. Mademki hikmet onların hesaba çekilmelerini ve yapıp ettiklerine karşılık verilmesini gerektirmektedir, öyle ise onları hesaba çekmek O'nun hakkıdır. Çünkü onun terki hikmetin terki demektir. Hikmetin terki ise sefihliktir ki Allah Teâlâ böyle bir nitelemeden uzak ve yücedir. *Kurtuluş ancak Allah sayesindedir ve başarı da ancak Allah'tandır.*

[§]FECR SÛRESİ 187

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالْفَجْرِ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾

1. "Yemin olsun tan yerinin ağarmasına;"

2. "On geceye;"

3. "Çift olana ve tek olana;"

[Hac Mekânı Güvenli Kılınmıştır]

Araplar âdetleri üzere bir şeyi güzel gördüklerinde onu gözlerinde tâzimle büyütürler ve yüceltikleri varlıklar üzerine de yemin ederlerdi. Allah Teâlâ hacda ve onun vakitlerinde birtakım hikmetler ve yönetime dair acayiplikler varetti. Onun en lütufkâr hikmetinden ve hayreti mûcip yönetiminden biri de hac yapılan mekânı insanlık için güvenli bölge kılmasıydı. Öyle ki insanlar bu güvenin nasıl oluştuğu sırrını bir türlü kavrayamadılar. Allah insanların kalplerinde oraya karşı ortak bir ülfet oluşturdu ve bunun sonucunda insanlar orada toplanmak için harekete geçmeyi arzular hale geldiler. Kendi aralarında birbirlerine karşı kin, düşmanlık gibi duygular beslemelerine rağmen akıl erdiremedikleri bir şekilde orada bir araya gelmeye arzulu oldular. Bunun sonucunda oranın halkı tam bir güven içinde beldelerde dolaşır hale geldi. Öyle ki Allah Teâlâ bu gerçeği ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın!"[1] Uzak belde halklarını Mekke halkının ihtiyaç duyacağı erzak ve sair gereksinimlerini oraya götürmeye müheyya kıldı. [§]Kendilerini, oldukça külfetli gelse de oraya 188
gitmeye arzulu kıldı. [Sonra bu külfetli durum onların hac için Mekke'ye gelmelerine] mani olmadı. Bunlardan da anlaşıldı ki orada birtakım sırlar ve lütuflar vardır ki bunlar ora halkının kendi güçlerinin ve tedbirlerinin dışında bir durum arzetmektedir. Bunun belirtilmesinde ölümden sonra tekrar dirilt-

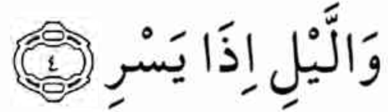
---

1 Âl-i İmrân, 3/196-197.

me ve âhiret hayatının varlığını kabule ve içlerindeki şüphelerin giderilmesine işaret edecek kanıt vardır. Allah Teâlâ, hac günleri olması ve bütün rükünlerinin bu günlerde eda edilmesi hasebiyle şanı yüce olan bu vakitlere ve günlere yemin etti. Arap âdetine göre kendilerince ulu gördükleri babalarına, atalarına ve putlarına yemin etmek söz konusuydu. Bu belirtilenler de onlar nezdinde tâzimi gerekli olaylardır. Bu itibarla onlara yemin edilmesi, Araplar'ın âdetlerine göre yemin etme şeklinde olmuştur.

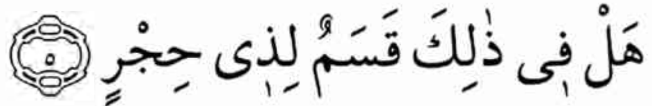
Yeminler içine "çift"; "tek" ve "fecir" girmektedir. Bazıları şöyle dedi: "Şef'" (الشفع), yani çift olan kurban bayramı günüdür, çünkü o ayın onuncu günü olmaktadır. "Vetr" (الوتر), yani tek ise Arafat günüdür, yani ayın dokuzuncu günüdür. Çift, tek ve geçip gitmekte olan gece ile bütün ibadetlerin kastedilmesi de mümkündür. Zira her ibadette illâ ki hem tek hem de çift vardır.

"Tek" ile Allah Teâlâ'nın, "çift" ile bütün yaratıkların kastedilmesi de mümkündür. Zira Allah yaratıklarını çift yaratmıştır. Allah Teâlâ ise zatı ile tektir. Buna göre yemin, hem zatına hem de bütün yaratıklara yapılmış olur. "Çift" ve "tek" ile cümle yaratılmışların kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü onlarda hem çift hem tek mânası birlikte vardır. Buna göre yemin bütün mahlûkata yapılmış olur.

4. "Geçip gitmekte olan geceye."

Yolculuğa çıkan geceye. Bu beyanda kinâye yoluyla cihat ve gece baskınına işaret vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yemin olsun nefes nefese koşanlara; sonra çakarak kıvılcım saçanlara; sabahleyin ansızın baskın yapanlara..."[2] Bütün bunlar işaretin cümle ibadetlere olduğunu gösterir. İbadetlere yemin etmenin izahı şöyledir: Allah Teâlâ kasemle, ibadetlerin yapılmasını insanların kalplerinde tâzimi gerekli kıldı. Bundan dolayı görürsün ki tüm insanlar ibadetleri güzel kabul eder ve yerine getirmeye çalışırlar. Aralarındaki ihtilaf sadece mahiyetinde olur, yoksa ibadetlerde insanlar birbirlerini engellemeye çalışmazlar, bu nedenle Allah Teâlâ onlara yemin etti.

2 el-Âdiyât, 100/1-3.

[§]5. *"Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?"* 189

Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir? Bu sözü edilenlere neden yemin edildiğinin izahını cahiller değil akıl sahipleri bilir. "Zî hıcr" akıl sahipleri demektir. Bazıları şöyle dedi: Yeminin cevabı "Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir" meâlindeki on dördüncü âyettir.

Şu da mümkündür: Aralarında şiddetli tartışma meydana gelmiştir. Onlar hac vakitlerinin on gece (el-leyâli'l-aşr) olduğunu sanıyorlardı. "Çift" ve "tek" aslında yemine konu olanlar bunlar değildi. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: **Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?** Yani akıllı kimse konu üzerinde düşünüp bu vakitlerin, üzerine yemin edilen vakitler olduğunu yahut bu günlerin ölümden sonra diriltilmeye inanmaya götüreceğini bilir. Şöyle de denildi: Bu günlere yemin etmesi bu vakitlerin kıymet ve kadrinin yüce olması ve onlar nezdindeki öneminden dolayıdır. Çünkü geçimleri o günlere bağlıdır, o günlerde yaşamlarına bolluk gelmektedir. Fukara iseler oraya sevkedilen büyük ve küçükbaş kurbanlar sebebiyle, diğerleri de çeşitli kazanç ve ticaret vasıtasıyla yararlanmaktaydılar. Onlar seneden seneye bu günlerde ticaret için hazırlık yaparlardı. İşte onlar katındaki bu öneminden dolayı Allah Teâlâ onlar üzerine yemin etti. Denildi ki: Yeminin cevabı sûrede belirtilmiş değildir. Çünkü onlar tarafından bilinen bir hadisenin hemen peşinden gelmişti ve onların bildiği meşhur bir hadise olduğu için de belirtme ihtiyacı duymamıştı. Dolayısıyla onun hak olduğuna yemin etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ الَّتِي لَمْ
يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿٨﴾

6. "Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine;"

7-8. "Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e;"

[Geçmiş Ümmetlerden Alınacak İbretler]

Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e... Âd, Semûd ve Firavun kıssalarının belirtilmesinde üç nükte vardır: Birincisi: Resûlullah'ı inkâr eden Mekke

190 halkının korkutulması amaçlanmıştır. [§]Onlar, Hz. Muhammed'i inkâr eden Mekke halkından malca daha zengin, evlatları daha çok ve hazırlıkları daha muhkem idi. Hal böyle iken bütün bunlar onlara hiçbir fayda sağlamadı. Aksine Allah Teâlâ, peygamberlerini desteklemek üzere peygamberi inkâr edenlerin hepsine azabını indirdi. Bu durumda Hz. Muhammed'i inkâr edenlere ne demeli? Onlar bu tavırlarıyla peygamberini inkâr etmelerinden dolayı Allah'ın gazabına uğrayacaklarından korkmamaktadırlar. Kaldı ki onlar sayıca, malca ve kuvvetçe helâk edilmiş o kavimlerden üstün de değillerdir.

İkinci bir nükte şudur: Onlar kendilerinin Allah Teâlâ'ya Hz. Muhammed'den daha yakın oldukları kuruntusundaydılar. Buna sebep olarak da kendilerinin nimetler içinde yüzmekte olduklarını, peygamber ve tâbilerinin ise şiddetli darlık ve sıkıntı içinde olduklarını söylüyorlardı. Allah Teâlâ onlara açıkladı ki daha önce geçen peygamberleri inkâr eden kavimler güç, mal, evlat ve tedarik çokluğu bakımından kendilerinden daha üstün durumdaydılar. Onların resûlleri de aynı şekilde şiddetli geçim darlığı içinde bulunuyorlardı. Buna rağmen onlar Allah Teâlâ'ya evlatlarının ve mallarının çokluğu ile övünen inkârcılardan daha yakın idiler. Allah böylece onlara açıkladı ki durum hiç de onların sandıkları ve iddia ettikleri gibi değildir.

Üçüncüsü: Onlar Allah Teâlâ'ya ve resûlüne iman etmekten kaçınıyorlar ve şöyle diyorlardı: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[3]. Bu ilâhî beyanlarda onları taklit etmenin reddi vardır. Çünkü onların ataları içinde, resûlleri inkâr etmelerinden ötürü helâk olmuş kavimler vardır. Onlar firavunlar ve tâbileridir. İçlerinde kurtulanlar olmuştur ki onlar da resûller ve onları tasdik eden müminlerdir. Şimdi şunlara ne oluyor da geçmiş kavimlerden kurtulanların ardına düşmüyorlar da helâk olmuş kavimlere öykünüyorlar. Diğer taraftan bu âyetler de Âd, Semûd ve Firavun gibi sözü edilen kavimlerin neseplerinin bilinmesi amaç edinildiğinden dolayı onların tanıtılmasına yönelik açıklama yapılmamıştır. Sûre sözünü ettiğimiz amaç için sevkedilmiştir. Bu itibarla onların neseplerini ve hallerini öğrenmeye çalışmak bir tür zorlama olacaktır.

191 [§]**Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine.** "Elem tera" (أَلَمْ تَرَ) ifadesi iki ihtimal içerir: Birincisi soru değil gerçeklik anlamındadır: Yani kesinlikle gördün ve bildin demektir. Nitekim duyular âleminde de bir kimsenin yaptığı işin kesin olarak vukuunu belirtmek üzere "Falanın yaptığını görmedin mi?" denir ve kesin gördün ve bildin anlamı kastedilir. Ancak bu serzeniş kabilin-

[3] ez-Zuhruf, 43/23.

den belirtilir. İkincisi de bunun bildirme amaçlı söz başı olmasıdır. Şöyle demiş olur: Bil ki! Rabb'in Âd kavmine şöyle şöyle yaptı.

"İrem" (إِرَمْ) hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları Âd'ın babasının İrem olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da kabilenin reisi olduğunu ve Âd'ın kendisine nispet edildiğini söylemişlerdir. Nitekim konuşma esnasında kişi hakkında onun oğlu olmasa da falan Bekr b. Vâil'dendir denir. Kimileri de İrem'in Âd kavminin meskenleri olduğunu söylemiştir. Şöyle de denilmiştir: O, o mekânları bina eden kimsenin adıdır.

Sütunlarla dolu İrem. Kimileri bundan maksat uzun boylu oluşlarıdır denilmiştir. Yani kıssada belirtildiği gibi uzun boylu Âd. Kimileri de uzun sütunlar gibi göğe yükselen muhkem yüksek binalardır demiştir. Bu yorum İrem'in meskenlerden ibaret olduğu şeklindeki yoruma dayanır. Kimileri de şöyle dediler: Direkleri ve germe halatları olan çadırlardır demişlerdir. Onlar çadır ve otağ sahibi kimselerdi. Onların oturdukları meskenleri direklerle kaldırılmış oluyordu.

Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan... Bazıları bu kavmin şiddetli, kuvvetli, yaratılış bakımından iri, işlerinde basiret sahibi kimseler olarak nitelenmiş olduklarını söylemiştir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "... ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı"[4]; "Bizden daha güçlü kim var?" dediler"[5]. Onlardan hikâye yoluyla meâlen şöyle buyurdu: "...gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi"[6]. Allah Teâlâ onları basiret sahipleri olarak niteledi. Gene bina ettikleri ve ülkelerde eşi benzeri bulunmayan meskenlerinin murat edilmiş olması da mümkündür.

وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾

[§]*9. "Vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a;"* 192

---

4 "Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz" (el-A'râf, 7/69).

5 "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı" (Fussılet, 41/15).

6 "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi" (el-Ankebût, 29/38).

Kayalardan istedikleri şekillerde oyuklar yapıyorlardı. Şu ilâhî bayanda da aynı kelime kullanılmıştır. "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi"[7]. Bazıları şöyle dedi: Kayalardan evler yonttular. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı"[8]. Bu ifade, onların güç ve kuvvetlerinin bildirilmesini içermektedir.

وَفِرْعَوْنَ ذِى الْاَوْتَادِ ﴿١٠﴾

10. "Kazıklı Firavun'a"

Bazıları onu "ze'l-evtâd" (ذالاوتاد) diye isimlendirdi. [Çünkü dağlarda meskenler edindi de bu sebeple böyle bir isim verildi]. "Veted" kelimesi kiriş veya ip demektir. Kimileri de bu ismin kendisine kızdığı kimseleri işkence için kazığa oturtması sebebiyle verildiğini söyledi. Bazısı da şöyle yorumlamıştır: Onun her sokakta gözetleyici ve muhafız olarak diktiği bir adamı vardı. Kimi de onun dağlara benzer muhkem ve yüksek saraylar ve yapıları vardı. Zira dağlar yeryüzünün kazıklarıdır.

اَلَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿١٢﴾

11. "İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişlerdi."

12. "Oralarda durmadan fesat çıkardılar."

Bu ilâhî beyan, onların ülkelerinde azgınlık yapmaları, başkaldırmaları ve haddi aşmaları şeklinde açıklanabilir.

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾

13. "Bu yüzden Rabb'in onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı."

Bazıları şöyle dedi: Devamlı olarak halkına işkence ettiği ve vurduğu kırbaçla onlara işkence etti. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Kırbaç, azabın bir türüdür. Âd kavmine onun bir türü ile azap etti. Semûd'a başka bir tür, Firavun'a ve tâbilerine de başka bir tür azapta bulundu.

---

7 "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır" (Sebe, 34/13).

8 el-Hicr, 15/82.

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir."* 193

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Düşmanlarına olan azabını gözetler ve onların vakitlerini bekler. Sonra vakit geldiğinde başlarına azabı indirir. Bize göre Allah onların amellerini gözetler ve onlara karşı şiddet uygulamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Aksine gizli âşikâr her ne yapmışlarsa onların hepsini muhafaza eder. Şöyle de denildi: Zâlimin zulmünden habersiz olmadığı gibi bir kaçağın elinden kaçması da mümkün değildir.

Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir. Bu beyandan hareketle O'na bir mekân isnadında bulunmaya kalkışmak bir vehimden öteye değer taşımaz. Hal böyle iken bazı kimselere ne oluyor ki "er-Rahmânu ale'l-arşi's-tevâ" (الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ) âyetine dayanarak O'na mekân isnadı gibi bir anlayışa ulaşıyorlar ve arşı O'nun mekânı yapıyorlar.

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾

15. "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabb'im bana ikram etti' der (mutlu olur)."

Burada şöyle bir sorun vardır: İnsanın, "Rabb'im bana ikram etti" meâlindeki sitayiş sözü ile "Rabb'im beni önemsemedi" anlamındaki serzeniş sözleri Rab Teâlâ'nın kelâmına uygun olarak gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda" buyurmuştur. Bu durumda "Rabb'im bana ikram etti" sözü ona uygun düşmüştür. Aynı şekilde insanın bir musibetle sınanması halinde "Rabb'im beni önemsemedi" serzenişi de "Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise..." sözüne uygun düşmüştür. Birincisi insana ikram, ikincisi de önemsememe olacaktır. Görmez misin ki Allah Teâlâ malı "hayır", fakirliği de "şer" olarak isimlendirmiştir. Keza itaatkâr olanı muhsin, yani iyilik yapan, âsi olanı da müsî' (مسئ), yani kötülük yapan diye adlandırmıştır. Aynı şekilde kula bolca nimetler verilmesi halinde "ona ikramda bulunma" isnadı doğru olduğu gibi, rızkının daraltılması ve ikram görmemesi halinin de "önemsenmeme" diye nitelenmesi yerinde bir nitelemedir. Durum böyle ve kişi sözünde doğru olunca o takdirde "kellâ", yani hayır asla! diyerek cevap verilmesi nasıl yerinde olur?

Ancak biz şöyle diyoruz: "Kellâ", yani hayır asla! diyerek cevap verilmesi onların sözünün reddi anlamında değildir. Kendisine yönelik de değildir. Sözün yönelik olduğu hedef, onun sözü ile irade ettiği anlamdır. Çünkü kişi bu sözüyle Allah Teâlâ'yı ve âhiret gününü inkâr etmiş olmaktadır. O şöyle diyordu: "Ne öldükten sonra diriltilme vardır, ne ceza vardır. Onlar sadece bu dünyada yaptıklarının karşılığını görürler, her kim iyilik yaparsa kendisine iyi-
194 lik yapılır ve her kim de kötülük yaparsa kötülük görür". [§] "Kellâ", yani hayır asla! denilmesi işte onların bu inançlarına cevap olmaktadır: Yani durum onun kendi içinde tasavvur ettiği gibi değildir. Aksine dünya emel yurdudur. İman ve inkâr etmesinin karşılığını görmek için ise ayrı bir yurt, yani âhiret vardır. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[9]. Onlar yaptıkları şahitlikte ve sözlerinde yalancı değillerdi. Aksine onlar Hz. Peygamber'in (a.s.) Resullullah olduğuna dair sözleri itibariyle sadık idiler -ki Allah da elbette onun elçisi olduğunu bilir- fakat onlar kalplerinde onu inkâr etmekteydiler ve kendi içlerinde gizlediklerinin aksini dışa vuruyorlardı. İnkâr etmek işte onların içlerinde gizledikleri inanca yönelikti. Yoksa söyledikleri sözün bizzat kendisine değil. Burada da durum aynıdır.

[Dünya Nimetleri ve Sıkıntıları İmtihan Vesilesidir]

Çünkü kâfirler sınıf sınıf idiler: Onlardan bir kısmı vardır ki dünyada kendilerine nimet verildiği ve ikram gördükleri zaman yapıp ettiklerinin karşılığı olarak onları elde ettiklerine inanırlardı. Aynı şekilde rızıkları daralıp sıkıntılara mâruz kaldıkları zaman da gene kendi ihmallerinin ve yapıp ettiklerinin karşılığı olarak onları gördüklerini düşünürlerdi. Kimi de vardı ki kendilerini Allah katında değerli görürler ve bu nedenle özel ikram ve ihsana lâyık olduklarını, geçim darlığına düştükleri ve başlarına bir belâ geldiği zaman da onların Hz. Muhammed yüzünden başlarına geldiklerini düşünürler ve her türlü olumsuzlukları onun uğursuzluğuna bağlarlardı. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler..." Firavun ve kavmi de aynı kanaatte idiler ve "... eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[10].

---

9 el-Münâfikûn, 63/1.
10 el-A'râf, 7/131.

Rabbi ona ikrâm etti. Yani bedenini sağlıklı kılmak suretiyle kendine ikramda bulunması yahut kavminin reisi yapmak suretiyle. **Onu nimetlere boğdu.** Yani dünya nimetlerini önüne sermek suretiyle "Rabb'im bana ikram etti" der (mutlu olur). Böylece şımarırdı.

وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓى اَهَانَنِ ﴿١٦﴾

16. "Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabb'im beni önemsemedi' der (mutsuz olur)."

[§]Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabb'im beni önemseme- 195
di" der (mutsuz olur), hemen tahammülsüzlük gösterir, feveran eder. Oysa Allah Teâlâ onu nimetlerle sınadı ki şükretsin, sıkıntılarla, darlıkla sınadı ki sabretsin ve feveran etmesin. Hal böyle iken bolluk içinde olan nimetlere karşılık şükretmedi, şımardı. Darlık içinde olan da sabretmedi, feveran etti, tahammülsüzlük gösterdi. "Kellâ" (كَلَّا), yani hayır asla! sözünün, onların bu itikatlarını ve yaptıklarını reddetmek üzere gelmiş olması da mümkündür. O, şımarmak için ikram görüp bolluk içinde bırakılmadı. Öteki de feveran etsin diye darlık içine sokulmadı. Aksine şükretmesi için bolluk içinde, sabır ve tahammül göstersin diye darlık içinde bırakıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَت۪يمَ ﴿١٧﴾

17. "Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz."

[Yetim ve Yoksulların Korunması]

Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Burada önemsememekle birlikte maksadın onlara ikramda bulunmuyorsunuz anlamında olması mümkündür. Çünkü yetime ikram etmek vacip değildir, ancak onu tahkir etmek haramdır. İkramın olmadığını söylemek onları tahkir etmek anlamını içermeyebilir de. Çünkü olumlama, olumlamanın zıddı mukabilinde belirtildiğinde bu mukabil olanın ispatını gerekli kılar. Olumlama, olumsuzlamanın zıddı olarak kullanıldığında karşılığının ispat edilmesi de edilmemesi de mümkün olur. Görmez misin ki: "Falan zâlimdir" denildiği zaman bu ifadede mukabil mânanın ispatı vardır ki o da adaletin bulunmadığının söylenmesidir. Çünkü zâlim sözü zulmün ispatını gerekli kılar. Onun belirtilmesinde adaletin olmadığının ispat vardır. Dolayısıyla bunda mukabili olan zulmün ispatı vardır.

"Falan âdil değildir" dediğin zaman onun mukabili olan zulmün ispatı olmaz. Aksine mukabilinin zâlim olması da olmaması da mümkün olur. Olumsuzlama ile mukabil olanın varlığını ispat etmek de kastedilebilir. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onların ticaretleri kazanmadı".[11] Burada kârın olmadığını belirtmede zıddının, yani zarar etmenin ispatı vardır.

Yetime ikram edilmesi burada üç şekilde izah edilebilir: Birincisi malının korunarak zayi edilmemesi ve kendisine verilmesi, o da başına kötü bir iş gelmesin diye durumunu gözeteceğine dair sözleşme yapmaktır. İkincisi: Ona ikram etmesi, yani saygı göstermesi ve bunun gereği olarak da ona şeriat âdabını öğretmesi ve eğitmesi. Üçüncü izah da: Ona ikramda bulunması demek, malından tam ihtiyacı kadarını harcamak ve ona iyilik yapmak, demektir. Burada yetimin horlanması, malının korunması kabilinden ona yapılacak olan ikramın terkedilmesi ve böylece malının ziyan olmasına sebebiyet verilmesi şeklinde izah edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَحَٰٓضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ ٱلْمِسْكِينِ ۝١٨

196 [§] *18. "Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz."*

Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Yani başkalarını yoksulu doyurmaya teşvik etmiyorsunuz. Hem başkalarını teşvik etmeme hem de kendilerinin bunu üstlenmemesi olarak anlamak da mümkündür. Kendilerinin üstlenmeyip başkalarını teşvik etmek şeklinde de olabilir. Bu âyette müslümanların yetime ikram edilmesi ve malının gözetilmesi için teşvik edilmesi, onları bizzat kendilerinin doyurmasının gerekliliği ve zenginleri de yoksulları doyurmaya teşvik edilmesine dair açıklama vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَأْكُلُونَ ٱلتُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ۝١٩

19. "Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz."

[Mirasta Adalet]

"Lem" (اللَّم). toplamak demektir. Malı topladığı zaman "Lemme'l-mâle" (لَمَّ المال) denir. Sanki şöyle demiş oluyor: Bizzat kendilerinin payına düşmeyen mirası -ki yetimlerin payı oluyor- kendi paylarıyla birleştiriyorlar ve hepsini yiyorlar. Bu ifadede, yetimlerin horladığına dair açıklama vardır. Bazıları da "ve te'külûne't-türâse eklen lemmen" derken "şiddetle yeme" anlamı vermiştir.

---

[11] el-Bakara, 2/16.

وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

20. "Malı aşırı derecede seviyorsunuz."

Malı aşırı derecede seviyorsunuz. Ebû Bekir [el-Esam] dedi ki: Yani siz onu tam, eksiksiz ve kusursuz bir şekilde seviyorsunuz. Bu onların dünya sevgisinin sınırını ve ona karşı hırslarının şiddetini bildirmektedir. Takdim tehir şeklinde olması da mümkündür: **Malı aşırı derecede seviyorsunuz.** Yani siz istiflenmiş malı aşırı seviyorsunuz, şeklinde.

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾

21. "Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda;"

Hayır anlamına gelen "kellâ" (كَلَّا) kelimesi uyarı ve engel olma ifadesidir. Kimi burada söz konusu olan reddin "Rabbî ekramen" (رَبِّى أَكْرَمَنِ) ve "Rabbî ehânen" (رَبِّى أَهَانَنِ) sözlerine yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. Sanki şöyle demiş oluyor: Hayır, bu dünya karşılık bulma yurdu değildir ki ikram ve ihanet, yapıp edilenin karşılığı olsun. Bu dünya sadece bir sınama ve sıkıntı yurdudur. Kimi de bu ifadeyi cümle başı olmak üzere değerlendirmiş ve ona "gerçek olarak yer dağılıp parça parça olduğunda..." anlamını vermiştir. [§]Bu durumda 197
yetime ikramı terketmeye, yoksulu doyurmayı bırakmaya ve ona teşvikte bulunmamaya dair kişinin pişmanlığını bildirmiş olmaktadır. **Yer dağılıp parça parça olduğunda.** Yani kırılıp un ufak edildiği zaman. Bu yeniden diriltilme ve hesap günüdür.

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾

22. "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde;"

[Allah'a Nispet Edilen Fiiller Kulların Fiilleri Gibi Değildir]

Bu ilâhî beyan değişik şekillerde yorumlanabilir: Birincisi: Mânası "Ve câe Rabbuke bi'l-meleki" (وجاء ربّك بالملك) Rabb'inin meleği getirmesi şeklindedir. Zira "vav" harfinin "bâ" harfi yerine kullanılması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İsrâiloğulları, "Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabb'in gidin savaşın; biz burada oturacağız!"

dediler"[12]. Bu âyette geçen "Ve Rabbuke" (وربّك) kelimesi "Bi Rabbike" (بربّك) anlamındadır. Eğer âyet bu mânaya gelirse o takdirde şüphe ortadan kalkar ve durum açık hale gelir. Çünkü "ve câe Rabbuke bi'l-meleki" (وجاء ربك بالملك) denilmesi halinde hiç kimse Allah'ın bir mekândan başka bir mekâna intikali gibi bir vehmi aklına getirmez. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!"[13] *En doğrusunu Allah bilir ya,* buradaki mânası da "bi zulelin mine'l-ğamâmi" (بظلل من الغمام) takdirindedir, yani kendi gelmesi değil bulutları getirmesi şeklindedir. Çünkü bir başka yerde Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek"[14]. Buradan da anlaşıldı ki âyetin mânası bizim belirttiğimiz gibidir. Bu sabit olunca da herhangi bir şüphe ve sorun kalmaz.

Kimi de bu âyeti şöyle yorumlamıştır: "Ve câe Rabbuke" (وجاء ربك) âyetiyle "İllâ en ye'tiyehumu'llâhu" (إلّا أن يأتيَهُمُ الله) âyetinde takdir "emrullâhi" (أمر الله) şeklindedir. Yani söz konusu olan Allah'ın gelmesi değil, emrinin gelmesidir. Bunun delili de Nahl sûresinde belirtilen şu ilâhî beyandır: "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar"[15]. Âyette görüldüğü üzere "Ve câe Rabbuke" (وجاء ربك) yerine "emru Rabbike" (امْرُ ربّك) zikredilmiştir.

"Rabb'inin gelmesi"nden "Rabb'inin vâdi ve vaîdinin gelmesi" anlamının kastedilmesi de mümkündür. Her ne kadar gelmek Allah Teâlâ'nın vasfı olmasa da Allah'a nispet edilmiştir. Çünkü fiillerin neticelerinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi -her ne kadar kendisi onunla nitelenmese bile- fiilin gerçeğinin nispet edilmesi gibi caiz olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "... biz de ona ruhumuzdan üfledik"[16]. Bu âyette üfleme -her ne kadar kendisi üfleyici diye vasıflanamazsa da- Allah'a nispet edilmiştir. Bir başka beyanında da

---

12 el-Mâide, 5/24.

13 el-Bakara, 2/210.

14 el-Furkān, 25/25.

15 "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi" (en-Nahl, 16/33).

16 "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

O şöyle buyurmuştur. "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can... diye yazdık"[17]. Bu âyette de yazma fiili Allah'a nispet edilmiştir. [§]Oysa Allah yazan değildir. 198 Bu izafet ortaya çıkan fiilinin neticelerinden olması sebebiyledir. Söz gelimi "Yağmur Allah'ın rahmetidir" denilir. Yani rahmetinin bir neticesidir demektir. Yoksa yağmur O'nun bir özelliği değildir. Gene "Namaz Allah'ın emridir, zekât Allah'ın emridir" denilir. Bununla aslında "Namaz Allah'ın emri ile kılınır, zekât Allah'ın emri ile verilir" denilmek kastedilir. Yoksa namaz ve zekât Allah'ın vasıflarından değildir.

"Rabb'inin gelmesi"nin bir başka izahı daha vardır: Âhiret âleminin yaratılmasının hikmet oluşunu gerektiren vakit geldi. Çünkü eğer karşılık vermek için yeniden diriltme ve âhiret olmasaydı o zaman bu âlemi yaratıp da ardından onu helâk etmek abes olurdu. Nitekim bu hususu daha önce şu âyete atıfla defalarca açıklamıştık. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[18] Buradan da anlaşıldı ki âlemin yaratılışı ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatı ile hikmetli olmuştur. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[19] Ondan önce de elbette mülk Allah'ındı, ancak herkes için bunun apaçık hale gelmesi o gün olacaktır. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurdu: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar..."[20] Her şey O'nun huzurunda idi ancak âyetin mânası bütün yaratıkların O'nun huzuruna çıkacağı vakit geldi demektir.

Sonra bu konudaki esasımız şudur: Allah Teâlâ'ya izafe edilen her bir fiile bakarsın, eğer o fiilin Allah'a izafesi şanına lâyık ise onu O'na isnat edersin, değilse o zaman bir takdirde bulunursun. Meselâ Allah Teâlâ meâlen şöyle bu-

---

17 "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalarda da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir" diye yazdık" (el-Mâide, 5/45).

18 el-Mü'minûn, 23/115.

19 el-Mü'min, 40/16.

20 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'" (İbrâhim, 14/21).

yurmaktadır: "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın..."[21] Burada üçün dördüncüsünün Allah olması onların yanında bulunması anlamında değildir, aksine O'nun ilminin onları kuşatmış olması, onlardan haberdar olması demektir. Bir başka âyette de şöyle buyurur: "Ama Allah hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi"[22]. Burada "Allah'ın onlara gelmesi"nden maksat bir mekândan diğerine intikal anlamı değil, aksine onlara Allah'ın azabının gelmesi, dostlarına da yardımının yetişmesi demektir. Bir başka beyanında da meâlen şöyle buyurur: "Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti"[23]. Bu âyette de "gelmek"ten maksat mahlûkatın bir yerden bir yere
199 intikali gibi bir anlam değildir. [§]Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır"[24]. Burada "Allah'a yardım ederseniz" sözünün mânası da "Allah'ın dinine yardım ederseniz" demektir. Yoksa hâşâ Allah'a bir zayıflık arız olacak da ona sebep sizden güç almak üzere yardım istiyor, demek değildir. Yine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyuruyor: "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır"[25]. Âyetteki "Allah kendisi (nefsi) hakkında sizi uyarıyor" demek "Allah, azabı hakkında sizi uyarıyor" demektir, yoksa âyetin sevk amacı Allah'a "nefs" isnadında bulunmak değildir. Bu gibi kullanım şekli Kur'ân'da sayılamayacak kadar çoktur. Buradan da anlaşılıyor ki Allah'a yapılan isnatlarda yorum sözünü ettiğimiz şekilde olacaktır. Bu yüzden burada "Rabb'inin gelmesi" O'nun vâd ve vaîdinin gelmesi yahut yaratılmasının hikmetli olmasını gerektiren günün, yani âhiretin gelmesi şeklinde yorumlanacak ya da uygun bir takdirin yapılması gerekli olacaktır.

---

21 "Farkında değil misin? Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir" (el-Mücâdile, 58/7).

22 "Ehl-i Kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!" (el-Haşr, 59/2).

23 en-Nahl, 26/26.

24 Muhammed, 47/7.

25 Âl-i İmrân, 3/28.

Bunun böyle olduğuna işaret eden hususlardan biri de şudur: "Gelmek" fiili tek anlamlı değil, aksine farklı anlamları olan bir kelimedir. Gelme fiili arazlara nispet edildiği zaman nesnelere nispet edildiğinde kastedilen anlamın dışında başka bir mâna içerir. Arazlara nispet edilmesi halinde "zuhur", yani ortaya çıkma anlamına gelir. Meselâ Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde..."[26] Burada Allah'ın yardımının gelmesi intikal anlamında değil ortaya çıkması demektir. Eğer bu fiil bir nesneye izafe edilmiş olsaydı o takdirde bir mekândan diğerine intikal etmesi anlamına gelirdi. Yine Allah meâlen şöyle buyurur: "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur'[27]. Burada da hakkın gelmesi ortaya çıkması, bâtılın da yok olmasıdır. Yoksa hakkın belli bir yeri vardı oradan kalktı da beri geldi gibi bir intikal anlamı taşımamaktadır. Bütün bu açıklama ve örneklerden de anlaşılıyor ki "mecî'", yani gelme fiili bir varlığa nispet edildiğinde ona uygun olan mâna ne ise bu anlam verilmelidir. Her geçtiği yerde aynı mânanın verilmesi uygun değildir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.), Allah Teâlâ'dan şöyle bir söz nakletmiştir [Kutsî hadis]: "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana seğirtene ben koşa koşa gelirim!"[28] İmdi bu kutsî hadiste Allah'a nispetle kullanılan fiillerin mânası, onların insanlara nispet edildiği anlam değildir. Hadisin mânası şöyledir: Her kim bana itaatte bulunarak, ibadet ederek yaklaşırsa ben de onu muvaffak kılmak ve yardım etmek suretiyle ona yaklaşırım. Ya da ihsan
ve inamda bulunarak karşılık veririm. Hz. Mûsâ (a.s.) dedi ki: [§]"Yâ Rabbi! 200
Yakın mısın ki fısıldayayım, uzak mısın ki bağırayım!" Şimdi o, bu münâcâtıyla Allah'a mekân itibariyle yakınlık ya da uzaklık isnadında bulunmuş değildir. Aksine o bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ya Rabbi! Benden hoşnut musun ki seninle hasbihal edeyim, yoksa bana kızgın mısın ki ona göre ben de âşikâre ağlayarak yalvarıp yakarayım!"

Bu konuda başka bir esas daha vardır: Allah Teâlâ'ya izafe edilen "gelme" fiili hakkında herhangi bir kesin hüküm vermek yerine durup beklemek gerekir. Zira "mecî'", yani gelme fiilinin kullanımı farklı olup tek bir mânaya gelmemektedir. Çünkü gelme fiili, arazlara nispet edildiği zaman, nesnelere ve şahıslara nispet edilmesi halinde geldiği mânadan farklı bir anlam taşır. Allah

---

26 en-Nasr, 110/1.

27 el-İsrâ, 17/81.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413; Müslim, "Tevbe", 1.

Teâlâ cisim olmakla nitelenemez ki O'na gelme fiilinin nispet edilmesi halinde nesnelere nispetindeki anlamı vermiş olalım. Araz da değildir. Bu itibarla arazlara nispeti halinde verdiği anlamı da O'na nispet edemeyiz. Bu durumda yapılması gereken yaklaşım, tefsirinde tevakkuf, yani görüş beyan etmemektir. Teşbih olmaksızın tenzil neyi gerektiriyorsa ona olduğu gibi inanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجِيٓءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ الذِّكْرٰى ﴿٢٣﴾

23. "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var?"

O gün cehennem de getirildiğinde... Denildi ki: Bunun değişik şekillerde izahı vardır: Birincisi, cehennemin getirilmesi oraya girecekler için ortaya çıkarma ve görünür hale getirme demektir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir beyanında bu şekilde kullanılmıştır: "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[29]. Yoksa maksat bir yerden başka bir yeri nakledilir anlamı değildir. "Mecî", yani gelme fiili ile "ortaya çıkma" anlamı da kastedilebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki"[30]. Mânası sizin için ortaya çıktı yoksa peygamber bir başka yerdeydi de onlara oradan getirildi demek değildir. Bazıları dediler ki: Cehennem ehli ona, yani cehenneme getirildi. O takdirde gelme fiili, kendilerine nispet edilen cehennemlikler hakkında hakikat anlamında olur. Sonra da ona nispet edilir. Zira onlar ona geldiklerinde sanki o onlara gelmiş gibi sayılır. O takdirde kullanım şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi olur: "Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir"[31]. Gelme fiili kendisine vâd gelene nispet edilmiştir. Buna göre vâd ehline gelen bir vâd olacaktır. Bazıları şöyle dedi: **O gün cehennem de getirildiğinde...** Denildi ki: Gelen cehennemin kükreyişi, ehline nefret ve öfkesidir[32], yoksa cehennemin bir yerden gelişinden bahsedilmemektedir. Kimi de gelmeyi hakikat anlamında almış ve onun yetmiş bin dizgin ve her dizginin

---

29 eş-Şuarâ, 26/91.

30 et-Tevbe, 9/128.

31 Meryem, 19/61.

32 "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

başında da yetmiş bin melek olarak getirileceğini söylemiştir[33]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İman - İrade İlişkisi]

[§]**O gün insan yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır.** Muhtemeldir 201
ki o günde insanın hatırlayacağı olaylar peygamberlerin şefkat göstermeleri ve yaptıkları nasihatleridir. Kişi orada görecektir ki daha önce peygamberler hakkında yalan yanlış kurdukları vehimler asılsızdır. Bu halde insanın bunu hatırlaması resûlleri tasdik etmek olacaktır. **Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası olacaktır.** Ancak onları tasdik etmeleri kendisine fayda vermeyecektir. Çünkü onları dünyada iken tasdik etmemiştir. Yahut Allah'ın hukukuna riayet etmekte taksir göstermek, nimetlerine karşı gerekli şükür vazifesini yerine getirmeyi ihmal etmek, O'na ibadete yönelmemek gibi önceden yapıp ettiklerini gördüğünde içine düştüğü şaşkınlık halinde bunları hatırlar, onun bu şaşkınlığı iman olur. Ne var ki o vakitte şaşkınlık içinde duyduğu pişmanlık kendisine fayda vermez. Çünkü artık âhiret yurdu imtihan yurdu değildir, aksine dünyada iken yapıp ettiklerinin karşılığını görme dünyasıdır. Onu bu hengâmede tasdike yönelten hadise, ceza ve hesabı bizzat görmüş olmasıdır. Müşahede anında ise imtihan olmaz. Dolayısıyla onun bu imanı iradeyle elde edilen gerçek bir iman değil zorunlu iman olur, o yüzden de ona fayda vermez. Fayda veren iman kendine hâkim olduğu, yani istediği kararı verebildiği andaki iman ve itaatidir. Kendine hâkim olma imkânı elinden çıktıktan sonra artık ona hiçbir fayda sağlamaz.

Bazıları şöyle demişlerdir: **İnsan hatırlar** demek öğüt alır demektir. **Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası olacaktır.** Yani öğüt ve nasihatten yararlanmak onun için nasıl olabilir ki?

Sonra bu hatırlamada Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği lütfun beyanı vardır tâ ki sonunda onu hatırlasın. Aksi takdirde vakti geldiğinde gerçekleşeceğini yazdığı kaderine göre yaşar. Öyle ki yazılma vaktini hatırlamak isteseydi buna güç yetiremezdi.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى ﴿٢٤﴾

---

[33] Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "O gün cehennem getirilir: Onun yetmiş bin yuları vardır ve her yuların başında da yetmiş bin melek bulunur. Hepsi birden onu çekerler" (Tirmizî, "Sıfetü Cehennem", 1).

24. "İnsan, 'Keşke (âhiret) *hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!' der."*

Sonra Allah Teâlâ, kıyâmette dünyada iken her ne işlediyse hepsini hatırlatır. O da onları hatırlar da **Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım! der**. Yani keşke kendim için huzurlu bir hayat yaşasaydım, lezzeti benim için kalıcı olan bir hayat sürseydim. İşte bu onun kıyâmet gününde şaşkınlık göstermesi ve hatırlaması olmaktadır. Hayırlı işler namına kaçırmış olduğu şeylerin hasretiyle çaresizlik içinde şaşkın vaziyette olur ve günahları işlediği ve Allah'ın bunca nimetine karşı nankörlük ettiği için de pişman olur

202 [§]"Yani keşke kendim için huzurlu bir hayat yaşasaydım, lezzeti benim için kalıcı olan bir hayat sürseydim" şeklindeki sözümüzden kasıt şudur: Kâfir için her ne kadar zâhirde bir hayat varsa da o aslında kendisine azap verilmesi içindir. Haddizatında bu, onun için bir hayat değil aslında helâk olmaktır. Görmez misin ki can çekişme anında kişi henüz daha hayatta ve canlı olmaktadır. Ancak onun bu hayatı gerçekte yaşaması için değil aksine yok edilmesi içindir. Cehennemde ebedî kalacak olanların hayatı da işte böyledir.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ اَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ اَحَدٌ ﴿٢٦﴾

25. "Artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez."

26. "O'nun bağladığı gibi kimse bağlayamaz."

Bu âyet "zâl" (ذ) ve "sâ" (ث) harflerinin hem nasbı hem de cerri ile okunmuştur[34]. Cerri ile okuyanlar iki şekilde yorumlayabilirler: Dünyada iken görülen azap, her ne kadar hükümdarlarca insanlara şiddetli işkenceler yapılabiliyor olsa da hiçbir zaman Allah'ın, âhiret gününde düşmanlarına vereceği azabın dengi olamaz. Yahut **Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez** demek, yani dünyada iken hiçbir kimsenin Allah'ın azabıyla - ki o ateşle azap etmektir- azap etmesinin uygun olmadığını ifade etmektir. Nitekim bu meyanda Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse Allah'ın azabıyla azap etmesin!"[35] Eğer fetha ile okunursa o takdirde de gene iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, yorumun kâfirlerden bir sınıfa yönelik olmasıdır. Onlar küfürde

34 Kisâî ve Yâkup zâl ve sâ harflerinin fethi ile "lâ yuazzebü"; "velâ yûseku" şeklinde, diğerleri de kesri ile "lâ yuazzibü" (لا يعذِّب); "velâ yûsiku" (ولا يوثق) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 471).

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 282; Buhârî, "Cihâd",149; Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 14.

zirve noktasına ulaşmış kimselerdir. Bu itibarla onların altında olanların onlar gibi azap görmeleri söz konusu olmaz. İkincisi de hiçbir kimse bir başkasının yerine azaba uğratılmaz. Oysa dünyada hükümdarlar bunun aksini de yapabilmekte, çocuğun yerine babasını ve azabı hak edenlerle bir şekilde akrabalık bağı olanları da cezalandırabilmektedirler.

يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ اِرْجِعٖٓى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً
مَرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَادْخُلٖى فٖى عِبَادٖى ﴿٢٩﴾ وَادْخُلٖى جَنَّتٖى ﴿٣٠﴾

27. "Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!"

28. "Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön."

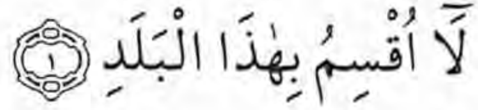
29. "Böylece has kullarımın arasına sen de katıl."

30. "Cennetime gir!"

Âyette geçen "mutmainne" (الْمُطْمَئِنَّةُ) asla şüphe duymayan, kararsızlık yaşamayan huzur içinde bulunan kimse demektir. Onun bu iç huzuru, Allah'ın kendisine vâdi, emri, nehyi ve tevhidi ile vücut bulur. Sonra bunun dünyada
iken olması da mümkündür. [§]Buna göre **Rabb'ine dön** hitabı Rabb'inin sana 203
emrettiği yere dön, demek olur. **Sen ondan razı olarak,** yani Allah'ın vâdinden hoşnut ve razı olarak. Dünyada iken ortaya koymuş olduğu çaba ve yorgunluğun karşılığı olmak üzere âhirette kendisine verileceği vâdedilen nimetler vesilesiyle hoşnut ve razı bir biçimde dön. **O da senden hoşnut olarak** Allah katında **hoşnut olunmuş bir halde. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.** Yani salih kullarımla birlikte gir. **Cennetime gir!** Yani cennete girmeyi hak ettirecek amellerine karşılık olmak üzere cennete gir. Bu âyetlerin âhiret hayatına ilişkin olması da mümkündür. O da şöyle: Dünyada Allah Teâlâ'nın vâd ve vaîdi ile huzur ve sükûna eren ve O'na itaat ile salih ameller işleyen nefis **Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!** Denildi ki: Buradaki hitap kendini tamamen dünyaya kaptırmış âhiret kaygısı çekmeyen nefis demektir. Talep ettiğin dünyayı bırak da âhireti talebe dön, Allah'ın has kulları için hazırlamış olduğu cennet nimetlerine dön. Denildi ki: Ey Allah'tan başkasına ibadette kendisini kaptırıp da huzurda olduğunu sanan kişi! Mahza Allah Teâlâ'ya iman ve itaate dön. Eğer sen bunu yaparsan Allah Teâlâ senden hoşnut ve razı olur ve sen de O'nun sana âhirette lütuf ve ihsanda bulunacağı nimetlerle hoşnut olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]BELED SÛRESİ 205

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin ederim şu beldeye;"

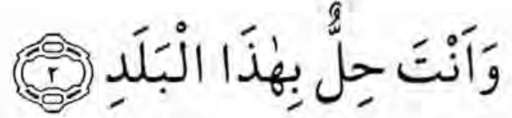
"Lâ" (لَا) kelimesi üzerinde ihtilaf edildi: Bazıları onun, Mekkeliler arasında mevcut bulunan bir çekişmeyi defetmek ve reddetmek için kullanılan "Hayır!" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ aralarında mevcut bulunan tartışmayı "lâ" (لَا) sözüyle ile reddetmiştir. Çekişme, aralarında bilindik olduğu için Allah Teâlâ onun ne olduğunu belirtmemiştir. Nitekim bazı sûrelerde de soruyu anmadan cevabı belirtmiştir; çünkü soru onlarca bilindik idi. Meselâ şu âyette olduğu gibidir: "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında... "[1] Benzer örnekler de vardır. Bazıları da demişlerdir ki "lâ" kavli bazı kereler sıla veya bağlantı kurma ve tekit için kullanılır, bazan da olumsuzluk için kullanılır. Hangisinin amaçlandığını da arkasından gelen söz belirler. Eğer arkasından gelen müspet bir ifade ise o zaman tekit için gelmiş olur. Eğer menfi ise o takdirde de olumsuzluk için kullanılmış demektir. Burada onu takip eden söz olumsuz değil, olumludur. Bu itibarla mânanın tekit için olması gerekir. Sanki şöyle söylenmiş gibi olur: "Le uksimu bi hâze'l-beledi" (لأقسم بهذا البلد) "Elbette bu beldeye yemin ederim ki..." [§]Öte yandan bu anlamda iken sözün 206
nûn harfinin eklenmesiyle "le uksimenne..." (لأقسمن بهذا البلد) şeklinde okunması daha uygun olabilirdi. Nitekim yeminde "Le efʿalenne" (لأفعلن) denilmektedir. Ancak tekit anlamı veren "nûn" (ن) harfi bazı yerlerde belirtilirken bazı yerlerde ona yer verilmeyebilir. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[1] ez-Zilzâl, 99/1.

[2] "Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Rabb'in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir" (en-Nahl, 16/124).

Şu beldeye. Dediler ki: Burada sözü edilen "beled"den Mekke kastedilmiştir. Allah Teâlâ, zikri geçen şekilde şanını yüceltmesi sebebiyle Mekke'ye yemin etti. Özellikle de onun Mekke halkının gözünde çok saygın bir yeri olması hasebiyle böyle bir yeminde bulundu. Diğer taraftan kâfirlerin âdeti yücelttikleri her varlık üzerine yemin etmeleriydi. Allah Teâlâ aralarında cereyan etmekte olan âdetlerine göre onlara hitap etti ve yemin ile kastettiği sonucu teyit etsin ve kendilerine arız olan şüpheleri de gidersin, istedi.

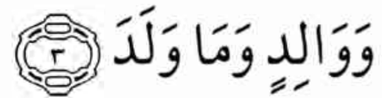

2. "Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye;"

Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye... Bazıları şöyle dedi: "Hulûl" (الحلول) masdarından alınan mâna kastedilmiştir ki sen oraya gireceksin demektir. Kimi de "helâl" (الحلال) masdarından hareketle "Ente halâlün bi hâze'l-beled" (انت حلال بهذا البلد) şeklinde bir yorum yapmıştır. "el-Hıllü" ve "el-halâlü" sözlükte iki kullanımdır. Eğer böyle ise o takdirde "hıll" peygamberin kendisine yönelik değildir, aksine onun için helâl kılınan hususa yöneliktir. Çünkü şehrin (beled) bizzat kendisinin helâl ya da haram olması söz konusu değildir. "Hıll" ve "hurmet" kendisi için helâl ve haramlık söz konusu olana nispet edildiği zaman o takdirde "hıll" ve "hurmet" ile o kişiye helâl kılınan ve o kimseye haram kılınan husus kastedilir. Yoksa haramlık ve helâlliğin kendisine izafe edildiği kimseye yönelik olması söz konusu değildir. "Hâzâ muharram" (هذا محرّم), yani bu haram kılınmıştır denildiği zaman bunun ile şunların kişiye haram kılınması kastedilir. "Hâzâ halâlün leyse bi muharramin" (هذا حلال ليس بمحرّم), yani "Bu helâldir, haram kılınmış değildir" denildiği zaman da bununla şunların ona helâl olduğu kastedilir. Helâllik ve haramlık hükmünün muhatap olmayana nispet edilmesi halinde ise bizzat o şeyin kendisi kastedilir. "Bu helâl ettir" yahut "Bu helâl avdır" ve "Bu haram ettir" denildiği zaman onunla "Bu etin helâl olduğu"; "o avın haram ya da helâl olduğu" kastedilir.

207 [S]Müfessirler peygambere helâl kılınan şey hakkında ihtilaf ettiler: Kimi ona savaşma anlamı verdi ve "Ona orada savaşma helâl kılındı" diye açıkladı ki maksat Mekke'nin fethi gününde olan idi. Kimi de şöyle dedi: Ona, Mekke'ye uzaktan gelmesi (âfâkî olması) halinde ihramsız girmesi helâl kılındı ve bu başkalarına helâl değildir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet olunur: Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'nin fethi gününde şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu Mekke beldesini Allah, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı yarattığı ve bu iki dağı koyduğu günde

haram kılınmıştır! Şu muhakkak ki benden önce burada savaş hiç kimseye helâl olmamıştır! Benden sonra da kimseye helâl olmayacaktır. Benim için de bir gündüzün bir saatinden başkasında helâl olmamıştır! Bu belde, Allah'ın haram kılması ile kıyâmet gününe kadar haramdır! Buranın otu koparılmaz, dikeni kesilmez! Av hayvanı ürkütülmez, yitiğini, sahibini arayacak olan kimseden başkası alamaz!" Bunun üzerine Hz. Abbâs (r.a.) şöyle dedi: "-Ya Resûlallah! 'İzhir' (الاذخر) bitkisi bu yasaktan müstesna olsun. Çünkü Mekkeliler kabirleri ve evleri için bunsuz yapamazlar" dedi. Resûlullah (a.s.) da: "'İzhir' müstesna!" buyurdu[3]. Bu hadiste Hz. Peygamber (a.s.) kendisine Harem'in helâl kılınmasının gündüzün kısa bir zamanı olduğunu beyan etmiştir. "Hıll", bahsettiğimiz her iki yoruma da muhtemeldir. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Mekke halkı Hz. Peygamber'e (a.s.) eziyet etmekteydi. Bundan dolayı o da büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden aralarından çıkıyordu. O vakit kendisine av helâl oluyordu. Ne var ki böyle bir yorum uygun değildir, çünkü böyle bir şey ancak haber ve nakil (hadis) yoluyla bilinebilir. Hem Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Abbâs'ın dili üzere "'İzhir' müstesna!" demesi gösteriyor ki haramlık kendisine yönelik değildi, haram kılmanın onu kapsaması muhtemel değildi. Sonra Hz. Abbâs'ın Mekke halkının ihtiyaç duymasından ötürü sözünü ettiği "İzhir"i istisna etmesi ile aslî hükmü bildirmesi arasında nesih vuku bulacak kadar bir süre de geçmemiştir. Ancak o beyanı Hz. Abbâs'ın sorması zamanına kadar geciktirmiştir ki bu durum, bizim Hanefî âlimlerin (rahimehumullâh) "Beyanın geciktirilmesi caizdir" görüşüne dair bir delil teşkil eder.

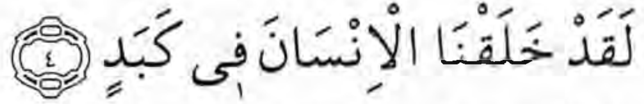
[§]**Senin de içinde oturmakta olduğun beldeye.** Bu iki şekilde yorumlanabilir: Yemin bizzat beldenin kendisine yönelik olabilir. Allah Teâlâ onun şanını ve şerefini yüceltmek için ona yemin etti. Sanki şöyle buyurmuş oldu: Hayır! Bu beldeye yemin ederim ki ve bu beldede oturana yemin ederim ki. Yahut Mekke'ye yönelik olabilir: O takdirde "ve ente hillün bihâze'l-beled" (وَأَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ) kavl-i celîli Hz. Peygamber orada olduğu için Mekke'nin ifade edilmesi yerine söylenmiş olur. Yani senin inmekte olduğun belde ya da oturmakta olduğun ya da sana helâl olan belde. 208

[3] "İzhir" (الاذخر), Mekke ayrığı diye bilinen hoş kokulu bir bitki. Hem temizlik için süpürge gibi, hem damların üstü örtülürken ve mezar kapatılırken toprak dökülmesin diye çamur serilmeden önce ağaçların üzerine serilmek suretiyle yaygın bir kullanım alanı vardı (Hadis için bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "İzhir" md.; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 259, 315; Buhârî, "Cezâü's-sayd", 9; Cizye; 22, "Meğâzî", 53; Müslim, "Hacc", 445).

3. "Ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara!"

Bazıları şöyle dediler: "Vâlid" (الوالد) Hz. Âdem'dir (a.s.) "ve mâ veled" (وَمَا وَلَدَ) ise onun evladı ve soyudur. Ancak Hz. Âdem ve çocuklarının "vâlid" ve "veled" ismine tahsisi doğru değildir; aksine hem onları hem de diğer bütün can sahiplerini kapsamaktadır. Buna göre yemin bütün mahlûkatı içine alır. Bu yoruma göre "mâ" (ما) ilgi zamiri "ellezî" (الّذى) anlamında olur. Kimileri ise buradaki "mâ"yı "cahd" (جحد), yani olumsuzluk kabul etmiş ve "ve mâ velede" cümlesine de doğurmadı" anlamı vermiştir ki kısır demektir. Buna göre bütün insanlığa yemin etmiştir; onlardan kimi baba olmuştur, kimi baba olmamıştır. Onlara yemin ederek onları yaratıkların pek çoğuna üstün kıldığını göstermiş oldu.

4. "Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık."

[İnsana Zorluklarla Mücadele Kabiliyeti Verildi]

Baştaki yeminin cevabı işte bu âyettir. Sonra "kebed" (كبد) kelimesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "kebed"i dikilmek olarak yorumlamıştır. Buna göre Allah Teâlâ bildirdi ki o insanı dikilecek, ayakta düz duracak şekilde yarattı. Oysa diğer bütün canlıları dört ayak üzerinde eğilmiş halde yaratmıştır. Kimi de "kebed"in şiddet ve sıkıntıya göğüs germe anlamında olduğunu söylemişlerdir. Kimi de şöyle dedi: O anne karnında dik (muntasıb) yaratılır, sonra ayrılma vaktinde (başı aşağıya gelecek şekilde) döndürülür.

209 [§]Ancak burada birileri şöyle diyebilir: Bunun belirtilmesinde ve yemin ile teyit edilmesinde ne gibi bir nükte olabilir ki? Zaten herkes insanın öyle yaratıldığını biliyor?

Bunun cevabı şudur: Bunun belirtilmesinde ve [yeminle tekit edilmesinde] onların bâtıl olarak boş yere yaratılmadıklarına dair bir açıklama vardır. Aksine Allah Teâlâ onları imtihan etmek ve kullukta bulunmalarını emretmek için yarattı. Nitekim bir ilâhî beyanda şöyle buyurulur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[4].

Eğer yorum şiddet ve sıkıntıya göğüs germek şeklinde ise o zaman âyetin yorumu şöyle olur: Allah sizi hem dünya hem de âhiret için çalışıp çabalayasınız, sıkıntılara göğüs geresiniz diye yarattı. Onları sıkıntılara mâruz kılmak

---

[4] ez-Zâriyât, 51/56.

için yarattı ki böylece ibret alsınlar ve hatırlasınlar istedi. Eğer yorum "intisab", yani boyunun dik ve düz olması mânasına göre yapılırsa o takdirde yorum şöyle olacaktır: Kendilerine hak etmişlikleri olmaksızın şükretmeleri için verilen nimetlerin büyüklüğünü tarif etmek vardır. Eğer yorum anne karnında dikili durumda iken sonra ayrılma sırasında çevrilmesi söz konusu ise o zaman da âyet Allah Teâlâ'nın dilediğine kādir olduğunu ve O'nu hiçbir şeyin acze düşüremeyeceğini bildirmek vardır. Çünkü hiçbir kimsenin bir kimseyi tersyüz edip onun üst tarafını alt tarafına getirmesi, ancak oldukça geniş bir mekân bulması halinde mümkün olabilir. Oysa Allah Teâlâ insanı daracık bir alanda çevirdi ve üstünü altına getirdi. Böylece ortaya çıktı ki Allah Teâlâ her şeye kādirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Bütün bunlar insanların ölümden sonra tekrar diriltilmeye ve mahşere inanmalarını sağlamak içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize göre "lekad halakne'l-insâne fî kebed" (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ) kavl-i celîlinin mânası şöyledir: Biz elbette insanı kendisini yoracak şey için yarattık. Eğer onun yorgunluğu Allah Teâlâ'ya itaat yolunda ise ve kendisi bu yolu tercih etmiş ise o cennet için yaratılmıştır. Eğer yorgunluğu şeytanın emrinde olmuş ise o da ateş için yaratılmıştır. Şu ilâhî beyan aynı anlama gelir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk"[5], yani O, şeytana itaati ve Rahmân'a isyanı seçecek olanlar için cehennemi yarattı. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[6] fehvasınca Allah'a kulluk edeceğini, ibadeti ile O'nu tevhit edeceğini bildiği kimseler için de cenneti yarattı.

[§]Bu konudaki temel esas şudur: Hikmet sahibi (Hakîm) olan mutlaka 210
fiilinde sonucu kasteder. Sadece sonuca dair bir bilgisi olmayan kimse bundan müstesnadır. Fakat bir kimse sonucu biliyorsa fiilinin başlangıcı bu sonucu gerçekleştirmek için olur. Eğer akıbeti ateş ise Allah Teâlâ'nın yaratmasının başlangıcı da o şekilde gerçekleşir. Eğer akıbeti cennet ise o işte o amaç üzere yaratılır. Hz. Peygamber'in (a.s.) şu sözü de bu şekilde anlaşılır: "Saîd, yani cennetlik kişi annesinin karnında iken saîd olandır. Şakî, yani cehennemlik de annesinin karnında iken şakî olandır"[7]. Aslında kişi o halde iken saîd ya da şakî diye vasıflandırılamaz. Ancak mânası şudur: O kişi imtihan dünyasında şekaveti, yani inkârı tercih edecektir, o yüzden de öyle yaratılmıştır. Saade-

5 el-A'râf, 7/179.
6 ez-Zâriyât, 51/56.
7 Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, III, 23; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 548.

ti, yani imanı tercih etmesi halinde de gene durum aynıdır. Nuh peygamber (a.s.) şöyle demiştir: "Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr ve nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler"[8]. Onlar doğduklarında sözü edilen her iki vasıfta da değillerdi, aksine ileriki hayatlarında öyle olacaklardır. Sonuç itibariyle onların öyle yaratıldıkları ortaya çıkmış oldu. Yemin, zorluğa göğüs germe üzerine değil neye göğüs gerdiği ve neyi tercih ettiğine göredir. Çünkü zorluğu göğüsleme kul için açık bir durumdur ve bunun yemin ile pekiştirilmeye ihtiyacı yoktur. Fiilin başlangıcında gözetilen maksat sonucudur. Nitekim peygamberimiz (a.s.) bu bağlamda şöyle buyurmuştur: "Bir işi yapmayı irade ettiğinde sonunu düşün, eğer düzgün ise onu yapmaya koyul, eğer sonucu kötü ise onu bırak!"[9]

Mûtezile mensupları şöyle bir kuruntu içindedir: Allah Teâlâ insanları istisnasız olarak kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Eğer durum onların kuruntuları doğrusunda ve sandıkları gibi olsaydı o takdirde bu, akıbeti bilmemek gibi bir cehalete yol açardı. Ya da fiil, hata şeklinde gerçekleşmiş olurdu. Çünkü bir kimse bir işi yaparken olandan başkasını kastederse o kimse sonuçtan habersiz cahil biri ya da fiili ile kendini eğlendirmiş (âbis), abesle iştigal etmiş olur. Zira bir kimse olmayacağını bildiği bir şeyi oldurmaya çalışırsa o
211 abesle iştigal ediyor sayılır. Eğer kastetmediği akıbet oluşursa [S]bu da cahilliktir. Meselâ biri içinde oturmak üzere bir ev yapıyor sonra da oturmadan o evi yıkıyor. Bu durumda onu binayı yapmaya iten saik, sonucunu bilmemektir. Allah Teâlâ, tedbirine bir hata erişmesinden yahut sonuca dair bir cehalet içinde olmaktan uzaktır, yücedir. Bu anlatılanlardan da anlaşıldı ki Allah Teâlâ her grubu, sonuçta ne olacaklar idiyse o şekil üzere yarattı. (Saîd olacak olanı saadet, şakî olacak olanı da şekavet üzere yarattı). Yoksa Mûtezile'nin sandığı gibi herkesi istisnasız kulluk ve ibadet yapmak için yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ﴿٦﴾ أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴿٧﴾

5. "O, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"

6. "'Pek çok mal harcadım' diyor."

---

8 Nûh 71/27.

9 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 14; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165.

7. "Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor?"

Bu ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Onun, Allah Teâlâ'nın kendisini yeniden diriltmeye kādir olmadığını sanıyor olmasıdır. "Ehad" (احد) kelimesinden maksat Allah Teâlâ'dır. **Pek çok mal harcadım.** "Lübed" (لبد) çok anlamındadır. **Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor?** Yani sayılamayacak kadar çok mal harcadım. **Onu hiç kimse görmedi.** Yani harcadığı miktarı kimse bilmedi. Ya da **Onu hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor?** cümlesi şu anlama gelir: Kendilerine harcama yaptığı tâbilerinden hiç kimse kendilerine infak edilen miktarı bilmediler. Bu durumda **Pek çok mal harcadım** kavl-i celîli onun tâbilerine övünmek üzere cömertliğini, mal verişini ve onlardan minnet bekleyişini ortaya çıkarmış olur. Eğer yorum bu şekilde ise o takdirde âyet bu dünya hayatı hakkında olur. Allah Teâlâ elbette onlara infak ettiği miktarı bilir, halkın cömertliğini de -söylemesine bağlı olarak değil- bilir. Bu durumda cömertliğin ve minnet beklentisinin ortaya çıkarılması ile iştigal etmek sadece bir tür sefihliktir. Oysa kişinin yapması gerekli olan, Allah Teâlâ'ya şükür ile meşgul olmak, O'na hamd ile yönelmek olmalıydı. Çünkü kendisine nimet olarak verilen çok mal Allah'tandı ve övgüye değer olan o meziyet, yani cömertlik, Allah'ın bir lütfu olarak kendisine bahşedilmişti. Allah Teâlâ'nın şu beyanı da böyledir: "Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde
de atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın"[10]. [§]Yani 212
atalarınız, andığınız şeref ve güzel hasletlere sadece Allah'ın bir lütfu olarak nail oldular. O itibarla atalarınızı andığınız gibi Allah'ı da anın. Bu tür bir öğünme kavmin tümüne yönelik olmayıp özel kimselere aittir. Zira zaten her bir kimse bunun gibi "Çok mal harcadığını" ve "Şöyle şöyle yaptığını" söyler.

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿٩﴾

8-9. "Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi?"

[İnsana Verilen Göz, Dil ve Dudak Nimetleri]

Eğer **O, hiçbir kimsenin ona güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?** sözü, zannınca yeniden diriltmeye kudretin olmadığı anlamına gelirse o takdirde gözün belirtilmesinde bu şüphenin izalesi vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ kendisine bir göz yaratmış ve tek bir delikten gök ile yeryüzü arasında olan her şeyi görebilir kılmıştır. Kudreti bu denli büyük olan bir zatta (yeniden diriltme konusunda) acizlik mi olurmuş, ya da O'na bir şey gizli mi kalırmış. **Ona iki göz**

---

10 el-Bakara, 2/200.

vermedik mi? Yani biz ona duyularla algılanabilen her şeyi görebileceği iki göz yaratmadık mı, gözüne çer çöp girmesin, onları korusun diye, kendisini ilgilendirmeyen nesnelerden gözlerini kapatabilsin diye onlar için gözkapakları, kirpikler yapmadık mı?

Bir dil. Onun için bir dil yarattık; onunla içinde gizli olanı dışa vurur. **Ve iki dudak.** Dudakların yaratılmasında iki çeşit hikmet vardır. Birincisi onlar, birer kapak olarak ağızda bulunan çirkin görüntüyü örterler. Eğer onlar olmasaydı insan yemek ya da başka bir gıdayı çiğnerken birisi kendisine bakacak olsa tiksinti duyardı. Ya da dudakları dil için bir kapak yaptı ki öyle olur olmaz, lüzumsuz şeylere dilini uzatmasın, onu kullanmasın. Allah Teâlâ onlara gözlerin, dilin ve dudakların yaratılmasındaki nimetinin büyüklüğünü hatırlattı da karşılığında kendisine şükretmelerini istedi. Ve bunlara gücü yeten zatın hiçbir şey karşısında acze düşmesinin asla söz konusu olamayacağını bilmelerini istedi.

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾

213 [§]*10. "Ve ona iki yolu göstermedik mi?"*

Ve ona iki yolu göstermedik mi? Yani biz onun lehinde ve aleyhinde olanları, neyin övgüye ve neyin yergiye değer olduğunu, neyin çirkin neyin güzel olduğunu... açıkladık. "Necd" (النجد) yol demektir. Allah Teâlâ insanlara hem hayır hem de şer olmak üzere her iki yolu da açıklamış ve her ikisini de gerçekleştirebilecek şekilde onlara imkân vermiştir. Bazıları "necdeyn" (النجدين) kelimesinden maksadın memeler olduğunu söylemişlerdir. Yani (yeni doğum anında) emeceği memelere onu yönlendirdik. Ancak açıklama ve hidâyetin özellikle buna hasredilmesi pek uygun değildir, aksine bu dahi hidâyet edilen ve gösterilen yollardan sadece bir örnektir. Allah Teâlâ başka yolları de açıklamış ve göstermiştir. Bu lafızda sınırlamayı (mukayyed) gerektiren bir unsur da bulunmamaktadır. Bu itibarla lafzın mutlak üzere alınıp genele teşmil edilmesi gereği vardır.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ
﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ فٖى يَوْمٍ ذٖى مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتٖيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ اَوْ
مِسْكٖينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾

11. “Fakat o, sarp yolu göze alamadı.”

12. “O sarp yol nedir, bilir misin?”

13. “Köle âzat etmektir.”

14-16. “Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır.”

[Sarp Yokuşun Anlamı: Köle Âzadı, Yoksulları Doyurma, Yetimlere Yardım]

Fakat o, sarp yolu göze alamadı. Denildi ki: Burada iki izah vardır. Birincisi “Fe hellâ” (فهلا) takdirindedir, yani “Fakat o, sarp yolu göze alsaydı ya!” şeklinde yorumlanır. İkincisi de olumsuzluk anlamındadır. Buna göre de mâna şöyle olur: “Fakat o, sarp yolu göze alamadı” şeklindedir. Eğer birinci yorum esas alınırsa mâna şöyle olur: Adam “Çok mal harcadım!” diyor ya, boşuna! Çünkü onun harcaması köle âzat etmek uğrunda değildi, şiddetli ihtiyaç içinde toprağa yapışmış haldeki yetimlere ve yoksullara harcamış da değildi. Hal böyle iken o nasıl olur da Allah Teâlâ'ya inanan, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye eden, bunun sonucu olarak da “ashâb-ı meymene”den (kitabı sağ taraftan verilenler) olup âhirette o güzel hayatı kazanan salih kimselerden olsun. Onun bütün harcamaları eğlence ve şehvetlerinin peşinde olmuştur. O bu harcamaları sonucunda ne dünyada kendisine bir övgü ne de âhirette bir sevap elde edebilmiştir. Aksine o, cehennemlik olan ashab-ı meş'emeden (kitabı sol veya arka tarafından verilenler) olmuştur. Buna göre “ehlektü mâlen lübedâ” (أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا) âyetinin sonrası onunla alâkalı ve onun tefsiri kabilinden olur. Eğer kelimeye olumsuzluk mânası verilecek olursa o takdirde kendisinin çok mal harcadığı şeklindeki zannına yalanlama gelmiş olacaktır.

[§]Şöyle demiş oluyor: Eğer durum onun zannettiği gibi olsaydı bu köle 214
âzat etmek ve yetimlere yardım etmek, zor durumda olan yoksullara yardımcı olmak gibi fiillerle, iddiası ortaya çıkardı. Bu durumda bu açıklamaların hepsi de “ehlektü mâlen lübedâ” (أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا) cümlesiyle alâkalı olur.

“Akabe” (العقبة) hakkında konuşmak da iki hususta olacaktır. Birincisi “akabe”nin ne olduğunun tespitidir. Buna göre “akabe” cehennemde öyle bir dar geçittir ki oradan geçiş ancak sözü edilen köle âzat etmek ve zor günlerde yoksulları doyurmakla aşılabilir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!”[11] **O sarp yol nedir, bilir misin?** sözü “akabe”nin

---

[11] “Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Çünkü o

tahkiki amacıyla sevkedilmiş olur. Mânası da şudur: "O zor yokuşu aşmanı sağlayacak şeyin ne olduğunu sana ne bildirdi?" Sonrada onun köle âzat etmek vb. gibi sözü edilen özelliklerle aşılacağını belirtti. İkincisi: Bunun hakikat anlamda değil de bir temsil oluşudur. İzahı şöyledir: Köle âzat etme, yoksulları doyurma ve yetimlere yardım etme gibi sayılan külfetler ona ağır gelir. Bu durumda "akabe" bizzat sarp yokuşun kendisi değil, ağır olan yüklere tahammül gösterebilmedir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır"[12]. Verdiği sıkıntı ve ağırlık itibariyle iman sanki inkârcıya, göğe çıkması emredilmiş gibi gelir. Sözü edilen hususlarda tahammül göstermek onlara sanki sarp yokuşu tırmanıyormuş ve oraya çıkıyormuş gibi zor ve sıkıntılı gelir.

"İktihâm" (الاقتحام) kişinin kendisini tehlikeler içine atması demektir. Denildi ki: İktihâm, külfetlere tahammül göstermektir. Eğer yorumu külfetlere tahammül göstermek ise o takdirde izahı şöyle olur: Bu kimse sözü edilen külfetlere tahammül göstermedi ki ehl-i meymenetten/cennetliklerden olsun. Eğer mâna kendisini tehlikeli yerlere atmak ise o takdirde sanki şöyle denilmiş olur: Sözü edilen hayır yollarına infakta bulunmayı terketmek ve Allah Teâlâ'ya iman etmemek ve boyun çözmeyi terketmek suretiyle kendi özünü helâke attı.

215 [§]Ebû Bekir el-Esam bu beyanın tefsiri bağlamında Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle bir hadis rivayet eder: Bir adam Hz. Peygamber'e (a.s.) sorar ve der ki: Yâ Resûlallah! Bana öyle bir amel göster ki onunla cennete gideyim!" Hz. Peygamber (a.s.) de ona (itku'n-neseme) can âzat etmesini ve (fekkü'r-rakabe) köle âzat etmeye çalışmasını emretti. Soruyu soran: "Bu ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) "Hayır! İtku'n-neseme köle âzat etmendir, "fekkü'r-rakabe" ise kölenin âzat edilmesine yardımcı olmandır"[13] buyurdu.

---

bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!" (el-Müddessir, 74/11-17).

12 el-En'âm, 6/125.

13 Berâ b. Âzib diyor ki: Bir bedevî, Resûlullah'a (a.s.) gelip dedi ki:-Yâ Resûlallah! Beni Cennete götürecek bir ameli bana öğret. Hz. Peygamber (a.s.) ona (itku'n-neseme) can âzat etmesini ve (fekkü'r-rakabe) boyun çözmesini emretti. Soruyu soran: "Bu ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) "Hayır! İtku'n-neseme köle âzat etmendir, fekkü'r-rakabe ise onun çözümüne yardımcı olmandır. (Köle âzadı tek başına yapılan bir iyiliktir. Boyun çözme ise âzat işine yardımcı olmaktır. Bol sütlü hayvanı hayrına sağıma vermendir. Zâlim yakınlarına iyilikle mukabele ederek onların haksızlıklarına mâni olmaktır. Eğer bunlara güç yetiremezsen o takdirde aç kimseleri doyur, susuz olana su ver, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker yap. Bunlara da gücün yetmezse bari hayırlı, güzel olmayan sözlerden dilini tut" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 299).

Boyun çözme, onu çeşitli tehlikelerden kurtarma anlamındadır. Bu da bazan kölelik zilletinden âzat etmekle olur, bazan başka bir yolla olur. Söz gelimi bir kimsenin haksız yere bir başkasını öldürmeye kalkıştığını görürsün ve zâlimin kötülüğüne engel olarak mazluma yardım eder ve böylece onu tehlikeden kurtarırsın. Bir başkasını boğulurken görürsün ve onu boğulmaktan kurtarırsın. Bu ve benzeri örneklerin tümü tehlike içinde olan insanlara nispetle boyun çözülmesi kapsamına dâhildir. Âhirette güzel bir hayat kazanmak için işte bunları yapmalısın.

Kırâat âlimleri bu kelimenin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Kimi "fekke rakabetin ev et'ame fî yevmin zî mesğabetin" (فَكَّ رَقَبَةٍ أَوْ أَطْعَمَ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ) şeklinde nasb üzere kimi de "fekkü rakabetin ev it'âmun" (فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ) şeklinde merfû üzere okumuşlardır[14]. Nasb şeklinde okunması halinde mânası şöyle olur: "Bir boyun çözseydi de doyursaydı ya!" Buna göre bu cümle "iktihâm" (atılma) fiilinin açıklaması olur. Merfû okunması halinde ise mâna "akabe"nin açıklaması olur: Sanki şöyle demiş gibi: Sarp yokuşun aşılması boyun çözmekle ve diğer belirttiğimiz özelliklerle olur.

Süfyân b. Uyeyne'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet olunur: Kur'ân'da yer alıp da "Ve mâ edrâke" (وما ادراك) diye geçen her ifade, Allah tarafından peygamberine bildirilmiş ve öğretilmiştir. "Ve mâ yüdrîke" (وما يدريك) diye geçen ifadeler ise, Allah tarafından peygamberine bildirilmiş ve öğretilmiş değildir. *En doğrusunu Allah bilir*[15].

[§]"Mesgabe" (مَسْغَبَةٍ) kelimesi açlık demektir. "Zâ makrabe" (ذَا مَقْرَبَةٍ) kelimesi kendisine yakın olan anlamındadır. "Ev miskînen zâ metrabe" (أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ) açlıktan karnını toprağa yapıştıran demektir. Denildi ki toprakla arasına girmeye engel olacak bir döşeği olmayan kimse demektir. 216

Kıtlık gününde yakını olan bir yetim. Bu beyan, muhtaç olması halinde yetimin yakını üzerinde nafaka hakkı olduğunu gösterir. Bu aynı zamanda yetimin, fakir olması halinde nafakası yakın akrabaları üzerine biner şeklindeki Hanefî âlimlerimizin görüşüne de delil teşkil eder. **Yahut aç açık bir yoksul.** Bu beyan da niteliği böyle olan yoksulun, yani kendisi ile toprak arasını ayıracak altına alabileceği bir çulu bile olmayan yoksulun kifâyet miktarı nafaka yükümlülüğü cümle insanlar üzerine bir borçtur.

---

14 bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 473.

15 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX, 134; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 66.

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾

17. "Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır."

Sonra iman edenlerden. Bu beyanın yorumu şöyledir: Kişiye ne köle âzat etmesi ne de yoksulu doyurması iman etmediği sürece, bununla birlikte insanlara sabır ve merhameti tavsiye etmedikçe kendisine fayda vermez. Eğer bunları yaparsa işte o zaman sarp yokuşu aşabilecektir. Burada sabırdan maksadın iman olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır"[16]. Bu beyanda sabır kelimesi iman etme anlamındadır. Sabır ve merhametin tavsiyesi demek emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker demektir. Çünkü "tevâsî" (التواصى) kelimesi "vasiyet" kökündendir. Bu da imanın benimsenmesinde iyiliğin emredilmesi ve kötülüğe karşı konulması ilkesini gerekli kılar.

اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾

18. "İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır."

Ashâb-ı meymene, "yümn" kökünden gelir ve bereket, sağlık, afiyet üzere olanlar demektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

19. "Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır."

20. "Onların hakkı, üzerlerine kapatılmış bir ateştir."

Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır. Bunlar kendi özlerine karşı uğursuz kimselerdir. Günahları işlemişler ve bu nedenle de kendi üzerlerine kapanan ateşi hak etmişlerdir. "Itbâk", yani tabaka halinde kapama bir başka ilâhî beyanda belirtildiği gibidir. O da şudur:

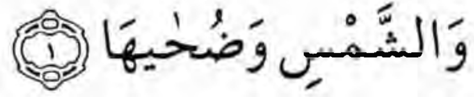
---

16 Hûd, 11/11.

"Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[17]. Bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurulmuştur: "Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık"[18]. *En doğrusunu Allah bilir.*

17 ez-Zümer, 39/16.
18 el-Kehf, 18/29.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna;"

[Güneş Allah'ın En Büyük Âyetlerinden Biridir]

"Duhâ" hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Duhâ" güneş ve ışığıdır, yahut sıcağıdır veya gündüzdür. Burada yemin vardır. Çünkü Allah Teâlâ güneşe öyle özellikler yüklemiştir ki bunlar, O'nun hikmetinin inceliklerine, tedbirinin akıllara durgunluk verişine ve güneşi bereketlerin en nihayeti, âyetlerin en üstü kıldığına işaret eder.

O'nun tedbirinin akıllara durgunluk veren yönlerinden biri şudur: Allah güneşin ışığına öyle bir özellik vermiştir ki gölgeyi giderir, ayın ışığını, lambanın ışığını giderir, yıldızların ışığını örter ve görünmez kılar, [§]o kadar ki 218
havanın içindeki zerrecikleri görünür hale getirir. Böylece havanın zerreciklerden meydana geldiği anlaşılır. Görmez misin ki bir delikten güneş ışığının karanlık bir yere sızması halinde oradaki havada bulunan zerrecikler (hebâu'l-hevâ) nasıl belirir. Bir kimse kalksa ve güneşe aydınlık ve ışık veren sırrı çözmeye kalkışsa buna asla gücü yetmez.

Güneşin bereketinden olmak üzere şunları sayabiliriz: Gıdalar onun sağladığı ısıyla oluşmakta, bitkiler onunla bitmekte, tohumlar onun verdiği enerji ile filizlenmekte, meyveler onun sayesinde olgunlaşmaktadır. Güneşin akıllara hayranlık veren düenlenmesi ve yönetilmesine dair de şunları söyleyebiliriz: Allah onu öyle bir uzaklıkta ayarlamıştır ki her nesnenin yararı bu ayara bağlıdır. Zira mevcut halinden biraz yakın olsaydı mevcut bulunan her şey tutuşur ve yanardı. [Biraz da uzak olsaydı bu kez de her şey donardı].

Güneşteki mûcizevî özelliklerden biri de güneşin her gün bin yıllık bir mesafeyi katediyor olmasıdır. Öyle ki onun her gün katettiği bin yıllık mesafeyi, akmak ve yürümek için yaratılmış olan varlıkların bu mesafeyi çok uzun

zamanlarda katetmesi neredeyse imkânsız gibi bir durum arzeder. Güneş aynı zamanda Rab Teâlâ'nın cömertliğini de ortaya koyar. Çünkü güneşin yararı bütün mahlûkatı kuşatır. Onların iyileri, kötüleri, Allah dostları ve Allah düşmanları... hepsi ondan aynı şekilde yararlanır. Allah Teâlâ ona yemin etti ki din konusunda ya risâletin kabulü ya da ölümden sonra diriltilmenin gerçekleşeceğine dair kâfirlerde ortaya çıkan şüpheyi alıp götürsün de cümlesi imana gelsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَا ﴿٢﴾

2. "Işığı onun ardından geldiğinde aya;"

Güneşin yararları ve özellikleri ile ilgili saydığımız her konuda ayın, güneşi takip etmesi şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. Ay, işlev itibariyle güneşin ardından hemen ikinci sırada yer alır. Çünkü gıdaların olgunlaşmasında onun da aynı şekilde etkisi vardır. O da aydınlatır. Ne var ki güneşin vardığı yere kadar varamaz, onun ulaştığı faydaya ulaşamaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

219 [§]Bazıları şöyle dedi: Yani ay hilâlin başlangıcında güneşi izler çünkü ayın son gününde güneş batınca onun batışını hilâlin doğuşu izler. Bazıları da ayın dolunay olduğunda güneşi takip etmesidir demişlerdir. Bütün bunlar gösteriyor ki güneş ve ayın yaratıcısı birdir. Çünkü her ikisinin de yararı birbirini tamamlayacak şekilde bütün mahlûkatı kapsamaktadır. Eğer güneş ve ay tek bir yaratıcı tarafından yaratılmasaydı bunların faydaları bütün yaratıklarına yönelik olmazdı, aksine her birinin yaratıcısı kendi yarattığı nesnenin faydasının, düşmanın kavmine ulaşmasını engellerdi.

وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا ﴿٣﴾

3. *"**Onu** (dünyayı) **aydınlattığında gündüze;**"*

Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. İhtimallerden biri gündüzün dünyayı aydınlatmasıdır. Bir başka yorum yeryüzünü aydınlatmasıdır. Güneşi ortaya çıkarması diye de yorumlanabilir. Her tarafı bürüyen gecenin karanlığından ışığı ile gözleri görür hale getirmesi anlamı da verilebilir.

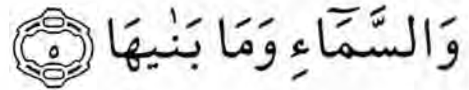
وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَا ﴿٤﴾

4. "Onu karanlıkla örttüğünde geceye;"

Bu da bahsettiğimiz ihtimaller doğrultusunda yorumlanabilir, bunlar da şunlardır: Karanlığı ile dünyayı yahut yeryüzünü bürümesi, yahut güneşi örtmesi, ya da insanların gözlerini mevcudatı görmez hale getirmesi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Diğer taraftan şunu söyleyebiliriz: Gece ve gündüzün, güneş ve ayda bulunmayan birtakım fazladan güçleri vardır. Çünkü gece ve gündüzün gücünün etkisi sonucu eceller tükenmekte, ömürler bitmektedir. Hiç kimsenin onların tahakkümünden kaçınma ve korunma imkânı yoktur.

[§]Buna mukabil insanların güneşin ve ayın vereceği sıkıntılardan, birta- 220
kım çarelere ve sebeplere başvurarak korunma imkânları vardır. Ama gece ve gündüzün etkisinden kurtulmak mümkün değildir. O yüzden burada gece ve gündüzü ayrıca belirtmiş olmasında güneş ve ayın anılmasından elde edilen nüktelerden fazlası mevcuttur.

5. "Göğe ve onu kurana;"

Göğe ve onu kurana. Zeccâc şöyle dedi: Âyette ki mâ (مَا) sıla ismi "ellezî" (الذى) mânasındadır. Böylesi bir kullanım mümkündür. Arab'ın şu sözünde olduğu gibi: "Sübhâne mâ sebbehat lehu's-semâvâtü ve'l-ard" (سبحان ما سبحت له السماوات والأرض), yani göklerin ve yerin kendisini tesbih ettiği zatın şanı yücedir! Bu kullanımda "mâ", "ellezî" yerine kullanılmıştır. Bazıları da buradaki "mâ"nın "men" yerine kullanıldığını söylemiştir. Sanki şöyle demiş gibidir: "Ve's-semâi ve men benâhâ" (والسماء ومَن بناها). Bazıları da "mâ" burada masdar anlamında fiil-i mâzi kılınır, demişlerdir. Şöyle dersin: "A'cebenî mâ sana'te" (أعجبنى ما صنعت). Bu "a'cebenî sun'uke" (أعجبنى صنعك) anlamındadır. Buna göre takdir şöyle olur: "Ve's-semâi ve binâiha" (والسماء وبنائها) Göğe ve yapısına... Eğer yorum ilk iki şekle göre olacaksa o takdirde yemin Allah Teâlâ'ya olacaktır. Semaya ve sözü edilen güneş, ay, gündüz ve geceyi düzene koyana... Eğer yorum sonuncu şekilde olacaksa o takdirde yemin yaratılana yönelik olacaktır ki o da göktür. Çünkü göğün inşa edilmesi onun kendisi demektir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Ve's-semâi ve mâ benâha ve'l-ardı ve mâ tahâhâ ve nefsin ve mâ sevvâhâ" (والسماء وما بنيها والارض وما طحيها ونفس وما سوّيها) âyetlerinde geçen "mâ" edatları her ne kadar lafız itibariyle geriye atılmış ise de takdim şartıyla taaccüp uyandırmak içindir. Sanki şöyle demiş gibidir: Ve

me's-semâu" (وما السماء) Gök nedir? Cevap olarak da: Derinliğini yükseltmek, tesviye edip düzlemek ve görülen bir direk olmaksızın onu ayakta tutmak suretiyle bina etti, demiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْاَرْضِ وَمَا طَحٰيهَا ﴿٦﴾

221 [§]*6. "Yere ve onu yayıp döşeyene;"*

"Tahâhâ" demek yeri yayıp döşemek, sermek demektir.

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا ﴿٧﴾

*7. "**Nefse ve onu*** (insanın özü olarak) ***şekillendirip düzenleyene;***"

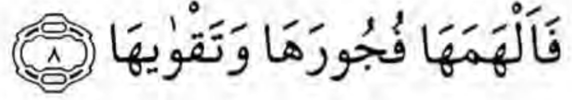
Dediler ki: Nefsin tesviye edilmesi, insanların iki elli, iki ayaklı, iki gözlü vb. yaratılmasıdır. Eğer yorum böyle ise o takdirde bu anlamdaki tesviye insan türünün istisnasız her bireyi için değil geneli için söz konusudur. Mânası şöyle olur: Genel olarak insanları sözü edildiği şekilde iki elli, iki ayaklı... yarattı. Böyle bir kullanım dilde mümkündür. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi olur: "Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir"[1]; "Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık"[2]. Bu örneklerde belirtilen geceyi dinlenme ve karar kılma zamanı ve gündüzü de geçimi temin için çalışma zamanı kılması tüm insanlar için değil, geneli içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: "Tesviye"den maksat organlarının tam olmasıdır. Eğer organlarından eksik olursa o zaman insan noksan olur. Bu yorum birincisinden daha geneldir. Şöyle bir yorum da muhtemeldir: İhtiyaçları neyi gerektiriyorsa onları karşılayacak şekilde yarattı. Diğer hayvanlar gibi değil de geçimini kazanabilmek için dönüp dolaşmak, çareler aramak gibi özellikte yarattı. Bir başka izah da mümkündür: "Sevvâhâ" (سوّيها) demek külfet ve sıkıntıya tahammül edebilecek şekilde donattı, demektir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz"[3]. Bu haliyle artık insan, güzel ve çirkini ayırtedebilecek, işlerin akıbetinin hayır mı şer mi olacağını öngörebilecek kıvamda olmuştur.

---

1 el-En'âm, 6/96.

2 en-Nebe, 78/11.

3 el-Kasas, 28/14.

8. "Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!"

Bu ilâhî beyanı da değişik şekillerde yorumlama imkânı vardır. "Elheme" (أَلْهَمَ) fiili "beyyene" (بَيَّنَ), yani açıkladı anlamındadır; ona kendisi için neyin fücûr, neyin takvâ olduğunu açıkladı ve onları öğretti. Bilgilerin (maârif) yaratılış itibariyle zorunlu olduğu iddiasında bulunanlar bu âyeti kendileri için delil olarak kullanmışlar ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bildirdi ki nefse fücûrunu da takvâsını da öğretmiştir ve insanın özüne her çirkinin çirkinliğini her güzelin de güzelliğini kendisi ile bilebileceği bir yeti koymuştur.

[Hüsün ve Kubuh]

[§] Bizim kabulümüz şudur: Genel olarak "eşyanın hüsnü ve kubhu" bedîhî aklî bilgiyle genel olarak bilinir. Ancak her bir şeyin özel olarak hüsnü, keza her bir şeyin ayrı ayrı özel olarak kubhu bilinemez. Bu, ancak ya peygamberlerin getirdiği vahiylerle ya da tefekkür ve nazar yoluyla bilinebilir. Görmez misin ki insanın doğası lezzetlerden ve yararlı olan nesnelerden hoşlanır, çirkin nesnelerden ve elemlerden ise uzaklaşıp, kaçar. Hal böyle iken her yararlının özel olarak ne olduğunu, keza bizzat hangi eşyanın ne zararı olduğunu bilemez. Bu ancak tatma ve deneme yoluyla bilinebilir. Aynı şekilde gözler renkleri kavrar, ancak hüsnünü ve kubhunu bilemez. Aksine bunların arasını ancak akıl ayırt edebilir. Buna göre şöyle diyebiliriz: Aklın doğasında çirkin olanların çirkinliği, güzel olanın da güzelliği genel olarak yerleştirilmiş haldedir; fakat her bir şeyin ayrıntısını bilmekte akıl yeterli değildir. Bu ancak sözünü ettiğimiz yolla bilinebilir. Buna göre "fe elhemehâ fücûrahû ve takvâhâ" (فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا) kavl-i celîli şöyle yorumlanır: Onun özüne kabih olanı hasenden, habis olanı tayyipten ayırteden; fücûrun çirkinliğini, takvânın da güzelliğini açıklayan bir yetiyi koymuştur. Bunun sonucu olarak da sorumlu tutulması ve sınanması lâzım gelmiştir. Sonra bunun bilgisine ise ya peygamberlerin bildirmesi yoluyla ya da düşünüp akıl yürütmekle ulaşacaktır. 222

Bir başka izah daha mümkündür: Allah'ın hukukuna riayet etmesi, yolda istikamet üzere olması ve mücahede halinde olması karşılığında kişiye takvâsını ilham eder. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[1]. Allah Teâlâ burada hidâyeti çaba sarfetme şartına bağlamıştır. Yine Cenâb-ı Hak meâlen şöy-

---

[1] el-Ankebût, 29/69.

le buyurmuştur: "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar"[5]. Burada da icabet bir şart içermektedir. O da icabetin duaya bağlanmasıdır. Görmez misinki ki: "Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler" denilmekte, bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de
223 size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının"[6]. [S]Yine şöyle buyurmuştur: "Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz..."[7] Bu delillerden de anlaşıldı ki kendisine ilhamda bulunulan kişi, kendi üzerine gerekli olan hukuku eksiksiz olarak yerine getiren kimsedir. Kişi vazifesini bihakkın yerine getirdi mi Allah da ona takvâsını ilham etmekte ve günaha götüren yolları kendisine göstermektedir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Fe elhemehâ fücûrahâ ve takvâhâ (فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا), yani onu fücûru ile ve takvâsıyla yükümlü tuttu. Bunun sonucu olarak da takvâsı lehine fücûru da aleyhine oldu. Hiç kimse bir başkasının fücûru yüzünden sorguya çekilmez. Burada şöyle bir delil de vardır: Takvâ kelimesi tek başına kullanıldığı zaman her türlü hayır işlerini içine alır. "Bir" (iyilik) ve "i'tâ" (vermek) ile birlikte kullanılması halinde ise sadece günahlardan sakınmayı ifade eder. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa..."[8] "Berra" (بَرَّ), "ve'ttekā" (وَاتَّقٰى) denildiği zaman ise övgüyü gerektirici her hayırlı işi yaptı ve işleyeni yerdirici her türlü günah işten de sakındı demek istenir.

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ﴿١٠﴾

9. "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir."

10. "Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir."

[Arınan Veya Hevâsına Uyan Nefis]

Daha önce geçen güneşe, aya, geceye ve gündüze yapılan yeminin cevabı bu cümledir. **Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.** Yani âhirette. **Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.** Yani âhirette. Bu, "Elbette ça-

---

5 el-Bakara, 2/186.
6 el-Bakara, 2/40.
7 el-Mâide, 5/12.
8 el-Leyl, 92/5.

balarınız farklıdır"[9] meâlindeki âyette belirtildiği gibi âhirette verilecek olan cezaya yönelik olmaktadır. Bunda, inşallah belirteceğimiz gibi ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatına iman etmeyi gerektiren bir delil vardır.

"Felâh" (الفلاح) yorumu üzerinde de ihtilaf olmuştur: Bazıları, "Efleha" "sa'ide", yani mutlu oldu anlamındadır demiştir. Bir kısmı şöyle demiştir: Hayır işleri işlemeye devam etti, çünkü "felâh", "beka" demektir. Kimi de "eflaha" (افلح) felimesine "fâze", yani kurtuldu anlamı vermiştir. Felâha eren, özetle umduğuna nail olan ve korktuğundan da emin olan kimsedir. Bu mânanın içine mutlu olmak, beka ve kurtulmak anlamları da dâhil olur.

Nefsini arındıran. Buradaki arındırma fiilinin hem Allah'a hem de kula isnadı mümkün gözükmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir"[10]. Yine O meâlen şöyle buyurur: "Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir"[11]. [§]Arınan kişi, Allah Teâlâ'nın lütfuyla arınmış olmaktadır. 224
"Tezkiye"nin kula isnat edilmesi de mümkündür. Buna göre "zekkâhâ" (زكّيها), yani nefsin sahibi kendini arındırırsa... demek olur. Aynı şekilde **Onu arzularıyla başbaşa bırakan da ziyan etmiştir.** Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Buna göre ilk mâna Allah Teâlâ, "tezkiye", yani arındırma fiilini ve "dalâl", yani sapkınlık yolunu yaratandır demek olur. Dolayısıyla yaratma açısından fiil Allah Teâlâ'ya, işlenmesi açısından da kula nispet edilir.

Nefsini arzularıyla başbaşa bırakan. "Dessâhâ" (دسّيها) gizledi demektir. Onun gizlenmesi mahfillerde sadece yergi ile anılmasını gerektirecek şekilde davranmasıdır. "Tezkiye" etme ise onu geliştirip ortaya çıkardı öyle ki insanlar ona takdir ve tâzim gözüyle bakar hale geldiler, demektir. Takvâ sahibi, işte böyle halk arasında takdir ve tâzim gören demektir. Fâcir ise insanlar arasında horlanmış ve yerilmiş halde yaşar. Ya da ortaya çıkarma ve gizleme âhiret hayatına yöneliktir. Takvâ sahibi ve arındırılmış kimse orada takdir edilir, fâcir olanın ise gizlenip adı sanı unutulur.

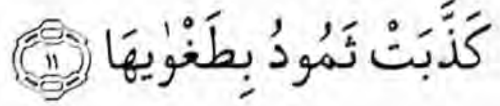
---

9 el-Leyl, 92/4.

10 en-Nûr, 24/21.

11 Yûnus, 10/58.

"Dessâhâ" (دَسَّيهَا) kelimesi "desestü" kullanımındadır. Sin harfi tekrardan dolayı düşürülmüş ve yerine yâ harfi getirilmiştir[12]. Diğer taraftan "dessâhâ" kelimesinde fiilin Allah'a nispeti, yaratılması itibariyledir. Ve "men zekkâhâ" (من زكاها) sözünde ise fiilin Allah'a nispeti, kuluna tevfikte bulunması yönüyledir.

11. "Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) *yalanladı."*

Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden yalanladı. Allah Teâlâ Semûd kavminin kimi inkâr ettiklerini burada açıklamadı. Onu başka bir beyanında şöyle açıkladı. "Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"[13] **Hak tanımazlığı yüzünden.** Bu, iki şekilde yorumlanabilir: Günahı ve taşkınlığı yüzünden. Çünkü onu inkâr etmeye sevkeden âmil azgınlıkları ve onun du-
225 rumu üzerimde düşünmeyi terketmeleriydi. [S]Eğer öyle olmasa da peygamberinin kendilerine getirdiği vahiyler üzerinde düşünselerdi o takdirde onda inkâr etmeye dair bir delil bulamazlardı. İkincisi de "bi ehli tağvâhâ" (بأهل طغويها) takdirinde olmasıdır. Yani Semûd halkı içlerindeki tuğyan ehli yüzünden inkâr etti. Bu beyanda şöyle bir bildirim vardır: Onlar peygamberlerini kendilerinde ortaya çıkan bir şüphe ya da kendilerince dayandıkları bir kanıt sebebiyle değil, aksine inatçılıkları ve onun peygamberliğine kesin kanaat getirdikleri halde ona karşı tavır almaları yüzündendir. Şöyle ki: Peygamberleri Salih'in

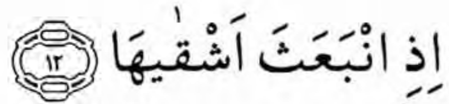
---

12 "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir". Buyuruyor ki: Nefsini pak ve temiz, mümin kılarsa o kimse felâha ermiş olur. Kim de kendini onlardan olmadığı halde hayır ehli içinde gizlerse o da hüsrandadır. "Dessâhâ"nın kötü işlerle kendini aşağılık yaptı demek olduğu da söylenmiştir. Sa'leb şöyle dedi: "Ve kad hâbe men dessâhâ'nın tefsirini İbnü'l-A'râbî'ye sordum, şöyle dedi: Her kim kendisini onlardan olmadığı halde salihlerle birlikte imiş gibi gösterirse... Ferrâ dedi ki: Allah'ın kâle almadığı bir nefis helâk olmuştur. Sadaka vermeyi ve taatte bulunmayı terketmek suretiyle kendisini görünmezliğe mahkûm eden kimse hüsrandadır. Dessâ fiilinin aslı "desese"dir. İkinci "sîn" tekrardan dolayı "yâ" harfine dönüşmüştür ki bu dilde mevcut bir kullanım şeklidir. Meselâ "znn" kökünden olmak üzere "Tezanneytü" dersin. Cimri evini ve malını gizlediği için onun hakkında bu fiil kullanılmıştır. Cömert ise menzilini yüksekçe bir yere yapar ki malı açıkta olsun; misafirler ve kendisine gelmek isteyenler onu kolay görsün. Her yorumun kendine göre bir izahı vardır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dss" md.).

13 eş-Şuarâ, 26/141-142.

(a.s.) getirdiği delil, diğer delillere üstün gelmiştir. Çünkü onlara devenin verilmesi kendilerinden gelen bir istek ve talepte haddi aşmaları üzerine olmuştur. Onlara düşen, peygamberlik iddiasını ispat etmek için bir kanıt istemeleri ve mutlaka şu olsun şeklinde bir belirleme yoluna gitmemeleriydi. Oysa onlar tutturdular ve ille de taştan bir deve çıkarmasını isteyerek haddi aştılar.

Allah'ın şöyle bir hükmü vardır: Delil, talep sonrasında gelir, yani istenilen kanıt aynısıyla getirilir buna rağmen hüccet talebinde bulunanlarca inkâr edilirse onların kökünün kazınması Allah'ın kanunudur. Bu kavim hem delil talebinde bulunmuş, talep ettikleri mûcize gösterilince de inkâr etmişlerdir, dolayısıyla mûcizeye rağmen inkâr edince köklerinin kazınması gibi cezaya mâruz kalmışlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz"[14]. Buradan da anlaşıldı ki kâfirlerin Hz. Peygamber'den isteyip de bunun kendilerine gösterilmemesi sırf şundandır: Eğer onlara istedikleri mûcizeler verilir ve buna rağmen imana yanaşmayıp inkâr ederlerse o zaman kökten helâk olurlardı. Oysa Allah Teâlâ onun ümmetinin kıyâmete kadar bâki kalmasını murat etmiştir, onu âlemlere rahmet olmak üzere göndermiştir. Ona delilini âlemlere rahmet olacak türden bir delil vermiştir ki o da savaşmaktır. Savaşta rahmetin oluşu şöyledir: Onlar dünya sevgisi ve ona karşı tutkularından dolayı iman etmeye yanaşmıyorlardı. [§]Bu durum onları onun delilleri 226
ve risâletinin kanıtları üzerinde düşünmekten alıkoyuyordu. Cihat onların geçim yollarını daraltma ve delilleri üzerinde düşünmeye zorlama işlevi gördü ve bu, onları peygamberi tasdik etmeye ve ona inanmaya sevketti. Böylece ortaya çıktı ki savaşta onlar için rahmetin tecellisi vardır.

12. "En azılısı cüretle ileri atıldığında;"

En bedbahtı ve azılısı kalktı ileri atıldı, deveyi kesmek suretiyle ortaya koyduğu inkârdan ötürü en bedbahtları oldu. Ammâr b. Yâsir'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: "Bak! Sana insanların en bedbahtını bildireyim mi? İki adam!" O: "Evet ey Allah'ın rüsûlü! Bildir!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Biri deveyi kesen Semûd'un Uheymir'i

[14] el-İsrâ, 17/59.

diğeri de, ey Ali, seni şöylece vuracak olandır" buyurup, elini Ali'nin başına koydu ve neresine kadar kana bulanacağını da sakalını tutarak işaret etti"[15]. Sözünü ettiğimiz gerekçelerden ötürü deveyi kesen Uheymir insanların en bedbahtı (şakî) olmuştur. Hz. Ali'nin katilinin insanların en bedbahtı olması da mümkündür, çünkü o, onun öldürülmesini helâl telakki etmiştir.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيَاهَا ﴿١٣﴾

13. "Allah'ın elçisi onlara, 'Allah'ın** (mûcize olarak) **verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın' demişti."

Bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi Allah'ın devesinden sakının ve ona dokunmayın. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Semûd'a da kardeşleri Salih'i (gönderdik). Onlara, "Ey kavmim" dedi, "Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar"[16]. İkincisi: Onlara şöyle buyurdu: Allah'ın devesini bırakın Allah'ın yeryüzünde otlasın. Deve ile suyu arasına girmeyin, dilediği gibi içsin.

Devenin Allah'a nispet edilmesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Allah Teâlâ onun hiç kimse tarafından sahiplenilmesine izin vermedi ki mülkiyeti ona nispet edilsin. O itibarla deve hiçbir kimsenin mülkü olmaksızın varlığını sürdürdü. Hiç kimsenin mülkü dâhilinde olmayan mescitler nasıl Allah'a nispet ediliyorsa o da Allah'a nispet edildi. İkincisi: Yüceltme amacıyla Allah'a nis-
227 pet edildi. [§]Bu konuda esas şudur: Başka parçalara nispetle üstün olduğunu göstermek üzere nesnelerin bazı parçaları Allah'a nispet edilir. Nesnelerin bütünüyle Allah'a izafe edilmesi ise bizzat Allah Teâlâ'yı yüceltmek anlamına gelir. Buna göre "Rabbü'l-mesâcid" denildiği zaman mescitlerin diğer mekânlara nispetle daha üstün kılındığı bildirilmiş olur. "Rabbü'l-arş" denildiği zaman arşın tâzimi kastedilir. Aynı şekilde "Rabbü'n-nâka" denilmesi halinde de o devenin durumuyla ilgili bir yücelik belirtilmiş olur. Buna mukabil "Rabbü'l-âlemîn" ve "Rabbu külli şey" denildiği zaman ise Rabb'in (celle celâluh) tâzimi kastedilir.

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾

---

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 263; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 437.

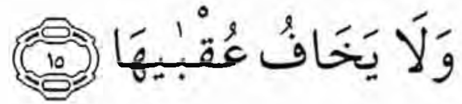
16 el-A'râf, 7/73.

14. "Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine Rab'leri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti."

Onu yalanladılar derken kasıt peygamberlik davasında Salih aleyhisselâmı yalanladılar demek olabilir. Yahut deveyi kesmeleri halinde kendilerine azabın ineceğine dair verdiği haberi inkâr ettiler ve buna rağmen deveyi kestiler diye anlaşılabilir.

Bunun üzerine Rab'leri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler gönderdi. Bazıları dediler ki: Onlara azabı, büyük küçük herkesi bürüyecek şekilde indirdi. Bu anlamda şöyle bir kullanım şekli vardır: "Ba'îr müdemdem" denilir ve yağ tabakası bütün etini kaplayan semiz deve kastedilir. Bazıları da "demdeme aleyhim" (دمدم عليهم) cümlesini "demmera" (دمّر), yani günahları yüzünden altlarını üstlerine getirdi diye yorumlamışlardır[17]. Günahları ise peygamberi inkâr etmeleri ve deveyi kesme taşkınlıklarıdır.

Helâk etti. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi onları yerle bir, yani dümdüz etti demektir. Nitekim şu ilâhî beyanda da böyle kullanılmıştır: "Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hale düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler"[18]. Ya da helâk ederken büyük küçük ayırmadı hepsini bir tuttu; o azap gününde çocuklar eceliyle, yetişkinler de günahları yüzünden azaba uğradılar ve hepsinin kökleri kazıldı, diye yorumlanır.

[§]***15. "O, yaptığının sonucundan korkacak değildir."*** 228

Korkma fiilinin Allah Teâlâ'ya isnat edilmesi mümkündür. Allah Teâlâ onları helâk edince bu "ihlâk", yani helâk etme fiilinin sonucundan korkmadı. Korkmadı derken kastedilen, onların helâk edilmelerinin hikmetinin bir gereği olması, helâkleri sebebiyle hikmetine bir nâkısa gelmemiş olması ve gaip olanın duruma diyecek bir söz bulamamasıdır. Hasan-ı Basrî böyle yorumda bulunmuş, "İşte Rabb'imiz, onların başına azap indirmekten endişe etmedi"

---

[17] "Dememtü ale'ş-şey'" üzerini örttüm demektir. "Demmeme aleyhi'l-kabr": Kabir onu bürüdü. "Nâka medmûme": Yağı bedenini bürüyen deve. Örtme işinin tekrarlanması ifade edilmek istendiğinde ise "Demdeme" fiili kullanılır. "Demdeme": Kökünü kazımak suretiyle helâk etmek demektir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 79).

[18] en-Nisâ, 4/42.

demiştir. Yahut da korkma fiili deveyi kesen kişiye dönüktür. Mânası şöyle olur: O deveyi kesti, Salih peygamberin (a.s.) kendilerini uyardığı akıbetten endişe edip korku duymadı. Oysa Salih (a.s.) onları, şu ilâhi beyanda ifade edildiği gibi uyarmıştı: "Semûd'a da kardeşleri Salih'i (gönderdik). Onlara, 'Ey kavmim' dedi, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar'"[19]. Bazıları şöyle dedi: O deveyi kesmesinin sonucunda başına ne geleceğini bilmedi, eğer bilseydi kesinlikle yapmazdı. "Havf" kelimesinin "ilim", yani bilmek anlamında kullanıldığı varittir. Çünkü korku son noktasına ulaştığında bilgi halini alır.

Semûd kıssasının anlatılmasında iki hikmet vardır: Birincisi Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletinin ispatı. Şöyle ki: Hz. Peygamber (a.s.), kendilerinde eskilere dair bilgi ve haberler bulunan kimselere gidip gelmezdi, onlarla bir teşrikimesaisi yoktu. Kendisi okuma yazma da bilmezdi ki onlara dair bu yolla bilgi sahibi olsun. Böylece sabit oldu ki o bu kıssayı kendisine gelen vahiy yoluyla öğrendi. İkincisi: Kıssanın anlatılmasında peygamberleri inkâr edenleri uyarmak vardır. Böylece onlar Hz. Peygamber'i yalanlamaktan sakındırıldılar ki Salih peygamberi inkâr edenlerin başlarına inen azap gibi bir azap kendi başlarına da inmesin. *Hidâyete erdiren Allah'tır ve benim güvenim O'nadır.*

---

[19] el-A'râf, 7/73.

na da delildir. Bunların yararlarının birbirine bağlı olacak şekilde ayarlanmış olması da yine onların çok değil tek bir elden idare edildiklerinin delili olur. Bunların hareketlerinin ve yararlarının uyum içinde olması, aynı yasa üzerine düzgün bir şekilde devam etmesi onların varedicisinin ilim sahibi bir düzenleyici olduğunu ve bütün bunları gelişi güzel ve öylesine değil tedbir ve ilim üzere yürüttüğünü gösterir. Onlardan her birinin göz açıp kapayacak kadar bir zamanda gelmesi onu inşa edenin Kādir olduğunu ve onu ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatını başlatma gibi hususlarda acze düşüremeyeceğini gösterir. Keza bahsettiğimiz durum onu yapan failin hikmet sahibi olduğunu ve fiilinin hikmet üzere vuku bulduğunu, onları başıboş bırakıp kendilerine birtakım emir ve yasaklarla ve birtakım hususlarla onları sınamayıp kendi hallerine bırakma gibi bir olgunun olmadığını da gösterir. Aynı şekilde zikrettiklerinde erkek ve dişinin de yer alması evlilik, üreme ve soy sop sürme gibi birtakım işaretler ve alâmetler içerir.

[Bazı dilciler dediler ki] إذا تجلّى demek ortaya çıkmak demektir.

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَىٰ ﴿٣﴾

3. ***"Erkeği ve dişiyi yaratma fiiline;"***

Bazıları dediler ki: "Mâ" (ما) harfi her ne zaman mâzi fiil ile bitişse, anlamı masdara dönüştürür (mâ-i masdariyye). Sanki şöyle demiş gibi olur: "Erkeğin ve dişinin yaratılışına yemin olsun ki..." Böyle bir ifade bütün mevcudata yapılmış bir yemin olur. Çünkü erkeği ve dişisi olmayan hiçbir varlık yoktur. Aynı şekilde İbn Mesûd'un mushafı de "ve'z-zekera ve'l-ünsâ" (والذكر والأنثى) şeklindedir[2]. Bizzat Hz. Peygamber'in de (a.s.) böyle kırâatte bulunduğu riva-
231 yet edilmiştir[3]. [§]Bazıları da "mâ"nın "ellezî" anlamında ilgi zamiri olduğunu söylemişlerdir. Sanki şöyle demiş gibi: "Ve'l-lezî haleka'z-zekera ve'l-ünsâ" (والذى خلق الذكر والأنثى). Bu durumda yemin Allah Teâlâ'ya yapılmış olur. Birinci yoruma göre ise yemin erkek ve dişi üzerine yapılmıştır.

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿٤﴾

4. ***"Elbette çabalarınız farklıdır."***

---

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 274.

3 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 81.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

Dediler ki: Yeminin cevabı budur. Denilirse ki: Mümin, kâfir herkes bilir ki insanların çabaları farklıdır. Bu durumda herkesin zaten bildiği bir şey üzerine yemin etmenin ne tür bir hikmeti ve faydası olur?

En doğrusunu Allah bilir ya, bunun cevabı şöyledir: Onların çabaları sonucu ve gereği olarak onlara verilmesi gereken karşılık elbette âhirette farklı olacaktır, ki o da çabalarının karşılığıdır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Şüphesiz sizin çabanız ve onun sevabı farklıdır. Şöyle ki: Onlar şunu demekteydiler: Eğer Muhammed'in (a.s.) dediği gibi bir âhiret yurdu varsa biz orada Muhammed'in tâbilerinden daha avantajlı durumdayız. Buna şu ilâhî beyanda işaret ediliyor: "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[4]. Yahut **Elbette çabalarınız farklıdır** sözü şöyle yorumlanır: Dünya hayatında veren kimse zâhirde başkasına fayda verir, kendisi de zarar görür. Vermeyip de kendisinde tutan ise kendisi fayda görür. Hem veren kimse insanlar katında övülen kimsedir. Eğer verenin verdiğinden fayda görmesi, cimrinin de tutması kendisine zarar vermeseydi o takdirde cömerdi övmek cimriyi de yermek beyinsizlik olurdu. Bu da gösterdi ki, bunu övgüye değer kılan özellikle akıbettir. Çünkü insanlar kâfiriyle müslümanıyla, iyisiyle kötüsüyle bu dünyanın nimetleri ve lezzetlerinden yararlanmakta eşittirler, gecenin ve gündüzün dolaşımı ve bunlarda yaratılan bitkiler, meyveler, pınarlar, ağaçlar... gibi nimetlerden yararlanmada farkları yoktur. Mademki bu dünyada tam bir eşitlik vardır ki buna dair nebî-yi muhtârdan şöyle bir söz nakledilir: "İnsanlar su, doğal bitki örtüsü ve doğal ısı kaynaklarında ortaktırlar"[5]. Öyle ise bedbahtları (eşkıya) ve iyileri birbirinden ayıracak başka bir yurdun olması gerekir. [§]Böylece iyiler ve kötüler, kendi özüne yarar sağlayan ile zarar veren ara- 232
sındaki farklılıklar ortaya çıksın. Bunların gece ve gündüzden yararlanmakta ve dünyada olan her türlü nimetlerde eşit bulunmaları söz konusu olunca o takdirde aralarında farklılığın ve birbirine üstünlüğün ortaya çıkacağı, sözünü ettiğimiz hususların birbirinden ayrılacağı bir ortam oluşsun.

---

4 el-Kehf, 18/36.

5 İşaret edilen hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* V, 364; İbn Mâce, "Rühûn", 16; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 60.

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ
لِلْيُسْرٰى ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى
﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنٖي عَنْهُ مَالُهُ اِذَا تَرَدّٰى ﴿١١﴾

5. "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa;"

6. "Bunların güzel karşılığına da inanırsa;"

7. "Biz onu işin kolayına yönlendiririz."

8. "Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse;"

9. "Güzel karşılığı da yalan sayarsa;"

10. "Biz onu zora sokarız."

11. "Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez."

Sonra karşılığı farklı olan çabanın ne olduğunu şöyle buyurarak beyan etti:

Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; Bunların güzel karşılığına da inanırsa; Biz onu işin kolayına yönlendiririz. Bu ilâhî beyanlar farklı şekillerde yorumlanabilir. **Kim cömert davranır ve günah işlemekten sakınırsa.** [Birincisi] yani kendisine verilmesi emredileni verir, O'na isyandan ve küfrân-ı nimetten ya da esirgemekten sakınır. Yahut kendi özünde tevhidi sadece Allah Teâlâ'ya ait kılar, şirkten ve küfrân-ı nimetten sakınır. **İnanırsa** Allah Teâlâ'nın vâdettiği cenneti tasdik ederse. **Biz onu işin kolayına yönlendiririz.** Yani amelleri ve şer'î hükümleri ona kolay kılarız. Yahut onun göğsünü tevhide ve İslâm'a açarız ve onu ona kolaylaştırırız. **Ama kim cimrilik eder** ve tevhidin gereğini yerine getirmez ve **kendisiyle yetinirse**; yani Allah'ın katında olanları bırakıp kendi sahip olduklarıyla kendini Allah'tan müstağni sanırsa ve Allah'ın vâdettiğini **yalanlarsa** o takdirde **Biz de onu zora sokarız**, işlerini zorlaştırırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi: Görevlerini yerine getirmekte kabul ve azim göstermesine dairdir. Bu da şu sözüyledir: **Kim cömert davranırsa.** Yani vermeyi kabul eder ve onu tam olarak ifaya azmederse ve Allah Teâlâ'ya karşı günah ve haramlarını işlemekten sakınmakta azimli olursa, **bunların güzel karşılığına inanırsa.**

O'nun vâdettiklerini tasdik ederse. [§]**Biz onu işin kolayına yönlendiririz,** 233
azmettiği şeyi yerine getirmesini kolaylaştırırız... **Kim de cimrilik eder ve kendisiyle yetinirse.** Cimrilik eder ve esirgemekte azmederse ve kendisinde ve kendisi için olanla yetinip kendini müstağni görürse, bir de Allah Teâlâ'nın vâdettiğini yalanlarsa bu takdirde de Allah'a muhalefet etmek ve O'na karşı mâsiyette bulunmak azmini gerçekleştirmekte onun işini kolaylaştırırız. Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet edilen şu hadis de işte bu mânaya göre yorumlanmalıdır: Bu konuda kendisine sorulduğu zaman: "Her şey, ne için yaratıldı ise onun yolu ona kolaylaştırılır"[6] Ya da yaptığı ameli herkese kolaylaştırılır şeklinde.

Üçüncüsü: Hak olarak vermesi gerekeni gerçekten vermek veya gerçekten bunu engellemek anlamında kullanılmış olmasıdır. Allah şöyle buyuruyor: Yani Allah Teâlâ'nın malından verilmesini vacip kıldığı miktarı veren kimse **Günah işlemekten sakınan.** Allah'ın gazabından, öfkesinden ve azabından sakınan kimse **Bunların güzel karşılığına inanan.** Allah Teâlâ'nın vâd buyurduğu cenneti tasdik eden kimse var ya işte biz onun hayırlı işlerde ve taatte yapıp ettiklerini kolaylaştıracağız. **Cimrilik eden.** Yani malında Allah Teâlâ'nın takdir buyurmuş olduğu hakkı (zekât vb.) vermeye yanaşmayan ve bu uğurda vâdedilenleri **yalanlayan** var ya işte ona da kendisine vâdedileni yerine getirme işini **zora sokarız.**

Kibir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine fayda vermez. Helâk olup öldüğü zaman yahut ateşe düştüğü zaman fayda görmeyecektir. **Malı kendisine fayda vermez** sözünün zâhirinde şuna işaret vardır: Bu âyet, maldan gerçekten vermeye ve malı vermeyip engellemeye dairdir.

Bazı dilciler dediler ki: "Teraddâ fi'n-nâri" (تردّى فى النار), yani ateşe düştü demektir. "Radâ" (الردى) kökünden ve tefa'ul babından "teraddâ" denilir, helâk oldu anlamındadır. "Yüsrâ" "teysîr"den, "'usrâ" da "ta'sîr" kökünden gelir.

Bazıları "el-hüsnâ"nın cennet olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da maksadın "Şehâdetü en lâ ilâhe illallâh" demek olduğunu söylemiştir. İnfak edilen malın yerine konulan yeni mal[7] olduğunu söyleyen de olmuştur. "Yüsrâ"nın (اليسرى) cennetin bir ismi olması da mümkündür. "Hüsnâ" da aynı şekildedir.
[§]"'Usrâ" (العسرى) ve "sû'â" (السوءى) da cehennem adıdır. "Yüsrâ"nın yapılan iş- 234

---

6 Buhârî, "Tefsir", 92; "Tevhîd", 54; Müslim, "Kader", 8, 9.

7 "De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Sebe, 34/39).

lerden hoş ve güzel olanı, "'usrâ"nın da pis ve çirkin olanı karşılığında kullanılmış olması da mümkündür.

Kimi de şöyle demiştir: Âyet Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) hakkında inmiştir. O Hz. Bilal'i Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef'ten bir "bürde" ve on "ukıyye" karşılığında satın almış ve onu Allah Teâlâ'nın rızası için âzat etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi: "Ve'l-leyli izâ yağşâ... inne sa'yeküm leşettâ" (وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى...اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى). Yani Hz. Ebû Bekir ile Ümeyye ve Übeyy'in çabaları farklı farklıdır. Sûrenin konusu sonuna kadar aynı olayla ilgilidir. Fe emmâ men a'tâ ve't-tekā ve saddeka bi'l-hüsnâ fesenüyyessiruhû li'l-yüsrâ" (فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى) âyetleri Hz. Ebû Bekir'i "ve emmâ men behile ve'steğnâ ve kezzebe bi'l-hüsnâ fesenüyessiruhû li'l-usrâ" (وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى) âyetleri de Ümeyye b. Halef ile Übey b. Halef'i anlatmaktadır. Bunu Abdulah b. Mesûd rivayet etmiştir[8].

12. "Doğru yolu göstermek bize aittir."

Bu beyan değişik yorumlara tâbidir. Birincisi, buradaki "aleynâ" (علينا) kelimesinin "lenâ" (لنا) anlamında olması mümkündür. Böyle bir kullanım şekli caizdir ve uygulamada mevcuttur. Meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "... dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış..."[9] Bu âyetin metninde geçen "'ale'n-nusub", "li'n-nusub" anlamındadır. "Senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir"[10]; "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir"[11]. Bu iki âyetteki "'aleynâ'l-hisâb" ve "'aleynâ hisâbuhum" tabirleri de "lenâ muhasebetühum" yerindedir. "Doğru yol Allah'a aittir"[12]. Bu âyetteki "ala'llâhi kasdu's-sebîl" ifadesi "lillâhi kasdu's-sebîl" takdirindedir. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[13] Bu âyetteki "alâ rabbihim" "li rabbihim" takdirindedir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[14]. "Aleynâ"nın "lenâ" anlamında kullanıldığını gösteren bu ve benzeri örnekler

8 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XV, 470.
9 el-Mâide, 5/3.
10 er-Ra'd, 13/40.
11 el-Gāşiye, 88/25-26.
12 en-Nahl, 16/9.
13 el-En'âm, 6/30.
14 el-Mutaffifîn, 83/6.

çoktur. [§]Buna göre Allah Teâlâ sanki "inne lenâ le'l-hüdâ" (إن لنا لَلْهُدَى) buyurmuş gibidir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır"[15] ve "İtaat da daima ve yalnız O'na yapılır"[16]. Buna göre âyette hidâyetin Allah'a ait olduğu, halis dinin de sadece O'na özgü olduğu, sair dinlerin ise Allah'ın değil şeytanın yolları olduğu bildirilmiş olur. Âyetin bu şekilde yorumlanması mümkündür. 235

Diğer iki yorum ise "alâ" harf-i cerrinin hakikat anlamında kullanılmasıdır. Ancak ikisinden birine göre hidâyetin belirtilmesi "beyan ve yolun açıklanması" anlamında kullanılmış olur. Diğerinde ise küfrün zıddı ve mukabili olan hidâyet hakikat anlamında kullanılmış olur. Beyanın irade edilmesi anlamında sanki şöyle denilmiş gibi olur: Hikmet hakkında beyanın nihaî noktası bizim üzerimizedir. Sınandıkları konularda adaletin beyanı yine bize aittir. Öyle ki eğer taksir ve tefrit olursa bilsinler ki o Allah Teâlâ'dan değil ancak kendilerindendir. Yani Allah onlara, şüpheleri yok olsun diye her şeyi son noktasına kadar beyan ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir başka izah daha mümkündür: Bizim hidâyetimizi isteyen ve onu talep yolunda çaba gösteren kimseyi hidâyete erdirmek bize düşer. Bu yorum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[17].

Bir diğer yorum da şöyledir: Hidâyeti bulup da onu seçen ve hayatını o şekilde sürdüren kimse için vâdettiklerimizi gerçekleştirmek bizim üzerimizedir.

Bu âyet hakkında beyanın irade edilmesi diye yapılan yorumu esas aldığımızda şu bahsettiğimiz ihtimaller söz konusu olur. Küfrün mukabili olan hidâyetin hakikat anlamının murat edilmesi halinde sanki şöyle demiş olur: Lütuf ve ihsanda bulunma babında muvaffak kılma, yardım ve koruma altına alma bize düşer, yoksa bu onların Allah üzerinde bir hakkı değildir.

İbn Mesûd'un mushafı ise şöyledir: "İn aleynâ beyânu mâ li'l-âhirati ve'l-ûlâ key lâ yezûle an kasdi't-tarîk fetehlike nefsuhû fî külli madîk" (إن علينا بيان ما للآخرة والأولى كى لا يزول عن قصد الطريق فتهلك نفسُه فى كل مضيق) "Doğru yoldan sapmaması ve her çıkmaz yerde nefsini helâk etmemesi için âhiret ve dünya için ne lâzımsa onun açıklanması bize aittir".

---

15 ez-Zümer, 39/3.
16 en-Nahl, 16/52.
17 el-Ankebût, 29/69.

وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُولٰى ﴿١٣﴾

236 [§] *13. "Şüphesiz âhiret de dünya da bizimdir."*

Bu âyet de iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Siz de biliyorsunuz ki âhiret de dünya da bize aittir. Tapınmakta olduğunuz taştan ve ağaçtan yontulan putların ne âhireti ne de dünyası vardır. Hal böyle iken nasıl oluyor da dünyası ve âhireti olana ibadet etmeyip de ne âhireti ne de dünyası olan o putlara tapınmaya kalkışıyorsunuz. Üstelik de bunu bile bile yapıyorsunuz. Allah Teâlâ onları kendi zatına kulluk yapmak yerine putlara tapınmayı tercih etmeleri sebebiyle beyinsizlikle itham etmektedir.

İkincisi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* hal böyle iken size ne oluyor da kendinize yatırım için, menfaati sonunda size dönecek olan fiilleri yapmakta cimrilik ediyorsunuz. Üstelik de harcayacağınız mal ve para size de ait değildir, onlar sadece ve sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Bu yorum "Kim cimrilik eder ve kendisiyle yetinirse" meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Önceki yorum ise "doğru yolu göstermek bize aittir" meâlindeki âyetle bağlantılıdır.

فَاَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى ﴿١٤﴾

14. "Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum."

Yani tutuşan ve alev alev yanmakta olan ya da özelliğinde belirtildiği üzere alevleri dallara ayrılan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. Burada söz konusu olan uyarma hem müminlere hem de müşriklere yönelik olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰى ﴿١٥﴾ اَلَّذٖى كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾

15-16. "O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer."

[Büyük Günah Sahibinin Hükmü]

Mûtezile mensupları şöyle dedi: Bu hakikat anlamında inkâr etmeyi beyan etmemektedir. Aksine bununla Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ihmal (tefrit ve taksir) gösterme, yasakladığı fiilleri yapmak kastedilmektedir. Âyeti büyük günah işleyenlere hamlediyorlar ve diyorlar ki: [Bu vaîd

onlara yöneliktir. Hâriciler ise diyorlar ki: Ashâb-ı kebâir] büyük günahları işlemekle mükezzebin ve mütevellîn, yani inkâr edenler ve sırt dönüp uzaklaşanlar oluyorlar. Çünkü onların inançlarının en başında tevhit ve iman [§]var- 237
dır. Onlar şuna inandılar: Emredilen fiillerin tamamen yerine getirilmesi, ilâhî emre lâyık her işin yapılması ve ilâhî emre lâyık olmayan fiillerin terkedilmesi imana dâhildir. İlâhî buyruğu yerine getirmemekle kişi inkârcı olmaz, aksine verdiği söze, vâdettiği inancına muhalefet etmiş olur. Azabın sadece müşriklere ve kâfirlere yapılacağını savunan Mürcie bu âyetle istidlâl etmiştir. Mürcie mensupları şöyle derler: Sadece inkâr eden ve (dinden) yüz çeviren kişi girer. Müslüman kişi her ne kadar büyük ve küçük günahı (kebîreyi ya da sagîreyi) işlese de o bu haliyle inkârcı ve dine sırtını dönmüş olmaz. Bize göre bu âyet, kâfirlerle ilgilidir, tevhit ve iman ehli ile ilgili değildir.

Sonra **O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer** meâlindeki âyetin şöyle bir anlama gelmesi ihtimali vardır: Burada cehenneme girme ayrı bir kapıdan ve **dereke**den, yani en aşağıdaki yerden olabilir. Çünkü cehennemliklerin her bir grubu için ayrı bir giriş yeri vardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katmanındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın"[18]. Bu, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurması gibidir: "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[19]. Bir başka âyette de O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!"[20] Buna göre sözü edilen "darî'" (ضريع) cehennemin bir kapı veya katında, "gıslîn" (غسلين) ise başka bir kapıda veya katında olur. Bu derekeye ancak en bahtsız olanlar girerler ve kebîre sahibi için de durumuna uygun başka bir tabaka bulunabilir. Kebâir günah işleyenlerin azapla korkutuldukları ve şiddetli vaîdlere muhatap olup korkutuldukları konusuna gelince biz bunu inkâr etmiyoruz. Büyük günah işleyenler azap da göreceklerdir. Ancak biz şunu söylüyoruz: Kebîre sahipleri, eğer cehenneme sokulurlarsa kâfirlerin bulundukları aynı seviyedeki azap mekânlarında onlarla birlikte olmazlar. Onlar için ateş ve alevlerle tutuşmuş ateş diye tasvir edilen azaptan başka bir azapla cezalandırılabilirler. Bize göre büyük günah işleyenler Allah'ın meşîetindedirler; dilerse Allah onlara azap eder, dilerse de bağışlar ve cennete giriş yollarını serbest bırakır. Alevleri tutuşmuş diye bahsedilen cehennem ise kâfirlere mahsus olmaktadır. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

---

18 en-Nisâ, 4/145.

19 el-Gâşiye, 88/6.

20 el-Hâkka, 69/36.

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقَى ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي مَالَهُ يَتَزَكّٰى ﴿١٨﴾

238 [§] *17-18. "Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur."*

Allah azze ve celle takvâ sahibi olan kimseyi ateşten uzak tutacağını ve onu ondan koruyacağını haber verdi. Bu ilâhî beyanda şöyle bir işaret vardır: Allah Teâlâ kulunu ancak işledikleri amelleri sebebiyle cehennem ateşinden uzak tutar. Bu da göstermiştir ki kulların fiillerinde Allah'ın dahli vardır, çünkü koruma ve ondan uzak tutmayı kendisine izafe etmiştir. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru' derler"[21].

وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى ﴿١٩﴾ اِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

19. "Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur."

20. "Ancak yüce Rabb'inin rızasını kazanmak için verir."

21. "Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir."

Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur. Ancak yüce Rabb'inin rızasını kazanmak için verir. [Birincisi], yani hiçbir kimse, Allah Teâlâ katında karşılığını alacağı bir nimet ya da sevabı hak edeceği bir fiil (el) sahibi değildir. Hal böyle olmakla birlikte kul, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlerinden birini sırf Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu talep ederek bir başkasına vermek suretiyle onun hakkını ifa ederse Cenâb-ı Hak sanki katında bunun karşılığında onu mükâfatlandıracağı bir nimet varmış gibi lütuf ve ihsanının bir sonucu olarak ödüllendirir.

İkincisi: Bu beyanın "malını Allah yolunda verip arınan" meâlindeki âyetle bağlantılı olması mümkündür. Yani o Allah'ın rızasını isteyerek, kendisinin herhangi bir şekilde minnet borcu olmadığı, karşılığını vereceği bir hayır işlemiş olmaksızın yahut kendisine yapmış olduğu bir iyiliğe karşılık olmaksızın bir kimseye tasadduk eder ve zekât verir. Sanki şöyle demiş oluyor: Zekâtı

21 el-Bakara, 2/201.

hiçbir kimseye önceden yapılan bir iyiliğe karşılık duyulan bir minnet borcu olarak vermez. Zekât veren, verdiğini bir karşılık olsun diye değil, sırf Allah için verir. Bu beyanda, kişinin, kendisine bir iyilik yapmış ya da bir minnet borcu olan kimseye zekâtını vermeyeceğini belirtir. Çünkü öyle olması halinde salt Allah için olmaz, bir bedel karşılığı elinden çıkarmış gibi olur.

[§]**Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir.** Kendisiyle mükâfatlandırıldığı 239
nimet ve kendisine sevkedilen sevap ile hoşnut olurlar. "Sevfe" (سوف), "le'alle" (لعل), "'asâ" (عسى) kelimeleri eğer Allah için kullanılmışsa o şey vacip demektir. Sanki şöyle demiş gibi: Razı oluncaya kadar kendisine verir.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyet -ki o "ve mâ li ehadin indehû min ni'metin tüczâ" (وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى) âyetidir- Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh hakkında nazil olmuştur. Kimileri de bu âyetin (cennetteki bir hurma karşılığında bahçesini satan) Ebu'd-Dahdâh (r.a.) hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir...[22] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

22 Bu âyetin inmesine şu olayın sebep olduğu söylenir: Ensardan birinin hurma ağacı varmış. Meyvesinden fakir komşusunun avlusuna düşeni onun çocukları yerlermiş. Hurma sahibi, bunu Hz. Peygamber'e (a.s.) şikâyet etmiş. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): «O hurmayı bana ver! Sana, onun yerine cennette bir hurma verilsin!" demiş: Fakat Ensârî buna razı olmamış. Ondan sonra Ebu'd-Dahdâh namında bir zat bahçesini vererek o hurmayı satın almış. Ve: «Yâ Resûlallah! O hurmayı benimle cennetteki hurma ağacına değişir misin?" demiş. Hz. Peygamber (a.s.): «Değiştim". demiş ve o hurmayı çocuklu fakire hediye etmiş. Hz. Peygamber (a.s.) "Cennette Ebu'd-Dahdâh'a ait nice salkımlar var!" buyurmuştur. Ebu'd-Dahdâh, bu işlem sonrası hemen bahçeye varmış ve içindeki karısına hemen oradan çıkmasını, çünkü bahçeyi Allah'a sattığını söylemiş (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 146, V, 364).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالضُّحٰىۙ ﴿١﴾ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ ﴿٢﴾

1. "Yemin olsun, kuşluk vaktine;"

2. "Kararıp sakinleştiğinde geceye ki;"

Bazıları dediler ki: "Duhâ" (الضحى) gündüzün ışığıdır. "Güneşe ve ışığına yemin olsun ki"[1] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bazıları ise gündüz vaktindeki bir saattir, o da gündüzün başlangıcındaki bir zaman dilimidir, demişlerdir. "Salâtü'd-duhâ" (صلاة الضحى) kuşluk namazı demektir; güneşin yükselmeye başladığı zamanda kılınan namazdır. Kimi de onun sıcaktan kinâye olduğunu söylemişlerdir: Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın"[2]. Yani sana sıcak değmez. *En doğrusunu Allah bilir.* Kimi de dediler ki: Kuşluk vakti, gündüzün tamamından kinâyedir, ona ve bahsedilen geceye birlikte yemin etmiştir. Eğer "duhâ"dan maksat gündüzün aydınlığı, "vel-leyli izâ secâ" (والليل اذا سجى) cümlesinden maksat da gecenin karanlığı ise o zaman yemin şöyle yorumlanır: Nasıl ki gecenin karanlığı bir göz açıp kapayıncaya kadar bütün mevcudatı bürüyor ve örtüyorsa, aynı şekilde gündüzün ışığı da örtüyü kaldırıp bir göz açıp kapayıncaya kadar bütün mahlûkatı ortaya çıkarıyor [§]ve 242
hiçbir kimse bu örtünün ağırlığını ve ışığın hafifliğini bilmiyor. İşte içerdikleri delillerin büyüklüğünden ötürü Allah Teâlâ gece ve gündüze yemin etti. Eğer maksat bizzat gecenin ve gündüzün kendisi ise o takdirde yemin, bunlar sayesinde sağlanan pek çok yarar sebebiyle olacaktır.

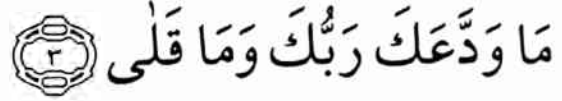
Kararıp sakinleştiğinde. Bu cümlenin yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları ona yerleşme, bürüme anlamı verdi. Kimileri de şöyle dedi: Sükûn bulup durgun hal aldığında demişlerdir. Bazıları da bürüdüğü, karanlık çök-

---

1 eş-Şems, 91/1.

2 Tâhâ, 20/118-119.

tüğü ve her bir şeyi kapatıp örttüğü zaman anlamı verdi. Bu fiil, perdeleme ve örtü mânasından alınmadır. Meselâ "Yuseccâ kabru'l-mer'eti" (يسجّى قبر المرأة) denilir, kadının kabri örtülür, etrafına perde çekilir, demektir.

3. "Rabb'in seni bırakmadı ve sana darılmadı."

Yemin, işte bu sözler karşısında yapıldı. Âyetin nüzûl sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber'e (a.s.) bir şey sorulmuş ya da kendisinden bir talepte bulunulmuş idi. O da "Onu yarın yaparım!" ya da "Cevabını yarın veririm" demiş idi. Ancak inşallah dememişti. Bunun üzerine günlerce kendisine vahiy gelmedi ve kesintiye uğradı. Müşrikler: "Rabb'i onu terketti ve kendisine darıldı!" dediler. Kimi de şöyle dedi: Vahiy gecikmişti bunun üzerine çok şiddetli huzursuzluk hissetti. Hz. Hatice (r.a.) üzerindeki tedirginliği dikkate alarak ona şöyle dedi: "Ben Rabb'inin sana gücendiğini ve seni terkettiğini sanıyorum!" İşte bunun üzerine "Rabb'in seni bırakmadı ve sana darılmadı" meâlindeki âyet indi.

Tabi bilmiyoruz, durum nasıl idi. Eğer Kureyş'in sözünden ötürü indiğini kabul edersek o takdirde yemin onların bu iddialarını reddetmek için gelmiştir diyebiliriz. İkincisi ise Hz. Hatice'nin sözü üzerine gelmiş olması ihtimaldir,
243 bu ise muhtemel gözükmüyor. [§]Çünkü Hz. Hatice kesin biliyordu ki Allah Teâlâ onu asla bırakmadı ve ona gücenmedi. Aynı şekilde hiçbir inançlı mümin, Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini terkedip ona güceneceğini asla kabul etmez. Bu ihtimale göre yeminin anlamı olmaz. Şu halde bu ihtimalin doğru olması mümkün değildir.

Aslında bize göre âyetin, müfessirlerin dediklerinden başka bir şekilde tefsiri doğruya daha yakın ve uygun gözükmektedir. O da şudur: Hz. Peygamber (a.s.) firavunlara ve zorbalara gönderilmişti. Bunlar çok acımasızdı ve bütün gayretleri ve âdetleri kendilerine muhalefet edip de meleklerden bir yardımcısı veya destekçisi olmayan ve insanların kalplerini kendisine çekebilecek çokça bir malı bulunmayan kimsesizleri yok etmekti. Çünkü bir kimse bir insanı bile bile düşmanlarına teslim etse, onlarla düşmanları arasına girmese, yardımcı, destekçi kılmasa ve malca güçlü olmasa onun için şöyle denilir: Adamı kendi kaderine terketti, yardımsız bıraktı ve gözden çıkardı. Çünkü böyle bir davranış ancak böyle bir amaçla yapılır. İşte o zaman da şöyle denir: Onu terketti ve onu gözden çıkardı. Nitekim bu, inkârcıların şu ilâhî beyanda ifade edilen

sözleri olmaktadır: "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı'. Bu zâlimler (inananlara) şunları söyledi: 'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz'"[3]; "'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[4]. Ve benzeri başka sözler söylediler. Eğer âyet müfessirlerin bahsettikleri şekilde yorumlanmasaydı bizim bu yorumumuzu esas almak daha yerinde ve uygun olurdu.

İnkârcıların, "Rabb'i onu terketmiştir" demeleri, onların aslında Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini kabul ve ikrar ettiklerini gösterir. Hatta bundan dolayıdır ki: "Rabb'in seni bırakmadı" meâlindeki âyet inmiştir. İkincisi, eğer o inkârcıların dedikleri gibi kendi kendine uyduruyor olsaydı, her daim uy-
dururdu ve onlar "Rabb'i onu terketti" diyemezlerdi. [§]Vahyin kesintiye uğ- 244
raması da Hz. Peygamber'in (a.s.) bu işi kendiliğinden yapmadığını ve onun, kendisine emredilen görevi yaptığını göstermektedir. Sonra Allah Teâlâ, peygamberini firavunlara ve zorba hükümdarlara, o kâfirlerin sözünü ettiği şekilde rezil etmek, yardımsız bırakmak ve kendisine gücenmek için göndermediğini, aksine gönderdiği peygambere muzâhir olduğunu ve tebliğini duyurulmasını istediği kimselere ulaştırmasına yardım ettiğini, ona darılmayıp, gücenmediğini, aksine üstün gelsin, şanı yüce olsun diye onu seçip tercih ettiğini haber verdi. Bu âyetlerde, risâletin ispatına dair kanıt vardır. O da belirttiğimiz şu husustur. Hz. Muhammed'in, bütün himmetleri kendilerine muhalefete kalkışanı öldürmek ve yok etmek olan kimselere peygamber olarak gönderilmesi, onların hepsini kahruperişan etmesi, hepsine galip gelip kendisine uzak yakın herkes içinde İslâm'ı galip kılması.

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُو۫لٰىۜ ﴿٤﴾

4. "Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır."

Dünyada sana verilen şeref, ün, firavunlara üstün gelme gibi özelliklerle birlikte bil ki âhiret senin için bu dünyadan daha hayırlıdır. Allah onu âhiret hakkında teşvik ediyor, dünya hakkında da zühde teşvik ediyor. Yahut şöyle diyor: Senin için daha hayırlı olanı, âhiret için koşuşturman olacaktır. Bu, şu

---

[3] el-Furkān, 25/7-8.

[4] ez-Zuhruf, 43/31.

ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da"[5].

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ﴿٥﴾

5. "Rabb'in sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın."

Âhirette, hoşnut olacağın lütuf ve şeref sana verilecektir. Bazıları dediler ki: Rabb'in sana dünyada iken ün, şeref, mevki, düşmanlara galip gelmek gibi lütufları verecek de sen de hoşnut olacaksın. Yahut ümmetin hakkında sana umduğun ve beklenti içinde olduğun şefaat etme yetkisi verilecek de sen de mutlu olacaksın. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu âyet, razı olacağı lütufları
245 vermeyi vâdetmesi bakımından onun için en umut verici âyettir. [S]O ümmetinin ateşte olması halinde hoşnut olmayacaktır. Kimi de şöyle demiştir: En umut verici âyet şudur: "Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlığayıcı ve esirgeyici bulacaktır"[6]. Bu İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür. Bize göre en umut verici âyet Allah'ın, Hz. Peygamber'e (a.s.) müminlerin bağışlanmasını istemesinin kendisine emredildiğini bildiren âyettir. Meleklere de kullar için istiğfar etmelerini emretmesi de aynı şekildedir. Onlar da bilfiil bu emri yerine getirmişlerdir.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوٰى ﴿٦﴾

6. "O seni yetim bulup barındırmadı mı?"

O seni yetim bulup barındırmadı mı? [Bu ve sonraki iki âyet] Hz. Peygamber hakkında belirttiği hallerden olmaktadır: **Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?** "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[7]. Bu ilâhî beyanda belirtilen haller, lafzî anlamları dikkate alındığında bunlar kimin hakkında ise onun için bir ayıplama ifade edecek nitelemelerdir. Ancak söz konusu bu nitelemeler ve haller Hz. Peygamber'e (a.s.) zafer verileceği ve yardım göreceğine dair müjdeleme ve resûllüğünün ve nebîliğinin delili olmaktadır. Çünkü

---

5 el-İnşikāk, 84/6.

6 en-Nisâ, 4/110.

7 el-Ankebût, 29/48.

bu sözü edilen haller içinde olayların vukuundan önce söylediklerinin ve vaziyete hâkim olup galebe çalması hayret uyandırmak açısından malî genişlik açısından ve galip gelme vasıtalarının güçlü ve yeterli olması halindeki etkisinden daha müessir olmaktadır. Yahut **O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?** Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? ve benzeri ilâhî beyanlar şöyle yorumlanabilir: O kâfirler Hz. Peygamber'i (a.s.) getirdiği Kur'ân'ı kendisinin düzdüğünü, onun kendi icadı olduğunu söyleyip duruyorlardı. Allah Teâlâ şunu haber verdi: Yetim ve fakir olan biri, ilim ve marifette, benzerini ortaya koymada bütün beşeriyeti aciz bırakacak bir seviyeye ulaşması ve Kur'ân gibi kelâmı kendisinin inşa edip ortaya koyması mümkün değildir. [§]Çünkü bunun için gerekli malî harcamayı yap- 246
maya, böylesine mükemmel bir düzeye ulaşabilmek için gerekli külfeti üstlenmeye konumu müsait değildir. Şu ilâhî beyanda belirttiği husus da böyledir: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[8]. Çünkü onlar, "Ona bir insan öğretiyor"[9] diye iftira ediyorlardı. İnsanoğlu ancak yazı yazmak ve kalem kullanmak sayesinde öğrenir. Hz. Peygamber (a.s.) böyle bir faaliyette bulunmadığına göre bütün bunlar gösteriyor ki o, sadece Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmesi ile bunları biliyor.

O seni yetim bulup barındırmadı mı? Yani **O seni yetim bulup barındırdı.** "Feâvâ" (فَآوَى) kelimesinin değişik yorumları olabilir: O seni yetim buldu ve seni amcanın himayesine verdi de o seni terbiye etti, sana ulaşabilecek her türlü eziyet ve verilecek rahatsızlıklardan seni uzaklaştırdı. Her türlü hayır ve iyi şeyleri sana getirdi ve sen ulaşmış olduğun konuma işte böyle geldin.

İkincisi: O seni yetim buldu ve seni düşmanlarından birinin himayesine verdi. O seni terbiye etti, sana iyilik yaptı ve sana şefkat gösterdi, sana ulaşabilecek nahoş hadiseleri ve eza verecek fiilleri senden uzaklaştırdı. Kendisine verdiği nimetlerini ve lütuflarını hatırlatıyor ki onlardan bahsetti. Üstelik düşmanlarından birini kendisine insanların en şefkatlisi ve merhametlisi haline getirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

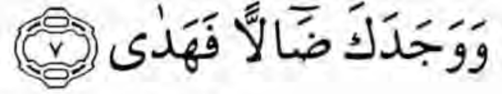
Üçüncüsü: O seni yetim buldu ve kendi himayesine aldı, sana şefkat ve merhamet gösterdi öyle ki sonunda seni risâlet ve nübüvvet için seçti. Böylece sen dünya ve âhirette anılan biri oldun. O kadar ki bütün insanları sana muh-

---

8 el-Ankebût, 29/48.

9 "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

taç kıldı. Böyle bir sonuç yetimin yapabileceği bir şey değildir. Öyle birinin senin durum ve şanının ulaştığı yere ulaşması söz konusu dahi olamaz. Seni bütün insanlar içinden özel olarak risâlet için hazırlamış ve seçmiş olması, bütün insanları sana ihtiyaç içinde bırakması. Böylece O, onun üzerindeki nimetlerinin ve minnetinin çokluğunu belirtmiş olmaktadır.

247 [§]7. *"Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?"*

Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Bu ilâhî beyan da değişik şekillerde yorumlanabilir: Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle diyor: Cenâb-ı Hak seni dinine hidâyet eyledi ve seni onunla buluşturmaya muvaffak kıldı. Eğer öyle yapmasaydı seni sapmış biri olarak bulurdu. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) doğup büyümesi sapık bir kavim içinde gerçekleşti. İçerinden hiç kimse onu doğru yola çağırmış, Allah Teâlâ'ya davette bulunmuş değildi. Ancak Allah'tır ki seni hidâyete erdirdi ve seni doğru yola iletti. Aksi takdirde seni sapık biri olarak bulurdu. Bu, şu beyanda belirtilen husus gibidir: "Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi Allah kurtarmıştı"[10]. Yani eğer sizi ondan kurtarmamış olsaydı... yoksa siz uçurumun kenarındaydınız, O'nun kurtarması olmasaydı oraya düşmenize ramak kalmıştı. Şu ilâhî beyanda da benzer bir anlam vardır: "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[11] Çünkü insanoğlu peşin olan nimetlere karşı eğilimli, daha kolay ve lezzetli olanın tercihine meyilli yaratılmıştır. Ne var ki Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı ile senin ayağını sabit kıldı, seni korudu, seni kendi haline bırakmadı, seni yaratılış esnasında insanın özüne konulan doğal güdülerin esiri kılmadı, buna göre Allah Teâlâ **Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?** derken şunu söylemiş oluyordu: Eğer O seni hidâyete erdirmeseydi, doğru yolu göstermeseydi o takdirde mutlaka seni doğru yol üzere bulmazdı. Bu da gösteriyor ki O onu hidâyete erdirdi ve sapmış bir halde bulmadı.

İkincisi: **Seni yol bilmez halde buldu.** Buradaki sapkınlık gayret ve iradeye bağlı bir yoldan çıkmışlık değil, aksine hilkaten insanın yaratılış itibariyle yoldan çıkmaya yatkınlığıdır. "Dalâl" (الضلال) cehalet anlamındadır. Çünkü insanlar yaratılış özellikleri itibariyle başlangıçta bilgisiz olurlar. Bu bilgisizlik,

---

10 Âl-i İmrân, 3/103.

11 el-İsrâ, 17/74.

bir tercih sonucu ve kesbe dayalı ve yergiyi gerektiren bir özellik değildir. Keza yaratılış itibariyle insan övgüyü gerektiren bir bilgiye de sahip değildir. Burada söz konusu olan yaratılıştan cehalet ve dalalet üzere olma halidir. Çünkü insanlar o halde iken ilmi elde etmek için bir vasıtaya sahip değillerdir. Dolayısıyla da bilgisizlik onların kendi tercihleri değildir; doğalarının gereğidir. Ne zaman ki ilmi elde etmek için uygun vasıtaya sahip olurlar ve buna rağmen cahil kalırlar, işte o zaman cehalet tercihe bağlı bir hal alır ve kınanmayı hak eder. Bilgi sahibi olmak da aynı şekildedir ve varlığında övgü, yokluğunda ise yergi söz konusu olur. Buna göre "ve vecedeke dâllen fehedâ" (وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدٰى) demek, O seni yaratılış özelliği gereği olarak ve küçüklük halinde bilgisiz buldu ve seni hidâyete erdirdi, yani seni bilgi sahibi kıldı, demektir. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık"[12]; "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[13]. Allah buyuruyor ki: O, Allah kendisine bildirene ve öğretene kadar hiçbir şey bilir halde değildi.

[§]Üçüncüsü: Âyetin metninde geçen "Dâll" (ضَالًّا) geçmiş peygamberler- 248
den ve onların haberlerinden, Allah'ın kendisine bildirmesi anına kadar "gafil" idi anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun"[14].

Yahut mâna şöyledir: Seni Kur'ân'ın sana indiriliş işi ve içindekiler hakkında cahil ve onun ilminden gafil buldu da onları sana öğretti.

Bazıları şöyle dediler: Seni sapık buldu sözü, seni sapık bir kavmin içinde buldu da seni hidâyete erdirdi, yani seni onların arasından çıkardı ve doğru yolu gösterdi, anlamına gelir. Eğer öyle olmasaydı ve onların arasından seni çıkarmasaydı o takdirde onlar seni kendi yollarına davet ederler ve seni buna zorlarlardı. Ve ancak kendi yollarına uyduğun zaman senden hoşnut olurlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle bir yorum yaptı: Sen Mekke yolunu kaybetmiştin de seni yola sevketti. Bazıları da "Seni sapık bulmuştu da tevhit inancına erdirdi", demişlerdir. Bu yorum hiç hoş değildir. Çünkü Hz. Peygamber'e (a.s.) böyle bir sapıklığın nispeti uygun değildir. Kimi de bunu,

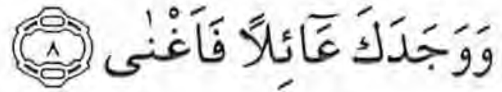
---

12 eş-Şûrâ, 42/52.

13 el-Ankebût, 29/48.

14 Yûsuf, 12/3.

seni nübüvvetten bîhaber ve cahil buldu da seni nübüvvete eriştirdi, diye açıklamışlardır. Bu, yukarıda belirttiğimiz yoruma yakındır.

8. "Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"

Yani O, seni yoksul buldu ve sana âhiretin durumunu göstermek ve onun nimetlerine götüren vahiyler indirmekle seni zengin etti. Yani âhirette onun için hazırladığı nimetlerle, vâdettiği nimetler ve güzelliklerle öyle zengin etti ki onun yanında bütün dünya önemsiz hal aldı. Hatta öyle ki onun yanında artık bütün dünya bir sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip değildir[15]. İşte bu anlayışın sonucu olarak onun "Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir"[16] dediği rivayet edilmiştir. Yahut şöyle olabilir: Allah Teâlâ lütfu ile onda öyle bir
249 konum meydana getirdi ki bu, onu zengin etti. [S]Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) visâl[17] orucunu yasaklamıştı. Kendisine "Ama sen visal orucu tutuyorsun yâ Resûlallah!" denildiğinde onlara şu cevabı verdi: "Ben sizden biri gibi değilim, şüphesiz benim Rabb'im beni yedirir ve içirir!"[18] Mümkündür ki Allah Teâlâ onun için özel bir durum yaratmıştır da onunla biz sıradan insanların ihtiyaç duyduğu besinlere karşı onu müstağni hale getirmiştir ve fakat onun ne olduğunu da bize bildirmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları dediler ki: Seni zengin etti, yani sana verdiği rızıkla seni hoşnut etti ve seni kanaatkâr yaptı.

9. "O halde sakın yetimi ezme!"

---

[15] Muhtemelen müellif şu hadise işaret etmektedir: Sehl b. Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Eğer dünya Allah Teâlâ katında bir sivrisinek kanadı kadar değere sahip olsaydı, ondan kâfire bir yudum su bile vermezdi" (İbn Mâce, "Zühd" 3; Tirmizî, "Zühd", 13).

[16] Ebu Zer (r.a.) rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer! Zanneder misin ki mal çokluğudur zenginlik!" Evet, yâ Resûlallah! dedim. Dedi ki: "Zanneder misin ki mal yokluğudur fakirlik!" Evet, yâ Resûlallah! dedim. Dedi ki: "Hayır öyle değil; gerçek zenginlik gönül/kalp zenginliğidir, gerçek yoksulluk da gönül fakirliğidir" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 96; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, XXII, 545-546).

[17] Savm-ı visâl: Araya iftar girmeden birkaç gün üst üste tutulan oruç (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "vls" md.).

[18] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 170; Tirmizî, "Savm", 62.

O halde sakın yetimi ezme! İbn Mesûd'un mushafında "fe emme'l-yetime felâ tekher" (فأما اليتيم فلا تكهر) şeklindedir. "Kehr" (الكهر) kovmak demektir. Sanki "felâ tezcür" (فلا تزجر) kovma denilmiş gibidir. "Felâ takher" (فَلَا تَقْهَرْ), yani yetimin hakkını engelleme, ona hakkını ve malını ver, demektir. Şöyle demiş gibi oluyor: Sen yetimdin ve yetimin durumunu gördün. Bu itibarla yetimi horlama ve hakkını kolla. Buna göre bu beyan "O seni yetim bulup barındırmadı mı?" meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olur. Bundan böyle yetimi horlama, hak ve hukukuna riayet et!

Bir grup şöyle dedi: Yetimin evlendirilmesi onu "kahr" eder. Çünkü onun küçükken evlendirilmesi, onun zelil kılınması ve kendisine zarar verilmesi demektir. O yüzden de fukaha baba ve dedenin dışında kalanlara evlendirme izni vermemektedir. Vasînin, babanın veya dedenin vasîsi olması halinde yetimin malını satabileceğini ya da annenin vasîsi olması halinde kendi terekesinden düşen malı satabileceğini söylediler. Bu da gösterdi ki yetimin evlendirilmesinde ona kahır gibi bir şey söz konusu değildir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Hamza'nın kızını henüz küçük bir yetim olan Seleme b. Ebû Seleme ile evlendirmiştir. İbn Ömer, erkek kardeşinin kızını henüz küçükken evlendirmiştir. Urve, kızını henüz küçük iken Musab ile evlendirmiştir. Bu itibarla mazluma kahır, haksızlık ve hakkına tecavüz edilmesidir. Evlendirmede böyle bir durum söz konusu değildir.

وَاَمَّا السَّٓائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾

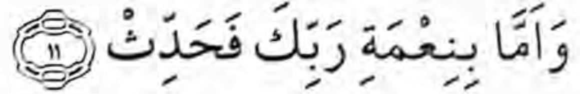
[§]*10. "El açıp isteyeni de sakın boş çevirme!"* 250

El açıp isteyeni de sakın boş çevirme! Sen fakir ve muhtaç biriydin, fakirliğin ve ihtiyacın ne demek olduğunu, onların durumlarının ne kadar zor olduğunu yaşayarak öğrendin. Bu itibarla isteyeni azarlama, yani onu kovma, bilakis ona istediğini ver! Buradaki hitap yasaklama şeklinde değil de onlara iyilik yapmayı ve onlara vermeyi emretme anlamındadır. Bir şeyin yasaklanması zıddının ispatı kabilinden olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir"[19]. Ticaretleri kâr etmedi, "zarar etti" demektir. Buna göre şu hadisin bu doğrultuda anlaşılması gerekir: "İstekte bulunan kimse size geldiğinde onun talebini size tam olarak söyleyene kadar sözünü kesmeyin. Sonra ona yumuşaklıkla ve dostlukla karşılık verin: Ya az da olsa bir şeyler vererek ya da güzel bir sözle gönlünü alarak. Çünkü size bazan ne insan

---

[19] el-Bakara, 2/16.

ne de cin olan ve Allah Teâlâ'nın size havale etmiş olduğu nimetler hakkında nasıl davranacağınızı görmek üzere sizi sınayan (bir melek) de gelebilir"[20].

11. "Rabb'inin lütuflarını şükranla an."

[Allah, Nimetinin Eserini Kulunda Görmek İster]

Rabb'inin lütuflarını şükranla an! Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Onlara, Allah Teâlâ'nın kendilerine ikram ve ihsanda bulunmuş olduğu nimetleri anlat ki onların değerini kavrasınlar ve gereğine uygun olarak şükürde bulunsunlar. Yahut onlara, Allah Teâlâ'nın sana olan lütfunu anlat! O Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân Allah'ın ona vermiş olduğu nimetlerin en büyüklerindendir. Üzerinde bulunan nimetlerin anlatılmasını ona emretti ki Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiği nimetin büyüklüğünü görsünler, onu kendilerine özgül kıldığını, kendilerini onun ümmeti ve kavminden yaptığını düşünerek ibret alsınlar. Yahut ona Kur'ân'ı okumasını ve onda bulunanları anlatmasını emretti.

Ebû Recâ el-Utâridî'den rivayet olunmuştur: İmran b. Husayn bize çıkageldi. Üzerinde ipek bir kaftan vardı ki ne öncesinde ne de sonrasında onu giydiğini görmemiştim: Dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Şüphesiz
251 Allah Teâlâ [§]bir kuluna bir nimet verdiği zaman o nimetinin eserini üzerinde görmeyi sever"[21].

Atıyye, Ebû Saîd'den rivayet etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ güzeldir, güzelliği sever. Nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi ister. Allah Teâlâ derbederliği, hırpanî olmayı ve öyle görünmek için zorluğa girmeyi sevmez"[22]. Ebu'l-Ahvas'ın İbn Mesûd'dan rivayetine göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Her kim ki Allah Teâlâ kendisine bir hayır lütfetti, o onun üzerinde görünsün! Bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Fazlasını ver! Kifâyet miktarı harcamalarından dolayı kınanmazsın. Kendine karşı acziyet gösterme!"[23] Yahya b. Abdullah, babasından, o da Ebû Hureyre'den nakleder: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur. "Allah

---

20 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 310.

21 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 438; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 283.

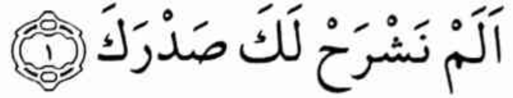
22 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VIII, 262-263.

23 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 332-333.

Teâlâ bir kuluna nimetini bollaştırdığı zaman o nimet onun üzerinde gözüksün!" Yani sadaka vermek ve iyilik yapmak suretiyle. İbn Mesûd'un rivayetinde şöyle bir söz vardır: "Bakmakla yükümlü olduğundan başla!" Bu söz ona (yani sadaka ve iyilikte bulunmaya) delildir. Dilciler demişlerdir ki: "Âle" (عال) kelimesi yoksul oldu, "e'âle" (أعال) ise aile efradı çok oldu demektir. Onu iskân ettim anlamında "esceytühû" (أسجيته) denilir. "İntihâr" (الانتهار) kaba, sert söz demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İNŞİRÂH SÛRESİ 253

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?"

Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Bu, Allah Teâlâ'dan resûlüne (a.s.) yapılan bir hitap olmaktadır. Allah ona hitap etti ve şöyle buyurdu: **Senin kalbini açıp genişletmedik mi?** Duhâ sûresindeki hitap Allah'ın dışında birinden Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik idi. Orada Cibrîl (a.s.) hitap etmiş ve Allah'ın peygamberi üzerindeki nimetlerini hatırlatmak üzere seslenmiş ve ona olan nimetlerini belirtmişti. Görmez misin ki orada "Rabb'in seni bırakmadı" demiş, kendisine nispetle biz "seni bırakmadık" dememişti. Duhâ sûresindeki hitabın gıyaben Allah Teâlâ'ya ait olması da mümkündür. Meselâ bir yönetici, kendisini kastederek "Müminlerin emîri şöyle söylüyor..." diyebilmektedir.

[§]**Senin kalbini açıp genişletmedik mi?** Yorumu hakkında ihtilaf edil- 254
miştir: Kimisi onun kalbini İslâm'a açtı demişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[1] Allah Teâlâ kimin kalbini İslâm'a açmışsa onun Rabb'inden bir nur üzere olduğunu bildirdi. "Şerh" (الشرح), denildiğine göre yumuşatmak, genişletmek ve açmak demektir. Yani senin göğsünü genişletip, açmadık mı, İslâm'a yatkın hale getirmedik mi?

Rivayet edildiğine göre bu sûre indiği zaman şöyle denildi: "Yâ Resûlallah! Bunun bir alâmeti var mı?" "Evet var! Şu aldatıcı yurttan uzak durmak, ebedî olan yurda yönelmek, gelmeden önce ölüm için hazırlık yapmak"[2]. Ancak bu,

---

1 ez-Zümer, 39/22.

2 İbn Mesûd (r.a.) rivayet eder: Hz. Peygamber (a.s.) âyeti okudu ve buyurdu ki: "Nur göğse girdi mi, göğüs genişler". Denildi ki: Yâ Resûlallah! Bunun tanınacağı bir alâmeti var mıdır? Şöyle cevap verdi: "Aldatıcı bu yurttan uzak durmak, ebedî olan yurda yönelmek, gelmeden önce ölüm için hazırlık yapmak" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 346; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XIII, 133-134).

Hz. Peygamber'de (a.s.) hakkında hakikat yoluyla bilinir ve onda yakînî bir şekilde zâhir olur. Diğerleri hakkında ise şu aldatıcı yurttan uzak durma ve ebedî olan yurda yönelme yaklaşık olarak ve zannı galiple bilinir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) için âhiret ve halleri sanki gözle görülen, duyularla algılanan işler gibidir. Diğer bütün resûller ve nebîler için de durum aynıdır. Peygamberlerin dışındakilere gelince onlar bu konuma ulaşamazlar. Bu, peygamberlerin rüyalarının baş gözü ile görmek mesabesindedir, denilmesi gibidir. Yani onların rüyaları kesin bilgi ifade eder, diğerlerinin rüyası ise böyle değildir. Bazıları şöyle dediler: Allah onun göğsünü açtı; çünkü cinlere ve insanlara, bütün gayretleri kendilerine muhalefet edeni yok etmek ve Allah'a kullukta bulunanları kulluktan koparmak olan firavunlara ve zorbalara risâletin tebliği ile emrolununca kalbi daraldı ve kendisine çok ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun göğsünü açtı ve genişletti de bu sayede üzerine binen yükün ağırlığı hafifledi. Bu Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Ancak o şöyle diyor: O bunu âyetler ve hüccetlerle yaptı ve kendisi gerçekleştirdi. Biz diyoruz ki: Hayır, aksine bu, Allah'tan bir lütuf olarak gerçekleşti. Öyle ki kendi üzerine düşen ve kendisine emredilen görevi eksiksiz ifa etti. Ancak o (Mûtezilî) aslah görüşünü benimsediğinden dolayı lütuf ile ve özel olarak seçilmiş olması sebebiyle oldu demiyor.

Göğsünün genişletilmesi ve açılmasından maksadın, şu ilâhî beyanda belirtilen hususun olması da mümkündür: "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin"[3]. Onun ahlâkî hassasiyeti kendi gücünü ve kapasitesini aşıyordu. Hatta o kadar ki onların küfründen dolayı kendi kendini helâk edecek halde oluyordu, onlara olan şefkat ve rahmetinin gereği onların başına inecek olan azaptan dolayı kendisini kahrediyordu. Nitekim şu ilâhî beyanlarda buna işaret edilmektedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[4]
255 [S]"Onların sözlerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya!"[5] Ve benzeri âyetler. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu, onun ne kadar üstün bir ahlâka sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ onun göğsünü genişletti ve açtı ki ona söz konusu yük hafif gelsin. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[6]; "Sakın onlardan yana üzülme!"[7] Hasan-ı Basrî **Senin**

---

3 el-Kalem, 68/4.
4 eş-Şuarâ, 26/3.
5 Hûd, 11/12
6 Fâtır, 35/8.
7 el-Hicr, 15/88.

kalbini açıp genişletmedik mi? sözü hakkında şöyle dedi: "Evet, onun kalbini açtı ve içini ilim ve hikmetle doldurdu". Eğer bu beyan ve devamı Hz. Peygamber'e (a.s.) hitap ediyorsa -ki mâna ve murat olan da odur- o takdirde sûrenin tevili belirttiğimiz gibi işini kolaylaştırma, üzerindeki yükü ve emredildiği görevin ağırlığını hafifletme olacaktır.

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ٓي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ ﴿٣﴾

2-3. "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"

Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Yükün ve günahın kaldırılması muhatap başkası -ki ümmettir- olsa da bu başlangıçta söz konusudur. Eğer hitap peygambere yönelik ise o takdirde iş kolaydır. Eğer hitap müştereken hem peygambere ve hem de ümmete yönelik ise o takdirde de yoruma ihtiyaç vardır.

[Birincisi:] **Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?** Tefsircilerin tamamı şöyle dediler: Onun hakkında yükün ve günahın gerçekleşmesi halinde. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için..."[8]; "Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile"[9]. Dediler ki: Hz. Peygamber hakkında yük ve günahtan söz etti. sonra onu ondan kaldırdı. Ancak bu çok uygunsuz bir yorumdur. Çünkü biz şöyle diyoruz: **Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?** Âyetin metninde geçen "vizr" (وزر) yük ve ağırlık demektir. Sanki şöyle demiş oluyor: Biz sana yüklenilen nübüvvet yükü ve sana yüklenmiş olan sair görevleri hafifletmiş bulunuyoruz. Eğer biz o yükü hafifletmeseydik o zaman o yük belini bükerdi, sana çok ağır gelirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi: Yükün konulmasının başlangıcında. Yani Allah en başta seni 256
korudu ve muhafazası altına aldı. Eğer O'nun seni koruması olmasaydı o takdirde sana ağır yükler ve günahlar binerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Seni hidâyete erdirmeseydi seni sapmış bulurdu"[10]. Çünkü o sapmışlardan oluşan bir toplum içindeydi. Ne var ki Allah onu hidâyete erdirdi bu sayede onu sapmış bir halde bulmadı. Aynı şekilde yükün kaldırılması da en başta önleyici bir fonksiyonun icra edilmesi demektir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiy-

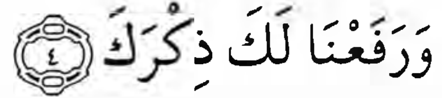
---

8 el-Feth, 48/2.

9 Muhammed, 47/19.

10 ed-Duhâ, 93/7.

le lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor"[11]. Yani onları oraya girmekten korudu, yoksa oradaydılar da çıkarıldılar anlamında değildir. Maksat girişin ilkin imkânsız hale getirilmesidir. "Ağırlığın indirilmesi" ifadesinden kasıt da aynısıdır; günahın işlenmesine imkân vermemektir. "Enkada zahrake" (أَنْقَضَ ظَهْرَكَ) cümlesi sırtına ağır yük bindi, anlamındadır.

4. "Ve senin şanını yüceltmedik mi?"

Şanının yüceltilmesi mümkündür ki bütün insanların iman etmiş olabilmeleri için ona inanmalarının gerekmesidir. Öyle ki hiçbir kimse peygambere iman ve taati olmaksızın Allah Teâlâ'ya iman, O'nun birliğini tasdik etmek, O'na itaatte bulunma ve ibadet etme konumuna erişemez. Bu meyanda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[12]; "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[13].

Onun şanının yüceltilmesinden maksadın Allah'ın anıldığı her yerde kendisinin adının da anılmasının gerekli olması da olabilir. Allah Teâlâ öyle düzenlemiştir ki ezanda, kamet getirmede, namazda tahiyatta otururken ve konuşmaların başında vb. onun adının da kendi adıyla birlikte anılmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre birinci yorum daha isabetli ve daha değerlidir.

Şu da mümkündür: Peygamberin şanının yüceltilmesi, adını Allah'ın adına izafetle anmasıdır. Resûlullah, Nebiyyullah diye andı da risâlet ve nübüvvet olmaksızın onu sadece kendi adıyla Muhammed diye anmadı. Şöyle buyurdu: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir"[14]; "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!"[15]; "Ey peygamber! Allah'ın sana helâl yaptığını niçin kendine haram ediyorsun?"[16] Ve benzeri. Bu makama uygun olan, kardeşleri (diğer
257 nebîler) arasından yalnızca Hz. Muhammed idi. [S]Çünkü Allah Teâlâ, nadi-

11 el-Ahzâb, 33/43.
12 en-Nisâ, 4/80.
13 en-Nisâ, 4/65.
14 el-Feth, 48/29.
15 el-Mâide, 5/67.
16 et-Tahrîm, 66/1.

ren onların isimlerini kendi ismine izafe ederdi. Ve nadiren onların isimlerini kendi ismi ile yan yana kullanırdı, aksine onları kendi adları ile anardı. Şu ilâhi beyanlarda belirtildiği gibi: "İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi kimselerdir"[17]; "İsmail, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık"[18]. Ve benzeri diğer ilâhi beyanlarda olduğu gibi.

Yahut şanının yüceltilmesi, onu bütün insanlık nazarında ulu ve şerefli bir konuma yükseltmesi yoluyladır. Öyle ki onu küçümseyen (istihfaf) hem dünyada hem âhirette kaybeder.

5. ***"Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır."***

6. ***"Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var."***

[Bir Zorluğa İki Kolaylık]

Haberde geldiğine göre şöyle demiştir: "Bir zorluk iki kolaylığı alt edemeyecektir!"[19] Bazıları şöyle dediler: Burada tek bir zorluk (el-usr) vardır. Her ne kadar iki kere belirtilmiş olsa da her ikisi de harf-i tariflidir (mârife). Dolayısıyla ikinci birincinin aynısıdır. Kolaylık (yüsr) ise belirsiz (nekre) olarak iki defa tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla ikincisi birincinin aynısı değildir. Böyle olunca da bir zorluğa iki kolaylık vardır, demek olur. Ebû Muâz[20] dedi ki: Mârifenin tekrarlanması halinde hep aynı şeyi ifade eder. Nekre ise ne kadar tekrarlanırsa o kadar sayıya işaret eder. Söz söylenirken meselâ "inne me'a'l-emîri ğulâmen inne me'a'l-emîri ğulâmen" (إن مع الأمير غلاما إن مع الأمير غلاما) denilir. Bu durumda emîr bir tane beraberindeki köle ise iki tane olur. "İnne me'a'l-emîri'l-ğulâme inne me'a'l-emîri'l-ğulâme" (إن مع الأمير الغلام، إن مع الأمير الغلام) denilmesi halinde ise emîr de bir tane köle de bir tane olur. "İnne me'a emîrin ğulâmen inne me'a emîrin ğulâmen" (إن مع أمير غلاما، إن مع أمير غلاما) denilmesi halin-

---

17 Sâd, 38/48.

18 el-En'âm, 6/86

19 Hasan-ı Basrî "inne me'a'l-usri yüsran" (اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا) kavl-i celîli hakkında şöyle demiştir. Bir gün Hz. Peygamber sevinçli bir şekilde çıktı, gülümsüyor ve şöyle diyordu: "Bir zorluk iki kolaylığı alt edemeyecektir!" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 575).

20 Ebû Muâz künyesiyle iki âlim meşhur olmuştur. Biri Ebû Muâz Bükeyr'dir ki tefsirci olup Dâmegânî diye meşhur Nişabur kadısıdır (ö. 163/779) (bk. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, X, 171). Diğeri ise nahivci Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid el-Mervezî'dir (ö. 211/826) Bunun kırâata dair bir kitabı da vardır (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 622).

de ise iki tane emir, iki tane de köle vardır. Burada da sözünü ettiğimiz durum aynıdır, yani bir zorluğa karşılık iki kolaylık vardır, demek olur.

Burada sözü edilen iki kolaylığa gelince bunlardan biri İslâm'ın ve hidâyetin kolaylığıdır. "el-Yüsr" (اليسر) kelimesinin İslâm ve din hakkında kullanılması mümkündür. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz onu işin kolayına yönlendiririz"[21].

Diğer kolaylık ise onlara vâdetmiş olduğu dünyadaki genişlik halidir. Sözü edilen iki kolaylıktan birinin, kolaylığın umut edilmesi, diğerinin ise tahakkuk etmesi de olabilir. Onlar iki kolaylıktır: Umut ve tahakkuk. Onlardan birinin dünyada kolaylık diğerinin de âhirette kolaylık şeklinde yorumlanma-
258 sı da mümkündür. Yahut dünyalarının genişletilmesi, [S]ikinci kolaylığın ise dünyada iken onlara fetihleri açması ve onlara ganimetlerin ve savaş esirlerinin sevkedilmesi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunun aslı şudur: Birlikte, beraber anlamındaki "ma'a" (مع) harfi vakitlere ve hallere izafe edildiği zaman aynı mekânda farklı vakitleri ifade eder. Mekâna izafe edilince ise aynı zaman içinde farklı mekânlara işaret eder. Burada vakte izafe edilmiştir, o da birinden diğerinin gelmesi şeklindeki farklılığa göredir. Meselâ "Fulânun ma'a fulânin fî mekânin" (فلان مع فلان في مكان) denildiğinde vakit aynıdır, mekân ise farklı ve ayrıdır.

فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

7. "O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul."

8. "Ve yalnız Rabb'ine yönel."

Bazıları şöyle dediler: "Feizâ ferağte" (فإذا فرغت). Yani dünyandan boşaldığın zaman "fensab" (فانصب), yani âhiretin için koşuştur. Bu kelime yorgunluk demek olan "en-nasab"dan gelir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Allah, gazayı bitirince kendisine ibadete koyulmasını emretti"[22]. Ancak bu uzak bir yorumdur. Çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir ve o zaman Mekke'de iken henüz gaza ve cihat ile emrolunmuş değildir. Ancak bu cihat emri ileride gelecek zamanlara yönelik olması halinde bu yorum mümkün olur. Hüküm de emrin kendisine geldiği anda değil de o vakitlerin geldiğinde yürürlüğü gerekli olur. Bazıları ise şöyle dedi: "Namazdan boşaldığın zaman duaya yorul!" Katâde dedi

21 el-Leyl, 92/7.

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 552.

ki: "Namazı bitirince duada ve O'ndan talepte bulunmakta mübalağa etmesi istenmiştir"[23]. İbn Mesûd'dan da şöyle bir yorum nakledilmiştir: "Farzları bitirdiğinde gecenin ihyası için çalış çabala!"[24].

Bize göre şöyle bir yorum da muhtemeldir: Risâletin gereğini insanlara tebliğ edip de işi bitirdiğinde Rabb'ine yönel, kendini ibadete ver, Rabb'in ile senin aranda olan hukukun gereğini yerine getirmek için kolları sıva. Bu yorum daha önce geçen şu ilâhî beyanın yorumu sırasında iki izahtan birine göre böyledir: "Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır. Rabb'inin adını an, bütün varlığınla ona yönel"[25]. Bunların birincisinde risâlet ve tebliğ işine yoğunlaşma, ikincisinde de Rabb'i ile arasında olan hususlarda Rabb'inin adını anması ifade edilmektedir.

[§]Bu sûrenin başından sonuna kadar olan kısmında yorum yaparken 259
tekellüfe gidilmemesi gerekir. Çünkü sûre Hz. Peygamber (a.s.) ile Rabb'i arasında olan özel durumu anlatmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.), Allah Teâlâ'nın genele hitap ettiği konularda neyi murat ettiğini ve onun neye dair olduğunu bilirdi. Bazan da sadece kendine ait meseleler olurdu. Bunların gereği ile amel etmek gibi bizim bir yükümlülüğümüz yoktur. O itibarla bu gibi hususlarda zorlamaya girmek ve mutlaka bir hüküm çıkarmaya çalışmak gerekli değildir. Bu gibi meselelerde işi Allah'a havale etmek en uygunudur (tefvîz). Dolayısıyla görüş beyan etmemek ve tekellüfe girmemek, o gibi hususlarla uğraşmamak daha yerinde ve daha salim bir yoldur. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

---

23 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 439; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 552.

24 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3446; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 551.

25 el-Müzzemmil, 73/7-8.

[§]TÎN SÛRESİ 261

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالتّ۪ينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾ وَطُورِ س۪ين۪ينَ ﴿٢﴾ وَهٰذَا الْبَلَدِ الْاَم۪ينِ ﴿٣﴾

1. "Yemin olsun incire ve zeytine;"

2. "Sînâ dağına;"

3. "Ve şu güvenli şehre!"

Yemin olsun incire ve zeytine. [Dedi ki:] Bu sûrelerin tamamı Mekke halkına karşı delil getirmek amacıyla inmiştir. Bundan sadece Duhâ ve İnşirâh sûreleri müstesnadır. Çünkü bu ikisi Allah'ın resûlüne olan nimetlerinin hatırlatılmasını hedef edinmiştir. Bunların birinde verilen nimetlerin hatırlatılması için kendisine Cibrîl tarafından hitap edilmiştir. Diğerinde ise Rabb'i bu konuda kendisine hitap etmiştir. Diğer sûrelere gelince onlar Mekke halkına karşı delil getirmeye ilişkindir.

Yemin olsun incire ve zeytine; Sînâ dağına ve şu güvenli şehre. Burada Allah Teâlâ tarafından getirilen delillerin tekidi amacıyla yemin edilmiştir. Yemin olmasaydı da aslında bu öyleydi. Lâkin yeminde delil olarak belirtilen bilgilerin teyidi söz konusudur. Sonra yorumcular **İncire ve zeytine yemin olsun** (وَالتّ۪ينِ وَالزَّيْتُونِ) cümlesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "et-Tîn" (التين) kelimesinden maksadın bildik yenilen incir olduğunu söylemişlerdir. "Zeytûn" (الزيتون) da kendisinden zeytinyağının elde edildiği bildik zeytindir. İbn Abbâs'tan da aynı şekilde rivayet olunmuştur. Kendisine "et-Tîn ve ez-zeytûn nedir?" denilmiş o da "Şu bildiğiniz inciriniz ve zeytininizdir" demiştir.
Bazıları da onların Şam'da iki dağ olduğunu söylemişlerdir. [§]Bazıları ise on- 262
ların Şam'da iki mescid olduğunu; birinin Dımaşk Mescidi, diğerinin de Beytülmakdis Mescidi olduğunu söylemişlerdir. Denildi ki: "et-Tîn" ashâb-ı kehfin mescidi, "ez-zeytûn" da bizim peygamberimizin mescididir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "et-Tîn" ve "ez-zeytûn" Şam'da iki dağın adıdır: Süryanice Tûr-ı Teynâ ve

Tûr-ı Zeytâ. İncir ve zeytin (dağı) diye isimlendirilmeleri, bu iki ağacın bu iki yerde yetişmesinden dolayıdır.

Sînâ dağına. Bazıları dediler ki: "Tûr-ı Sînîn" Sînîn denilen yerdeki bir dağdır. Tûr dağ demektir. Ebû Avsece de böyle söylemiştir. Bazıları da Hasen dağıdır, demiştir. "Sînîn" Habeşçe "Hasen" (الحسن), yani güzel demektir. Bazıları da şöyle dediler: "Sînîn" meyve ağaçlı her dağın adıdır. Bazıları da Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.) peygambere vahiyde bulunduğu dağın adıdır ki Tûr-ı Sînâ'dır demişlerdir. Onun "kutlu dağ" demek olduğu da söylendi.

Dağlara ve sözü edilen nesnelere yemin etmenin izahına gelince, bunun da değişik şekilleri vardır: Birincisi: Dağların insanların kalplerinde tâzimi gerekli önemli bir yeri vardır. Çünkü göğün haberleri hep dağlar cihetinden gelmektedir, hem kendilerinin hem de dinlerinin gerekleri dağlardan ortaya çıkmaktadır. Bildirildiğine göre Allah Teâlâ Mûsâ peygambere (a.s.) Tûr-ı Sînâ üzerinde vahyetmiştir. Hz. Îsâ peygambere Sâûrâ dağı üzerinde vahyetmiştir. Hz. Peygamber Muhammed'e (a.s.) Fârân dağı üzerinde vahyetmiştir. Haberde belirtildiğine göre Hz. Mûsâ "Rabb'im bana Tûr-ı Sînâ dağından geldi" demiştir. İsa peygambere vahiy Sâûrâ dağından inecektir. Hz. Muhammed'e vahiy Fârân'dan gelecektir.

İkincisi: Dağlara yemin etti, çünkü Allah dağlarla yeryüzünü sabit tutmaktadır, üzerindekilerle birlikte sağa sola yalpa yapmasın, eğilmesin diye onları bir tür kazık yapmış ve sabitlemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de sayısız âyette buna temas etmiş ve bu yüzden insanların kalplerinde bu yönden tâzimi gerekli bir telakki oluşmuştur. Üçüncüsü: Dağların bunca cismânî büyüklüğü, şiddeti ve sertliği, katılığı ve yüksekliği ortada iken onlardan berrak ve soğuk akarsuları ve durgun suları çıkarmıştır. Su ise en yumuşak nesnedir. Dağlarda, hiç kimsenin çabası ve dikmesi olmadan meyve veren ve vermeyen nice ağaçları
263 çıkarmıştır. [§]Bunların dışında insanların çeşitli çarelere başvurarak ve bin bir zorluğa girerek asla elde edemeyecekleri daha nice faydaları hep dağlarda varetmiştir. Bu itibarla oralarda yarattığı bereketler ve insanlığa yararları sebebiyle dağlara yemin etmiştir.

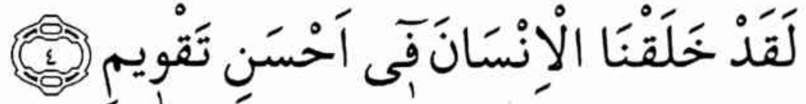
Aynı şekilde yenilen bir nesne olan incir ve kendisinden zeytinyağı çıkarılan zeytine yemin edilmesi de onlarda insanlar için büyük faydalar varedilmesinden ötürüdür. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kezâ Sînâ dağında yetişen, hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı) meydana getiririz"[1]. İşte belirttiğimiz bu özelliklerinden ötürü, Allah Teâlâ, bu

---

1 el-Mü'minûn, 23/19-20.

sûrenin başında dağlara, incir ve zeytine yemin etmiş olmaktadır. Yahut incir ve zeytinden maksat onların yetiştiği dağlardır, çünkü dağlarda sözü edilen özel faydalar vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve şu güvenli şehre. Beled-i emînden maksat Mekke'dir. Emîn diye anılması oraya girenin güvende olmasından ötürüdür. Yahut oraya girene güven vermesi ve koruması yüzündendir. Çünkü insanlar nazarında "emîn" kendisine emanet edileni ve onda olanı koruyan kimsedir. "Beled"e yeminden maksadın Mekkeliler'e ve müşriklere hitap etmiş olması da mümkündür. Çünkü Mekke'nin onlar nezdinde ve kalplerinde büyük bir yeri ve önemi vardı. Dağlara yemin etmesi, Ehl-i Kitap nezdinde onların kadrinin, mevkiinin ve yerinin yüce olması sebebiyledir, çünkü onlar vahyin bir kısmına iman etmekteydiler. Mekkeliler ise resûllere ve vahye inanmıyorlardı. Bununla birlikte bu beldeye (Mekke) tâzim etmekteydiler. Yeminlerin sebebi, bütün bu sayılanların hepsi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

4. "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."

Yorumcular dediler ki: Yemin işte bunun için yapılmıştır. Ancak yeminin cevabının daha başka bir cümle olması daha uygun ve doğruya yakındır. Çünkü onlar müşahede yoluyla insanın en güzel biçimde yaratılmış olduğunu görmekte ve anlamaktadırlar. Zira hiçbir kimse insanın bu biçimden ve mevcut halindeki düzenlemeden başka bir şekilde yaratılmış olmasını temenni etmiş değildir. Bizce en uygun izah şekline göre yeminin cevabı "sümme radednâhu esfele sâfilîn" (ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ) âyetidir. Çünkü inkâr ve reddetme bu konuda oluşmaktadır. Maksat da cehennem ateşidir. Bu itibarla Allah Teâlâ, bunu yemin ile tekit etmiştir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Biz insanı en güzel biçimde yaratmış olmakla birlikte, inkâr ve inat etmelerinden dolayı onları "esfel-i safilin"e göndeririz.

Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Burada farklı yorumlar söz konusudur: Birincisi: Duyularla algıladığınız, baş gözüyle gördüğünüz en güzel şekilde. Çünkü Allah, melekleri insanlardan daha güzel şekilde ve daha güçlü biçimde yaratmıştır. [§]Lâkin burada maksat onlar değildir. Şöyle ki: İnsanın 264
yaratılışı öyle bir şekilde olmuştur ki, onlardan hiçbiri başka bir şekilde olmayı temenni etmemektedir. Bu da gösteriyor ki onların yaratılışı en güzel şekildedir. İkincisi: Ahsen-i takvîm, "ahkem-i takvîm ve etkanehû", yani yerinde ve en

sağlam şekilde demektir. Çünkü Allah insanları öyle bir konumda yaratmıştır ki insanlar, Allah'ın kendilerine öğrettiği bilgi yolları ve çareler sayesinde nesnelerin tamamını fayda ve yararları için kullanılabilirler. Allah insanlarda bu kabiliyet ve imkânı yaratmıştır. Ahsen-i takvîmin, Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine işaret eden en muhkem ve sağlam bir yaratılış diye anlaşılması da mümkündür. Yahut onları temyiz ehli ve bilgi sahibi kıldığı için anlamına da gelebilir. Öyle ki her türlü itaat yolunda hayırlı işlere muvaffak olurlar ve bu yolla sonsuz sevap kazanır, başka yaratıkların sahip olmadığı büyük saygınlığı hak ederler.

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَۙ ﴿٥﴾

5. "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."

Bu ilâhî beyanın çeşitli anlamlara gelmesi ihtimali vardır: İnsanı esfel-i sâfilîne indirdik ki orası cehennemdir. Kâfir, cehenneme gönderilir, orası esfel-i sâfilîndir. Mümine gelince onu cennete göndeririz; cennet de "a'lâ-i illiyyîn"dir. Bu da bir sonraki ilâhî beyanda istisna edilmiştir: Kesintisiz ödül vâdi cennettedir. İkincisi: İnsanı tercih etmiş olduğu en aşağılık amellere ve fiillere indiririz, o da seçmiş olduğu şirk ve küfür inancıdır. Mümini ise tercih etmiş olduğu yüce ve yüksek amellere yükseltiriz. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü: Tefsircilerin şu yorumudur: Onu daha sonra erzel-i ömre ve en sefil dönemine sevkederiz.

اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍۜ ﴿٦﴾

6. "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır."

Yani sağlıklı oldukları dönemlerinde ve gençliklerinde işlemiş oldukları amellerinin sevabını onlara vereceğiz. Ama sözü edilen aşağılık konuma sevkedilenlere gelince onlara böyle bir ödül verilmeyecektir. Bu yorum şayet, müminlerden muhsin olanlar istisna edilirse ancak doğru olabilir. Müminlerin kâfirlerden istisna edilmesi haline gelince böyle yorum ihtimal dâhilinde değildir. Buna göre birinci yorum doğruya daha çok benzemektedir.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِۜ ﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

[§]7. *"Artık bu kanıtlardan sonra* (ey insan!) *seni dinin asılsız olduğu* 265
sonucuna götüren sebep nedir?"

8. *"Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?"*

Artık bu kanıtlardan sonra seni dinin asılsız olduğu sonucuna götüren sebep nedir? Eğer hitap, dini inkâr eden her bir insana yönelik ise Allah Teâlâ şöyle diyor: Seni dini yalanlamaya sevkeden etken nedir? Sen bildin ki Allah Teâlâ hüküm verenlerin en hikmetlisidir. O, hikmetten başka bir şey yapmaz. Eğer din günü olmasaydı, o zaman Allah'ın fiili anlamsız ve boşuna olurdu. Çünkü o, sizi inşa etti sonra sizi terbiye etti ve siz bu şekilde bu güçlü hale ulaştınız. Bu durumda âhiret hayatı olmasaydı o takdirde yapıp ettikleri anlamsız ve boşuna olurdu. Yahut şöyle deriz: Allah bu dünya hayatında kendisine dost olanlarla kâfir olanları eşit tuttu. Oysa hikmet bunlar arasını ayırtetmeyi gerektirmektedir. Öyle ise bunların arasını ayırtedecek bir yurdun olması gerekmektedir. Eğer "femâ yukezzibuke ba'du bi'd-dîn" (فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ) âyetindeki hitap Hz. Peygamber'e (a.s.) ise o takdirde şöyle buyurmuş olur: Ona dinden haber verdiğin konularda seni inkâr etmesine dair nasıl bir delil olabilir ki?! Yani onun bu konuda herhangi bir kanıtı yoktur. Yahut şöyle diyor: Benim hüküm verenlerin en hikmetlisi olduğumu bilip dururken onu dini inkâr etmeye iten saik ne olabilir ki?!

Allah hüküm verenlerin en âdili. Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları hüküm verenlerin en adaletlisi demiştir. Kimisi de hikmet sahiplerinin en hikmetlisi anlamına yormuştur. Âhiret hayatı olmadan insanı yok etmek, hikmet sahiplerinin değil ancak beyinsizlerin işi olabilir. O ise hikmet sahiplerinin en hikmetlisidir. Yani Allah dostları ile Allah düşmanları arasını ayırtetmekte hüküm verenlerin en adaletlisidir. Bu iki zümre dünyada aynı halde idiler. Öyle ise onların aralarını ayırtetmek için mutlaka bir âhiret hayatının var olması gereklidir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

[§]ALAK SÛRESİ 267

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾

1. "Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"

Tefsirciler bu sûrenin Hz. Peygamber'e (a.s.) inen ilk sûre ve ona vahyedilen ilk vahiy olduğunu belirtmişlerdir. İlk vahyin başka âyetler olduğu da söylenmiştir.

Burada şöyle bir sorun vardır: Allah Teâlâ, ona yaratan Rabb'inin adıyla okumasını emretmiştir. Bu ve benzeri yerlerde uygun olan kendisine "ikra'" ya da "if'al" denilmemesidir. Çünkü zâhirde bu bir emirdir. Ona gerekli olan da ancak itaat etmek ve gereğini yerine getirmektir. Aynı şekilde şu sûrelerde de durum aynıdır: "Kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn" (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ), "Kul e'ûzü bi-Rabbi'l-felak" (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ), "Kul e'ûzü bi-Rabbi'n-nâs" (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ), "Kul huvellâhu ehad" (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ). Şu âyette de aynı durum söz konusudur: "Yâ eyyuhe'n-nebiyyu kul li-ezvâcike ve benâtike" (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ). Bu ve benzeri yerlerde ona denildiği gibi "kul" ya da "ikra'" denilmesi değil bilakis başında "kul" olmaksızın bunların denilmesidir. Bu, burada geçen "ikra'" emrinin açıklamasının bir yönüdür.

[§]Emrin mânası ve cevabı farklı izahlar gerektirir. Birincisi: Bununla 268
kıraat hakkında öyle okunan bir Kur'ân olması istenmiştir. Kıyâmete kadar o şekilde tilâvet olunur ve mushaflarda yazılır. Bu Resûlullah'a (a.s.) nasıl denildiğini ve ona nasıl vahy edildiğini, onun kendisine söylenilen tek bir harfi bile terketmediğini bilmek içindir. Bu onun risâleti için bir delil ve nübüvveti için bir alâmet olur. *En doğrusunu Allah bilir.* İnsanların sözlerinden anlaşılanın hilafına olması üzerine nübüvvetine delil olması muhtemeldir. Çünkü gökten gelen vahiyden anlaşılanın, insanların birbirine hitabı gibi olmasın, aksine onun insan kelâmından farklı olduğu anlaşılsın diye böyle bir üslûp kullanılmıştır. İkincisi: Ondan gelen hitabın, herkese ve herbir kimseden diğerine de

olması içindir. Cibril (a.s.) Hz. Peygamber'e (a.s.) hitap etti ve ona okumasını emretti. Sonra Hz. Peygamber (a.s.) başkasına aynı şekilde okumasını emretti. O başkası da bir başkasına aynen okumasını söyler oldu. Böylece hitap her bir kimseye, her birinden de diğer bir kimseye olacak şekilde oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaratan Rabb'inin adıyla oku. Muhtemeldir ki "Kırâata Rabb'inin ismiyle başla!" emri kastedilmiştir. Bu izah, berekete nail olabilmek için her şeyin başlangıcının Rabb'in ismiyle olması esasına dayanır. İkincisi: "Rabbi'nin ismi"nin akabinde belirttiği kelimeler Rabb'inin isminin tefsiridir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Yaratan.** İnsanı "alaka"dan yaratan. Bu kısım "Rabb'inin ismi"nin tefsiri olur. Yahut **Rabb'nin adıyla** sözü şu sözde belirtildiği gibi olur: "Senin o ismin ki, onunla sana dua edildiği zaman icabet edersin, onunla senden istenildiği zaman verirsin!"[1] O isim, isimlerinin arasında gizlenmiş olmaktadır.

Sonra **Senin Rabb'inin ismi** derken Rabb'in resûle olan izafeti Hz. Peygamber'i (a.s.) yüceltme amaçlı olarak ve ona özgüymüş gibi kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi teker teker varlıkların Allah'a nispet edilmesi
269 [S]o varlığı tâzim etmek için kullanılmış olur. Bu kabilden olmak üzere "Evimi temizleyesiniz diye..."[2]; "Allah'ın devesi"[3]; "Mescitlerin Allah'a ait olması"[4] ve benzeri birtakım eşyanın özel olarak Allah'a nispet edilmesini belirten örneklerde olduğu gibi. Buna mukabil varlıklar bir bütün olarak Allah'a izafe edilmesi halinde ise Rab Teâlâ'nın yüceltilmesi ve O'na olan övgü kastedilir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin mülkü O'na aittir"[5], "Göklerin ve yerin Rabb'i" [6]; "Her şeyin Rabb'i"[7]. Sonra kendisine ait belirgin bi özelliği bulunmayan özel bir nesnenin Allah'a izafe edilmesi caiz değildir. Meselâ "Ey Zeyd'in Rabb'i!", "Ey Amr'ın Rabb'i!" vb. denilmez. Böyle nispet, ancak kendisinde bir özellik ve erdem ortaya çıkmış bulunan nebîler, resûller ve melekler

---

1 Hz. Âişe dedi ki: Hz. Peygamber'i (a.s.) şöyle derken işittim: "Allahım! Senden pak temiz mübarek ve sana en sevimli olan isminle yalvarıyorum. Senin o ismin ki onunla sana dua edildiği zaman icabet edersin, onunla senden istenildiği zaman verirsin! Onunla senin merhametin istenirse merhamet edersin, onunla sıkıntıdan kurtarman istenirse sıkıntıdan kurtarırsın!" (İbn Mâce, "Duâ", 7).

2 el-Bakara, 2/125.

3 el-A'râf, 7/73; Hûd, 11/64; eş-Şems, 91/13.

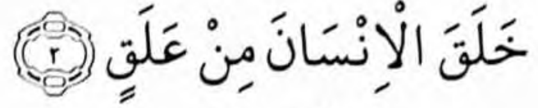
4 el-Cin, 72/18.

5 el-Bakara, 2/107.

6 er-Ra'd, 13/16.

7 el-En'âm, 6/164.

(a.s.) hakkında mümkündür. Bir de kendine ait bir özellik ve fazilet zâhir olmuş mekânlar Allah'a nispet edilebilir. Bu nispet onların yüceltilmesi amacını taşır. *En doğrusunu Allah bilir.*

2. ***"O, insanı 'alak'tan** (asılıp tutunan zigottan) **yaratmıştır."***

"'Alak" pıhtılaşmış kan demektir. **Allah insanı "alaka"dan yarattı.** Allah Teâlâ bununla her bir insanı kastetmiştir. "Alleme'l-insâne mâ lem ya'lem" (عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ), yani "insana bilmediğini öğretti" derken de insan her bir insanı öğretti demektir. Müfred, yani tekil bir ismin başına harf-i târif (elif ve lâm) geldiği zaman onunla umum kastedilir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnsan gerçekten ziyandadır"[8]. Burada, insanın aslı olduğu gerekçesiyle meninin temiz olduğunu kabul edenlerin görüşlerini geçersiz kılan delil vardır. Sonra Allah Teâlâ insanın cansız kandan yaratıldığını haber vermiş ve insanın bundan yaratıldığını beyan etmiştir. Kuşku yoktur ki "alak", yani cansız kan necistir. Üstelik insanı bu cansız kandan yarattığını haber verdi. Buna göre insanın yaratıldığı nutfenin necis olması mümkündür ve bunun böyle olması da imkânsız değildir.

Sonra insanın yaratılışını kendisinden dönüştüğü hallere nispet etti. Meâlen şöyle buyurdu: "Sizi toprak, sonra "nutfe", sonra "alaka" aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız"[9]. Burada ise tek bir haldeki nesneye izafe etti, o da kan pıhtısıdır. Gerçekte ise insanı,
bahsettiği kan pıhtısı, nutfe ve topraktan yaratmış değildir. [§]Çünkü bu isim- 270
ler, bu nesnelerin kendilerinde bulunan özellikler dikkate alınarak verilmiş isimlerdir. Bu özellikler, diğer bir merhaleye geçişle birlikte yok olur. İnsan gerçekte sadece "mudğa"dan, yani bir çiğnem et parçasından yaratılmaktadır. Allah insanın yaratılışını ancak buna nispet etmiştir. Bu arada anlık özellikleri dikkate alınarak belirtilen diğer nesnelere de nispet etmiştir. Esasen bunların yaratılmasından maksat, bizzat insanın kendisidir. Burada Allah ulaşılması istenen sonucu zikretti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[8] el-Asr, 103/2.

[9] el-Mü'min, 40/67.

اِقْرَاْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ﴿٣﴾ اَلَّذ۪ى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا
لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

3-5. *"Oku! Kalemle* (yazmayı) ***öğreten,*** (böylece) ***insana bilmediğini bildiren Rabb'in sonsuz kerem sahibidir."***

Burada "el-ekram" (الاكرم) dedi, bununla Hz. Peygamber'i risâlet ve nübüvvet için seçmesinin, ona Kur'ân'ı öğretmesinin tamamen Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğunu, kendisinin bunu hak etmesinden ötürü peygamber olarak seçilmediğini bildirmek istedi. Çünkü Allah bunu minnet, lütuf ve ihsan bağlamında belirtti. Zira "ekrem" lütufta bulunma niteliğinin zirve noktasını ifade eder. Aynen "a'lem" (الاعلم) niteliğinin, ilimde zirve ve kemali ifade eden bir niteleme olması gibi.

Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren. Allah Teâlâ kalemi, sayesinde ilmin korunduğu ve tespit edildiği bir vasıta yaptı. Din ve dünya işlerine dair kaybolmasından ve unutulmasından korkulan bilgilerin muhafazası kalem vasıtasıyla olmaktadır. Öyle ki eğer kalem olmasaydı insanların din ve dünya işleri düzene girmezdi. Sonra **kalemle öğretti** demek yazı yazmayı ve şekil çizmeyi kalemle öğretti demektir. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa (r.anhüm) mushaflarında kalemle yazı yazmayı öğretti anlamına gelen "alleme'l-hatta bi'l-kalem" (علّم الخط بالقلم) şeklindedir. Sonra kalemle öğretmeyi bizzat kendisine nispet etmiştir. **İnsana bilmediğini bildirdi** cümlesinde de aynı şekilde bildirme işini kendine nispet etti. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi bildirmeyi kendisine izafe etmesi onların öğrenme fiillerinin yaratıcısı olması sebebiyledir. Ya da onlar için öğrenmenin sebeplerini hazırlamış olmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer taraftan burada söz edilen kalemle öğretme işi Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine yönelik değil, ümmetine yönelik
271 olmaktadır. [S]Çünkü Allah, peygamberini yazı ve hat olmaksızın öğretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği geçersiz kılmaya çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[10]. Kalem ve yazı olmadan peygamberini öğretmesi, onun risâletine dair büyük bir mûcizedir. Zira ona öyle bir özellik vermiştir ki o kalbiyle ne ispat ne yazı ne de bir hat olmaksızın onu ezberlemektedir. **İnsana bilmediğini bildirdi** sözüyle kastedilen insanın Hz. Peygamber (a.s.)

---

[10] el-Ankebût, 29/48.

olması muhtemeldir. Bunun delili şu ilâhî beyanlardır: "Allah sana bilmediğini öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur"[11]; "(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayp haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[12]; "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[13].

"Alleme'l-insâne mâ lem ya'lem" (عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) âyetinde geçen "el-insân"dan (الْاِنْسَان) maksadın her bir insan olması da mümkündür: Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi"[14].

كَلَّا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰى ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى

6-7. "Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar."

Burada sözü edilen "tuğyan", yani taşkınlık zengin olmalarından dolayıdır. Yani kibirlendi, böbürlendi, kendini zengin görüp övündü. Azdıran zenginlikten, unutturan fakirlikten sığınmayı ifade eden hadis rivayetindeki[15] tuğyanı da bu şekilde anlamak gerekir. Çünkü zenginlik kibirlenmeye, öğünmeye ve taşkınlığa götürür. "et-Tuğyân" (الطغيان) çizgiyi aşmak, sınırı zorlamak, taşkınlık yapmak demektir. "el-Fakru'l-münsî" (الفقر المنسي) maldan başka beden sağlığı, akıl, ilim gibi mevcut diğer nimetleri unutturan ve kişiyi yoran yoksulluk halidir.

İnsan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar. Bu özellik yorumcuların bahsettiği adı belli bir kâfirin -ki bu Ebû Cehil mel'ûnu oluyor- özelliği değildir, aksine kendisini müstağni gören ve bu nedenle taşkınlık yapan her kâfirin özelliğidir.

---

11 en-Nisâ, 4/113.

12 Hûd, 11/49.

13 eş-Şûrâ, 42/52.

14 en-Nahl, 16/78.

15 Enes'ten rivayet edildi. O dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) kıldırdığı her namazın ardından yüzünü bize döndüğünde mutlaka şu duada bulunurdu: "Allahım! Beni rezil rüsvay eden her işten sana sığınırım. Bana eziyet veren her dosttan sana sığınırım. Beni boşa oyalayan her emelden sana sığınırım. Unutturan her türlü yoksulluktan sana sığınırım. Beni azdıracak olan her türlü zenginlikten sana sığınırım" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 145. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 282).

272 [§]**İnsan, çizgiyi aşar.** Burada her insan kastedilmemiştir. Zira her insan zenginlikten dolayı taşkınlık yapmamaktadır. Allah Teâlâ'nın verdiği haberde tutarsızlık olmaz. Bu itibarla âyette geçen insandan maksat bazı insanlardır. Buradan da şu usul kaidesi çıkar: Hitaptan zâhirinin ve umûmun anlaşılması her zaman gerekmez. Ondan ne kastedildiğine işaret eden delilin gereğini esas almak gerekir. Maksadın ne olduğuna, bazan işaret eden bitişiğindeki bir unsur olur, bazan da matlup olur, fakat bu bitişik olmayan bir tarzda olur.

إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ ﴿٨﴾

8. "Oysa (kuldaki) ***her şey yalnız Rabb'ine dönecektir."***

Oysa her şey Rabb'ine dönecektir. Âyetin metninde geçen "ruc'â" (الرجعى) merci, yani dönüş yeri demektir. Ebû Ubeyde de böyle söylemiştir. Başkaları ise onun rücû, yani dönüş anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bu sözün yorumu, herkesin dönüş yeri, Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu yerdir; âyette geçtiği gibi Allah, kâfir için cehennemi mümin için de cenneti hazırlamıştır. Âyetin, herkesin dönüşünün Allah'a olacağını bildirmek diye yorumlanması da mümkündür.

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ ﴿٩﴾ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ ﴿١٠﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَىٰ ﴿١٢﴾ أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿١٣﴾ أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ ﴿١٤﴾

9-10. "Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı?"

11. "Peki, düşündün mü (ey inkârcı!)***, ya o kul doğru yolda ise?"***

12. "Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa!"

13. "Düşündün mü (ey resûlüm!)***, ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa!"***

14. "Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o?"

Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Müfessirler namaz kılanı engelleyenin Ebû Cehil mel'ûnu olduğunu söylemişlerdir. **Bir kulu namaz kılarken.** Namaz kılan Hz. Peygamber'dir. Şöyle ki: Hz. Peygam-

ber (a.s.) Hicr'de namaz kılardı, Ebû Cehil ise onu engellerdi. Bunun üzerine şu meâldeki âyetler indi: **Gördün mü bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Peki düşündün mü (ey inkârcı!) ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa? Düşündün mü ey resûlüm! ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa Allah'ın her şeyi bildiğini bilmiyor mu?** Bunların hepsinin, ardından gelen Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu? tehdidi içinde toplanması da mümkündür. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Gördün mü, hidâyet üzere olanı ya da takvâ ile emredeni engelleyen o adamı? Ki o Allah'ın resûlü (a.s.) olmaktadır. O kâfir, her namaz kılışında onu engelliyordu. Onu hidâyet üzere olmaktan ve takvâ ile emretmekten alıkoyuyordu. [§]Gördün mü, Allah'ın Resûl'ünü 273
(a.s.) inkâr eden ve ona itaatten yüz çeviren o adam, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmez mi?! Bunların hepsinin bu vaîd içerisine girmesi ve devamı ile birlikte önce geçen "gördün mü bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı" (أَرَأَيْتَ الَّذِى يَنْهٰى عَبْدًا اِذَا صَلّٰى) meâlindeki hitabın cevabı olması mümkündür. Anlaşıldığı için bu hitaba ait cevabın belirtilmemiş olması da mümkündür.

Bilmez mi ki Allah görür. Bilmez mi ki Allah görür ve Hz. Peygamber'in (a.s.) öcünü o engelleyiciden alır. Yahut bilmez mi ki Allah görür ve Hz. Peygamber'e (a.s.) yapmaya yeltendiği şeyi ondan savar. Bu bir vaîddir. **Bilmez mi ki Allah görür** iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Elbette engelleyici bildi ki söylediği, yaptığı ve aklından geçirdiği her şeyi şüphesiz Allah Teâlâ kesinlikle bilir. Fakat o, buna rağmen yaptıklarını tavır alma ve inat yüzünden yapar. İkincisi: Gerçekten Allah'ın bunları bilmediği düşüncesiyle Cenâb-ı Hakk'ın kendisini gördüğünü bilmez. Zira eğer Resûlullah'ın namazını engelleme, ona tuzak kurma gibi eylemlerini Allah'ın gördüğünü ve bildiğini bilseydi o takdirde bunları yapmazdı.

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾

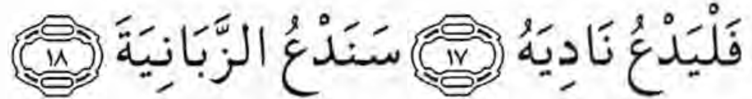
15. "Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz!"

16. "O yalancı, günahkâr perçeminden!"

Gerçekten o Hz. Peygamber'e (a.s.) yaptıklarından vazgeçmezse biz onun elbette **perçeminden** yakalarız. Bu ifade sanki şiddetli yakalayış ve şiddetli sürükleyiş yerinde kullanılan bir tabirdir. Diğer yandan ona yönelik bu vaîdin,

sözü edilen davranışlarını terketmemesi halinde dünyada iken vuku bulması da muhtemeldir. Eğer bu dünyada iken vuku bulursa o takdirde âyette geçen "sefe'a" (السفع) fiili azap anlamında olur. Denildi ki: O Bedir gününde perçeminden yakalanmış ve Hz. Peygamber'in (a.s.) önüne öldürülmüş olarak atılmıştır. Eğer âhiret âleminde vuku bulacak ise o takdirde perçemden yakalanma hakikat anlamında olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[16]; "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: 'Tadın bakalım cehenne-
274 min dokunuşunu!'"[17] [§]Arap dilcileri şöyle dediler: **Perçeminden yakalarız** sözü kabzederiz, yakalarız demektir. "Sefa'tü nâsıyetehû" (سفعت ناصيته), onu yakaladım demektir. "Sefe'ahû bi'l-asâ" (سفعه بالعصا) ise ona değnekle vurdu, demektir. "İsfa' biyedihî" (اسفع بيده) ise "Elini tut!" anlamındadır[18].

Yalancı, günahkâr perçeminden. Yalancı günahkâr sözü nefisten kinâye olabileceği gibi bahsi geçen "nâsıye" (ناصية), yani perçemden kinâye olması da mümkündür.

17. "O hemen taraftarlarını toplantı yerine çağırsın."

18. "Biz de zebânileri çağıracağız!"

O hemen taraftarlarını toplantı yerine çağırsın. Yani Hz. Peygamber'e (a.s.) yapmayı tasarladığı suikast girişiminde kendisine yardımda bulunmak için meclisini toplasın, avanelerini yardıma çağırsın. **Biz de** onu defetmek için **zebânileri çağıracağız.** Baksın bakalım tasarladığı suikastı yapmaya güç yetirebilecek mi?!

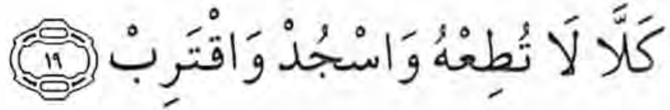
Bunun dünyada olması muhtemeldir. Belirtildiği gibi o Bedir'de gebertilmişti. Zebânilerle bu engelleyiciyi savma işinin âhirette gerçekleşmesi de mümkündür. Onlara zebâni denilmesi cehennemlikleri cehenneme itmelerinden ötürüdür. Denildi ki: "Zebâniye" cehennem görevlileri demektir. Tekili "zibniye" gelir. "en-Nâdî" meclis demektir, ancak maksat orada olanlardır.

---

16 el-İsrâ, 17/97.

17 el-Kamer, 54/48.

18 "Lenesfe'anne..." Nâsıye, başın ön kısmı, perçem demektir. Biz onu yakalayacağız, yani onu rezil rüsvâ edeceğiz. Perçeminden tutup cehenneme sürükleyeceğiz. Rahmân sûresi 41. âyetteki "Feyü'hazu bi'n-nevâsî ve'l-akdâm", yani Perçemlerinden ve ayaklarından yakalanır... âyetinde olduğu gibi (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sf'a" md.).

19. "Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."

Sakın onun isteğine uyma. Sakın o kâfire uyma. Sözü edilen kişi o kâfire, ölene kadar uymadı. **Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş.** Bu hitabın Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik olması muhtemeldir. Yani "Ey peygamber! Namaz kıl ve Allah Teâlâ'ya yakınlaş!", "Vescüd", yani "Namaz kıl!" hitabının Hz. Peygamber'e (a.s.) "Vakterib", yani "Yaklaş!" emrinin ise Ebû Cehil mel'ûnuna
yönelik olması da mümkündür. [§]Yani "Ey Ebû Cehil! Hz. Muhammed'e hele 275
bir yaklaş da gör!" takdirindedir. O namaz kıldığı esnada Hz. Peygamber'e (a.s.) suikastta bulunmayı tasarlıyordu. Allah Teâlâ onu bu tehdit ifadesi ile korkutmuştur.

Bu beyan, zâhirî anlamına göre tevil edilmesi halinde bizim için Müşebbihe'ye karşı bir delil olur. Çünkü "Vakterib", yani yakınlaş! sözünden mekân ve zat açısından bir yakınlaşma anlaşılmaz. Aksine şeref ve mevki bakımından bir yakınlaşma anlaşılmaktadır. "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana seğirtene ben koşa koşa gelirim!"[19] meâlindeki hadiste ve benzerlerinde geçen yakınlaşmadan O'nun zatına yaklaşma anlaşılmaz, aksine icabet sebebiyle makam, mevki ve şeref bakımından yakınlaşma anlaşılır. Kur'ân'da bahsi geçen bütün yakınlık ifade eden kelimeler de aynı şekilde makam, mevki ve şeref bakımından yakınlık diye yorumlanmak durumundadır.

Bu sûrede secde âyeti vardır. Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) bu sûreyi okuduğunda secde yaptığını söylemiştir[20]. İbn Sîrîn Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet etmiştir ki, "ize's-semâu'nşakkat" ve "ikra' bismi Rabbike" sûrelerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.anhuma) ve her ikisinden de hayırlı olan Hz. Peygamber (a.s.) secde etmiştir. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet olunur: "İkra' bismi Rabbike" sûresinde azimet olarak yapılması gereken secde vardır". Ebû Ubeyde de Abdullah'ın, bu sûreyi okuduğunda secde ettiğini rivayet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

19 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413; Buhârî, "Tevhîd", 50; Müslim, "Tevbe", 1.

20 Ebû Hureyre şöyle dedi: Biz Hz. Peygamber (a.s.) ile beraber إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ve اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ sûrelerinde secde ettik" (Müslim, "Mesâcid", 108; Tirmizî, "Cum'a", 50).

[§]KADR SÛRESİ 277

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

إِنَّآ أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿١﴾

1. "Biz onu (Kur'ân'ı) *kadir gecesinde indirdik."*

Müfessirler şöyle dediler: **Biz onu indirdik,** yani Kur'ân'ı. Zamirden maksadın sûrenin sonunda sözü edilen "selâm", yani esenlik olması da mümkündür. Kur'ân'ın kadir gecesinde indirildiğini söyleyenler de kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimi şöyle demiştir: Kur'ân, levh-i mahfûzdan bize en yakın göğe bu gecede toptan indirilmiştir. O gece ramazan ayı içindedir. Nitekim şu ilâhî beyanda buna işaret edilmektedir: "O (sayılı günler) Kur'ân'ın indirildiği ramazan ayıdır"[1]. Yani levh-i mahfûzdan indirilmiştir. Sonra en yakın gökten de Hz. Peygamber'e (a.s.) ihtiyaca göre emir, nehiy, helâl, haram, öğüt ve ihtiyaç duyulan diğer içerikler peyderpey bir halde indirilmiştir. Kimi de şöyle demiştir: O gece levh-i mahfûzdan öbür seneye kadar o sene içinde ihtiyaç duyulacak olan vahiyler topluca indirilmiş, sonra Hz. Peygamber'e (a.s.) de zaman içinde peyderpey indirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Faziletli Mekânların Belirtilip Zamanların Açıklanmamasının Hikmeti]

[§]Bu gece için söz konusu edilen fazilet nereden geliyor bilemiyoruz: İn- 278
sanların sınandığı ibadetlerin o gecede ifa edilmesi sebebiyle teşvik ve korkutma şeklinde mi belirtilmiştir yahut meleklerin sınandığı bir vakit olması itibariyle midir? O gecede onlar yeryüzüne inmekle ve yeryüzünde Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle emrolunurlar ve o gece Kur'ân indirilir vb. Ya da bir hikmet ve sırra bağlı olarak üstün kılınmıştır da Allah Teâlâ o sırrı hiç kimseye açmamış mıdır? Bazı mekânlar için orada ibadet edilmesi halinde diğer yerlerde olmayan faziletlerin belirlendiğine dair naslar vardır. Meselâ hadiste şöyle denilmiştir: "Mescid-i Haram'da kılınan tek bir namaz başka yerde kılınan yüz bin

[1] el-Bakara, 2/185.

namaza denk olur. Benim şu mescidimde kılınan bir namaz Mescid-i Haram hariç başka yerde kılınan bin namaza denk gelir"[2]. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve mescitler Allah içindir..."[3]. Bu mekânlar, diğerlerinden içinde eda edilen ibadetlerin fazileti ile ayrıcalıklı kılınmıştır. Buna göre bazı zamanların diğer bazı zamanlara nispetle daha üstün kılınması, içinde ifa edilecek ibadetlerin bulunması sebebiyle olabilir. Ancak faziletli mekânlar belirlenirken faziletli zamanlar açıklanmamış, onların sair vakitler içerisinde aranması istenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, eğer belirlense ve hangi vakit olduğuna işaret edilseydi o takdirde onu elde etmek için bir külfet gerekmezdi. Çünkü insanlar sadece o vakti ve o geceyi kollarlardı. Mekân ise öyle değildir, oraya gitmek için bir külfet gerekir. İnsanın ruhunun vücudundan ne zaman çıkacağı vaktin belirlenmemesi de bu şekilde izah edilir. Çünkü Allah Teâlâ insanın ömrünün nihayetini açıklasa ve bildirseydi kişi kendini fısk ve fücûra salardı, ecelin ansızın gelmesinden emin olacağı için günahları işlemekten geri durmaz, nasıl olsa ömrümün son kısmında tövbe ederim diye düşünürdü. Allah, kul her an için korku, sakınma ve umut halinde olsun diye ecelini gizlemiştir. Aynı hikmete binaen sözü edilen mübarek geceyi de beyan etmemiş ki bütün geceler içinde onu arasınlar ve böylece bütün geceleri ihya etmiş olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra eğer soru, Kur'ân hakkında ise -ki o, kadir gecesinde indirilmiştir- o takdirde delili şu âyettir: "Hâ-mîm. Aydınlatan kitaba yemin olsun! Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız"[4]. Eğer soru, kadir gecesine dair ise o zaman onun beyanı şu âyet olur:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾

279 [§]2. ***"Bilir misin nedir kadir gecesi?"***

Bunun iki izah şekli vardır: Birincisi: Sana bildirene kadar sen bilmezdin. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[5] "Ve mâ edrâke" (وَمَا أَدْرَاكَ) kavl-i celîlinin o geceye tâzim ya da hayranlık uyandırmak için kullanılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: Bu âyetin indirilmesi teselli anlamındadır. Allah Teâlâ ona bu gecenin faziletini ve o gecede ibadet etmenin sevabını verdi.

---

2 İbn Mâce, "İkāme", 195; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 404.

3 el-Cin, 72/18.

4 ed-Duhân, 44/1-6.

5 Hûd, 11/49.

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾

3. "Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır."

Sonra onun üstünlüğünü anlatmak üzere şöyle buyurdu: **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.** Bunun üzerinde ihtilaf edildi: Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber (a.s.) (âlem-i misalde) Benî Ümeyye'yi minberi üzerinde gördü. Bu onu üzdü. Bunun üzerine "innâ enzelnâhu fî leyleti'l-kadr ve mâ edrâke mâ leyletü'l-kadri leyletü'l-kadri hayrun min elfi şehr" (اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ) âyetleri indi. Yani o gece, Benî Ümeyye'nin senden sonra hükümran olacağı bin aydan daha hayırlı... Yâ Muhammed! (a.s.)"[6]. Bazıları dediler ki: **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.** Yani o gecede ibadet (amel) etmek, içinde kadir gecesi olmayan bin aydaki amelden daha hayırlıdır. Denildi ki: Hz. Peygamber (a.s.) ashabına Benî İsrâil'den bir adamın hikâyesini anlattı. Allah yolunda bin ay cihat etmişti. Bu onlara çok ağır geldi, moralleri bozuldu. Bunun üzerine **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır** meâlindeki âyet indi. Yani o gecede yapacağınız ameliniz, o adamın bin ayda yapmış olduğu cihattan daha hayırlıdır, denilmiş oldu[7]. Bin ayın belirtilmesi belli bir sayı belirlemek için değil de temsil kabilinden de olabilir. Yani bin aydan ve daha fazlasından hayırlıdır, gibi. Çünkü miktar belirleme bazan bizzat o sayının belirlenmesi için olur, bazan da o zamanın şerefini ve değerini belirtmek için olur. Bu durumda maksat sayı üzerinde sınırlama ve belirleme değildir. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır"[8].

Sonra "leyletü'l-kadr" (ليلة القدر) diye isimlendirmeye dair ihtilaf edilmiştir: Bazıları hüküm ve kaza gecesidir; o gecede gelecek yıla kadar o yıl içinde olması irade edilen olaylar hüküm altına alınır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan
bütün işler ayrılır"[9]. [§]Ya da kadir gecesi denilmesi o gecenin Allah katındaki 280
değeri ve şerefinden dolayıdır. Çünkü bir olayın yüceliği "kadr" (القدر) kelimesiyle ifade edilir. Leyle-i mübâreke[10] diye isimlendirilmesinin izahı da şöyledir:

---

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 329.
7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 329-330; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm*, VIII, 464.
8 et-Tevbe, 9/80.
9 ed-Duhân, 44/3.
10 ed-Duhân, 44/3. âyetine işaret ediyor.

Çünkü o gecede Allah Teâlâ'dan kullarına rahmet ve bereketler iner. Ya da o gecede yapılan ibadetlerin çokluğundan ötürü mübarek diye isimlendirilmiş olabilir.

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

4. "O gece melekler ve ruh, Rab'lerinin izniyle her bir iş için iner dururlar."

5. "O gece tan yeri ağarıncaya kadar esenlik doludur."

O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar. Bazıları dediler ki: Burada ruh (الروح) kelimesinden maksat Cibrîl aleyhisselâmdır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onu, Rûhulemîn indirmiştir"[11]. Bazıları da şöyle dediler: Nasıl ki melekler insanlar üzerine müvekkel ise Ruh da melekler üzerine müvekkeldir. Burada ruhtan kastın rahmet olması da mümkündür. Yani melekler, mübarek olarak isimlendirilen o gecede bereketlerle birlikte rahmeti indirirler. Sonra "fîhâ" (فيها) kelimesi hakkında ihtilaf edildi: Kimi, buna o gecede melekler ve ruh iner anlamını verdi. Kimi de ona ruh meleklere iner mânasını vermiştir.

Rabb'inin izniyle. Yani Rab'lerinin emri ile inerler. **Her bir iş için.** Bazıları şöyle dedi: O sene yeryüzünde olacak her bir durumu (ele alırlar). İbn Kuteybe de benzer şekilde söyledi[12]. **Her bir iş için. Esenlik doludur.** Âyetin metninde geçen "min külli emr" (من كل امر); "bi külli emr" (بكل امر) takdirindedir. Denildi ki: Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu her bir iş. Yani melekler Allah'ın takdir buyurduğu işleri hakkında, Allah tarafından bilgi sahibi kılınmadıkça kendileri bilgi sahibi değillerdir. Sanki melekler, o sene içinde gerçekleşecek olaylarla ilgili olarak takdir buyurduğu işleri öğreniyorlar da Allah'ın emri ile onları gerçekleştirmek üzere iniyorlar.

281 [S]"Selâm" (سلام) hakkında şöyle denildi: Melekler kanatlarını çırparak Allah'tan selâm, rahmet ve mağfiret ile inerler. Denildi ki: O esenlikli bir gecedir; o gecede hiçbir şer vuku bulmaz ve o gecede tan yeri ağarana kadar hiçbir şeytan bırakılmaz. Bazıları da şöyle dedi: O meleklerin selâmıdır. Yani melek-

---

11 eş-Şuarâ, 26/195.

12 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 534.

ler o gece erkek ve kadın müminlerin her birine selâm verirler. Kimi de şöyle dedi: Her âfet ve belâdan esenlik vardır. Şu ilâhî beyanda böyle ifade edilmiştir: "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır"[13].

Bazıları dedi ki: Onu Allah'ın azabından korurlar. Bazıları da onu Allah Teâlâ'nın emriyle korurlar anlamı vermiştir. Bu itibarla "min külli emrin selâm" cümlesi bu iki şekilde yorumlanabilmektedir.

O gece tan yeri ağarıncaya kadar. "O" anlamındaki "هى" zamirinden maksat tan yeri ağarana kadar süren söz konusu bereketler olabilir. Ya da tan yeri ağarana kadar süreceği belirtilen "selâm", yani esenlik olabilir. Yahut tan yeri ağarana kadar yeryüzüne inmekte olan melekler kastedilmiş olabilir. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) bu âyeti "min külli'mri'in selâm" (من كل امرئ سلام) diye okudu ve bunu melekler diye de açıkladı[14].

Bazıları dediler ki: Kadir gecesinin ne zaman olduğuna dair Hz. Peygamber'e (a.s.) isnat edilen rivayetler farklılık arzetmektedir. Sahabe (r.anhüm) bu konuda ihtilaf etmiştir. Abdullah b. Üneys, Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Onu (ramazanın) son on günü içinde arayın! Ve her tek günde özel olarak ardına düşün!"[15] Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle dedi: "Ramazanın on dokuzuncu gecesi, yirmi birinci gecesi, yirmi üçüncü gecesi"[16]. İbn Ömer (radıyallâhu anhümâ) Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediğini rivayet etti: "Kadir gecesini son yedi gün içinde arayın!"[17].

[§]Onun yirmi yedinci gecede olduğu da rivayet edilmiştir. Abdullah b. 282
Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'e (a.s.) kadir gecesini sordu. Ben de onu duyuyordum. Dedi ki: "O her ramazandadır"[18]. Zir [b. Hubeyş]'ten rivayet edilmiştir: Übey b. Kâb'a dedim ki: Bana kadir gecesini bildir ey Ebu'l-Münzir! Çünkü bizim arkadaşımız Abdullah b. Mesûd'a bu soruldu da o şöyle dedi: "Kim yılın tümünü ihya ederse kadiri bulur!" Dedi ki: "Evet! Allah Ebû Abdurrahmân'a rahmet etsin! Vallahi o onun ramazanda olduğunu bildi. Fakat insanların ona

---

13 er-Ra'd, 13/11.

14 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 329. Ayrıca bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, X, 518.

15 Tirmizî, "Savm", 72.

16 Tirmizî, "Savm", 72.

17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 113; Müslim, "Sıyâm", 206; Ebû Dâvûd, "Şehru Ramadân", 5.

18 Ebû Dâvûd, "Şehru Ramadân", 7; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 571).

güvenip de tembellik yapacaklarından endişe etti. Vallahi o ramazandadır; yirmi yedinci gecedir[19].

Sonra ne bizim için ne de bir başkasının o geceye şöyle işaret edip belirlemeye hakkı yoktur: Kadir gecesi şu gecedir, yirmi yedinci gecedir, yahut yirmi dokuzuncu gecedir. Bu ancak ona işaret eden Hz. Peygamber'den (a.s.) tevatür yoluyla bir haber sabit olması halinde mümkün olur. İşte o zaman bu caiz olur, aksi halde geceler içinde aranması gerekir. Rivayet edilen haberler tenakuz diye değil tevafuk olarak yorumlanır ve böylece hepsi de sahih olabilir. Buna göre bir sene bazı gecelerde, diğer bir sene başka yerlerde, başka bir yıl ramazanın son on günü içinde, bir diğer yıl da ramazanın ortası on gün içinde, daha başka bir yıl ramazanın ilk onunda, sair bir yılda da ramazan dışında olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

19 Muhammed b. Hâtim ve İbn Ebû Umer her ikisi de İbn Uyeyne'den rivayet etmişlerdir: Bize Süfyan b. Uyeyne, Abde'den ve Âsım b. Ebu'n-Nücûd'dan nakletti. O ikisi Zir b. Hubeyş'ten işittiler. Şöyle diyordu: Übey b. Kâb'a sordum ve dedim ki: "Kardeşin İbn Mesûd şöyle diyor: "Kim yılın tümünü ihya ederse kadiri bulur!" Dedi ki: "Allah ona rahmet etsin! O, insanların ona güvenip de tembellik yapacaklarından endişe ettiği için öyle söyledi. Yoksa o, onun ramazanda ve onun son on günü içinde ve yirmi yedinci gecede olduğunu biliyordu" (Müslim, "Sıyâm", 220).

[§]BEYYİNE SÛRESİ 283

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ
حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُۙ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفاً مُطَهَّرَةًۙ ﴿٢﴾

1-2. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (bulundukları durumdan) ***ayrılacak değillerdir."***

Ehl-i Kitap hakkında bütünün bir parçasını ifade etmek anlamı içeren "min" (من) harfi kullanılarak "lem yekünillezîne keferû min Ehli'l-Kitâb" (لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ) denilmiş, tümünü ifade etmek üzere "Ehli'l-Kitâb" (اهل الكتاب) denilmemiştir. Müşrikler hakkında ise "min" harfi olmaksızın hepsini içine alacak şekilde "müşrikîn" (المشركين) denilmiştir. Çünkü Ehl-i Kitap değişik fırkalardan oluşmaktaydı. Onlardan kimi Hz. Peygamber'e (a.s.) henüz peygamber gönderilmeden önce iman etmekteydi, ne zamanki gönderildi onu inkâr ettiler. Kimi ise onu inkâr etmekteydi, gönderilince ona iman ettiler ve ona iman etmeye devam ettiler. Kimi de vardı ki öncesinde onu inkâr etmekteydi, peygamber olarak gönderilince de eski küfürleri üzere sabit ve daim oldular, ona iman etmediler. Ehl-i Kitap bu şekilde çeşitli sınıflardan oluştuğu için hepsini kastetmeksizin "min" harfi ile "Ehl-i Kitap'tan inkâr edenler" diye buyurdu. Müşrikler ise tek bir sınıf idi.

[§]Sonra Allah Teâlâ onlara beyyine geldiğinde mevcut hallerinden çözü- 284
lüp çözülmediklerini de (munfekkîn) bildirmedi. "Lem yekünillezîne keferû min Ehli'l-Kitâbi ve'l-müşrikîne munfekkîne hatta te'tiyehumu'l-beyyine" (لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ) âyetinde "el-müşrikîn"in (المشركين) "ehli'l-kitâb" (اهل الكتاب) üzerine atıfla yorumlanması da mümkündür. Yani Ehl-i Kitap'tan bir kısmı ile müşriklerden bir kısmı küfürden ayrılmadılar anlamında olur. Sanki şöyle demiş gibi: O yüzden de "el-müşrikîn" kelimesi,

"el-müşrikûn" şeklinde değil de mecrûr geldi. Aksine o bir kısım, kendilerine kanıt gelse bile küfür ve şirk üzere daim oldular ve o hal üzere öldüler. "el-Beyyine" (البيّنة) her insanın yaratılışında var olan ve Allah'ın ulûhiyetine ve vahdâniyetine delil olan fıtrî yetilerdir. Muhtemeldir ki her iki gruptan da bir kesim şirk üzere idiler. Kendilerine "beyyine" gelene kadar durumlarını değiştirmediler. "Beyyine" ise ölüm anında azabın açıkça görülmesiydi ve artık faydasızdı. Şu ilâhî beyanda buna dair bir işaret vardır: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler"[1], ve benzeri. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet şöyledir: "Lem yeküni'l-müşrikûne ve ehlu'l-kitabi munfekkîne" (لم يكن المشركون وأهل الكتاب منفكين). Übeyy'in mushafında ise "mâ kânellezîne eşrakû min Ehli'l-Kitâbi ve'l-müşrikîne munfekkîne" (ما كان الذين أشركوا من أهل الكتاب والمشركين منفكين) şeklindedir[2].

"Munfekkîne" (مُنْفَكِّينَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Kendilerine "beyyine" gelinceye kadar küfür ve şirk üzere olmaları, mevcut hallerine nihayet vermemeleri diye yorumlamışlardır. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt gelinceye kadar (içinde bulundukları şirk ve küfürden) ayrılacak ve onlara nihayet verecek değillerdir". Bazıları da "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt gelinceye kadar dünyadan ayrılacak değillerdir" anlamı vermişlerdi.

Sonra da kendilerine gelecek olan "beyyine" hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "beyyine" Hz. Peygamber'dir (a.s.), çünkü hemen akabinde "tertemiz sayfaları okuyan bir elçi" denilmektedir. Kimileri de Resûlullah'ın (a.s.) getirmiş olduğu kitap ki o da Kur'ân ve Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu sair kanıtlardır, demişlerdir.

285 [§]"Munfekkîne" (مُنْفَكِّينَ) kelimesine sona erdir (müntehîn ve zâilîn) anlamı verenler, beyyineyi Hz. Peygamber (a.s.) yaparlar. Hz. Peygamber'in (a.s.) "beyyine" olması her hayrın, her iyiliğin kendisi ile bilinmesi, hak ve batılın birbirinden onunla ayrılması, dünya ve âhiret ile ilgili her davranışın hükmünün onunla bilinmesi sebebiyledir. Aynı şekilde Kur'ân'ı da o getirmiştir. "Munfekkîn" (مُنْفَكِّينَ) kelimesi dünyadan çıkanlar anlamı verenler ise sözü edilen "Beyyine"yi apaçık baş gözleri ile görecekleri azabın gelmesi olarak yorumlamışlardır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ehl-i Kitap'tan her biri ölü-

---

1 el-Mü'min, 40/84.

2 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 142; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, X, 523.

münden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır"[3]. Yani dünyadan çıkmadan azabı görecekler, işte o zaman inanacaklar (ama inançları artık fayda vermeyecektir).

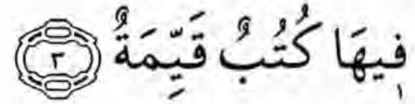
Ebû Avsece dedi ki: Onlar bu hal üzere daim olacaklar. Kişi şöyle der: "Menfekektü ef'alü kezâ ve kezâ" (ما انفككت افعل كذا), yani hâlâ şunu şunu yapmaktayım. İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde "munfekkîn" "zâilîn" anlamındadır, demişlerdir.

Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayaları okuyan bir elçi. Beyyine hakkındaki birinci yoruma göre "Rasûlun minellâhi" (رَسُولٌ مِنَ اللهِ) "beyyine"nin tefsiri olur. İkinci yoruma göre ise cümle başlangıcı olur. **Resûlullah tertemiz sayfaları okuyor.** Diğer taraftan mübalağa için sadece Kur'ân'ın "suhuf" diye isimlendirilmesi de caizdir. Çünkü mübalağa etmek amacıyla tekil bir şeyin çoğul olarak anılması mümkündür. "Yetlû suhufen" (يتلو صحفا), yani sayfaları okuyor derken bununla hem Kur'ân'ı hem de sair suhufu kastetmesi mümkündür. "İçinde değerli sayfalar vardır" meâlindeki âyette de durum aynıdır. Sözünü ettiğimiz gibi Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (a.s.) indirmiş olduğu kitabını (Kur'ân'ı) mübalağa ve tekit için çoğul kipiyle belirtmesi mümkündür. "Yetlû suhufen" onlara sayfaları ve kitapları okuyor anlamında olması da mümkündür. Kitaplardan maksat da Tevrat, İncil ve Zebûr'dur. Bu Kur'ân o kitaplarda içkindi (mündemiç), o kitaplar da bunda. Şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır"[4]. [§]"Bunlar ön- 286
ceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[5]. Bu beyanlarda Allah Teâlâ bildirdi ki bu kitap eski kitaplarda onlar da bunda içkindir. Dolayısıyla onlara bunu okumak, onlara sanki o kitapları okumak gibi oldu. İşte bu anlayışa göre şu ilâhî beyanları da öyle yorumlamak gerekir: "İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!"[6]; "...önce gelen kitapları doğrulayıcı..."[7]; "Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır"[8]. Bu kitapta o kitaplarda olan vardır. Bazıları dediler ki: "Suhufen mutahhara" (صحفا مطهرة) kelimelerinden maksat sefere-i bererenin (sadık yazıcıların) ellerinde olan sayfalardır.

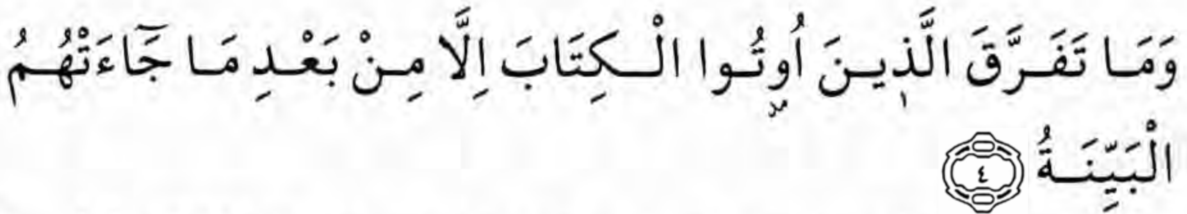
[3] en-Nisâ, 4/159.
[4] eş-Şuarâ, 26/196.
[5] el-A'lâ, 87/18-19.
[6] el-Enbiyâ, 21/24.
[7] el-Bakara, 2/97.
[8] el-Bakara, 2/91.

"Mutahhara" çeşitli şekillerde yorumlanabilir: Bâtıla dair onda herhangi bir delil ya da ona ilişkin bir yol anlamı verilebilir. Yahut düzmecelik ve Allah'a iftira olmaktan arındırılmış demektir. Yahut şu kâfirlerin sözünü ettikleri ithamlara ihtimali olmaktan arındırılmış demek olur. Katâde dedi ki: Allah Teâlâ kitabını en güzel isimlerle adlandırdı ve ona en güzel övgülerde bulundu: Ona nur[9], hüdâ, rahmet[10], bereket[11] dedi ve onu şifa[12] olmakla ve benzeri niteliklerle niteledi.

3. "O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır."

Dosdoğru. "Kayyime" (قيّمة) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir: Kimi "sâdıka", yani doğru, kimi "âdile", yani âdil kimi de hikmetin gerektirdiği şekilde "müstakîm", yani dümdüz, dosdoğru anlamı vermişlerdir. Âyetin yorumunun şöyle olması da mümkündür: Onlarda şeriat ve hikmetin gerekli kıldığı pek çok dosdoğru hükümler vardır.

287 [§]***4. "Ehl-i Kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler."***

Müfessirler şöyle der: Onlar ancak kendilerine "beyyine" geldikten sonra ihtilaf ettiler. "Beyyine" de Hz. Muhammed (a.s.) idi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu yorum hatalıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber (a.s.) gelmeden önce fırkalara ayrılmış halde idiler. Bu itibarla böyle bir yorumun yeri yoktur. Bize göre ise iş onun vehmettiği gibi değildir. Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Onlar Hz. Muhammed (a.s.) hakkında, ancak ona dair ilim kendilerine gel-

---

9 "Şu halde Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz o ışığa iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır" (et-Tegâbün, 64/8)

10 "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik" (el-A'râf, 7/52).

11 "Bu da (Kur'ân) bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve günahtan korunun ki size rahmet edilsin" (el-En'âm, 6/155).

12 "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır" (el-İsrâ, 17/82).

dikten sonra fırkalara bölündüler. Bilgi sahibi oldukları anda ihtilafa düştüler. Ondan önce ise hepsi bir görüşte olan bir zümre idiler, fırkalar halinde değildiler. Yahut din ve mezhepte ancak kendilerine beyyine geldikten sonra bölündüler. Yani beyan ve bilgiye rağmen dinde fırkalara ayrıldılar. Fırkalara bölündükleri alanda herkesin yaratılışta özüne konulmuş olan tevhit ve rubûbiyete işaret eden fıtrî özelliklerdir. Eğer onlar üzerinde düşünselerdi Allah Teâlâ'nın bir olduğunu elbette anlarlardı. "Beyyine"nin bu yerde Hz. Peygamber (a.s.), Kur'ân ve sözünü ettiğimiz şekilde fıtrî donanımlar olması da muhtemel gözükmektedir.

Ehl-i Kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. Burada iki izah şekli vardır: Birincisi bu ümmetin uyarılması söz konusudur. Onlara Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber (a.s.) ve getirdikleri hakkında fırkalara bölündüğü gibi siz de ey ümmet tefrikaya düşmeyin. İkincisi: Her an daima Allah'a iltica edenler, O'ndan korkanlar olurlar, kendilerine gelen beyana güvenmeyip, öncekilerin fırkalara bölündüğü gibi fırkalara ayrılmazlar.

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَٓاءَ وَيُقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

5. "Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur."

Halbuki dini Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet etmeleri onlara emredilmişti. Yani o kitaplarda öncekiler ve sonrakiler sadece ve sadece Allah'a kullukta bulunmak ve başkasına tapınmamakla emrolundular. Yahut onlar sadece ve sadece ulûhiyeti ve vahdâniyeti Allah'a özgü kılmakla emrolundular.

[§]**Sadece Allah'a ibadet etmeleri onlara emredilmişti** ifadesi gösterdi 288
ki "insanları ve cinleri sadece bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki âyet[13] husus ifade eder. Yani herkesi değil, kendisini ibadete verecek olanları ezelî ilmi ile bildi ve onları ibadet etmek üzere yarattı.

Dini O'na has kılarak. Dinin sırf Allah'a has kılınması iki şekilde izah edilebilir: Dini Allah'a özgü kılıp O'na hiçbir şeyi ortak koşmaması. Bu yoruma göre "hulûs" (خلوص), berraklık, duruluk anlamındadır. İkincisi de "ed-dînü'l-

[13] "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât, 51/56).

hâlis" (الدين الخالص) demek devamlı olan din demektir. Nitekim şu ilâhî beyanda din devamlılık vasfı ile anılmıştır: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"[14] Aynı şekilde "Dikkat edin ki devamlı olan din Allah'ındır"[15] meâlindeki âyet de bu anlamda yorumlanır.

Hanifler. Müfessirler onların müslümanlar olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları da "hunefâ"nın tâbi olanlar olduğunu, "el-hanef" (الحنف) kökünün meyletmek anlamına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre anlam İslâm'a meyledip ona gönül verenler demek olur. "Hunefâ"dan maksadın hacılar olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi "müstakîm", yani özü, sözü ve işi doğru olanlar anlamını verenler de olmuştur.

Namaz kılmaları ve zekât vermeleri. Muhtemeldir ki maksat bunların kabul edilmesidir. Yani namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul edenler... anlamındadır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır"[16]. Yani tövbe ederler ve bunları yapmayı kabul ederlerse. Buna göre hakikat anlamında namaz kılma ve zekât verme değildir. Gerçek anlamda namaz kılma ve zekât verme de kastedilmiş olabilir. Hangi yorum olursa olsun her ikisinde de onların öncülerinin namaz ve zekât ile memur oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan namaz ve zekâtta bulunan mânanın herhangi bir zamanda neshi kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü namazı namaz yapan mâna teslim olmak ve Allah'a boyun eğmek, O'na yakarmak ve niyaza durmaktır. Zekât da nefsin arındırılması ve temizlenmesidir: Bunun da neshi kabul etmesi asla mümkün değildir.

289 [§]**Doğru din işte budur.** "Dîn" (دين) kelimesi müzekker, "el-kayyime" (القيّمة) ise müennes. Bu itibarla dinden kasıt "el-mille" olabilir (el-milletü'l-kayyime). "Dînü'l-milleti'l-kayyime" (دين الملة القيمة) şeklinde bir takdirin olması da mümkündür ve bu Zeccâc'ın görüşüdür. Yahut "Dînü'l-huceci'l-kayyime" (دين الحجج القيّمة) gibi bir takdirle "kayyime" "hucecin" sıfatı olur. Hüccet ve bur-

[14] en-Nahl, 16/52.

[15] "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

[16] "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

hanların ortaya koyduğu din anlamında olur. Ya da "el-kayyime"nin belirtilmesi önce geçen ve sonra gelen âyetler arasında ses âhenkinin sağlanması için getirilmiş de olabilir. Hattâ te'tiyehümü'l-beyyine/Suhufun mutahhara/Kütübün kayyime şeklinde sıralamanın ardından "Ve zâlike dînü'l-kayyime" denilmiştir. Aynı şekilde ilerisinde kelâmda tenasüb olması için "hayru'l-beriyye" ve "şerru'l-beriyye" buyurulmuştur. Übey b. Kâb'ın mushafında âyetin sonunda tâ-ı merbûta olmaksızın "Zâlike'd-dînü'l-kayyim" şeklindedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ
خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾

6. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır."

Bu ifadenin zâhirine göre müşriklerin hepsi değil sadece bazısı cehennemde olacaktır. Ama öyle değildir. Çünkü müşriklerden küfür içinde olanlar Ehl-i Kitap inkârcıları gibi cehennem ateşinde olacaklardır. Çünkü küfür şirktir, şirk de küfürdür. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"[17]. Bu da gösteriyor ki küfür ve şirk aynıdır. Her kâfir müşriktir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Ehl-i Kitap'tan şirk koşanlar ve müşrikler ebedî olarak cehennem ateşindedirler. Onlar halkın en kötüleridir. [§]Onlar hakkında bütün bu şiddetli 290
üslubun gelmesi şuna sebeptir: Ehl-i Kitap kendilerinin peygamberler neslinden olduğunu iddia etmektedirler. Buna rağmen onlara uymayı terkettiler. Müşriklerin durumunu ise şu ilâhî beyan en güzel şekilde vermektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı"[18]. Sonra onlar verdikleri bu ahdi bozdular. Ehl-i Kitap şöyle dedi: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[19]. Onlar atalarından salih olanları takipten vazgeçtiler. Araplar da aynı şekilde Hz. Peygamber'e (a.s.) diğerlerinden daha yakın idiler, bu itibarla onun hakkı onlar üzerinde daha gerektirici ve bağlayıcı idi. İşte bu nedenle onlar hakkında da şiddetli üslup kullanıldı.

[17] en-Nisâ, 4/48.

[18] Fâtır, 35/42.

[19] ez-Zuhruf, 43/23

Halk. Âyetin metninde geçen "el-beriyye" (البرية), eğer toprak anlamında olan "el-berâ" (البرى) kelimesinden alınmış ise, onun beşer anlamına alınması sonucu çıkar. Sanki şöyle demiş gibi: Onlar yerden yaratılanların en şerlisidir. Yaratmak anlamına olan "el-ber" (البر) kelimesinden alınmışsa o takdirde de sanki şöyle demiş olur: Onlar yaratılanların en şerlisidir. Bunun içine melekler, cinler ve insanlar girer. Birinci yorumda sadece insanlar söz konusu olur. İman ehli hakkında zikredilenlerle ilgili yorumlar da benzer şekildedir: Şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٧﴾

7. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır."

Eğer yukarıda belirtildiği gibi "el-beriyye" yaratma anlamındaki "el-ber" kökünden alınmışsa o takdirde bütün varlık türlerini (melek, insan ve cin) içine alır. Eğer toprak anlamındaki "el-berâ" kelimesinden ise o takdirde de sadece inanları kapsar. Sonuç itibariyle sanki şöyle buyurmuş gibi olur: Beşerin en şerlileri kendi türündendir, beşerin hayır ehli olanları da kendi türündendir. Çünkü onlar hidâyet ve hayırda öncüdürler.

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ﴿٨﴾

8. "Onların Rab'leri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabb'ini sayıp O'ndan korkanlar içindir."

[İnsanlar İki Sınıftır: İyiler ve Kötüler]

Onların Rab'leri katındaki ödülleri. Eğer "el-'adn" (العدن) ikamet edilen yer (mukâm) ise cennetlerin hepsi 'adn' cennetidir. Cennetlerin hepsi nimettir. Allah Teâlâ insanları iki kısma ayırdı: Bir sınıfı insanların en şerli sınıfı, diğer-
291 lerini de insanların en hayırlı sınıfı yaptı. [§]Sonra her sınıfın içinde şerliden daha şerlisi, hayırlıdan da daha hayırlısı bulunur. Allah Teâlâ küfür içinde yetişip de küfür üzerine devam edenle, küfrü âhir ömründe ihtiyar eden arasında

cehennemde sürekli ve ebedî kalma arasında eşitleme yapmıştır. Aynı şekilde iman üzere yetişen ve imanında devamlı olan ile sonradan iman eden arasında da eşitleme yapmıştır. Daha öncesinde geçen iman ve küfür için ayrıca bir ceza ya da mükâfattan bahsetmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, şunun için böyledir: Bir inancı benimseyen kimse o inancın ebedîliğine itikat eder. Aynı şekilde bir inkârı benimseyen kimse de ebedî olarak inkâra itikat eder. Bir kimse küfürden sonra iman ettiği zaman küfür hayatında iken yaptığı işlerin çirkin ve şer olduğunu da kabul etmiş olur. Ettiği iman ve tevhit gereği yapıp ettiklerinin de güzelliğine itikat eder. İmandan sonra küfrü ihtiyar eden kimse de aynı şekilde imanlı iken yapıp ettiği işlerin yanlışlığını kabul eder. İşte bu yüzden Allah Teâlâ baştan beri mümin olanla sonradan mümin olan, baştan beri küfür üzerinde olanla sonradan kâfir olan arasında sevap ve ceza bakımından bir ayırım yapmamıştır. Aynı durum bir günah işleyip de arkasından tövbe eden kimse hakkında ise geçerli değildir. Çünkü günah işleyen kimse yaptığı şeyin güzel ya da çirkin olduğuna ebedî olarak itikat etmemektedir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Buyuruyor ki: **Allah onlardan razı olmuş.** Allah Teâlâ onların, dünyada kendileri için yaptıkları salih ameller ve kendileri için koşuşturmaları sebebiyle onlardan hoşnut ve razı oldu. Kendisi için çabalamaları sebebiyle onlardan razı oldu. **Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.** Yani onlar da Allah'tan hoşnut ve razı oldular. Kendilerine izzet ve ikramda bulunduğu ve dünyada iken kendileri için yaptıkları salih amellere onları muvaffak kıldığı için O'ndan razı oldular. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Eğer şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[20]. Yani eğer onlar kendilerine yaptığı ihsanı kabul ederler ve kendilerine yapılan ihsana karşılık güzel karşılıkta bulunurlarsa bunu onlar için sever. Bu gösteriyor ki
onlar, hayır ve şer namına yaptıkları her bir şeyi [§]sadece ve sadece kendileri 292
için yapmaktalar, sonuçta kendilerine dönecek bir yarar ya da kendilerinden savılacak bir zarar için işlemektedirler. İkincisi: **Allah onlardan razı olmuştur.** Allah onlardan, yaptıkları salih amellerine karşılık vermiş olduğu sevap sebebiyle hoşnut oldu. Onlar da Allah'ın kendilerine ikramda bulunduğu lütuf ve ihsanından dolayı O'ndan hoşnut oldular.

Allah onlardan razı olmuştur. Burada Allah Teâlâ onlar hakkında rızasından bahsettiği için bu, onlara büyük bir lütuf ve ihsan olmaktadır. Gerçi af ve bağışlama ifadelerini kullansa idi o da hak olurdu. Lâkin bu üslup Allah'ın

---

20 ez-Zümer, 39/7.

kullarına olan hoş muamelesinin bir tezahürüdür. Meselâ insanlar kendi ihtiyaç duydukları an için infakta bulunurlar, Allah Teâlâ ona "karz" der, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a güzel bir borç verin"[21]. Canlarını ve mallarını ortaya koymalarını Allah kendisine satın alma diye niteler: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[22]. Kendileri için yapmış oldukları işlere ceza ve şükür der. Oysa onların malları da canları da hakikatte Allah'ındır. Lâkin böyle bir isimlendirmede bulunması onlara mahza bir lütuf ve ihsandır. Allah'ın onlardan razı olması da böyle bir yorumun gereğidir. **Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır** ifadesinde de durum aynıdır. Onların O'ndan hoşnut ve razı olmaları gene O'nun lütfu ve keremi sayesindedir, yoksa onlar kim oluyor da Allah Teâlâ'dan razı olmaktan bahsediyorlar!

Bu bahsettiklerimizin dışında iki yorum daha yapılabilir: Birincisi: Onlar, Allah'ın kendilerini dünyada iken bin bir türlü sıkıntı ile imtihan etmesini -her ne kadar o esnada çok şiddetli olsa ve kendilerine çok ağır da gelse- âhirette Allah Teâlâ'nın onlardan dolayı kendilerine verdiği lütuf ve ihsanı görünce unuturlar, O'ndan razı ve hoşnut olurlar. İkincisi: Onlara cennette vereceği nimetlere karşılık O'ndan hoşnut ve razı olurlar. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[23]. Cennetlikler, onlardan başkasını istemezler, dünyadaki usanç duydukları nimetlerde olduğu gibi oradaki nimetler karşısında usanç duymazlar.

293 **[§]İşte bu, Rabb'ini sayıp O'ndan korkanlar içindir.** Yani karşılık olarak belirttiği nimetler O'nun azabından korkanlar içindir. Yahut nimetlerine karşı nankörlük etmekten endişe edenler içindir. Bunun esası şudur: Günahlardan sakınan ve itaatler yapan kimse aslında bütün bunları Rabb'inden sübhânehû ve Teâlâ'dan haşyet duyduğu için yapar. Şöyle denilir: Kim Rabb'ini en iyi biliyorsa o Rabb'in'den en çok korkan oluyor. Kim de en cahil ise O da en cüretkâr oluyor". Allah Teâlâ meâlen şöyle buyuruyor: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[24]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Haşyet" kalpte yer eden ve daim olan endişe halidir. Ya da Rabb'ine muhalefet etmekten ve O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmekten korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

21 el-Müzzemmil, 73/20.

22 et-Tevbe, 9/111.

23 el-Kehf, 18/107-108.

24 Fâtır, 35/28.

[§]ZİLZÂL SÛRESİ 295

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿١﴾

1. "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında;"

Daha önce de belirttiğimiz gibi "izâ" (إذا) edatı onların daha önceden yöneltmiş oldukları bir soruya cevap olmaktadır. Sanki onlar korkutuldukları vaktin ne zaman olduğunu sormaktadırlar. Gerçi soru belirtilmemiştir. Bunun sebebi de bazı hallerde cevabın sorunun ne olduğunu açığa çıkarması, bazan belirtilmemiş olsa da sorunun cevabı içermiş olmasıdır. Buna göre **yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında** sözü söylendiği zaman onlara kıyâmet gününün ve hesaba çekilmenin hallerini bildirmiş, onlara onun vaktini belirtmemiştir. Bunu değişik yerlerde ifade etmiş bulunuyoruz.

Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında. Yani yer, o günün dehşetinden şiddetle sarsıldığı zaman. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Yeryüzü sarsılır ve sallanır bu hal devam eder, öyle ki üzerinde yeri sabitleyici ağırlık olmak üzere yükselmiş bulunan dağları, vadilerin üzerine atıp her taraf dümdüz olana kadar sarsılmasını sürdürür. Sonunda ne bir çukur ne bir tümsek kalır, her taraf dümdüz olur: "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[1].
Şu da mümkündür: "Zülzileti'l-erdu" (زُلْزِلَتِ الأَرْضُ) kavl-i celîli [§]yeryüzü sal- 296
lanır ve hareket eder, yeri sabitleyici dağlar değişip de şu ilâhî beyanlarda bahsedilen hali alana kadar deprenir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[2]. "Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız"[3]. Dağlar yok olup dağıldığı zaman yeryüzü belirtildiği gibi dümdüz olur. Ya da yeryüzü o kadar çok sallanır ki mevcut durum ve özelliklerini kaybedip başka hale ge-

---

1 Tâhâ, 20/107.

2 el-Kâria, 101/4-5.

3 el-Furkân, 25/23.

lir. Şu ilâhî beyanda buna işaret edilir: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır"[4]. Ya da onun değiştirilmesi, hareket ettirilmesi ve uzatılması ilk iki açıklamada olduğu gibi onun sıfatlarının değişmesi olmaktadır. [Zelzâlehâ" ilk harf "zây" (ز) harfinin fethası ile de okunmuştur]. Zeccâc şöyle dedi: Böyle bir okuma şekli sahih olamaz. Çünkü "zilzâl" (الزلزال) muzâaf bir kelimedir. Muzâaf fiillerin masdarları ancak kesreli olur. İsimler ise bazan mansup olabilir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Min salsâlin"[5] ve benzeri gibi. "Zilzâl" masdardır. Bu durumda aslında devamlı olan kullanım kesre oluşudur. Nasb hali ise nadir olarak kullanılır[6]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا ﴿٢﴾

2. "Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında;"

O günün dehşetinden yeryüzü ağırlıklarını attığında. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyruldu: "Yer dümdüz edildiğinde ve içindekileri atıp boşaldığında..."[7] "Ve ahracet" (وَاَخْرَجَتِ) ve "ve elkat mâ fîhâ"dan (وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا) ilk defnedilenden en son defnedilene kadar bütün ölülerin kastedilmesi mümkündür. Ayrıca gömülen hayvanlar ve gömüler gibi diğer nesneler olması da mümkündür. Keza insanlar gibi hesaba çekilenler olabileceği gibi diğer varlıklar gibi hesaba çekilmeyecek olanlar da olabilir. Atılan ağırlıkların sadece hesaba çekilip mükâfat ya da ceza görecek olan insanlar olması da mümkündür.

وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ
اَوْحٰى لَهَا ﴿٥﴾

297 ***[S]3. "Ve insan, 'Ne oluyor buna!' dediğinde;"***

4-5. "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır."

---

[4] İbrâhim, 14/48.

[5] "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık" (el-Hicr 26/26, 28, 33; Ayrıca bk. er-Rahmân 55/14).

[6] "Fa'lân" vezni sadece muzâaf fiillerde vardır. "Zelzâl" ve "salsâl" gibi. Tercih edilen okunuş şekli kesre iledir. Fethalı şekli ise caizdir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 351).

[7] el-İnşikâk, 84/3-4.

Ve insan, 'ne oluyor' dediğinde. Yani kâfir der ki "Bu niye böyle sallanıyor". Bazıları şöyle dedi: "Niye sallanıyor, niye oynuyor" diye yeryüzüne soru soran kimse hem dünyada ahmak hem âhirette ahmak, sanıyor ki o kendi kendine sallanıyor. O günün dehşet vericiliğini ve hallerinin değişmesini görmesi onu korkutmuyor. Dünyada iken görmediği, üzerinde düşünerek (benimsenmesi gerektiği halde) kabul etmediği mûcizeler ve deliller onun için bir anlam ifade etmiyor. Bazıları da burada takdim ve tehir vardır, dediler: Sanki şöyle demiş gibidir: O gün yer haberlerini verir, insan da "Buna ne oluyor; üzerinde olup bitenlere tanıklık ediyor ve haber veriyor!" der.

Bütün haberlerini. Yerin haberleri hakkında farklı yorumlar yapmak mümkündür: Birincisi müfessirlerin yaptığı yorumdur: Yer, konuşur ve üzerinde işlenen hayır-şer, taat-masiyet her ne varsa onları bildirir. Ancak **haberleri** derken hayır işleri bunun içine girmez. Çünkü yer, ehli küfrün işlemiş oldukları küfür ve günahları kabul etmemeleri üzerine onların aleyhine tanıklık eder. Cennet ehline gelince onlar, hayır işleri yaptıklarını zaten ikrar ederler. Allah Teâlâ da onları bu konuda tasdik eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Organların tanıklığına[8] dair yapılan açıklamalar da aynı şekildedir. Organlar, sadece küfür, şirk ve diğer günahları işlediklerini inkâr etmeleri karşısında kâfirlerin aleyhine tanıklık ederler. Bu yoruma göre buradaki haberlerin verilmesi hakikat anlamında konuşma ve söz ile olur. Bazıları da şöyle dedi: Burada sözü edilen yerin sallanması ve oynaması ve içinde cereyan edecek olan olaylar yerin bildirmesi ve kendinden ihbarda bulunması kabilindendir. Bazıları ise şöyle dedi: O gün dünyada iken kendilerine bildirilen ve onların da yalanlamış oldukları haberler hepsi birer birer ortaya çıkar, kendilerine bildirilen hesaba çekilme, sevap görme, azaba mâruz bırakılma gibi hadiseler gözle görülür, duyularla algılanır biçimde ortaya çıkar ve gerçekleşir. Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Yerin haberleri nedir? Bilir misiniz?" dediler ki: Allah ve resûlü en doğrusunu bilir! Buyurdu ki: "Onun haberleri her erkek ve kadın kişinin üzerinde iken yaptıkları işleri (günahlar) aleyhinde onlara tanıklık etmesidir"[9].

[§]**Rabb'inin ona vahyettiği şekilde.** "Yerin haberleri"ni üzerinde işle- 298
nenlere tanıklık etmesi olarak yorumlayanlar "evhâ lehâ" (أَوْحَى لَهَا) ifadesini üzerinde işlediklerini bildirmesi, onlara tanıklık etmesi diye yorumlamışlardır.

8 "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder" (Yâsîn 35/65. Ayrıca bk. Fussılet, 41/20-22).

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 374; Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 7; "Tefsîru'l-Kur'ân", 99.

Ya da "evhâ lehâ" (اَوْحٰى لَهَا) demek Rabb'i ona tanıklık etmesi için izin verdi o da tanıklık etti demektir. "Yerin haberleri"nden maksadın sallanması, hareket etmesi ve dönüşeceği haller olduğunu söyleyenler ise "Lehâ" (لها) kelimesinin cümleden düşürülmesi şeklinde bir izah getirirler ve "bi enne Rabbeke evhâ lehâ" (بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا) âyetine bunu ona Rabb'in yaptı anlamını verirler. "Vahiy" ise izin, ilham, emir şeklinde gerçekleşir. Bağlama hangisi daha uygun ise vahiy bu tarzlardan birine göre yorumlanır.

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾

6. ***"İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye*** (bulundukları yerden) ***farklı gruplar halinde çıkarlar."***

İnsanların çıkması iki şekilde olabilir: Birincisi, hesaba çekilmek ve amellerinin nasıl yazıldığını görmek için kabirlerinden çıkarlar. Yani dünyada iken yaptıkları işlerin yazıldığı amel defterlerinin kendilerine gösterilmesi için çıkarlar. Şu da mümkündür: Onlar âhirette kendileri için hazırlanan sevap ve azabı görmeleri için çıkarlar. Bu yoruma göre onlara dünyada iken işlemiş oldukları amellerin karşılığı azap ya da sevap onlara gösterilmek için çıkacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[10]; "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek..."[11] "Eştâten" (اَشْتَاتًا) kelimesi gruplar halinde demektir. "Zümeran" (زُمَرًا) kelimesi "eştâten" sözcüğünün açıklaması olmaktadır.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

7. ***"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu*** (karşılığını) ***görür."***

8. ***"Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu*** (karşılığını) ***görür."***

Bazıları şöyle dediler: Kâfir, dünyada iken yapmış olduğu hayır işi görür, âhirette ise onu göremez, çünkü ona inanmamakta ve onun için amel etmiş
299 olmamaktadır. [§]Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibi: "Kim bu geçici

---

10 eş-Şûrâ, 42/7.

11 ez-Zümer, 39/71.

dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediklerimizi veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer"[12]. Mümin dünyada işlediği şerri görür, âhirette işlediği hayır amelini görür. Şu haber de bu şekilde yorumlanır: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte oturmaktaydı. Sözü edilen âyet indi. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber'e (a.s.): "Bizden her biri işlemiş olduğu şerri görür mü?!" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.) şu cevabı verdi: "Dünyada iken gördükleri, hoşlanmadıkları işlerdir. Bu (dünyada iken gördükleri) şer işlerdir. Hayır ise sahipleri (tarafından görülmez) onlar âhirete ertelenir"[13].

Kim zerre miktarı hayır işlemişse onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür. Burada muradın sayım ve koruma üzerine olması da mümkündür. Şu ilâhî beyan olduğu gibi: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır"[14]. Yani az olsun çok olsun, hatta zerre kadar olsa bile hiçbir amel ondan silinmez. Bir başka yorum da mümkündür. O da şudur: **Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür.** Yani müminlerden her kim zerre kadar bir hayır işlerse âhirette onu görür. **Kim zerre miktarı şer işlerse onu görür.** Yani kâfirlerden her kim zerre kadar kötülük işlese âhirette onu görür. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da pek çok yerde bildirdi ki Allah müminlerin hasenatını kabul edecek, seyyiatını da bağışlayacaktır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz, iman edip yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[15]. Ve benzeri başka âyetler.

"Miskâle zerratin" (مثقال ذرة) derken gerçek anlamda zerre miktarı kastedilmemektedir. Bu bir temsildir; azlıktan kinâye olmaktadır.

Ayrıca şöyle bir itiraz da yapıldı: Yerin haberlerini bildirmesi ve organların tanıklık etmesi nasıl mümkün olabilir ki? Bunlar cansız varlıklardır ve bilgi sahibi de değillerdir!

[§]Cevap olarak şöyle denilebilir: Allah Teâlâ'nın bunlar için bilgi yarat- 300
ması ve onları bu şekilde konuşturması mümkündür. Bir mûcize olmak üzere yer yapılan işlere dair bilgi sahibi yapılacak.

---

12 el-İsrâ, 17/18.

13 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 580-581.

14 el-Kehf, 18/49.

15 el-Ankebût, 29/7.

Yaptıkları kendilerine gösterilsin diye. Bu beyanda şöyle bir işaret vardır: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duyması-na fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır"[16]. Bu beyandaki "hattâ yesme'a kelâmellâhi" (حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ) ifadesi, ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) "Kur'ân ile düşman yurduna yolculuk yapmayın!"[17] buyruğu ve insanların "Âlemlerin Rabb'inin kelâmını okuyoruz" sözleri, bir de mushaflardaki "Kur'ân" ifadesi hakikat anlamında değildir. Bundan, Allah'ın kelâmının hakikat anlamında mushaflarda olması kastedilmez. Hakikat anlamında Kur'ân'ın mushaflarda bulunduğu ve ilâhî kelâmla birlikte yolculuğa çıkmak mânası anlaşılmaz. O'nun kelâmının işitilmesi de hakikat anlamında anlaşılmaz. Kelâmının kendisiyle anlaşıldığı yahut kelâmının kendisiyle ifade edildiği mâna anlaşılır. Aynı şekilde mushaflarda da durum aynıdır. Sayesinde ilâhî kelâmın anlaşıldığı ve ifade edildiği lafızlardır. Amellerin görüleceğine dair rivayette kastedildiği gibi. Amellerin bizâtihî kendisi görülmez, lakin ona işaret eden sözler gözükür. O da kitaplarda amellere ilişkin olarak yazılan yazılardır. Burada da izah aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

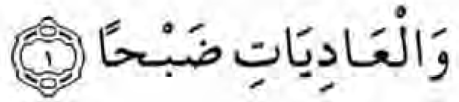
---

16 et-Tevbe, 9/6.

17 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 213; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 6, 10; Müslim, "İmâre", 92.

[§]ÂDİYÂT SÛRESİ 301

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin olsun nefes nefese koşanlara;"

Ali (kerremallâhu vecheh) ve Abdullah (radıyallahu anhumâ) "ve'l-âdiyâti dabhan" (وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا) ve akabinde gelen âyetlerin deve hakkında olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs (radıyallahu anh) ve yorumculardan daha başkaları ise at hakkında olduğunu ifade etmişlerdir. Ne var ki Ali (radıyallahu anh) Bedir günü vuku bulan olaydan bahsedildiğini belirtir. İbn Mesûd (r.a.) ise hac esnasında olduğunu bildirmiştir. Maksadın at olduğunu söyleyenler şöyle dediler: Bu Hz. Peygamber'in (a.s.) göndermiş olduğu bir seriyye hakkında idi. Haberi gecikmişti. Bu yüzden Hz. Peygamber üzülmekteydi. Bunun üzerine Cibrîl (a.s.) onun âyette belirtilen nitelikteki haberi getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ve müminler sevindi.

İbn Abbâs'ın (r.a.) dediği gibi seriyye ve at hakkında ise o takdirde yeminin yorumu birkaç şekilde yapılabilir. Birincisi: Bu gayba dair bir bilgidir. Çünkü kimse onların durumunu bilmiyordu. Atların hallerinin bu şekilde tasvir edilmesi ancak gökten gelen vahiyle ya da bizzat gören birinin müşahede-
siyle olabilirdi. Onlara tanıklık eden hiçbir kimse yoktu [§]buna rağmen Hz. 302
Peygamber'e (a.s.) onların durumu bildirilmişti. Daha sonra durumun, aynen Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi olduğu onlar nezdinde ortaya çıkmıştı. Bu şekilde anladılar ki o Resûlullah'tır. Ve o bütün bunları ancak Allah Teâlâ'dan kendisine gelen vahiy yoluyla bilebilmektedir. Bu ise onun peygamberliğine işaret eden en büyük mûcizelerden biridir.

Yahut yemin, atların şiddeti, kuvveti ve gözlerinin keskinliğine yapılmıştır. Öyle ki ayın olmadığı, ışığın bulunmadığı kapkaranlık gecede dörtnala gidebilmekte, koşmasının şiddetinden toynaklarının taşlara şiddetle vurmasından etrafa kıvılcımlar saçılmaktadır. İnsanın düz bir yerde bile yapamadığı bir

şeyi o gece karanlığında üstelik de inişli çıkışlı engebeli yerlerde yapabilmekte, koşmasının şiddetinden tozu dumana katmakta, düşmanın ortasına dalmaktan çekinmemektedir.

Ya da düşmanlarının en gafil olduğu sabah vaktinde onlara baskın yapmakta iradelerinin bulunmasını ve maksatlarının gerçekleşmesini hatırlatmaktadır.

Sonra **nefes nefese koşan** ve arkasından kıvılcım saçan vb. gibi özelliklerle anılan atlara yemin etmesinde üç müjde bulunmaktadır. Birincisi onlar için üzücü bir hadise olmamıştır. İkincisi düşmana baskın vardır. Üçüncüsü de onlar düşmana dalmışlardır.

Maksadın deve olduğu kanaati taşıyanlar ise bunun hac mevsiminde vuku bulunduğunu söylerler. Onların seyrinin hızlı olduğunu ve karanlık gecelerde, vadiler, inişler ve yokuşlarla dolu yollarda onların koşmalarının şiddetini tasvir etmiş olur.

فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾

2. "Sonra çakarak kıvılcım saçanlara;"

Bu ilâhî beyan, yukarıdaki gibi anlaşılır. Yani devenin seyri ve koşması sırasında taşın taşa çarpması sonucunda ateş çıkar. At olması halinde belirttiğimiz gibi onun toynaklarının şiddetle taşa çarpması sonucu etrafa kıvılcım saçar.

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾

303 [§]*3. "Sabahleyin ansızın baskın yapanlara;"*

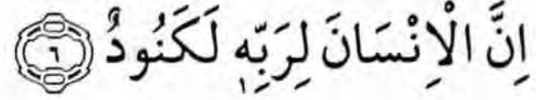
Bu ilâhî beyan da yoruma göre anlaşılır. Bazıları şöyle demişlerdir: Seriyedeki askerlerin o baskında inmeleri ve vadilere girmeleri sabah vaktinde idi. Uygun olanı onların sabah vaktinde baskınlardan ve vadilerden çıkmalarıdır. Çünkü o vakit oradan çıkma ve uzaklaşma vaktidir, orada kalma vakti değildir. Yahut da düşman veya onlar hakkında kötülük isteyenler onları orada karşılamak üzere toplanmış olabilir. Buna göre "muğîrât" (الْمُغِيرَاتِ) toplanan düşman üzerine baskın yapanlara dair olur.

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾

4. "Derken o sırada tozu dumana katanlara;"

5. "Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara!"

Maksat devedir yorumu yapanlara göre toplanma hacda olur. Bilinen toplanma. Maksat attır diyenler ise düşmanın toplanmasını ve onların ortasına dalmayı kastederler.

6. "İnsan, Rabb'ine karşı pek nankördür."

Yeminin cevabı olmak üzere **insan Rabb'ine karşı pek nankördür** meâlindeki âyet gelmiştir. Yani insan Rabb'inin nimetlerine karşı çok nankördür ve onlara karşı şükretmek nedir bilmemektedir. Şöyle ki: İnsan devamlı olarak başına gelen musibetleri, ömründe karşılaştığı sıkıntıları anlatır durur, buna mukabil Allah'ın kendisine lütuf ve ihsanda bulunduğu nimetlerin tümünü unutur ve onların bir göz açıp kapayıncaya kadar zamanda bile kendisinden ayrılmayacağını sanır. İşte bunun içindir ki Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Kenûd" (الكنود) belâları sayıp döken ve fakat nimetleri hiç anmayan kimsedir. Denildi ki: "Kenûd", infak etmekte pinti, cimri, eli sıkı olan kimsedir. Her insanın özelliğinin bu olması gerekir. Lâkin mümin, Allah'ın nimetlerine karşı şükretmek için kendini zorlar ve bu konuda çaba sarfeder. Belâ ve musibetler karşısında sabır ve tahammül gösterir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır"[1]; "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır"[2]. Her insan böyledir. Sonra "musallîn", yani namaz kılanlar bundan istisna edilmiştir ki onlar da müminlerdir. Yani her insan böyle bir tabiatta yaratıldı ve doğası öyle oldu. Ancak mümin olan kişi, üzerinde yaratılmış olduğu bu tabiattan ve diğer doğal yatkınlıklardan kendisini uzaklaştırmak için zorlar [§]Bu aynen hayvanların ve yırtıcıların doğasının, insandan 304
kaçıp uzaklaşmak olması (vahşilik) gibidir. Sonra alıştırma ve eğitimle vahşilikten kurtulup evcilleşirler, yanlarında kalma ve çağrıldığında cevap verme özelliğini kazanırlar.

7. "Şüphesiz buna kendisi de şahittir;"

---

1 el-Meâric, 70/19.
2 el-Enbiyâ, 21/37.

Bazıları dediler ki: Bu insan var ya dünyada yaptıklarına âhirette tümden şahitlik eder, yani onlara tanıklık eder ve her birini bilir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır"[3]. Bazıları şöyle dedi: Cimrilik ve harcamadan kaçınarak pintilik eden o insan elbette tanıktır; yani malını korumayı ve onların sayımını yapmayı bizzat kendi üstüne alır da bir başkasına güvenmez. Bazıları da şöyle dedi: "İnnehû" (وَإِنَّهُ), yani Allah Teâlâ "alâ zâlike leşehîd" (عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ), yani onun sayımını yapan ve koruyan olarak ilim sahibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş"[4].

وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿٨﴾

8. "O, mal sevgisine aşırı derecede kapılmıştır."

Söz konusu edilen o insan mala karşı aşırı derecede tutkuludur. Allah Teâlâ infakta bulunmamak ve cömertçe harcamaya yanaşmamakta insanın cimriliğini ve elinin sıkılığını belirtti ve her insan da sözünü ettiğimiz gibi bu özellikte yaratıldı. Ne var ki mümin olan eğitimle kendi özünü bu doğal özelliğinden koparmaya çabalar, özel bir gayretin içine girer. Burada sözü edilen "hub" (الحب) kelimesi tercih sevgisi anlamındadır, yani kendisi için tercih eder demektir.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾

9. "O bilmez mi ki kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman;"

10. "Ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman;"

O bilmez mi ki kabirlerde bulunmayanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o şöyle buyuruyor: İnsan Rabb'inin kudretini, otoritesini, kendisini yaratmadaki hikmetini, onları kabirlerinden çıkarıp da tekrar dirilteceğini bilseydi ya! Ya da **bilmez mi** ifadesi kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman **bilir**, anlamındadır.

[3] el-Kıyâme, 75/14-15.

[4] el-Kehf, 18/49.

[§]Buyuruyor ki: Gene o bilseydi ya Allah Teâlâ kalplerde olanları ayırır, 305
açıklar ve orada olanı ortaya çıkarır. Ayrılmamış ve açıklanmamış bir halde öyle bırakmaz. Aksine ne var ne yok hepsi ayrılır ve açık hale getirilir. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Bütün sırların ortaya dökülüp de insanın ne bir gücü ne de yardımcısının bulunacağı gün"[5].

Ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman. Bu ilâhî beyanda şöyle bir mânaya işaret vardır: Amellerin ortaya konuluşu, içtenliği ve karşılığında sevap ya da azabı hak etme işi tamamen kalplere ve niyetlere bağlı bir durumdur. Bizzat amellerin kendisi bu konuda yeterli değildir. Bunu ifade etmek üzere Allah Teâlâ: **Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman** buyurmuştur.

إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ﴿١١﴾

11. "İşte o gün** (anlayacaklar ki), **Rab'leri onlardan tam mânasıyla haberdardır!"

Yani elbette onların Rabb'i dünyada iken ne yapıp ettiklerinden haberdardır. Bu aynı zamanda Rab Teâlâ'nın, onları ilme dayalı olarak muaheze edeceğini ve yapıp ettiklerine yönelik onlara karşılık vereceğini ifade eder.

Dilciler ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Dabhan" (ضَبْحًا) kelimesi göğüsteki ses demektir. "Dabeha, yadbehu, dabhan fehuve dâbih" (ضبح يضبح ضبحا، فهو ضابح) şeklinde kullanılır. "Feeserne bihî nak'an" (فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا), ayaklarıyla ya da toynaklarıyla tozu dumâna kattılar demektir. "Nak'" (النقع) toz demektir. Çoğulu "nukû'" (النقوع) şeklindedir. "Fevesatne" (فَوَسَطْنَ) "ortalamak"tan gelir ve ortasına girdi, anlamındadır. "Lekenûd" (لَكَنُودٌ) nankör demektir. "Hussıle" (وَحُصِّلَ) sınadı, imtihan etti mânasına gelir. Denedim anlamında "hassaltü" (حصّلت) denilir.

[§]İbn Kuteybe ve daha başkaları şöyle dediler: "'Adiyât" (وَالْعَادِيَاتِ) atlar, 306
demektir. "Dabh" (الضبح) ise atların koşması esnasında çıkardıkları sestir.

Şöyle de denildi ki: "Dabh vedab'" (الضبح والضبع) yürüyüşte aynıdır. Şöyle kullanılır: "Dabehati'n-nâkatü ve dabe'at" (ضبحت الناقة، وضبعت).

---

5 et-Târık, 86/9.

"Felmûriyât" (فَالْمُورِيَاتِ) kelimesi toynaklarıyla kıvılcım çıkartanlar demektir. "el-Ardu'l-kenûd" (الأرض الكنود) hiçbir bitki bitirmeyen toprak demektir. "Bu'sira" (بعثر) çevrildi, altı üstüne getirildi demektir. "Ve hussıle mâ fi's-sudûr" (وَحُصِّلَ مَا فِى الصُّدُورِ), yani içinde bulunanların hayrı şerrinden, şek ve şüphe yakînden ayırtedildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]KĀRİA SÛRESİ 307

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

ٱلْقَارِعَةُ ﴿١﴾ مَا ٱلْقَارِعَةُ ﴿٢﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا ٱلْقَارِعَةُ ﴿٣﴾

1. "O korkunç ses!"

2. "O ne dehşetli ses!"

3. "O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?"

Müfessirlere göre "kāria" (اَلْقَارِعَةُ) şiddetli helâk edici işler demektir. Burada kıyâmet gününün dehşetini ifade etmek üzere kullanılan bir tasvirdir. Bu, o günde kullarında vuku bulacak korku ve dehşet verici durumlar, haller ve fiiller hakkında Allah'ın yaptığı bir hatırlatma ve onları hayrete düşürme mahiyetindedir. Cenâb-ı Hak, kitabında kıyâmet gününe değişecek hallerine göre isimler vermiştir. Hâkka (الحاقة)[1], vâkı'a (الواقعة)[2] ve buna benzeyen başka isimler. Burada kullanılan "kāri'a" (kulağı çalan korkunç ses) ismi de aynı şekilde o günün korku salan dehşetini ve şiddetini onlara hatırlatmak için kullanılmış bir nitelemedir. Allah Teâlâ irade buyurdu ki böylece insanlar işlerin akıbetini düşünsünler, sonunda karşılaşacakları azaptan kurtulabilmek için tefekkür etsinler ve Allah'ın yasaklamış olduğu işleri yapmaktan geri dursunlar.

[Nefis ve Akıl]

[§]Allah Teâlâ insanı yaratırken ona bir nefis verdi. İnsan onunla dünya 308
şehvetlerini ve lezzetlerini idrak etmektedir. Bir de akıl verdi, onunla da işlerin akıbetini ve sonuçlarını düşünebilmektedir. Böylece insan daha bir dikkatli olma ve iyice düşünme özelliği kazandı. Akıl bazan nefsi kendine çeker ve akıbet olarak beklediği karşılığı elde etmek için onu yanına alır. Bazan da nefis aklı yanına çeker, dünyada şehvet duygularından lezzet alabileceği hususlarda aklı yanında sürükler. Şu ilâhî beyanın yorumu buna göre anlaşılmalıdır:

---

[1] el-Hâkka, 69/1.

[2] el-Vâkıa, 56/1.

"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabb'imin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabb'im çok bağışlayan, pek esirgeyendir"[3]. Yani Allah ona acıdı ve onu kötülüğü seçmekten korudu yahut ona acıdı ve bu sebeple hevâ ve hevesini sonuç itibariyle ceza ve sevap gerektirecek fiillere yönlendirdi. Aynı şekilde Allah Teâlâ o günde kullarına karşılaşacakları korkunçlukları hatırlatmak suretiyle onları uyarmak, onları düşünmek ve ibret almak konusunda akıllarını kullandırmak ve bunun sonucunda da sakındırdığı işlerden vazgeçmek ya da o günde vâdettiği güzellikler üzerinde düşünüp, onları elde edebilmek için hayır işlerine daha bir hırsla sarılmak suretiyle onları yönlendirmek istemiştir.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿٤﴾

4. "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."

Âyetin yorumu hakkında farklı yaklaşımlar vardır. Fakat bunların hepsi sonuçta aynı noktada birleşmektedir. Kimi şöyle dedi: Uçmak istediğinde etrafa yayılan çekirgeler gibi. Kimi de dalga dalga birbirine girmiş çekirge sürüsü gibi. Kimi de kendisini ateşe atan ve yanan kelebekler gibi. Bunların hepsinin ortak mânası o günün korkusundan ne yapacağını bilememek ve şaşkınlık içinde olmaktır. Bu konuda asıl olan şu ilâhî beyandır: "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!"[4] Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar, o günün dehşetinden ve şiddetinden öyle bir şaşkınlık içinde olacaklardır ki nereye uçacağını, nereye tüneyeceğini ve nereye konacağını bilmeyen kuş gibi olacaklar ve çırpınacaklardır.

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ﴿٥﴾

309 ***[§]5. "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür."***

Kimileri bu beyanı "boyalı yün" gibi kimileri de "atılmış yün gibi" diye yorumlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* birinci mânaya göre âyetin yorumu şöyle olur: Dağlar o kıyâmetin şiddetinden renkli yünler gibi türlü renge girer. Görmez misin ki Allah Teâlâ onlar hakkında meâlen şöyle buyurur:

---

[3] Yûsuf, 12/53.
[4] el-Hac, 22/2.

"Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır"[5]; "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'"[6]. Burada da mâna aynıdır. Eğer ikinci mâna esas alınırsa o takdirde âyetin yorumu şöyle olacaktır: Dağlar bütün cesametine, şiddetine ve büyüklüğüne rağmen o günün dehşetinden yumuşaklıkta ve zayıflıkta atılmış yüne döner. Zira yünün en zayıf hali atılmış halidir. Katade şöyle dedi: Aslında âyet onları, çobanı olmayan davara benzetmiştir. "'İhn" (العهن), yani yünün belirtilmesi aslında davardan kinâye olmaktadır.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٧﴾

6. "Kimin tartılan amelleri ağır gelirse,"

7. "İşte o mutlu bir hayat içinde olur."

"Mîzân" (الميزان) hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: Fakat bize göre bunlar içinde en yakını iki tanedir: Birincisi, **kimin tartısı ağır gelirse** derken bütün müminler kastedilmektedir. **Kimin tartısı hafif gelirse derken** kastedilen de bütün kâfirlerdir. Şöyle ki: Mümin Allah Teâlâ'nın hakkını yücelterek kullukta bulunur, O'nun sınırlarına riayet eder. Bu itibarla o günde Allah katında müminin bir değeri, bir ağırlığı ve itibarı olur. Kâfir ise bunu yapmaz, o yüzden de onun ağırlığı, değeri ve itibarı olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* böyle bir kullanım, makam ve mevki anlamında dilde mevcut bulunmaktadır. Meselâ "li fulânin inde fulânin veznün ve kıymetün" (لفلان عند فلان وزن وقيمة) denilir, ve onun yanında ağırlığının ve değerinin olması, makam ve mevkiinin bulunması anlamındadır. Falanca için de "leyse indehû zâlike'l-vezn" (ليس عنده ذلك الوزن) denilir ve böylece onun itibarının olmadığı söylenir.

[§]İkinci yakın mâna ise Allah Teâlâ'nın, insanların amellerini yazan me- **310**
leklere muttali kılmadığı amel defterinde bulunan gizli amellerin ağırlığıdır. Mâlum olduğu üzere bu ancak mümin için söz konusudur, kâfirler için böyle bir durum yoktur. Biz mîzan meselesini daha önce[7] ele almış ve açıklamıştık[8]. O yüzden sözü burada kısa tuttuk. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

5 en-Neml, 27/88.
6 Tâhâ, 20/105.
7 Mesela bk. er-Rahmân, 55/7. âyetin tefsiri.
8 bk. Son ciltteki dizin, "mîzan" maddesi.

İşte o mutlu bir hayat içinde olur. Kimi "râdıye" (راضية) kelimesinin "merdıyye" (مرضية) anlamında olduğunu söylemiştir: Cennet ehli o yaşantı şeklinden hoşnut olur. O hoşlanılan (مرضية) bir hayat biçimi olur. Kimi de "zât-ı rıdâ", yani hoşnutluk sahibi anlamındadır demişlerdir, tıpkı "mâin dâfik"[9], yani atılmış su kullanımında olduğu gibi, bu "zâti indifâkın" demektir. Kimi de rızayı hayata nispet etmiştir, çünkü yaşamakla ancak razı ve hoşnut olunur.

وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿٩﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ ﴿١٠﴾

8. "Amelleri hafif olana gelince,"

9. "Onu kucaklayacak olan hâviyedir."

10. "O nedir, bilir misin?"

Onu kucaklayacak olan hâviyedir. Onun anası hâviyedir. Kimi dedi ki: Allah Teâlâ kâfir hakkında cehenneme "üm", yani anne ismini verdi, çünkü kâfir cehenneme düşecektir. Kimi de dedi ki: Ümmühû" (أمه) kelimesinden maksat beynidir, çünkü tepesi üstü cehenneme atılır. Allah Teâlâ'nın "hâviye" demesi, kâfiri dibi yokmuş gibi sürekli olarak cehennemin aşağısına düşürmesinden ötürüdür.

نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

11. "Yakıp kavuran bir ateş!"

Yani tutuşturan ve olgunlaştıran. Kimi de harareti çok şiddetlidir, açıklamasını yapar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[9] et-Târık, 86/6.

[§]TEKÂSÜR SÛRESİ 311

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

أَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾

1-2. "Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı."

Yani çoklukla övünmeniz sizi alıkoydu, oyaladı. Neden alıkoyduğunu ise açıklamadı. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Çoklukla öğünmeniz, sizin Allah Teâlâ'nın birliğini tasdik etmenisi engelledi. Yahut Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği deliller üzerinde düşünmekten alıkoydu. Yahut ölümden sonra tekrar dirilmeyi hatırlamaktan alıkoydu. Sonra Allah Teâlâ'nın **çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı** kavl-i celîli iki türlü yorumlanabilir: Birincisi bu âyetlerle hitaptan maksat, yaptıkları kötü işler ve beyinsizlikle iştigallerine dair haberleri verilen ataları ve selefleri olabilir. O takdirde bu âyet şu ilâhî beyanlarla bağlantılı olur: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[1]. Ve benzeri diğer âyetler. Sanki Allah Teâlâ onları babalarından dolayı ayıplamış ve onlara uyup peşlerinden gitmelerini onlara yasaklamıştır. Çünkü onlar hikmet dışı işler yapmaktaydılar
ve o öylece de ölüp gitmişlerdi. Bu iki şekilde oluyor: [§]Birincisi: Allah Teâlâ 312
her kimseye nimet vermiş, o da inkâr etmiş nankörlük edip onun şükrünü eda etmemiş ise gazabı ve azabı hak etmiştir. Şöyle buyuruyor: Şu atalarınızı nasıl takip eder, onlara uyarsınız?! Onlar Allah'ın nimetlerine karşı küfrân-ı nimette bulunmuş, onları inkâr etmiş kimselerdir. Aksine sizin göreviniz atalarınızın sapkın yoluna düşmek değil size en doğru yolu getiren Hz. Peygamber'i (a.s.) takip etmektir. İkincisi: Bunda ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına dair alâmet ve delil vardır. Şöyle ki: Onların ataları Allah'ın gazabını ve azabını gerektirici işler yapmışlar ve fakat bunların cezasını azap olarak dünyada çekmemişlerdir. Bu durumda yaptıklarının cezasını görmeleri için mutlaka başka bir yurt, yani âhiret hayatı olması gerekecektir.

---

[1] ez-Zuhruf, 43/23.

İkincisi: Eğer hitap atalarına değil de kendilerine yönelik idiyse o takdirde onda sefihliklerini bildirme vardır. Şöyle ki onlar bu sefihlikleri yüzünden çoklukla öğünmüşlerdir, öyle ki Allah'ın peygamberinin (a.s.) âyetlerini yalanlamışlardır. Ya da onların sefihlikleri bir başka yönden olur. Şöyle ki: Bir kere ölülerle övünmek de neyin nesi? Ölülerle övünmek düzgün bir yol değildir. Ya da üçüncü bir yön daha vardır. Onlar kendilerinin hiçbir şekilde dahli bulunmayan işlerle övünüyorlardı. Çünkü onlar mallarla, evlatlarla övünmekteydiler. Oysa bunlar, onlara Allah Teâlâ'nın mahza lütfu ve ihsanı olmaktadır, O'nun yarattığı güzelliklerdir. Bütün bunlarda onların içinde bulundukları beyinsizliğin ve ahmaklığın belirtilmesi söz konusudur.

Bu sebeplerin belirtilmesiyle yapılan tenkit ve ayıplama yapılan ifade, *en doğrusunu Allah bilir ya,* sadece kâfirlere ait olan inkâr haline özgü de değildir. Çünkü bu hasletler bazı hallerde müminlerin başına da gelebilecek durumlardır. Allah Teâlâ bu şekilde onları ayıpladı ki o, aynı zamanda müminler için de bir hatırlatma ve öğüt olsun. Eğer burada kâfirler özel olarak anılsaydı ve konu sadece onlara özgü kılınsaydı o takdirde müminler belki de bu gibi durumlara düşmekten kaçınmayabilirlerdi. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygam-
313 ber (a.s.) bu sûreyi okuyunca şöyle buyurmuştu: [§]"Âdemoğlu malım malım diyor oysa malından senin olan sadece yiyip tükettiğindir!"[2] Bu da gösteriyor ki sûrede söz konusu olan vaîd, sadece kâfirlere özgü olmayıp müminlerin de ibret alması için genel olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabirleri ziyaret edinceye kadar. Bu beyan, gerçekten ölülerin ziyaret edilmesinden de bahsetmiş olabilir. Bu takdirde şöyle bir anlama gelir. Allah Teâlâ, akıbetlerinin inkâr olması halinde çoklukla övünmenin onlara fayda vermeyen işlerden olduğunu hatırlatıyor. Şu yorum da muhtemeldir: Yani çoklukla övüne övüne nihayet mezara girdiniz. O anda Allah Teâlâ'nın üzerinizdeki hakkını düşündünüz, fakat artık iş işten geçmişti, size onun hiç faydası olmamıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

3. "Hayır! Yakında bileceksiniz!"

---

2 Katâde Mutarrif'ten o da babasından rivayet etmiştir: Hz. Peygamber'e (a.s.) gelmiştim. O "Elhâkümü't-tekâsür" (الهكم التكاثر) sûresini okuyordu. Dedi ki: Âdemoğlu malım malım der. Bre âdemoğlu! Acaba senin, yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve tasadduk edip de verdiğinden başka malın mı var ki?!" (Müslim, "Zühd ve Rekâik", 3; Tirmizî, "Zühd", 31, "Tefsîru'l Kur'ân, 102).

4. "Hayır, hayır! Elbette yakında bileceksiniz."

Bazıları "kellâ" (كَلَّا) kelimesinin "hayır" demek olduğunu, ret ve iptal etmek mânasını belirtmek için kullanıldığını savunurken, bazıları da "gerçekten" anlamında olup tahkik (pekiştirme) ifade ettiğini söylemişlerdir. Eğer birinci anlamda ise sanki şöyle demiş gibi olur: İş, sandığınız ve kendi kendinize vehmettiğiniz ve hükmettiğiniz gibi değil! Başınıza azap indiği zaman siz bunu bileceksiniz. Buna göre "kellâ" söz başı olur. "Gerçekten" anlamında ise sanki şöyle demiş olur: Gerçekten siz, durumun kendi takdir ettiğiniz gibi olmadığını bileceksiniz. Bütün bunlar, sözünü ettiğimiz izahlara varır ki o da şudur: Elbette siz, yarın yakînen şunu bileceksiniz: Sizi Allah'ın birliğini tasdik etmekten ve Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği deliller üzerinde tefekkür etmekten yahut ölümden sonra diriltilmeye iman etmekten alıkoyan, sizi bu konularla oyalayan düşünce ve inançlar anlamsız ve yanlıştır. Sizin asıl yapmanız gereken davranış Allah'a ve resûlüne inanmanız, Hz. Peygamber'in getirdiği kanıtlar üzerinde düşünüp ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına iman etmenizdir.

[§]Arap dil geleneğinde tehdit, ümit kesme, umut verme gibi durumlarda 314
sözü tekrarın ayrı bir yeri vardır. Burada da aynı şekilde tekrara gidilerek yapılan vaîd teyit edilmiş olmaktadır. "el-Veyl el-veyl" (الويل الويل) "Yazıklar olsun! Yazıklar olsun!" ve "bah bah" (بخ بخ) "bravo! âferin!" kullanımlarında olduğu[3] gibi. Kimi de bunlardan her birinin tek başına bir anlamı olduğunu söylemiştir: Buna göre birinci "kellâ sevfe ta'lemûn" (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesinin ölüm anında bilmeyi ifade eder, yani azabı görünce durumun sandığınız gibi olmadığını anlayacaksınız, demek olur. İkincisi ise ölümden sonra diriltilme gününde onun kesin bir gerçek olduğunu anlayacaksınız diye yorumlanır.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿٥﴾

5. "Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız!"

En doğrusunu Allah bilir ya, onların bu dünyada sahip oldukları kanaat ve zanlarının geçersiz olduğunu bildiriyor. Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu görmez misin? "'Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur' denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin

[3] Türkçe'deki sevindirici bir durum karşısında "Oh! Oh!" demek gibi.

ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz"[4]. Onlara azap indiğinde tehdit edilen azap gerçekleşmiş ve onun gerçekliğini yakînî bir bilgi ile öğrenmiş olurlar. Bazıları dediler ki: (Üçüncü âyet olan) "kellâ sevfe ta'lemûn" (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesi ölüm anında bilmelerine, (4. âyet olan) "sümme kellâ sevfe ta'lemûn" (ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesi ise kabir anında bilmelerine dairdir. Hz. Ali'den (r.a.) de benzer bir yorum rivayet edilmiştir. Buna göre o şöyle demiştir: "Biz kabir azabının varlığından şüphe etmekteydik. Sonunda bu sûre indi (şüphemiz yok oldu)"[5]. İkinci bir izah daha vardır, o da şöyledir: Onlar kendi kendilerine ulema geçiniyorlardı ve kendilerinin hak inanç üzere olduğunu düşünüyorlardı. Lâkin Allah Teâlâ onlara, bildiklerinin bir zandan ibaret olduğunu açıkladı. Şu âyete bakmaz mısın: "Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir"[6]. Kesin olanın, başlarına gelen (azap) olduğunu ve kendi bildiklerinin kesin bir bilgi olmayıp sadece şek ve zandan ibaret bulunduğunu görürler.

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ۝٦

315 [§]*6. "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz!"*

Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi, cehennemi ölüm anında görürsünüz. İkincisi, dünyada iken Allah'ın âyetleri ve delilleri düşünüp üzerinde tefekkür edince cehennemi görürsünüz.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ۝٧

7. "Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz."

Bu beyanın da iki mânası vardır: Birincisi duyularla ayan beyan görmek demektir. İkincisi ayne'l-yakîn görmeleri onlara bildirilen şu ilâhî beyanda belirtildiği değildir: "Şâyet onlara gökten bir kapı aralansa ve oradan göğe çıksalar 'herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[7]. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Onların gözlerinden yanılmaya bağlı görme olayı (sihir) kaldırılır ve onu kesin olarak (ayne'l-yakîn) görürler.

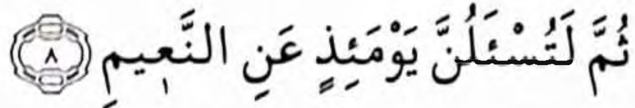
---

4 el-Câsiye, 45/32.

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 363; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 172.

6 el-Kehf, 18/103-104.

7 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler" (el-Hicr, 15/14-15).

8. "Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz."

Bu ilâhî beyanın zâhiri onların sorgularının cehenneme girdikten sonra olmasını gerektiriyor. Çünkü "sümme letüs'elunne" (ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ) deniliyor ve onların cehenneme giriyor oldukları belirtildikten sonra sorguya çekilecekleri ifade ediliyor. Buradan da bunun o vakitte gerçekleşeceği anlaşılıyor. Eğer durum böyle ise o takdirde bu takrir yerinde olur, zira onlar gazap ve azabı hak etmişlerdir. Çünkü onlara göre bir kimseye önemli bir nimet verilse ve fakat o kimse o nimeti verene teşekkür etmese gazap ve azabı hak eder. Şüphesiz Allah Teâlâ o vakitte verdiği nimet karşısında şükredip etmediklerini onlara sorar, böylece kendilerine azabın gerekliliği kendilerince de ifade edilmiş olsun diye bunu yapar. Bunun hesaba çekilme anında gerçekleşmesi de mümkündür. Çünkü Allah "yevmeiz" (يومئذ), yani o günde ifadesini kullanmıştır. Ondan önce ya da sonra gibi bir ifade kullanılmamıştır. Aksine onu mutlak olarak belirtmiştir, "mutlak"ın hakkı da kullanıldığı doğrultuda amel etmektir.

Âyetin hem müminlere hem de kâfirlere hitap ettiğine ilişkin yorum esas alındığında hitabın müminlere yönelik olarak alınması halinde Allah'ın onları sorguya çekmesi şöyle açıklanır: Allah, müminlerin yaptıkları amellerin kendilerine verdiği nimetlerin şükrünü tam olarak karşılamaya yetmediğini, onlara lütufta bulunup günahlarını bağışladığını hatırlatmış olmaktadır. [$]Yoksa 316
onlar yaptıkları iyiliklerin O'na ulaşıp da bu yolla Allah'ın rahmetini hak etmiş değillerdir, aksine karşılaştıkları bu muamele tamamen Allah'ın lütuf ve ihsanının bir sonucudur. Muhatap kâfirlerdir denilirse o takdirde âyetle, nimete şükrü terketmiş oldukları için zaten hak etmiş oldukları azabın kendilerince de tasdik edilmesi kastedilmiş olur.

Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz. Eğer soru kâfirlere yönelik ise sorguya çekilmeleri Allah Teâlâ'ya iman etmeyi neden terkettikleri, Resûlullah'ın kendilerine getirdiğini neden kabul etmedikleri ve bunların dışında da sair nimetlere şükretmeye neden yanaşmadıkları benzeri konulardaki olumsuz davranışlarıyla ilgili olacaktır. Müminlere yönelik olarak da yenilecek, içilecek, giyilecek vb. gibi sair nimetlerden sorguya çekileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]ASR SÛRESİ 317

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفٖى خُسْرٍ ﴿٢﴾

1. "Asra yemin ederim ki,"

2. "İnsan gerçekten ziyandadır."

"Asr" (العصر) kelimesi yemin yerinde kullanılmıştır. Yemin, duyular âleminde hak olan bir şeyin gizli kalması halinde onun gerçekliğini pekiştirmek ya da duyulan şüpheyi gidermek için ya da bir iddiayı güçlendirmek için başvurulan bir yoldur. Gayp âlemiyle ilgili kullanımda da durum aynıdır. Şunu bir esas olarak belirtmek gerekir ki Kur'ân'da her neye yemin edilmişse kişi onlar üzerinde düşünse ve yoğunlaşsa yeminin gerektirdiği mânanın aynısını yemin olmasaydı bile ifadede mevcut bulurdu. Sonra "ve'l-asr" (وَالْعَصْرِ) kelimesinin yorumu hakkında ihtilaf etmişlerdir: Kimisi "asr"dan maksadın zaman (الدهر والزمان) olduğunu söylemişlerdir. Kimisi de "asr"ın gündüzün son vakti olduğunu belirtmiştir. Bu öyle bir zamandır ki hem gündüzün hem de gecenin sınırını bir araya getirir ve her ikisinin de uçlarını, yani gündüzün sonunu gecenin de başını içine alır. Öyle olunca da sanki "asr" demekle gece ve gündüzü kastetmiş olur. Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar "lâ ukellimuke'l-asrayni" (لا أكلمك العصرين), yani "seninle gece ve gündüz boyunca konuşmayacağım" derler ve "asrân" kelimesiyle gece ve gündüzü kastederler[1]. Gecenin ve gündüzün geçmesinde dehr ve zamanların geçmesi vardır. Çünkü gece ve gündüz zamanları ve içinde bulunanların zamanlarını bitirir. [§]Bu itibarla "el-asr" denilince 318
gece ve gündüz, gece gündüz anılınca de her şey anılmış gibi olur. Her şeye yemin edilince onların yaratıcısına yemin edilmiş olur. Çünkü yaratılmış her

---

[1] Ferrâ dedi ki: "asr" (العصر) "dehr" (الدهر) demektir. Allah Teâlâ ona yemin etmiştir. İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: "Asr", gündüzün geceye ulandığı zamandır. Katâde dedi ki: "Asr", gündüz vakitlerinden herhangi bir vakittir. "Asrâni" ise gece ve gündüz demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "asr" md.).

ne varsa onlara tefekkür nazarı ile bakıldığında onlar kendilerini yaratan ve inşa eden yüce varlığa götürürler.

İnsan gerçekten ziyandadır. Şüphesiz dünya ve içinde bulunan her şey sanki varlık âlemi ve insanlar için bir ticarethane olarak yaratılmış ve inşa edilmiştir. Orada ticaret yapanlar, alıp satanlar vardır. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[2]. Bir başka beyanda da meâlen şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?"[3] Yani kuşkusuz insan, ticaretinde ve alışverişinde tam bir ziyandadır.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

3. "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır."

Ancak iman edip yararlı işler yapanlar. Birileri şöyle diyebilir: Kazananların kaybedenlerden istisna edilmesi nasıl uygun olur? Kaybedenlerin kazananlardan istisnası yoluna gidilmedi. Şöyle denilmeli değil miydi? "İnne'l-insâne le fî ribhin illellezîne keferû" (إن الإنسان لفي ربح إلا الذين كفروا), yani insan gerçekten kârdadır ancak inkâr edenler müstesnâ. Kaybedenler takımının kazananlardan istisna edilmesi daha mâkuldür?

Bu soruların cevabı şudur: Bu âyetler Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletinin hemen başlarında inmiştir. Muhatap insanlar ise tamamına yakını kâfirler ve ve âhirette ziyan edecek kimseler idi. Bu yüzden istisna bu şekilde olmuştur. Çünkü azın çoktan istisna edilmesi dilcilere göre daha güzel kabul edilir. Her ne kadar ikincisi dil bakımından caiz ise de Kur'ân, fesahat itibariyle ve söz diziminde en yüksek mertebeye sahip olduğu için bu şekilde gelmiştir.

"İnsân" (الانسان) kelimesi cins ismidir. Sanki bütün insanları murat etmiştir. Görmez misin ki Allah **iman edenler müstesna** diye buyurmuştur. Tekilden çoğulun istisnası olmaz. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: İnsanlar halleri ve tercihleri itibariyle ziyandadırlar. Bunlardan sadece ticaretleri sözü edilen şekilde olanlar hariçtir.

---

[2] et-Tevbe, 9/111.

[3] es-Saf, 61/10.

[§]**Ve yararlı işler yapanlar.** Burada sözü edilen "sâlihât"ın (الصالحات) hem 319
inkâr hem de İslâm döneminde bilinen güzel ahlâka ve diğer davranışlara ilişkin iyi işler olması muhtemeldir. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız"[4]. "Ma'rûf" (المعروف), insan doğası ve aklı nezdinde iyi olarak bilinen davranışlardır. "Münker" (المنكر) de insan aklının yadırgadığı ve insan doğasının nefret edip kaçındığı işlerdir. Eğer murat küfür ise o takdirde sanki şöyle demiş gibi olur: Şüphesiz kâfirler helâk ve ziyan içindedir, sadece Allah Teâlâ'ya ve resûlüne iman edip salih amel işleyenler bunun dışındadır.

Bu sûrede iman edip iyi işleri yapanlar belirtilmiş, Tîn sûresinde[5] de aynı şekilde iyi işler zikredilmiştir. Kebed (Beled) sûresinde[6] ise "iyi işler"i belirtmeyi terketmiştir. Sanki Allah Teâlâ öncesinde bahsi geçtiği için Beled sûresinde "iyi işleri" belirtmemiştir. Allah Teâlâ'nın şu beyanına bakmaz mısın?: "Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç ve açıkta olan bir yoksulu doyurmaktır"[7]. Daha başka beyanlarda olduğu gibi.

"Hak" (الحَقّ) kelimesi aslında **Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler** failinin övüldüğü her fiildir. Sabır ise faili yerilen her fiilden geri durmak demektir. Sanki hakkı tavsiye etmek, faili övülen her iyiliği tavsiye eden, sabrı tavsiye de faili yerilen her türlü kötü işten uzak durmak, onları işlememeye tahammül göstermek demektir.

Sonra **Asra yemin olsun ki insan ziyandadır, ancak iman edip yararlı işleri yapanlar** meâlindeki âyetin zâhiri, sayılan bu özellikleri kendinde toplamayan kimsenin ziyanda olduğunu gösteriyor. Zâhirî anlamı itibariyle bu âyet
Hâricîler'in ve Mûtezile'nin delili olur. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı 320
Hakk'ın bu âyette insanlardan bir kısmını ayırması şu anlama gelir. Belirtilen özellikleri kendinde toplayan kimsenin cennete gideceği vâdinde bulundu. Başka bir âyette ise imanı tek başına zikretti ve ona sahip olanın cennete gideceğini buyurdu[8]. O âyette sadece iman etme şartına bağlı olarak cennet

4 Âl-i İmrân, 3/110.

5 "Ancak iman edip iyi dünya ve âhiret için yararı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır" (et-Tîn, 95/6).

6 "Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır" (el-Beled, 90/17).

7 el-Beled, 90/14-16.

8 "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir" (el-Hadîd, 57/21).

vâdinde bulunması iki şekilde izah edilebilir: Ya iman tek başına belirtilmiştir ve onun belirtmesinin geri kalan kısmının da belirtilmiş sayılacağı anlayışıyla yetinilmiştir. Bu bütünün parçasının belirtilmesinin tümünün belirtilmesi yerine geçmiş olur. Ya da tek başına iman etmesinden dolayı ona cennetin gerekli kılınmış olması söz konusudur. Buradaki durum iman etmeye bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ iman edenlere cenneti vacip kıldı, ameli eksik olanın imandan çıktığını ifade etmedi. Buradaki durum deliline bağlıdır. Hal böyle olunca sadece iman edip de öbür amelleri yapmayan kimse hakkında ne cennetin ne de cehennemin gerekeceğine dair kesin bir hüküm verilmez. Bu durumda izlenecek yol Allah'ın rahmetini ummaktır. Çünkü eğer iman eden hakkında cennet vâdinden bahsedilmeseydi o takdirde insanlar ümit keserdi.

Dünya hayatında her ibadet esas itibariyle umut ve korku (recâ ve havf) arasında yapılır. O yüzden durum, bizim anlattığımız tarza göre anlaşılmalıdır. Ya da şöyle dememiz gerekir: Allah Teâlâ bütün günahları işleyen kimse için cehennem vaîdinde bulundu. Bunda sadece inkâr etme fiilini işleyene cehennemin gerekli olacağından söz etmedi. Aynı şekilde Allah Teâlâ her ne kadar bütün bu sayılan amelleri işleyene cenneti vâdettiğini söylese de bu, sadece iman edip de diğer amelleri işlemeyen kimsenin imanı sebebiyle cenneti hak etmeyeceğini göstermez.

Kaldı ki, bu sayılan amellerden her birini tek başına işleyen için istisnanın ayrı olarak yapılması da caizdir. Buna göre onlardan her birini işleyen grup ayrı ayrı istisna edilmiş gibi olur. Sanki şöyle demiş gibidir: İman edenler hariç, salih ameller işleyenler hariç ve birbirlerine hakkı tavsiye edenler hariç...
321 gibi. [§]Böyle olması halinde âyet Hâricîler ve Mûtezile için delil olmaz. Hepsinin birlikte olması gereği esas alındığında onlar için delil olur. Bu durumda bu iki değerlendirme arasında teâruz olur ve bunun sonucu olarak da bu konuda görüş beyan etmemek, işin bizce belirsiz olduğunu kabul etmek gerekir.

Muhtemeldir ki iman ile birlikte bu sayılan amelleri yapmak gerektiğine inanılması kastedilmiştir. Yani: İnsan ziyandadır, ancak iman eden ve bu salih amellere itikat eden hariç. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[9]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

[§]HÜMEZE SÛRESİ 323

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴿١﴾ اَلَّذ۪ي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾

1-2. "Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline!"

Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan. "Hümeze" (همزة) ve "lümeze" (لمزة) kelimelerinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları ikisinin mânası da aynıdır; bunlar itmek ve dürtmek anlamındadır demişlerdir. Bazılarına göre "hümeze", birlikte bulunduğu kimselere diliyle rahatsızlık veren kimsedir. "lümeze" ise kaş göz işareti yaparak rahatsızlık verendir. Kimi de "hümeze", huzurda iken ayıplama yoluyla rahatsızlık veren, "lümeze" ise gıyabında ayıplama yoluna giden kimsedir demişlerdir. Bu isimlerle anılmak, sadece yaptıklarını itiyat haline getirmiş kimseler içindir. Dilciler şu misali verdiler: O bu işi itiyat edinen ve bir meslek gibi icra eden kimsenin bir fiilidir. Müfessirler şöyle dediler: Âyet kâfirler hakkındadır. Ancak bazıları dediler ki: Âyet Ahnes b. Şerîk[1] hakkında inmiştir. Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir.

[§]Birileri şöyle diyebilir: Bu âyet kâfirler hakkında inmiştir. Aynı şekilde 324
"veylün li'l-mutaffifîn" (وَيْلٌ لِلْمُطَفِّف۪ينَ) gibi pek çok âyet de kâfirler hakkındadır. Bilindiği gibi onlar, kendilerinde bu fiil bulunsa da bulunmasa da inkâr etmelerinden ötürü vaîd olarak belirtilen azabı hak ederler. Kaldı ki inkâr etmek, burada sözü edilen iki fiilden çok daha çirkindir. Hal böyle iken nasıl olur da bu iki fiil isnadıyla onlar ayıplanmış olur?!

---

1 el-Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî, Ebû Sa'lebe, Benî Zühre'nin müttefiki. İsmi Übey'dir. el-Ahnes diye kendisine lakap verilmesi şöyle olmuştur: Benî Zühre ile Bedir'den dönmüş, kendilerine Ebû Süfyan'ın kervanı kurtardığı haberi gelince "Hanisü'l-Ahnes bi benî Zühre" (خنس الاخنس بني زهرة) denilmiş ve o bu adla anılmaya başlamıştır. Ahnes daha sonra müslüman oldu, kendisi müellefe-i kulûbdandı. Huneyn'de bulunmuş Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfetinin başında vefat etmiştir (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 166; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 192).

Bu âyet ve benzer âyetlerin cevabı vardır: "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı"[2]. Burada sözü edilenler namaz kılsalar ve zekât verseler bile gene de azap göreceklerdir. Cevap şöyledir: İman sırf isminden dolayı güzel olmadı. Küfür de aynı şekilde sırf isminden dolayı çirkin olmadı. Çünkü bir dine ya da mezhebe inanan kimse mutlaka bir şeye inanacak, bir şeyi de inkâr edecektir. Müslüman Allah'a inanmakta, tâğûtu ise inkâr etmektedir. Kâfir ise Rahmân'ı inkâr etmekte, tâğûta iman etmekte ve ona kulluk yapmaktadır. Buradan da anlaşıldı ki iman, "iman" ismi ile anıldı diye güzel olmuyor küfür de bizzat "küfür" ismini almasından ötürü çirkin olmuyor. Aksine Allah Teâlâ'ya iman, hikmetin O'na imanı gerektirdiği için güzeldir, Allah'ı inkâr etmek de çirkindir, çünkü hikmet O'nu inkârı terketmeyi gerekli kılar. İman, anlamından ötürü güzeldir. Küfür de aynı şekilde anlamından dolayı kötüdür. Arkadan çekiştirme ve kusur arama fiilleri kendilerinde çirkindirler, haricî başka anlamlar sebebiyle değil. Bu itibarla bu iki fiilden ötürü vuku bulan ayıplama inkâr sebebiyle yapılan ayıplamaya nispetle daha fazla ve daha etkindir. O yüzdendir ki Allah Teâlâ bu iki vasıfla ayıplamıştır.

Bu ilâhî beyana dair bir izah daha vardır: Bu, Muhammed (a.s.) ümmetine öğüt verme kabilindendir. Şöyle ki Hz. Peygamber (a.s.) mârufu emrettiği ve münkeri yasakladığında kaş-göz hareketleri ile karşılanır ve alaya alınırdı. Onlardan görmüş olduğu bu alaycı tutumlar, onlara iyiliği emretmekten ve kötülüğü yasaklamaktan alıkoymazdı. Ümmeti ondan ibret alsın ve ümmetinden hiçbir kimse ayıplanmaktan ve aşağılanmaktan korkarak emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker vazifesinden kaçınmasın istedi.

325 [§]Üçüncüsü: Bu, inkârcıların Hz.Muhammed'e (a.s.) yaptıklarına bir karşılık verilmesi ve öç alınmasıdır. Böylece bundan sakındırma ve engelleme gerçekleşmiş olsun istenmiştir. Zira akıl sahipleri çirkin işlerden geri dururlar. Ayıplamaya verilecek mânanın bu yorumlara göre olması muhtemeldir.

Servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline! "Ceme'a" (جَمَعَ) kelimesi şeddesiz olarak da okunmuştur ve topladı anlamına gelir. Yani malını yanında topladı ve onları ayırmadı. **Onu sayıp durdu.** Yani sayısını ezberledi ve eksilmesin diye onu devamlı surette tekrar etti. Allah onu cimrilik ve eli sıkılıkla niteledi. Kim bu kelimeyi "cemme'a" (جَمَّعَ) şeklinde şeddeli olarak okursa mânası şöyle olur: Onu her zaman durmadan topladı ve biriktirdi, onu

[2] el-Müddessir, 74/42-47.

kısa bir zaman içinde biriktirmedi. Asıl olan "ceme'a" (جَمَعَ) şeklinde şeddesiz olmasıdır. Şeddeli olarak okunması uzun süre aşırı bir toplama işinin vuku bulduğunu ifade etmek için olur.

Şöyle de denildi: **Onu sayıp durdu** sözü sayısını çoğalttı demektir. Hasan-ı Basrî, onun malını tasnif etti ve deve, davar, sığır, evler, akarlar, menkul mallar gibi sınıflara ayırdı anlamında olduğunu söyledi. Şöyle bir mâna da verildi: **Onu sayıp durdu,** yani onu tedarik etti ve hazırladı.

يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُۚ ﴿٣﴾ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِى الْحُطَمَةِۘ ﴿٤﴾ وَمَٓا
اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ ﴿٥﴾

3. "O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder."

4. "Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır."

5. "Nedir o hutame bilir misin?"

O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Gerçek anlamda olmasıdır. Kişi kendi ruh dünyasında, malları var olduğu sürece var olmaya devam eder. [§]Çünkü gö- 326
rünüşte varlığının malları sayesinde devam ettiğini düşünür de Allah'ın kendisine verdiği malların rızkı olduğu fikri onda yerleşir. İnsan rızkının tamamını tüketene kadar yaşar. Mademki böyledir, şu halde uzun yaşamak için çok mal biriktirmek gerekir. İkincisi ise bir zan ve kuruntu halinde olmasıdır. Sanki şöyle demiş gibidir: Malının ömrünü uzatacağını zanneden kişi mal topladı. Eğer birinci yoruma göre olursa o takdirde "hayır" anlamındaki "kellâ" (كَلَّا) kelimesi ona bir reddiye olur. Yani iş onun kendi içinde kurduğu gibi değildir. Eğer ikinci yorum esas alınırsa o takdirde ona cezanın gerekeceğini bildirmek için bir başlangıç cümlesidir.

Andolsun ki o hutameye atılacaktır. Denildi ki: Hutame cehennem kapılarından biridir. Ateşin sıfatı olduğu da söylenmiştir. "Hatm" (الخطم) kelimesi kırmak demektir. Sanki şöyle demiş gibidir: Kâfirlerin azap gördüğü ateş, onların kemiklerini kırar ve un ufak eder.

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ﴿٦﴾

6. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşi!"

Denildi ki: Ateş onların derileri, etleri, damarları ve kemikleri üzerine gelir ve onları yalar, yer bitirir. Kemiklerini kırar. Yükselir ve yüreklerini sarar. İşte tam o zaman azabı sürekli tatmaları için derileri başka derilerle yenilenir[1]. Denildi ki: Ateş onların her yerlerini yakar sade kalplerine dokunmaz. Çünkü kalp yandığı zaman acıyı duymaz ve azabı hissetmez. Yakmaktan maksat onlara acıyı tattırmak, zarar ve ıstırap vermektir.

اَلَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْئِدَةِ ۝٧ اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ۝٨ فِى عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ۝٩

327 [§]7-9. ***"Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!"***

"'Amed" (عمد) kelimesi "ayın" (ع) ve "mîm" (م) harflerinin refi ile "'umud" (عُمُد) şeklinde veyae her iki harf mansup olarak "'amed" (عَمَد) şeklinde de okunmuştur. Ferrâ'nın şöyle dediği nakledilir: "'Umud" ve "'amed", "'amûd" ve "'imâd"ın çoğul şekilleridir. Kimi de "'amed", "'amede"nin çoğuludur demiştir: "Bakara" ve "Bakar" gibi. Kelbî dedi ki: **Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri.** Yani ateş onların üzerine kapaklanmıştır. Şöyle diyor: Üzerlerine yukarıdan uzatılmış ateş sütunlar içinde kapaklanmış bir halde azap içinde olurlar. "'Umud" dünyada insanların yaptıkları sütunları gibi sütunlar demektir, lâkin onlar üzerlerine kapaklanan ateşten sütunlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[1] "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: XVII

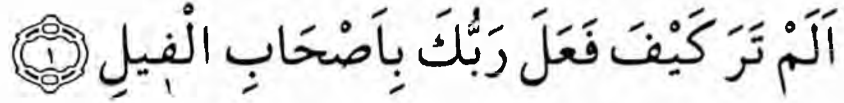
(Fil, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn)
(Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak, Nâs)

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

[§]FİL SÛRESİ[1]

329

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Rabb'inin fil ordusuna neler yaptığını bilmiyor musun?"

Fil ordusunun Kâbe'yi yıkıp tahrip etmeye karar vermesinin sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Fil ordusunu teşkil edenler daha önce kendi ülkelerinde (Yemen) adına Kâbe dedikleri bir mâbet inşa etmişlerdi. Bununla Kâbe'ye olduğu gibi insanların bu mâbede yönelerek onu düzenli bir şekilde ziyaret etmelerini amaç edinmişlerdi. Fakat Araplar sözü edilen Yemen'deki bu mâbede ilgi göstermemişlerdi. Bu husus kendilerini kızdırmış ve Kâbe'yi yıkmaya sevketmiştir. Diğer bir grubun ifadesine göre Araplar Yemenliler'e ait bir kiliseyi yakıp yok etmişti. Bu olay kendilerini kızdırmış ve yaptıklarına karşılık vermek üzere Kâbe'yi yıkmak istemişlerdi. Başka bir yoruma göre ise fil ordusu mensupları krallar ve kudretli hükümdarlar (firavunlar) geleneğine bağlı kimseler olup yönetimlerine ve krallıklarına karşı çıkanlara saldırmayı töre haline getirmişlerdi. Bunların hangisi olursa olsun farketmez. Aslında sûrede sözü edilen savaşın sebebini kesin olarak bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim ihtiyacımız sûrenin indirilişine ve Kur'ân'da yer almasına vesile olan mânayı ortaya koymaktır.

[Fil Sûresinin İnzâlindeki Hikmetler]

[§]Fil sûresinin amaçladığı hedefi üç şekilde dile getirmek mümkündür. 330
Birincisi Allah Teâlâ (İslâm'ın ilk muhatapları olan) Mekke halkına, kendilerini ortadan kaldırmak isteyen fil ordusuna engel olmak suretiyle lütfettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Aslında fil ordusu Mekkeliler'i öldürmeyi, kadın ve çocuklarını esir almayı ve servetlerine el koymayı amaçlamıştı. Cenâb-ı Hak

[1] Sûrede miladî 570 yılında Yemen Valisi Ebrehe Kâbe'yi tahrip etmek amacıyla düzenlediği ve çok sayıda savaş filiyle desteklediği ordudan bahsedildiği için bu adı almıştır.

bu sûrede, kendilerine yönelik lütufkarlığını hatırlatmaktadır, tâ ki O'na şükredip hakkıyla ibadet etsinler ve başkasına tapınmaktan vazgeçsinler.

İkincisi Allah Teâlâ bu sûrede Mekke halkını etkili bir şekilde uyarmaktadır. Şöyle ki O, fil ordusunu Beytullah'a saygı göstermedikleri için mahvettiğine göre, Mekke sakinleri de Allah'ın, kendilerini helâk etmesinden emin görmemelilerdir. Bunun sebebi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı gereken saygıyı göstermemeleridir, halbuki ona gösterilecek saygı Beytullah'a gösterilenden daha önemlidir. Dolayısıyla Kâbe'ye saygısızlıkları sebebiyle sözü edilen musibet Yemenliler'in başına geldiğine göre resûlüne saygısızlık yapmalarından ötürü O'nun azabına uğramaktan endişe edilmesi daha çok dikkate alınması gereken bir durumdur.

Üçüncüsü Allah Teâlâ işaretlerini (olağanüstü olaylar) gösterdiği halde fil ordusu iman etmemiş ve bu yüzden Cenâb-ı Hak onları yok etmişti. Zira nakledildiğine göre Yemenliler fillerini Beytullah'a yönelttiklerinde hayvanlar direniş gösterip gitmemiş, kendi ülkelerine doğru çevirdiklerindeyse koşarak gitmeye başlamışlardır. Yemenliler bu olaya şahit oldukları halde Mekke'yi kuşatmaktan vazgeçmemiş, Allah da onları helâk etmiştir. Bunun gibi asr-ı saâdetteki Mekke halkı da Allah Teâlâ'nın helâkine mâruz bırakılmak ve hışmına uğratılmak suretiyle cezalandırılmaktan emin olamaz, çünkü onlar da Hz. Peygamber vasıtasıyla âyet ve mûcizelere şahit olmuşlardır. Fil sûresinin indirilmesinin amacı bu anlattıklarımıza göre açıklanır.

Denilmiştir ki Fil sûresi Hz. Peygamber'e bir müjde konumundadır. Şöyle ki fil hâdisesinin vuku bulduğu yıllarda Beytullah'ın ne bir koruyucusu vardı ne de yardımcısı. Bununla birlikte Allah onu korumuş ve bu sebeple de düşmanları, Kâbe'yi yıkmaya imkân bulamamıştır. Aynen bunun gibi, ey Muhammed! Allah sana da yardım ve desteğini ulaştırır, tek başına da olsan düşmanını yok eder. Bilindiği gibi bu sûrenin indiği dönemlerde Hz. Peygamber'in çok sayıda yardımcıları yoktu. Cenâb-ı Hak ona bu yardımı Bedir Savaşı'nda yapmıştır.

331 [S]"Elem tera" (ألم تر) görmedin mi, bilmedin mi? anlamına gelen bu söz, vuku bulmuş, çevredekiler tarafından bilinmiş, fakat sonraları unutulmuş fevkalâde bir olayın karşılıklı hatırlanması için kullanılmıştır. Bazan gerçekleşmemiş bir husus için de kullanılır. Buradaki kullanılışı, Cenâb-ı Hakk'ın kendi düşmanlarının başına getirdiği belâya dikkatleri çekmektedir, belki bu, insanları Allah'ın haram kıldığı işlerden vazgeçmeye sevkeder diye. Bu âyetteki hitabın Hz. Peygamber'e yönelmesi ve fakat başkalarının hedeflenmesi mümkün olduğu gibi tek tek her bir kişiyi amaçlaması da imkân dâhilindedir.

Yemenli ordunun "ashâbü'l-fil" (اصحاب الفيل) diye anılması ve filin kendilerine nispet edilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi "fillerle beraber olanlar" demektir. İkincisi ise ashâb-ı fil sahipleri mânasına gelebilir, tıpkı "rabbü'd-dâr, sahibü'd-dâr", yani ev sahibi denildiği gibi.

أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾

2. *"Onların kurnazca planlarını boşa çıkarmadı mı?"*

Yani kendilerince tasarladıkları Kâbe'yi tahrip edip yıkma planını boşa çıkardı. Âyette geçen "keyd" (كيد), yani "kurnazca düzenlenen plan ve hile" sûrenin başında sözünü ettiğimiz düşüncelerinden ibarettir.

وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾

3. *"Üzerlerine kalabalık sürüler halinde uçan varlıklar saldı."*

Yani ayrı ayrı gruplar, kümeler. Allah'a düşman olanlarla savaşmak için uyulacak kural budur: Gruplar halinde çıkış yapmaları. Denildi ki âyette sözü edilen uçan varlıklar (tayr) kendilerinden önce ve sonra benzeri görülmeyen kuşlar olup yırtıcı hayvanlarınki gibi başları bulunuyordu. Bazılarına göre Hint erkeklerine benziyordu.

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾

4. *"Bunlar o fil ordusuna sert taşlar atıyorlardı."*

Âyette geçen siccîl kelimesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları, "taşlar" anlamına gelen "hıcâra" (حجارة) kelimesinin zâlim hükümdarların cezalandırılması ve ortadan kaldırılması için yaratılmış bir yerin adı olduğu söylenmiş; bazılarına göre ise "siccîl" (سجيل) Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir ve aslı "seng gil" (سنگ گل) olup taşlaşmış çamur demektir, bu da tuğlayı andırır. Bir kısmı da "siccîl", taşların sert ve güçlü olmasından ibarettir demiştir.

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿٥﴾

[§]5. ***"Böylece Allah onları yaprakları yenilmiş ekin saplarına çevirdi."*** 332

Dilciler "asf" (عَصْف) kelimesine ekinin veya bütün bitkilerin yaprağı anlamını vermişlerdir. Âyetteki "me'kûl" (مَأْكُول) kelimesi yenilmiş veya henüz yenilmemiş olmak üzere iki yoruma açıktır, çünkü henüz yenilmemiş bir yiyecek, yenilmeye hazır olunca ondan "yenilmiş" diye bahsedilebilir. Şâyet âyette geçen ekin veya bitki yaprağı yenilmemiş mânasına alınırsa Allah Teâlâ şöyle buyurmuş gibi olur: Böylece Allah onları süregelen güç ve iktidarlarına rağmen hayvan yemi gibi zayıf, güçsüz ve artık kendilerinden korkulmaz bir hale getirdi. Yenilmiş anlamına gelirse, demek ki Allah Teâlâ onları yok edilmiş ve bundan böyle dikkate alınmayacak ve kıyâmete kadar anılmayacak bir hale koymuş, demek olur. Denildi ki: Ya da fil ordusu, kurtçuklar tarafından yenildiği için delik deşik olmuş bitki yaprağı halini almışlardı... *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾
فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ
مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

1. "Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti;"

2. "Kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna (fil ordusunu helâk ettik)."

3. "Şu halde onlar bu mâbedin sahibine kulluk etsinler."

4. "Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan emin kılan Kâbe sahibine."

Cenâb-ı Hakk'ın **Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti, ayrıca kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna** meâlindeki beyanı birkaç anlama gelir. Birincisi Ferrâ'nın şu anlayışıdır ki "li-îlâfi" (لإيلاف) kelimesinin başındaki lâm sebep bildiren bir harftir, çünkü "Li-îlâfi" sûresi Elemtera sûresinin devamıdır. Buna göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Böylece Allah fil ordusunu yaprakları yenilmiş ekin saplarına çevirdi, Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti uğruna". Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Fil ordusunu helâk ettim ve başlarına felâket getirdim; bunun sebebi Kureyş'in o mekâna alışmış olmasıydı; bir de buna bağlı olarak kış ve yaz mevsimlerinde kendileri için münasip kılınan iki ticaret seyahatine alışmış bulunmaları yüzünden.

[Güvenli Belde Mekke ve Harem]

İkincisi Allah'ın şöyle buyurmuş olması ihtimal dâhilindedir: Şu mâbedin Rabb'ine ibadet etmeyi insanlara gerekli kıldım, onlar da zamanla buna alış-

mış oldular ve Kureyş kabilesi mensupları ile bu mekânda ikamet eden diğer insanların ihtiyaç duydukları gıda ve benzeri geçim vasıtalarını buraya taşıdılar. Bunun sebebi Kureyş'in sözü edilen mâbedin sahibine kullukta bulunmaya yatkınlık kazanmalarıydı. Aslında Mekke şehrinin bu konumu olmasaydı kabile mensuplarının burada ikamet etmeleri mümkün olmazdı, çünkü bu
334 şehirde ne ekin var, ne bitki, ne de hayatın diğer gerekleri. [S]Mekke, İbrahim aleyhisselâmın tasvir ettiği niteliktedir: "Ey Rabb'imiz! Soyumun bir kısmını ekilebilir toprağı olmayan bir vadiye, senin Beytülharem'inin yanına yerleştirdim ki, ey Rabb'imiz, namazı devamlılık ve duyarlılık içinde yerine getirsinler. Öyleyse insanlardan bir kısmının gönlünü buranın sakinlerine sempati duyar hale getir ve Mekke halkına bereketli rızıklar ver ki şükretsinler"[1]. Kureyşliler'in bu yerde yaşayabilmeleri dışarıdan ve uzak mekânlardan buraya taşınacak ihtiyaç maddelerine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı bu gerçekliği ifade etmektedir: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her yiyecekten ürünlerin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[2] Bazıları şöyle demiştir: Kureyşliler'e kış ve yaz seyahatlerine alıştıkları gibi Beytülmuazzama'nın Rabb'ine ibadet etmeye de alışmaları emredildi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Şu iki ticaret seyahatine alıştığınız gibi Beytullah'ın sahibine kulluk etmeye de yatkınlık kazanın!

Bir kısım âlim de şu yorumu yapmıştır: Mekke halkı çeşitli ülkelere güven içinde ticaret gezileri yapıyor ve kendilerine karşı duyulan saygıdan dolayı hiçbir şeyden korkmuyorlardı. İnsanlar Kâbe ve Harem'in özel konumu sebebiyle onları hürmetle karşılıyor, kendilerine rahatsızlık verilmiyor ve eziyet de edilmiyordu. Onlardan biri herhangi bir oymakta probleme mâruz bırakılacak olsa "Bu zat Haremli'dir" deniliyor ve bu mekâna olan saygı hislerinden dolayı kendisi de ticaret eşyası da serbest bırakılıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede **onları korkudan emin kıldı** demesinin mânası da budur.

Denildi ki: Araplar'ın bir kısmı diğerine baskın yapıyor ve birbirlerini esir alıyordu. Ancak Mekke halkı âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere Harem sayesinde güven içinde bulunuyordu: "Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim Mekke'yi güven içinde bir Harem yaptığımızı görmediler mi?"[3] Allah Teâlâ bu âyetiyle Mekke halkına olan teşekkür gerektirici nimetlerinin büyüklüğünü hatırlatmıştır ki bu sayede sahip oldukları konumun O'ndan olduğunun bilincine varsınlar.

---

[1] İbrâhim, 14/37.

[2] el-Kasas, 28/57.

[3] el-Ankebût, 29/67.

Bu meselede hareket noktası şudur ki Allah Teâlâ'nın -hikmeti ve iradesi cümlesinden olmak üzere- ilâhî elçilik görevinin Kureyş'te olmasını ve dilediği zamana kadar onu sürdürmesini mukadder kılması gerçeğine bağlı olarak Kureyşliler'in güvenliğinin Mekke'de olmasını murat etmiş, kendilerine sevkedilecek gıda ve diğer hayati gereklerin de orada bulunmasını dilemiştir; tâ ki Kureyşliler irade ettiği vakte kadar orada kalsınlar ve planladığı olay aynıyla gerçekleşsin. Tıpkı içindeki canlılarla birlikte şu evreni dilediği zamana kadar sürmesi için yaratması ve oradakilere yine dilediği vakte kadar hayatlarını korumaları için rızık belirlemesi gibi. Bütün bunlar O'nun iradesinin geçerli olması hikmetine bağlıdır.

[§]İbn Kuteybe ed-Dîneverî birinci yorumu takip ederek şöyle demiştir: 335
"Îlâf" (إيلاف) "âleftü fulânen... îlâfen" (آلفت فلانا كذا إيلافا) bağlamında masdardır, tıpkı "elzemtühu ilzâmen" (الزمته إلزاما) deyişin gibi[4]. Kisâî de "eliftü'l-mekâne" ile "âleftühû" (الفت المكان وآلفته) tarzındaki her iki kullanılışın aynı mânaya geldiğini belirtmiştir.

İbn Abbâs radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: "Li îlâfi Kurayş", yani Kureyş'in yapageldiği gibi. Onların uygulamaları gibi. "Kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna (fil ordusunu helâk ettik). Şu halde onlar bu mâbedin sahibine kulluk etsinler. Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan emin kılan Kâbe sahibine". Burada sözü edilen "açlık"tan maksat, kendilerine isabet eden kıtlıktır. "Korkudan emin kılan" derken korkudan kastedilen de düşmandır... *En doğrusunu Allah bilir.*

---

4 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 539.

[§]MÂÛN SÛRESİ 337

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَرَاَيْتَ الَّذٖي يُكَذِّبُ بِالدّٖينِ ﴿١﴾

1. "Din gerçeğini ve âhireti yalanlayan birini tasavvur edip gördün mü?"

Sûrenin nâzil olduğu yer hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs radıyallahu anh Medine'de, müfessir Mukātil, Mücâhid ve diğerleri ise Mekke'de nâzil olduğunu söylemişlerdir. Sûrenin ilk kısmının Mekke'de gelmiş olması da imkân dâhilindedir, çünkü hakkında nâzil olduğu söylenen müşrik Âs b. Vâil es-Sehmî Mekkeli'dir. Ayrıca dini inkâr edenler de aynı yerdeki puta tapanlardır. Sûrenin son kısmı ise Medine'de gelmiş olmalıdır, çünkü bu kısımda münâfıkların niteliklerinden söz edilmektedir. Bu nitelikler de namazda riyakâr davranmak ve sûrenin sonunda söz konusu edilen birlikte yaşamanın gerektirdiği malî görevleri yerine getirmemek gibi şeylerdir. Sûre eğer kâfirler hakkında nâzil olmuşsa âyetlerin yönelişi ve mânası münâfıklar hakkında nâzil oluşundan ayrı bir konum arzeder.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Gördün mü" anlamına gelen "Eraeyte" (ارأيت) sözü soru ve istifham yerinde kullanılan bir deyiştir. Bu deyişin soru soran kimseye bildirilmesi istenen hususun tasdik ettirilmesi için kullanılması da mümkündür. Nitekim hadiste rivayet edildiğine göre hacca gidemeyecek kadar yaşlı olan babasının bu görevini kendisinin yerine getirip getiremeyeceğini soran sahâbîye Hz. Peygamber'in verdiği cevap bunun bir örneğini teşkil eder: [§]"Babanın borcu bulunup da sen ödeyecek olursan senden alınıp kabul 338
edilmez mi, ne dersin?"[1] Resûlullah'ın bu ifadesi soru sorana cevabı söyletip onaylatma konumunda bulunuyordu. Mâûn sûresinin başındaki "Eraeyte" de buna benzemektedir. Bu deyişin anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle ol-

---

[1] Hadis şöyle devam ediyor: Sahâbî "Evet, kabul edilir" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Allah herkesten merhametlidir; babanın yerine hac görevini yerine getir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 429; Nesâî, "Menâsik", 11).

malıdır: Şunu bilmelisin ki yetimi itip kakan ve yoksulu doyurmaya kendisini de başkasını da teşvik etmeyenler, dini inkâr edenlerdir.

Bütün müfessirler **dini inkâr eden** sözünün "hesaba çekilmeyi ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden" anlamına geldiğini söylemiştir. Âyet münâfıklar hakkında ise şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Kendisinin açıkladığı dini inkâr eden kimse, yani sana açıkladığı dinde samimi olmayan ve onun gereğini yerine getirmeyen kişi. Çünkü nifak ehli Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile müminlerin anlayışına uygun bir şekilde ortaya koydukları davranışları gerçekte inkâr ediyorlardı. Şayet âyet kâfirlere yorumlanacaksa, bu durumda onların ileri gelenlerine yönelik olmalıdır. Böylelerinin dini inkâr edişi, kendi mensuplarına karşı bağlı bulundukları inanca aşırı derecede samimiyet gösterişlerinden ibaretti; onlar bu gösterişleriyle mensuplarına yaldızlı bir davranış sergilemiş oluyorlardı, bu yöntemle de kendilerinin tuttuğu yolun doğru, Resûlullah'ın izlediği yolunsa yanlış olduğu kanaatini yerleştirmeyi amaçlıyorlardı. Böylelikle kâfirlerin ileri gelenleri, kendilerinde varmış gibi gösterdikleri dini, gerçekte inkâr ediyor, fakat bağlılarına sahte davranış gösterisinde bulunuyorlardı. Durum nasıl olursa olsun -sûrenin ilk âyetleri ister münâfıklar hakkında, ister diğer kâfirler veya hesaba çekilmeyi, âhireti ve sözünü ettiğimiz diğer hususları inkâr eden kimse hakkında gelmiş olsun- bahis konusu edilen kimse, benliğinde gizlediği düşünce ve duyguların aksini sergileyen bir tiptir.

Yorumu yapılan âyette inanan kimselere öğüt, uyarı ve tasvir edilen tiplerin yaptıklarından sakındırma özellikleri vardır. Çünkü buradaki ilâhî beyan -eğer Allah'ın muradı o ise- hesaba çekilme anlamındaki dini veya bizzat dinin kendisini inkâr eden kimsenin niteliklerini anlatmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَذَٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿٣﴾

2. "İşte böylesi yetimi itip kakandır."

3. "Yoksulu doyurmaya kendisini de başkasını da teşvik etmeyendir."

[Yetimin Korunması, Yoksulun Doyurulması]

Bu iki âyette, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Dini inkâr eden, yetimi itip kakanın tâ kendisidir. Yani yetime zulmedip hakkını vermeyen ve

yoksulu doyurmaya gayret göstermeyen. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* müminlere şöyle demektedir: Yetime zulmetmeyin, haklarına engel olmayın, [§]yetime sahip çıkışınızı, dini inkâr edenin yaptığı gibi kötü yolda 339
kullanmayın, yoksulu doyurmaya elinizden geldikçe gayret gösterin! Demek ki Allah bu âyetlerde dini inkâr edenlerin cimriliğini, yetimleri ve yoksulları hor gömelerini ve bunlara yönelik kötü muamelelerini nitelemekte, müminlere öğüt verip onları bu davranışlardan sakındırmaktadır.

Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen meâlindeki ilâhi beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Kâfir ve münâfıkların telakkisine göre servet verilip hayatı bolluk içinde geçen kimse, bu konuma Allah nezdindeki değerinden dolayı yükseltilmiştir. Geçimi daraltılıp dünya nimetlerinden yoksun bırakılan kimse de bu duruma Allah nezdindeki değersizliği ve basitliği yüzünden mâruz kalmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları onların bu telakkilerini ifade etmektedir: "İnsan, ne zaman Rabb'i onu sınava tabi tutar da ikramda bulunup bol nimet verirse 'Rabb'im bana değer verdi' der. Onu sınava tabi tutup geçim vasıtalarını daralttığı zaman ise 'Rabb'im beni küçük düşürdü' der"[2]; "Onlara 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' denildiğinde, kâfirler müminlere 'Allah'ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz' derler"[3]. Böyleleri zannederler ki Allah Teâlâ bolluktan yoksun bıraktığı kimseleri kendi nezdindeki değersizliği yüzünden yoksun bırakmış, bolluk verdiği kimselere de katındaki değerinden dolayı vermiştir. Bu gruba bağlı olan kimse "Allah'ın küçük düşürdüğü kişiye ben nasıl iyilikte bulunur onu yüceltirim?" der.

Âyet-i kerîmede belirtilen husus, doğrudan kişinin yetimin doyurulmasına gayret göstermemesi anlamına gelebileceği gibi, onu yetime haksızlık edip doyurmamaya sevkeden sebebin âhireti inkâr etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü yetimi destekleyecek ve ona zulmedip hakkını gasbeden kişiye engel olacak kimse yoktur; buna ek olarak sözü edilen tip, vukuuna inanmadığı için âhiret azabından da korkmamaktadır.

Mâûn sûresinin ilk kısmını oluşturan üç âyetin ifade ettiği kötü nitelikler, inanç ve telakki konumunda olabileceği gibi bizzat eylem statüsünde de yer alabilirler. Eğer inanç ve telakki konumunda ise müslümanlar bunları benimsemezler. Fiil statüsünde bulunuyorsa içlerinden bunu yapanlar çıkabilir. Bize göre bu âyetlerin içeriğini inanç statüsünde tutmak gerçeğe daha yakındır,

---

2 el-Fecr, 89/15-16.

3 Yâsîn, 36/47.

340 çünkü biraz önce değindiğimiz üzere yetimin koruyucusu yoktur, [§]kâfir de vukuuna inanmadığı için uhrevî cezadan korkmaz. Genellikle kişi hemcinslerine karşı kötü davranmaktan iki sebeple çekinir: Âhirette karşılaşacağı sonucu önemsemesi, bir de dünyada tertip edilecek cezadan korkması. Fakirlerin, ihmaline uğradıkları kimseleri cezalandıracak koruyucuları olmadığı gibi-yetimin de korkulacak bir hamisi yoktur. Kâfirin ise âhiretin ne mükâfatına hevesi ver ne de azabından endişesi, çünkü o, âhiretin varlığına inanmamaktadır.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Fakiri doyurmaya teşvik etmez" meâlindeki beyanı sözü edilen insan tipini cimrilikle nitelemenin doruk noktasını oluşturur, çünkü birini sadakaya özendirmek onu ümitlendirmek ve mükâfatına heves eder hale getirmekle mümkün olur. Kişinin kendisi bir şeye karşı ümit taşımazsa başkasını nasıl ümit eder hale getirebilir? Şunu da belirtmek gerekir ki sözü edilen inkarcılara göre kendisine fayda sağlayan kimse hakîmdir,·nefsine zarar getiren kimse de işi bilmeyen insandır. Demek ki insan sadaka vermeyince kendisine menfaat celbetmiş, yetimin hakkını verince de nefsine zarar vermiş olur, bu sebeple de buna sıcak bakmaz. İşte burada dile getirdiğimiz mâna bizi Mâûn sûresinin ilk kısmını inanç statüsünde tutmaya sevketmiştir.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ اَلَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ اَلَّذِينَ هُمْ يُرَاۤؤُنَ ﴿٦﴾

4. "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki."

5. "Namazlarını ciddiye almazlar."

6. "Hem de onlar gösteriş yaparlar."

Bu ilâhî beyan münâfıklar hakkında ise nifak ehli hep böyledir, yerine getirdikleri dinî bir görev olursa mutlaka gayrı ciddi ve gafil davranırlar, yaptıkları bir taat varsa bunu gösteriş için yaparlar, şu âyetlerde belirtildiği gibi: "Namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler"[4]; "...Namaza üşenerek gelirler ve istemeyerek harcama yaparlar"[5]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak bu âyetlerinde, münâfıkların tembellik ve isteksizlikleriyle cimriliklerini anlatmıştır. Allah Teâlâ'nın **Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki** diye başlayıp münâfıklar hak-

---

[4] en-Nisâ, 4/124.

[5] et-Tevbe, 9/54.

kında devam eden beyanları da biraz önce bahsettiğimiz niteliklerin çizgisini izlemiş olabilir. Bunun yanında sözü edilen âyetlerin kâfirler hakkında olması da imkân dâhilindedir. Çünkü kâfirler de bir tür namaz görevi ifa ederlerdi, şu âyet-i kerîmede yer aldığı üzere: "Onların Beytullah yanındaki duaları (salât) ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildi"[6]. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla müşriklere ait namazın gerçekte namaz niteliği taşımadığını haber vermiştir. [§]Bahis konusu namazın gerçek şekline bürünmüş olması da imkân dahi- 341
lindedir. Nakledildiğine göre Mekke müşrikleri putlarına yönelerek bir tür namaz kılarlardı; bununla da putlara olan bağlılıklarının ileri boyutlara ulaştığını halka göstermeyi amaçlarlardı. Kendilerinden kopmayı aklından geçirenler onların bu davranışlarını görünce doğru yolda olduklarını zannederlerdi. Sonuç olarak müşriklerin bu davranışında Peygamber'e itaatten alıkoyma ve insanların ona yönelik teveccühünü bertaraf etme faktörü vardı. Yukarıdaki âyette geçen "ıslık çalmak ve el çırpmak" buna yönelik bir içerik taşır.

Tefsirinin yapılmasına çalışılan ilâhî beyanın boyun eğiş ve itaat arzediş anlamından kinâye olması da muhtemeldir. Buna göre âyet "Yazıklar olsun o itaat etmeyen ve boyun eğmeyenlere" mânasına gelir.

[Namazlarını Ciddiye Almayanlar]

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **Namazlarını ciddiye almayanlar** meâlindeki beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi kendi yararına olan namazlarını terkettiler mânasına. "Kendileri için olan namazları"nın anlamı namazın Allah'a yönelik olması, onu Allah'a tahsis etmeleri, O'ndan başkasına, putlara ve başka varlıklara yönelik olarak kılmamalarıdır. Zira namazı Allah rızası için kılanın bu davranışının yararı, gerçekte pek değerli manevî mükâfatı açısından kendisine döner, Müşrikler namazı terketmek suretiyle kendilerine zarar getirmiş olurlar. Kendilerince ifa ettikleri namazı da zararı ve faydası dokunmayan putlara yönelik kılmışlardır.

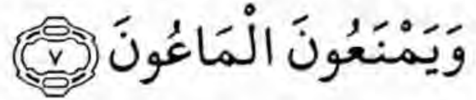
İkincisi, namazı zayi ettikleri zaman onu ciddiye almamış olurlar. Bu mâna "Namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar"[7] meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde İbn Mesûd'un mushafındaki şu beyanıyla uyum içindedir: Namaza kendilerini vermedikleri (sehv) için o, kendilerini âyette sözü edilen çirkinliklerden alıkoymamıştır. İbn Abbâs'tan (r.a.) Resûlullah'a nispet edilerek nakledilen rivayete göre "Vaktinden sonraya bırakırlar" diye açıklanmıştır.

---

6 el-Enfâl, 8/35.

7 el-Ankebût, 29/45.

342 [S]Müfessir Mücahid şöyle demiştir: "Sâhî" (الساهي) namazı kılıp kılmadığına aldırmayan kimsedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **Onlar gösteriş yapanlardır** buyurmuştur. Hasan-ı Basrî ise âyetlerin konu edindiği kişilerin namazı vaktinde edâ etmeyen, kıldıklarında da gösterişe kaçan münâfıklar olduğunu belirtmiştir. Sâd [b. Ebû Vakkâs] "sehv" kavramını "vaktinde kılmamak" diye açıklamış[8], Ebu'l-Âliye[9] ise "sâhî" (الساهي) secdeden çift rekate mi tek rekate mi kalktığını bilmeyen kimsedir demiştir. Süleyman'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a hamd ve şükürler olsun ki "namazlarında sehvedenler" dememiş, **namazlarından gaflet edenler** buyurmuştur.

7. "Ve her türlü malî desteğe engel olurlar."

İbn Abbâs (r.a.) "mâ'ûn"un zekât olduğunu belirtmiştir. Onun bu görüşünü Abdullah b. Zübeyr, İkrime ve Mücahid kendisinden rivayet etmiştir. Hz. Ali'den de aynı mahiyette bir rivayet nakledilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivayete göre mâûn emanet olarak alıp verilen maldır. Abdullah b. Ömer ise mâûn üstesinden hakkıyla gelinemeyen maldır ki bu, zekâttır demiştir. Hz. Ali'den gelen diğer bir rivayette o, "mâûn"u tencere, kova ve balta gibi aletlerin esirgenmesi diye açıklamıştır. Aynı açıklama İbn Mesûd ile İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivayette de yer alır. Ebû Ubeyde de kişi için yararlı olan her şey "mâûn"dur diye görüş belirtmiştir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Mâûn,
343 iade etme süresi sonraki bir güne ait olan maldır. [S]Eğer bu, âriyet şeklinde ise âyetin mânası cimriliği yermekten ibaret olur, bunun en kötüsü de ödünç veya borç vermemektir.

"Mâûn" kavramı yardımlaşmanın gerektirdiği her türlü iyilik diye anlaşılabilir, kişiye yardım ve destek sağlayan her vasıta bu kavramın içinde yer alır, zekât ve diğerleri. "Mâûn" âyetinde müşrik ve münâfıkların cimrilikleri, ihtirasları ve hak sahibine hakkını vermemeleri gibi niteliklerinden söz edilmektedir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Yedu"u'l-yetîm" (يدع اليتيم) yetimin ensesine vuran ve onu itip kakan demektir. Kelimenin çekimi şöyle yapılır: "Da"a,

---

8 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 527.

9 Ebu'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî (ö. 90/709) kırâat ve tefsir ilminde döneminin önderi sayılan tâbiî. Kırâati Übey b. Kâb, Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs'tan arz yoluyla almıştır (İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 367-368).

yedu"u, da"an, fehuve dâ"un ve med'û'un" (دَعَ. يَدَعُ. دَعًا. فهو داعٌ ومَدْعوعٌ). İbn Kutey-be de şöyle der: "Yedu"u'l-yetîm" yetimi kovar, iter demektir, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın "O gün cehennem ateşine itilip atılırlar"[10] meâlindeki beyanında da aynı mâna vardır, yani itilirler.

Yine Ebû Avsece âyette geçen şu kelimeleri karşılıklarında bulunan kelimelerle açıklamıştır: "Lâ yehuddu" (لا يحض), "lâ yuharridu" (لا يحرّض) ve "lâ yehussü" (ولا يحث), yani teşvik etmez; "sâhûn" (ساهون), "ğâfilûn" (غافلون), yani gafildirler demektir. İbn Mes'ud'un mushafında şu değişiklikler vardır: "Sâhûn" (ساهون), "lâhûn" (لاهون) şeklinde; "eraeyte" (أرأيتَ), "eraeyteke" (أرأيتَكَ) şeklindedir. Übey b. Kâb'ın mushafında da aynı şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

10 ez-Zâriyât, 51/3.

[§]KEVSER SÛRESİ 345

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Biz sana (resûlüm!) ***gerçekten birçok iyilik ve güzellik verdik."***

Bu ilâhî beyan Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yapılan lütuf ve ihsanı dile getirme anlamındadır; amacı da Resûl-i Ekrem'in Allah'a şükredip itaat arzetmesini sağlamaktır.

Müfessirler "kevser" (الكوثر) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Denildi ki "kevser" çok iyiliktir. Bu da kendisine lütfedilen nübüvvet ve risâlet, herkesin ilâhî gazaptan kurtulmasına vesile olan resûle iman ve onu tasdik, kendisini melekler nezdinde bilinen ve anılan biri konumuna getirmesi, ezan ve kamet gibi dini etkinliklerde adını kendi adıyla yan yana okutması, bütün yaratıklar nezdinde kadir ve kıymetini yüceltmesi ve sayılamayacak kadar başka hususlardan oluşur. Cenâb-ı Hakk'ın bir âyetinde "Şanını ve ününü yüceltmedik mi?"[1] buyurması bu gerçeğin ifadesidir.

Bazıları da kevser "cennette bir nehir"dir, demiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'den de rivayetler gelmiştir. Şöyle ki kevserin ne olduğu sorulmuş, o da "Cennette bir nehirdir"[2] diye cevap vermiştir, ya da bu beyanını soru sorulmadan yapmıştır. [§]Eğer konuyla ilgili haberler sabitse gerçek bundan ibaret 346
olup başka bir şey söylememize gerek kalmaz. Şayet rivayet sabit değilse bize göre birinci yorum gerçeğe daha yakındır, şu sebeple ki cennette Resûlullah'a nehirin verilmesinde onu şereflendirme ve kendisine lütufta bulunma açısından özel bir durum bulunmamaktadır, zaten Allah Teâlâ Muhammed ümmetine bundan daha fazlasını vâdetmiştir. Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere göre o şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli için oraya girdiklerinden itibaren hiç-

---

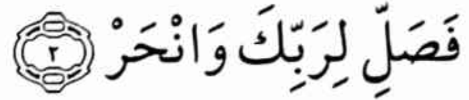
1 el-İnşirâh, 94/4.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 67, III, 2; İbn Mâce, "Zühd", 39; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 108.

bir gözün görmediği, kulakların işitmediği, insanın düşünce, duygu ve hayalinin tasavvur edemediği nimetler vardır"[3]. Hepimiz bunun lütufkârlık planında sözü edilen nehirden çok daha ileri boyutlarda olduğunu bilmekteyiz.

Bir kısım âlim de şöyle demiştir: Kevser, Allah tarafından resûlüne lütfedilen ve fakat mahiyeti bizce bilinmeyen bir nimettir. Bu meselede hareket noktası şu olmalıdır ki kevser, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne hitap edip bildirdiği bir ikram olup kendisince bilinmiştir. Kişinin onu öğrenip açıklamaya çalışmak için zorluğa girmesi gerekli değildir, zira hata ederse zarar görür, isabet ederse fazla bir yarar elde edemez.

Kevserin kadim kitaplardan alınan bir kavram olduğu da ileri sürülmüştür.

2. "Şimdi sen Rabb'ine kulluk et ve kurban kes."

Bu âyetteki "salât" (الصلاة) kavramı hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazıları namazın mahiyeti boyun eğiş, teslimiyet ve duadan ibarettir, demiş ve fikirlerini anlatmaya şöyle devam etmiştir: Allah Teâlâ, peygamberine derunî olarak ifa etmesini dilediği bütün ibadetleri yerine getirmesini emrettiği gibi kurban ve hayvan kesimi türünden kulluk görevlerini de aksatmaması buyruğunu vermiştir. Aslında bu ikinci tür görevden insan tabiatı hoşlanmaz. Hatta bazı kâfirler canlıya eziyet verdiği gerekçesiyle hayvan kesimini yasaklar. Cenâb-ı Hak, peygamberini tabiatının hoşlanmayıp kaçındığı bir davranışla kulluk görevi ifa etmeye davet etmiştir.

Âyet-i kerîmenin doğrudan namaz kılmayı ve kurban kesmeyi amaçlamamış olması da mümkündür. Bu durumda o "Bu görevleri yerine getirirken Allah rızasını hedef edin" anlamına gelir. Çünkü asr-ı saâdetteki kâfirler putlara tapıyor, onlar adına kurban ve hayvan kesimi yapıyordu. Nitekim "... dikili taşlar üzerine kesilen hayvanlar..."[4] -yani putlar için- meâlindeki âyet bu hususu dile getirmektedir. Cenâb-ı Hak peygamberine bu ibadetleri Allah için yapmasını emretmiştir.

---

[3] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 313; Buhârî, "Tevhid", 35.

[4] el-Mâide, 5/3.

[§]Hasan-ı Basrî "Rabb'inin rızası için bayram namazını kıl, sonra da 347
büyük baş hayvanlardan kurban kes!"[5], Mücahid ve Atâ da "Sabah namazını (Müzdelife'de) cemaatle kıl Mina'da da kurban kes" mânasını vermişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Rabb'inin rızası için asıl namazı kıl ki o da bilinen farz namaz(lar)dır. Hadiste belirtildiği gibi bu namaz ibadetin özünü teşkil eder[6].

Benzer bir yorum da şöyledir: Namaz kılan kimse Allah Teâlâ ile söyleşi (münacat) yapmaktadır. Bunun izahı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olmalıdır: Hiçbir ibadet yoktur ki onun ifa edilişinde bir tür maddî zevk, nefsin arzu ve emellerini yerine getirme durumu bulunmuş olmasın; meselâ seyahat etmek, nakil vasıtalarına binmek, yiyip içmek, konuşmak, bir yerden bir yere intikal etmek ve benzeri ibadet etkinlikleri. Öyle ki bunların her birinde -hac, zekât, cihat vb.- az da olsa bir nevi nefsânî zevk ve arzunun yerine getirilmesi söz konusudur. Ancak bilinen şekliyle namaz müstesna, çünkü namazda (mübah olan her şeyi haram kılan tahrim tekbiri ile) nefsi bütün arzu ve emellerinden, her çeşit zevk ve lezzet vasıtalarından alıkoymak vardır. Bundan dolayıdır ki Mûsâ aleyhisselâma "kelîmullah, neciyyullah" (Allah'la konuşan, O'nunla münacat [söyleşi] halinde bulunan) ismi verilmiştir. Çünkü o, soydaşlarından ve nefse lezzet ve neşe veren her şeyden ayrılmış, kimsenin bulunmadığı bir dağa gelmiş ve Rabb'i orada kendisiyle konuşmuştur, bu sebeple kendisine neciyyullah denilmiştir. Namaz kılan için de aynı noktadan hareketle "Rabb'i ile söyleşide bulunan" denilmiş ve bu nitelik ona has kılınmıştır.

[Kurban Kesmenin Hikmeti]

Allah Teâlâ'nın "ve'nhar" (وانحر) emri yukarıda söz konusu ettiğimiz büyük baş hayvanlardan kurban kesmek anlamına gelir. Cenâb-ı Hak Peygamber'inin bununla da kullukta bulunmasını dilemiştir. Aslında insan tabiatı hayvan kesiminden hoşlanmaz, çünkü kendi fiiliyle başkasında elem meydana gelmektedir. Kişinin gerçekleştirdiği elem verici fiilden duyduğu acı başkasının elem verici fiilinin doğurduğu acıdan daha çoktur; burada nefsiyle mücadele etmesi ve onu zora sevketmesi söz konusudur.

Cenâb-ı Hak peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâmı kendi rızası uğrunda zorluklara göğüs germekle sınava tabi tuttu; bazan kendisi için tehlikeli olmasına rağmen kâfirleri İslâm'a davetle, bazan gece ibadetine kalkmak suretiyle nefsine karşı cihat açmakla, bazan da fıtratının hoşlanmadığı işi -ki bu, hay-

---

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 211.

6 Tirmizî, "Daavât", 1.

348 van kesimidir- [§]yapmakla. Çünkü insan tabiatı kan akıtmaktan hoşlanmaz. Üstelik Resûl-i Ekrem, insanlar içinde Allah'ın yaratıklarına en çok şefkat ve merhamet duyanlardan biridir de. Hz. Peygamber'in, Allah'ın davetine icabet edip itaat arzedişinin güzel örneklerinden biri de şu olmuştur ki o, Veda haccında yüz tane kurbanlık deve ayırıp, altmışını kendisi kesmiş, kırk tanesinin kesimiyle de Hz. Ali'yi görevlendirmiştir[7].

Ebu'l-Cevzâ'nın[8] İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Fe salli li-rabbike venhar" (فصل لربك وانحر) buyruğu "Namazda sağ elini sol elinin üzerine koy" demektir, aynı şey Hz. Ali'den de nakledilmiştir. Âsım el-Cahderî de[9] "nahr" (نحر) kelimesinin namazda sağ eli sol elin üzerine koymaktan ibaret olduğunu söylemiştir[10].

İki tanrı inancını taşıyanların (Seneviyye) telakkilerinden biri de elem ve eziyet verdiğinden herhangi bir canlıyı öldürmeyi doğru bulmayışlarıdır. Seneviyye'nin bu görüşü isabetli değildir, çünkü canlının hayatına kesim yoluyla son vermenin, kendisi için can çekişerek ölmesinden daha hayırlı olduğunu bilmekteyiz. Hayvanın kesim dışında can vermesi hikmet açısından isabetli olduğuna göre ölümün kesim yoluyla gerçekleşmesi tercih edilecek bir durumdur.

Kevser sûresinin yorumu hakkında tercih edilecek yöntem daha önce de değindiğimiz üzere bu sûrenin Resûlullah'a (s.a.) hitap etme konumunda nâzil olmuş bulunmasıdır. Sûrenin doğrudan hedefi diğer insanlar değil bizzat Resûlullah'ın kendisidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ona yönelttiği "salât, nahr, kevser" ve diğer kavramların ne mânaya geldiğini ancak Hz. Peygamber bilir. Bu durum karşısında biz bu ilâhî mesajın tefsirini yapma zorluğuna girmeyiz, zira bunda Allah hakkında gerçek dışı iddialar ileri sürme tehlikesi mevcuttur. Biz sadece yorumcuların görüşlerini nakletmeyi uygun görürüz.

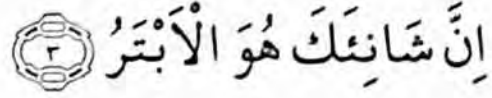
---

7 bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 178.

8 Ebu'l-Cevzâî Evs b. Abdullah er-Rib'î el-Basrî, tâbiînin ileri gelen alimlerinden olup Hz. Âişe, İbn Abbâs ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de rivayette bulunanlar vardır. Haccâc'a karşı direnenlerden biri olduğu ve cemâcim vakasında öldürüldüğü nakledilmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 371; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, III, 258).

9 Ebu'l-Micşer Âsım b. Ebu's-Sabbâh el-Cahderî el-Basrî: Nasr b. Âsım, Yahya b. Ya'mûr, Hasan-ı Basrî ve Süleyman b. Katte'den kırâat dersleri almış, kendisi de kırâatte bulunmuştur. 128 (746) yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 354).

10 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 210; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 530.

[§]3. *"Şu bir gerçek ki sana hınç besleyen her türlü iyilik ve güzellikten yoksun kalanın tâ kendisidir."* 349

Müfessirlerin naklettiğine göre Mekke müşriklerinden biri Resûlullah'ı "ebter" (الأبتر), yani soyu kesik, güdük, nesli ve hayırla anıcısı olmayan diye isimlendirip nitelemiş, bunun üzerine bu âyet ve içinde yer aldığı sûre nâzil olmuştur[11]. Yani seni "ebter" diye isimlendirenin bizzat kendisi "ebter"dir. Biz insanlar onun kim olduğunu bile açık bir şekilde bilmemekteyiz. Zira zâlim yöneticilerin ve peygamber düşmanlarının, çocuklarından herhangi birinin babasıyla veya böylelerinin dostları ve bağlılarından birisiyle iftihar ettiği duyulmamıştır, buna mukabil Resûlullah'ın dostlarının çocukları daima bu konumlarından duydukları kıvancı insanlara beyan etmiş ve bu statüleriyle halk arasında yaşamaya devam etmişlerdir.

Allah Teâlâ Kevser sûresinin bu son âyetiyle şunu beyan ediyor: Ey resûlüm! Sana karşı düşmanlık ve hınç besleyenin kendisi "ebter"dir, sen değil. Ya da şöyle: Anılmayıp unutulacak olan senin düşmanlarındır, sen ise sevenlerinin nesilleri tarafından daima hayırla anılacaksın, biraz önce değindiğimiz gibi.

Sûrenin yorumunda tutulacak isabetli yol -daha önce de belirttiğimiz gibi- şundan ibarettir: Cenâb-ı Hak bu mesajında doğrudan Resûlullah'ın şahsına hitap etmiş, o da ilâhî mesajı anlamıştır. Biz ise olayın ne konuda cereyan ettiğini ve âyetin kim hakkında nâzil olduğunu bilmemekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şâni'" (الشانئ) "kin besleyen" demektir. Arapça'da "şene'tühû" (شنأته) denir, "ebğadtühû" (أبغضته) demektir, yani ona kin besledim. "Ebter" ise "erkek evladı ve nesli olmayan" demektir.

Sûrenin bu sonuncu âyetinde Resûlullah'a eninde sonunda kafirleri yenilgiye uğratıp zafer bulacağı ve Allah'ın dinini belde ve ülkelere yayıp üstün duruma getireceği yolunda müjde mesajları vardır. Çünkü Allah, resûlün değil, ona düşmanlık ve kin besleyenin her türlü iyilik ve güzellikten yoksun kalacağını bu âyette haber vermektedir. *Yardımı istenecek olan Allah'tır.*

---

11 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 530.

[§]KÂFİRÛN SÛRESİ 351

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾

1. "De ki: Ey kâfirler!"

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Bu sûrenin Allah Teâlâ'nın asla iman etmeyeceklerini ve benimsedikleri putatapıcılığı bırakıp da tevhit dini olan İslâm'a dönüş yapmayacaklarını bildiği haddi aşmış inatçılarla ilgiyi kesmek hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Çünkü hiçbir kâfirin ileri zaman dilimlerinin birinde Allah'a kulluk etme niteliği taşımadığına dair bir kural yoktur, aksine kişinin bir dönemde kâfir olup ileri bir zamanda müslüman olması imkân dâhilindedir. Dile getirdiğimiz bu husus sûrenin, Allah Teâlâ'nın küfürde ısrar edip hiçbir zaman iman etmeyeceklerini bildiği haddi aşmış inatçılar hakkında geldiğini göstermektedir, nitekim realite de aynı şekilde gerçekleşmiştir.

Bu âyette, Resûl-i Ekrem'in risâletinin ispatına dair delil vardır, çünkü nitelikleri anlatılan kâfirler gerçekten iman etmemiş ve küfür üzere ölmüştür.

لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾

[§]*2. "Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmıyorum."* 352

Yani şu anda taptıklarınıza, siz de bugün, benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ve bugünden sonra da ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Bazıları şöyle demiştir: İlk ifade geçmiş zamana aittir, ikincisi şu andakini haber vermektedir, daha sonraki cümle de gelecek zamana aittir. Fakat sûredeki ifadenin tertibi, böylesi bir yoruma müsait değildir. Aksine **Sizin tapmakta olduklarınıza tapmam** meâlindeki ilâhî beyan, yenilenen zamana (hale) aittir. Çünkü "lâ" (لا) edatı yenilenen zaman için kullanılır. Adam "şöyle yapmam" (لا أفعل كذا) der ve bununla yenilenen zamanı (şimdiyi) kasteder.

وَلَآ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ ﴿٣﴾

3. "Siz de benim taptığıma tapmazsınız."

Bu da yenilenen zaman (hal) hakkındadır veya şu andaki durumu haber veriyor olmaktadır.

وَلَٓا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾

4. "Ben sizin taptıklarınıza tapmış değilim."

Bu, geçmiş zamanlardan haber vermektedir. Bir bakıma şöyle demektedir: Hiçbir zaman sizin taptıklarınıza tapmadım. Bu ifade Resûlullah'ın hiçbir zaman Allah'tan başkasına tapmadığını kanıtlar.

وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ ﴿٥﴾

5. "Siz de benim taptığıma tapmış değilsiniz."

Kâfirûn sûresinde iki hususa işaret vardır. Birincisi sözünü ettiğimiz risâletin ispatı. İkincisi kâfirlerin, Resûlullah'ın dinlerine dönüş yapmasından ümit kesmelerinin gereğinin bildirilmesi ve bu konudaki arzularının ve emellerinin kesilmesinin ilânı. Ayrıca sûrede şu husus da vurgulanmaktadır ki Allah'a yönelik olarak ifa ettiği kullukta başkasını ortak kılan yahut O'na değil de Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle başkasına ibadet eden kimse gerçekte O'na kulluk eden ve O'nun birliğini benimseyenin durumunda olmaz. Çünkü Mekke müşrikleri kendilerine şefaatçi olmaları ve Allah'a yaklaştırmaları ümidiyle putlara tapıyorlardı. Kâfirûn sûresi putatapıcılığın kendilerini Allah'a yaklaştırmadığını, onların muvahhit ve Allah'a kulluk eden bir durumda bulunmadıklarını haber vermiştir.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ ﴿٦﴾

353 [§]***6. "Sizin dininiz size, benim dinim de bana!"***

Bu âyet iki ihtimal taşımaktadır. Birincisi sizin benimsediğiniz dinin doğuracağı sonuç size, benim benimsediğim dinin sonuçları da bana aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi de müşriklerle münasebetin kesilmesi ve onların

ümitsizliğe sevkedilmesidir: Sizin seçtiğiniz din sizin, benim seçtiğim de benim; hiçbirimiz diğerinin dinine dönüş yapmaz. Daha önce her grup, diğerinin kendi dinine dönüş yapacağını umuyordu.

"De ki: Ey kâfirler!" şeklindeki ilâhî beyan İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinde belirtildiği gibi emir konumunda değildir. Şâyet böyle olsaydı her birimizin her bir kâfire bu mesajı vermemiz gerekecekti. Bu gerekmediğine göre âyetin emir konumunda olmadığı anlaşılmıştır.

İbn Mesûd radıyallahu anhın mushafı şöyle tesbit edilmiştir: "Kul lillezîne keferû lâ a'budu mâ ta'budûne velâ entüm âbidûne mâ a'budü leküm dînuküm veliye dîn" (قُلْ للذين كَفرُوا لا أعبد ما تعبدون ولا أنتم عابدون ما أعبد لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ). Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu sûreyi (bu mushaftaki gibi) okuyan kimse tekrar etmiş ve işi uzatmış sayılır[1].

Nakledilen bir hadiste anlatıldığına göre Resûlullah bir sahâbîye şöyle demiştir: "Yatağına yanaştığın zaman 'Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn'u oku, çünkü bu sûre şirkten uzak oluşun ifadesidir"[2].

[Tevhit İnancı Allah'a Ortak Kabul Etmez]

Müfessirlerin anlattığına göre sûrenin nâzil olup müşriklerle ilginin kesildiğini ilan edişinin sebebi şudur: Kureyş kabilesi mensuplarından bir grup Resûlullah'a gelerek şöyle demişti: "Gel seninle anlaşalım, biz senin taptığına tapalım, sen de bizim taptığımıza tap, böylece ayrılık ortadan kalksın!" Sûre bunun üzerine nâzil olmuştur[3].

Ebû Avsece şöyle demiştir: Din, âdet demektir, "Şu benim dinimdir" dersin, âdetim mânasında.

[§]Bize göre Kâfirûn sûresinde vuku bulan tekrarların hedefi şundan iba- 354
rettir ki tekrar, anlatılmak istenen olayın doyurucu bir şekilde sunma ve pekiştirme konumunda kullanılan bir ifade tarzıdır, burada anlatılacak olayın ümit vermesi, tehdit unsurları taşıması veya başka bir formda bulunması sonucu değiştirmez. Meselâ Araplar "bah bah!" (peh peh! aferin aferin!), "el-veyl el-veyl!" (vah vah!), "heyhâte heyhât!" (uzak uzak!)" ve benzeri ifadeler kulla-

---

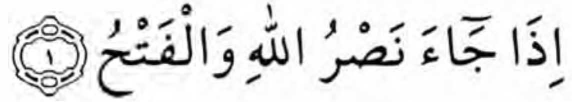
1 İbn Mesûd'a nispet edilen bu rivayet şayet sahih ise, sûrenin genel mâna ve muhtevasını kavrayıp gereğince amel etmeyi kastetmiş olmalıdır. Bu durumda sûrenin içeriğini özetleyen kendi kırâatı yeterli sayılabilir.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 456; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 23; Tirmizî, "Daavât", 22.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 331; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 531; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 654.

nırlar. Sözü edilen sûrede de durum bunun gibidir, çünkü müşriklerin Allah'a iman etmelerinden ümit kesilmişti, Hz. Peygamber onların inanmayacaklarını vahiy yoluyla bilmekteydi. Sûrede aynı mahiyetteki cümlelerin tekrarlanması artık hiçbir ümidin bulunmadığının tekitli ve etkili bir şekilde ifade edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde!"

Müfessirlerin tamamı bu âyette belirtilen zaferin Mekke'nin fethinden, yardımın da Resûlullah'ın (s.a.) Mekke halkına galibiyetini sağlayan ilâhî destekten ibaret olduğunu söylemiştir. Fakat Ebû Bekir el-Esam bunun ihtimal dahilinde bulunmadığını belirtmiştir, çünkü Mekke'nin fethi hicretin 8. yılında, bu sûrenin gelişi ise onuncu yılında gerçekleşmiştir. Geçmiş bir olay için **Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde** ifadesi kullanılmaz; dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu beyanıyla Hz. Peygamber'e lütfettiği diğer fetihleri murat etmiş olmalıdır. Evet, Esam naklettiğimize benzer bir açıklama yapmıştır. Şu da var ki **Allah'ın yardımı geldiği zaman** meâlindeki beyanın "Allah'ın yardımı geldiğine göre" mânasında olması mümkün olup dil açısından bunda bir sakınca yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de gelecek zaman zarfı olan "izâ"nın geçmiş zaman zarfı "iz" yerine kullanılması çokça yer almaktadır. Durum burada da öyle ise âyeti müfessirlerin dediği gibi Mekke'nin fethiyle açıklamak isabetli olur. [§]Bun- 356
dan başka "İzâ câe nasru'llâhi" (اذا جاء نصر الله) cümlesinin "Kad câe nasru'llâhi" (قد جاء نصر الله), yani "Allah'ın yardımı artık gelmiştir" mânasını taşıması da sûrenin devamında belirtildiği gibi insanların bilâhare grup grup Allah'ın dinine girmesinden itibaren gerçekleşen zafer ve fetihleri murat etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Âyetteki "nasrullâh" (نصر الله) terkibi Allah'ın zafer vermesi ve düşmanlarını başarısız kılması demektir. Bir başka yorum da âyette bahsedilen yardım ve fetih Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine müyesser kıldığı manevî açılımlardır. Meselâ emrettiği gruplara risâleti tebliğ etmesi ve yerine getirmesini istediği hususları ifa etmesi gibi; evet Cenâb-ı Hak bu açılımları habibine nasip etmiş ve onların eksiksiz olarak yerine gelmesini müyesser kılmıştır. Şâyet mâna

bu ise sözü edilen hususların gerçekleşmiş olması Resûlullah'a ölümünün dolaylı olarak haber verilmesi anlamına gelir. Nitekim müfessirler sûrenin, Hz. Peygamber'e ölümünü haber verdiğini ifade ederler; bu sonuca ulaştıran çıkarım yolları söz konusu ettiğimiz hususlardan ibarettir.

وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اَفْوَاجًاۙ ﴿٢﴾

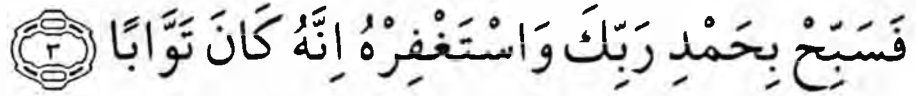
2. "Ve insanların Allah'ın dinine grup grup girdiğini gördüğünde!"

Müfessirlerin ifade ettiğine göre daha önce insanlar birer birer müslüman oldukları halde Mekke'nin fethinden sonra gruplar halinde İslâm dinine girmeye başladılar. Allah'ın dinine gösterilen bu rağbetin sebebi, yukarıda sözünü ettiğimiz manevî açılımlar da olabilir. Nitekim Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İki aylık mesafenin oluşturduğu alan içinde düşmanların benden korkması gibi ilâhî bir desteğe mazhar kılındım. Bir ay(lık mesafe) ön taraftan, bir ay(lık mesafe) arka yönden"[1].

Nasr sûresinin ilk iki âyetinde çeşitli açılardan Resûlullah'ın ölüm haberine işaret vardır. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre bu sûrenin nüzûlü münasebetiyle Hz. Peygamber'in kalbi ve zihni ölümünün yakın olduğunu kendisine haber vermiştir. Birincisi biraz önce bahis konusu ettiğimiz istidlâl şekli olup bizzat kendisi ölümünün yaklaştığını anlamıştır, çünkü memur kılındığı tebliğ ve İslâm'a çağrı görevini tamamlamıştı. İkincisi, Allah'ın, resûlüne has alâmetler ışığında muttali kılması suretiyle Hz. Peygamber buna vâkıf olmuştur. Artık o, bizim idrakimizin anlayamayacağı işaretleri anlamıştır.
357 [S]Üçüncüsü daha önce tebliğ görevini bizzat kendisi yürüttüğü halde bu defa insanların topluluklar halinde dine girmeleri suretiyle tebliği şahsen ifâ etme yükü üzerinden alınmış bulunuyordu, işte bu sebeple de vâdesinin geldiğini anlamıştı. Bir tür delil teşkil eden bu hususun izahı şöyledir: İnsanlar gruplar halinde Allah'ın dinine girince, oluşan toplumsal realite İslâm'ın yaygınlık kazandığına ve taraftarlarının çoğaldığına bir kanıt oluşmuştur. Artık kendini gösteren üstünlük ve hâkimiyet, Resûlullah'ın ayrılması halinde müslümanların dinî konumlarının bozulmayacağının güvencesini teşkil ediyordu.

---

[1] Hadis çeşitli rivayet ve metinlerle nakledilmiş olup onlardan biri şöyledir: "Ben diğer peygamberlere beş özellikle üstün kılındım: Bütün insanların peygamberi olarak görevlendirildim, ümmetime yönelik şefaatim saklı tutulup kıyâmet gününe ertelendi, önümden ve arkamdan birer aylık mesafede olmak üzere düşmana korku salma ayrıcalığıyla desteklendim, bütün yeryüzü benim için mescid ve temizlik vesilesi kılındı, daha önce kimseye helâl kılınmayan savaş ganimetleri bana helâl kılındı" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VII, 155, nr. 6674; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 465, nr. 13954).

3. "Artık Rabb'inin şanını hamdü senâ ile yücelt ve O'ndan mağfiret dile! Zaten O, daima kendisine dönüş yapanları kabul edendir."

[Tesbih, Tahmîd, Tasliye ve Tövbe]

Cenâb-ı Hakk'ın "Fe sebbih bi-hamdi Rabbik" (فسبّح بحمد ربّك) beyanını bazı müfessirler "Rabb'inin emriyle namaz kıl!" diye yorumlamıştır. Meselenin aslı -daha önce söz konusu ettiğimiz üzere- şöyledir: Tesbih, tenzih demektir, yani bütün yaratılmışlık özelliklerinden O'nu yüce kılmak ve şanına yakışanlarla O'nu nitelemek. Sanki şöyle buyurmaktadır: Zat-ı ilâhîyyeyi övgüde bulunarak yaratılmışlık özelliklerinden berî kıl, O'nu yüce sıfatlarla nitele, Allah'ın öğrettiği güzel isimlerle isimlendir. "Fe sebbih bi-hamdi Rabbik" kavlinin mânası "Sübhanallâhi ve bi-hamdih" (سبحان الله وبحمده) diye tesbih et şeklinde de olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in dua ve niyazlarında "Sübhanallâhi ve bihamdihî ve estağfirullâhe ve etûbu ileyh" (سبحان الله وبحمده واستغفر الله واتوب إليه) şeklindeki tesbihi çokça tekrar ettiği nakledilmiştir[2]. Bunun hikmeti şu olmalıdır ki "sübhanallah" yaygın bir tesbih türü olup Cenâb-ı Hakk'ın lâyık bulunduğu bütün övgüleri, yücelik, azamet ve aşkınlıkla nitelenmesini, bütün kusur ve âfetlerden, ayrıca yaratılmışlık özelliklerinden münezzeh oluşunu kapsar. Yüce Allah'ın bu geniş kapsamlı tesbih ve tahmîdi müminlere bildirmesinin hikmeti, onların, lâyık olduğu bütün övgülerle O'nun zatını nitelemekten aciz olduklarını bilmesidir.

Bunun gibi "el-Hamdülillâh" (الحمد لله) (tahmîd) duası da Allah'ın insanlara lütfettiği bütün nimetlerin şükrünü içeren bir ifadedir. Bunu kullarına bildirmesinin sebebi de kendilerine birbiri ardınca ihsan ettiği nimetlerin şükrünü yerine getirmeye güçlerinin kâfi gelmeyeceğine vâkıf olmasıdır.

[§]"Allâhümme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed" (اللهمّ صلّ على 358
محمّد وعلى آلي محمد) (tasliye) duası da aynı yoruma tabidir. Bilindiği üzere Allah Teâlâ "Ey iman edenler! Peygamber'e salavat getirin ve tam bir samimiyetle

---

[2] Hz. Âişe'den nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) "Allah'ı tenzih eder, O'na övgüde bulunurum, kendisinden bağışlanmamı diler, O'na tövbe ederim" meâlindeki bir zikri çokça tekrarlardı. O şöyle demiştir: "Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi haber verdi ve onu gördüğümde sık sık 'sübhânallâhi ve bi-hamdihî ve estağfirullâhe ve etûbu ileyh' (سبحان الله وبحمده وأستغفر الله وأتوب إليه) dememi benden istedi. İşte ben onu gördüm: 'İzâ câe nasrullâhi ve'l-feth'", yani Mekke'nin fethi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 35; Müslim, "Salât", 220).

selâm verin"[3] buyruğuyla müminlere, Resûlullah'a salavat getirmelerini emretmiştir. Ne var ki bunun tam olarak üstesinden gelmenin gücünü kendilerine vermediğinden "Allâhümme salli alâ Muhammed" demeleri emredilmiştir, tâ ki bu işi bizzat O'nun zatı icra etsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın "ve'stağfirhu" kavline gelince, Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bu kelâmı, Hz. Peygamber'in eksik ve hatasının bulunduğunu gösterir, bu sebeple de af dilemesi emredilmiştir. Bu, saygısız bir ifadeden ibarettir, çünkü Resûlullah (s.a.) herhangi bir konuda umursamazlık veya görevini eksik ifa etmekle asla nitelenemez. Şu var ki Allah herkese her saniye ve her an o kadar çok nimet lütfetmiştir ki kişi ne kadar emek sarf etse ve ne kadar uzun yaşasa bunlardan birinin bile şükrünü eda etmeye güç ve takat getiremez. Bu sebeple Cenâb-ı Hak resûlüne mağfiret talep etmesini emretmiştir, mümkündür ki nimetlerinin şükrünü yerine getirmekten geri kaldığı bir husus bulunmuş olsun, ya da onun istiğfarı kendisi için değil ümmetine yönelik bulunsun.

Biri şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahlarını affettiğini beyan ettiği halde[4] bu sûrede istiğfarda bulunmasını emredişinin hikmeti nedir?

Bu soruya iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi, ümmet için istiğfarda bulunmasını emretmesi mümkündür, tıpkı "Hem kendinin hem de mümin erkek ve kadınların günahı için bağışlanma talep et"[5] meâlindeki âyette belirtildiği gibi. İkincisi de Allah Teâlâ'nın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamasını sürekli istiğfarda bulunması şartına bağlaması da düşünülebilir.

Zaten O, tövbeleri kabul edendir. Yani ezelden beri tövbeleri kabul eder (Tevvâb), yoksa Mûtezile'nin iddia ettiği üzere sonradan edindiği bir durumdan dolayı Tevvâb olmuş değildir. [Onlar şöyle der: İnsanlar günah işleyip de tövbe ettikleri zaman işte o anda onların tövbelerini kabul eder. Ondan önce
359 ise O Tevvâb değildi.] [Ş]**Tevvâb** kelimesi "çokluk" (mübalağa kipi) mânası taşır, "Tövbe üstüne tövbeyi kabul eder" demektir. Yani mümin tövbe etse, ardından günah işleyip âsi olsa, tekrar tövbe etse, bunu üçüncü defa ve daha fazla tekrar etse bile Cenâb-ı Hak bütün tövbelerini kabul eder. İkincisi tevvâb demek "raccâ'" (رَجَّاع), yani döndüren demektir. Günahkârları mâsiyetlerden

3 el-Ahzâb, 33/56.
4 Müellif, "Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar" (el-Feth, 48/2) meâliyle başlayan âyete işaret etmektedir.
5 Muhammed, 47/19.

dönüş yapmaları için geri çeviren, başka bir deyişle onları tövbe etmeye muvaffak kılan O'dur.

Âyet-i kerîmede "tevvâben" (توابا) demiş, "gaffâran" (غفارا) dememiştir, halbuki kelâmın böylesinde "innehû kâne gaffâran" (إنه كان غفارا) denilmesi, konumun gereğiydi. Nitekim diğer bir âyette "Rabb'inizden bağışlanma dileyin, çünkü O, çok bağışlayandır"[6] buyurmuştur. Ne var ki bize göre burada âyetin içeriği şöyle düşünülmelidir: İstiğfardan maksat "estağfirullah" demek değildir. Amaç kişinin Allah'a dönüş yapması ve tövbe yoluyla O'ndan bağışlanmasını istemesidir, çünkü O, tövbeleri kabul edendir. Âyette lafızda görünmeyen bir ibarenin bulunduğunu söylemek de mümkündür, bir bakıma Allah şöyle demiştir: "Allah'tan bağışlanmanı iste ve O'na tövbe et, zira o, tövbeleri kabul edendir". Âyet-i kerîmenin bu son kısmında görüldüğü gibi talep cümlesinde istiğfar kavramının zikredilmesiyle (vestağfirhu) cevabında (innehû kâne gaffâran) tekrar edilmesinden müstağni kalınması mümkündür. Nitekim bu fikir şöyle de ifade edilebilir: Cevap cümlesinde tövbe kavramının zikredilmesiyle talep cümlesinde tekrar edilmesinden müstağni kalınmıştır. Bu tür ifade değişiklikleri söz söyleme sanatında olagelen şeylerdir.

Din -ister hak ister bâtıl olsun- "insanın benimsediği inanç ve davranışlar bütünü" demektir. Bu esasa bağlı olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem kendi benimsediği dini kendisine, kâfirlerin benimsediğini de kâfirlere nispet etmiş ve "Sizin dininiz size, benim dinim de bana"[7] demiştir. Dinin "Allah'ın dinine gruplar halinde girerler"[8] meâlindeki âyette olduğu gibi, Allah'a izâfe edilmesi halinde ise insanlara emredip çağırdığı din bahis konusu olur. Bu sebeple de Nasr sûresindeki dinin nispeti Allah'a yönelik olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 Nûh, 71/10.

7 el-Kâfirûn, 109/6.

8 Bu sûrenin 2. âyeti.

[§]TEBBET SÛRESİ 361

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

تَبَّتْ يَدَٓا اَبٖى لَهَبٍ وَتَبَّ ۝١

1. "Kahrolsun Ebû Leheb'in elleri, ziyanda kalsın!"

Yani kayba uğrasın, ziyanda kalsın. Ebû Avsece böyle demiştir. Arapça'da "tebbe, yetubbu, tebben, tebâben" (تَبَّ، يَتُبُّ، تَبًّا، تَبَابًا) denilir. Âyetteki **Ebû Leheb'in iki eli** anlamına gelen gerçek mânada el demek olabileceği gibi dolaylı mânalarla irtibatlı da olabilir.

Gerçek mânada el kastedilmişse birkaç mânaya gelir: Birincisi nakledildiği üzere Ebû Leheb Resûlullah'a (s.a.) fazlasıyla iyilik ve malî yardımda bulunuyordu. O şöyle derdi: Egemenlik Muhammed'e ait olursa benim O'na el atmışlığım vardır, şayet Kureyş'e ait olursa onlara da iyiliklerim olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyet-i kerîme şunu dile getirmektedir: Ebû Leheb Resûlullah'a yaptığı yardım ve iyilikler sebebiyle umduğu sonucu kaybetmiş ve ziyana uğramıştır, çünkü onun hak peygamber olduğunu onaylamamış ve kendisine iman etmemiştir. Bunun yanı sıra Ebû Leheb Kureyş nezdindeki itibarını da kaybetmiştir.

[§]İkincisi Ebû Leheb'in Resûlullah'ı, eliyle yakalayıp cezalandıracağı yo- 362
lunda tehditte bulunmuş olması muhtemeldir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak resûlünü bu tehditten emin kıldığını **Ebû Leheb'in elleri kurusun** demek sûretiyle beyan etmiştir, yani elleri başarısız olsun ve tutup yakalamaya güç yetirmesin!

Üçüncüsü "el"in (yed), Ebû Leheb'in kendisinden azabı defedecek beden ve servet gücünden kinâye olması da muhtemeldir. Nitekim inkârcılar "Biz serveti ve çocukları fazla olan kimseleriz, dolayısıyla azaba uğratılamayız"[1] demek suretiyle azabı kendilerinden uzaklaştıracaklarını ileri sürüyorlardı.

---

[1] Sebe, 34/35.

Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre "Önce yakın akrabanı uyar"[2] meâlindeki âyet nâzil olunca Hz. Peygamber kendisine yakın gördüğü akrabasını (Safâ tepesinde) bir araya getirip "Allah'tan başka tanrı bulunmadığını ve benim Allah elçisi olduğumu kabul etmeden sizi O'ndan gelecek dünyevî ve uhrevî azaptan koruma imkânına sahip değilim" diye hitap etmiş, bunun üzerine Ebû Leheb "Allah kahretsin, bunun için mi çağırdın bizi?" demiş, buna karşılık olmak üzere **Kahrolsun Ebû Leheb'in elleri, ziyanda kalsın** âyeti nâzil olmuştur. Nakledilen bu olayda iki eli kullanma eylemi yoksa da Ebû Leheb'in, insanları ellerini kullanarak Hz. Peygamber'den savuşturmuş olması veya Allah'a iman etmeye davet edildiği zaman hayretini ifade etmek üzere ellerini uzatıp "Bunun için mi bizi çağırdın?" demesi ihtimal dâhilindedir. Allah Teâlâ bu âyetiyle kendisine cevap vermiş ve onu ayıplamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki bazan sorulan bir soruya verilen cevap içinde, -sorunun kendisi metninde yer almasa bile- açıklanması istenen ana fikir yer almış bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın? "Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki; O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun"[3]. Burada verilen cevaptan sorunun, ay halindeki kadınlarla ilişki kurmaya dair olduğu anlaşılmaktadır. İşte söz konusu edilen âyette de durum bunun gibidir[4].

363 [§]Âyet-i kerîmede geçen ve el anlamına gelen "yed" kelimesi dolaylı mânalarla bağlantılı ise iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Elin anılması yapıp etmekten kinâye olabilir, elin zikredilmesi iş görmenin onunla gerçekleşmesi sebebiyledir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir, yoksa Allah kullarına zulmedici değildir"[5]; "Başınıza gelen her bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir"[6]. Bu tür ifadeler kişiden sudûr eden kötü amellerden kinâyedir, yani böylelerinin amelleri ziyan olmuş ve boşa gitmiştir.

İkincisi: "Yed" kelimesi zikredilip ön, ön taraf kastedilebilir, Cenâb-ı Hakk'ın "Onun önünden de ardından da bâtıl gelemez"[7] meâlindeki âyetinde olduğu gibi, yani önünden ve arkasından. Buna göre âyetin mânası "Ebû Leheb'in önceden yaptığı iyilikler yok olsun" demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

2 eş-Şuarâ, 26/214.

3 el-Bakara, 2/222.

4 Yani "Tebbet yedâ Ebi Lehebin ve tebbe" âyeti önceden Ebû Leheb'in soru (talep, inşa) konumunda olan ve benzer kelimelerden oluşan bir temennisinin cevabını oluşturur.

5 el-Enfâl, 8/51.

6 eş-Şûrâ, 42/30.

7 Fussılet, 41/42.

[Niçin Ebû Leheb'e Hitap Edilmiştir?]

Ebû Leheb'in diğer kâfirler arasından seçilerek anılmasının bir kaç yorumu vardır. Birincisi: Allah Teâlâ özellikle ondan bahsetmiştir. Çünkü Ebû Leheb firavunlardan ve kodamanlardan biriydi, burada amaçlanan da odur. Kodamanlar her ne kadar başkaları da onlarla aynı fikirde olsa da sadece kendileri anılırlar; meselâ avaneleri olmasına rağmen sadece Firavun, Âd, Semûd ve diğerlerinin anılması gibi.

İkincisi: Ebû Leheb oldukça heybetli ve herkes tarafından korkulan biriydi. Cenâb-ı Hak onu adından bahsederek belirtmiştir ki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ondan korkup çekinmediği bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü: Ebû Leheb Resûlullah'a iyilik ve yardımları çokça olan biriydi. Şâyet sûredeki hitap bütün inanmayanları kapsayacak şekilde olsaydı, kendisi önceden yaptığı iyilikleri sebebiyle hitaba dahil olmadığını zannedecekti. Allah Ebû Leheb'in adını özellikle belirtmiştir ki hiçbir şeyin onu Allah'ın azabından kurtaramayacağını anlamış olsun!

Ebû Leheb'in künyesiyle anılması açıklayabilecek birkaç ihtimali vardır. Birincisi: İnsanlar arasında adıyla değil künyesiyle tanınıp bilinmiş olabilir, bu sebeple meşhur olduğu künyesiyle anılmıştır. İkincisi: Kaydedildiğine göre adı Abdüluzzâ idi, Cenâb-ı Hak onu kendisinden başka bir tanrıya -ki o Uzzâ'dır- nispet etmeyi murat etmemiş ve künyesiyle anmıştır. [§]Üçüncüsü: 364
Allah Teâlâ Ebû Leheb'i bazı hususlarda ayıplamış ve tehlikeli sonuçlarla korkutmuştur. Şâyet onu öz adıyla anmış olsaydı sözü edilen ayıplama ve tehdidi, aynı ismi paylaşanların mevcudiyeti sebebiyle, başkalarına da yöneltecekti, zira Araplar çocuklarına isim verirken onları putlarına izafe ediyordu. Oysa Ebû Leheb künyesini kullanan başka kimse yoktu. İşte bu yüzden Ebû Leheb hitabını başkalarına yöneltme imkânı olmamıştır.

Denildi ki Ebû Leheb'in, künyesiyle anılması kendisine yönelik bir tehdit konumu taşır, şöyle ki alev (yalaz) onun oğlu, kendisi de alevin babası olmuş durumunda bulunur. Çünkü künyeler gelenek olarak uğur amacıyla alınır, meselâ "Ebû Mansûr" denilir, ismi Mansûr olacak bir çocuğu olsun diye!

Bir de şu var: Allah Teâlâ bazı âyetlerinde ateşe (cehenneme) kâfirin annesi (üm) demiştir, "Tartılan hafif olana gelince, işte onun anası (yeri yurdu) hâviyedir"[8] meâlindeki âyette olduğu gibi; bazılarında da cehennemden

---

[8] el-Kâria, 101/8-9.

"mevlâ" (arkadaş, efendi) diye söz etmiştir, "Varacağınız yer ateştir. Sizin arkadaşınız artık odur, ne kötü bir dönüş yeri!"[9] meâlindeki âyette olduğu gibi. Mümkündür ki kıyâmet gününde cehennem ateşi Ebû Lehebe yaklaşıp kucağına yaslanınca bir anlamda evlat gibi olsun, kendisi de onun babası gibi olsun, şeklinde bir anlam verilmek istenmiştir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, ona Ebû Leheb demiştir.

Başka bir yaklaşım da şöyledir: Birinin künyesiyle anılması aslında yüceltmek amacına yönelikse de kötü sonuçlar ve azaplarla birlikte anıldığında alay ve hakaret anlamına yorulur. Künye ile anma beşâret kavramına benzemektedir; beşâret genellikle uğur ve müjde statüsünde bahis konusu edilirse de ceza ve azabın söz konusu olması halinde uyarı özelliği taşır, "Onları elem verici bir azapla müjdele (uyar)"[10] meâlindeki âyette olduğu gibi. Künye de buna benzemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَآ اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾

365 [§]2. ***"Ona ne serveti fayda verir ne de kazancı!"***

Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi "Onun serveti, gücü ve kazandıkları Allah'ın azabından hiçbir şey azaltamaz" şeklinde olabilir, nitekim inkârcılar "Biz serveti ve çocukları fazla olan kimseleriz, dolayısıyla azaba uğratılmayız"[11] demişlerdir. İkincisi "Onun serveti ve kazancı kendisine ne fayda sağladı?" biçiminde.

Âyetteki "ve mâ kesebe" (وما كسب) çocuk mânası da içerebilir; yani haberde de yer aldığına göre topladığı servet ve sahip olduğu evlat kendisine bir yarar sağlamaz. Ebu'l-Esed Hz. Âişe yoluyla Resûlullah'tan (s.a.) şöyle nakletmiştir: "Kişinin geçimini sağladığı şeylerin en helâl ve temiz olanı kazancıdır, çocuğu da kazandığı şeylerden biridir"[12]. İbn Abbâs'a (r.a.), "Kişi kendi evladının malından alabilir mi?" diye sorulmuş, o da "Allah dilediğine kız çocukları dilediğine erkek çocukları verir"[13] meâlindeki âyeti okumuş ve "Evlat da Allah'ın bize lütfettiği bir nimettir, çocuklarımız da malları da bize aittir" demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 el-Hadîd, 57/15.
10 el-İnşikâk, 84/24.
11 Sebe, 34/35.
12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 31; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
13 eş-Şûrâ, 42/49.

Âyet-i kerîmeyi şöyle yorumlamak da mümkündür: "Topladığı servet, gösterdiği gayret ve dünya malına olan şiddetli arzusuna rağmen yaptığı harcama ya da insanları Resûlullah'tan, dinine girip ona katılmaktan alıkoyması ve hakkında sarfettiği kötü sözler ona hiçbir yarar sağlamaz".

İbn Mesûd'un mushafı şöyledir[14]: "Tebbet yedâ Ebî Leheb ve kad tebbe mâ ağnâ anhu mâluhû ve me'kteseb" (تبّت يدا أبي لهب وقد تبّ، ما أغنى عنه ماله وما اكتسب).

سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾

3. "O, alevli bir ateşte yanacaktır."

[Hz. Muhammed'in Nübüvvet Delili]

Yani tutuşan ateşte. Bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetinin ispatına dair delil vardır, şöyle ki Ebû Leheb'in ateşte yanacağını haber vermiştir. İnsan küfür üzere ölmedikçe cehennemde yanmaz, nihayet Ebû Leheb Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi öldü, bu da onun, bu hususu Allah sayesinde bildiğini gösterir.

[S] Aslında bu sûrede bundan başka, nübüvvetine işaret eden iki kanıt daha 366
bulunmaktadır. Birincisi, Resûlullah bu sûreyi, dinî konuda yardımcısının bulunmadığı Mekke döneminde okudu. O zamanlar korunma ve güç kâfirlerin elinde bulunuyordu ve son ferdine varıncaya kadar herkes Ebû Leheb'in dostu ve yardımcısıydı. Hz. Muhammed'in, Ebû Leheb'e dil uzatan ve kıyâmet gününe kadar onu ayıplayan bu sûreyi dostlarının az, düşmanlarının çok olduğu Mekke'de kendiliğinden onun yüzüne karşı okuması ihtimal dahilinde değildi, çünkü bu davranış öldürülmesine sebep teşkil edebilirdi. Demek ki bu olay, onun âlemlerin Rabb'ine dayanmasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Diğer bir delil de şudur: Muhammed aleyhisselâm yabancılarla bile iyi geçinen, güzel komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kuran biriydi, ya kendi soydaşları ve yakınlarıyla! Ayrıca o, ömrünün bütün dönemlerinde nezaket dışı konuşmaktan son derece kaçınan bir zattı. Şu halde Tebbet sûresindeki ağır hitap ancak Allah'ın emriyle vuku bulabilmiştir, bu da onun nübüvvet ve risâletinin delilini oluşturur.

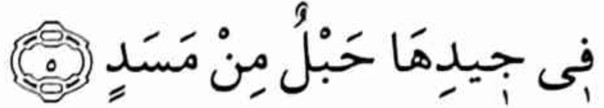
وَامْرَاَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾

---

14 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 534; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 525.

4. "Odun taşıyıcısı olan karısı."

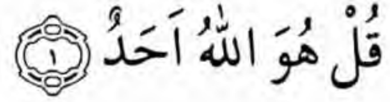
Bu ilâhî beyanda diğerleri arasından Ebû Leheb'in karısının seçilip anılmasının sebebi Ebû Leheb hakkında değindiğimiz hususlar olabilir. **Odun taşıyıcısı** sözü hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bazıları Ebû Leheb'in eşinin insanlar arasında dedikodu türünden sözler taşıdığını, bu sebeple de Cenâb-ı Hakk'ın onu âhirette odun taşımacılığıyla uyarıp korkuttuğunu söylemiştir.

5. "Boynunda liften bükülmüş ip taşıyan [karısı da ateşe girecek]."

"Mesed" (مسد) zincir (ip) demektir. Arapça'da "Filan insanları kışkırtıyor" anlamında "Odun topluyor" denilir. Bazıları Ebû Leheb'in eşinin gerçek mânada odun taşıdığını, dikenli odunları toplayıp Resûlullah'ın ve müslümanların yoluna koyduğunu, bu sebeple de Allah Teâlâ'nın onu âhirette boynunda liften bükülmüş bir ip taşımakla uyardığını söylemiştir. Bir kısım müfessirler de şöyle demiştir: Kadın dünyada da böyleydi, evine odun taşıyor ve boynunda liften yapılmış bir ip bulunuyordu, Cenâb-ı Hak da onu ayıplamıştır, çünkü o, Hz. Peygamber'i fakirlik ve ihtiyacı sebebiyle diline doluyordu. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Sözü edilen kadın kocasından gizli olarak boynunda bir ip taşıyordu. Aslında bu kadınların süs diye kullandığı takılardan biri değildi. Allah Teâlâ bu sûrede bahis konusu kadının beyinsizliğini ve beceriksizliğini haber vermiştir, tâ ki bir eleştiri ve ayıplama teşkil etsin ve kendisinin Resûlullah hakkında söylediklerinin karşılığını oluştursun. Bundan dolayıdır ki kadın Ebû Bekir es-Sıddîk'a (r.a.) şöyle demiştir: "Muhammed amcasını yermekle yetinememiş mi ki beni de yergisine konu edinmiş?" Başka bir rivayette "Muhammed'in Rabb'i beni yergisine konu edinmiş" dediği nakledilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "De ki: O, Allah'tır, birdir."

Nakledilir ki Mekke halkı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme İslâm'ın tebliğ ettiği Allah'ın soyunu (nispet), bir rivayete göre niteliğini veya herhangi bir kayıt koymadan Allah'ın mahiyetini (ne olduğunu) sormuşlar, bunun üzerine İhlâs sûresi nâzil olmuştur. Buna göre sûre Allah hakkında soru sorulan herkese verilecek cevabı öğretmektedir. Bu sebeple de cevap deki anlamına gelen "kul" (قُلْ) kelimesiyle ifade edilmiştir ki Allah hakkında kendisine soru yöneltilen herkese ilâhî hitabın şekli bu olsun ve buradaki **söyle** emri sadece Hz. Peygamber'e yönelik olmasın! Zira bir emrin yerine getirilmesinde emir sîgası ve şeklinin herkese tekrar edilmesi şart değildir. Bundan da anlaşılmaktadır ki âyet sadece Resûlullah'a öğretmeyi amaçlamamıştır. Aksine o, böyle bir sorunun mevcudiyeti halinde cevabının öğretilmesinden en çok müstağni olan biridir. Nitekim Hz. Peygamber, daha önce buradaki sorunun alanını da içeren gerçeği dile getirerek Allah'a davet faaliyetleri göstermiştir. [§]Âyet **De** 370
ki emri ile başlamıştır, daima aynı şekilde okunup tekrar edilsin diye! Bir emre özel olarak muhatap olan kimseye düşen görev, emri yerine getirip, ona muhatap olacağı ve olmayacağı zamanlarda emrin tekrar edilmesini istememesidir. Bu açıklamalarımızla İhlâs sûresinin ilk âyetinin, ilâhî irade ve hidâyetle uyum içinde olduğu kanıtlanmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın **De ki** beyanının önceden vâki olmuş bir soru üzerine geldiği ve sorulana cevap teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da yer alan bütün **söyle** emirleri iki konumda bulunur. Ya sorulan bir hususa cevap teşkil etmekte olup benzeri bir soruya muhatap olan herkese bilgi sunmak durumundadır ya da Allah Teâlâ, resûlünün veya tâbilerinin burada cevabı gerektiren bir suale muhatap olacaklarını bildiğinden, nezd-i ilâhîsinden bir

lütuf ve ihsan olmak üzere tevhit ehli arasında daima hükmünü icra edecek bir cevabî vahiy indirmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sûrenin gelişine sebep teşkil eden soru tarzını tamı tamına tesbit etmek, sadece olaya şahit olan ve duyan kimseler için mümkündür. Sözü edilen soru tarzı müfessirlerin sözünü ettikleri ve etmedikleri ifadelere yönelik olabilir. Ancak nâzil olan âyetlerde bütün sorulanlara tatminkâr bir şekilde cevaplar mevcuttur, her ne kadar soruların şu veya bu şekilde oluşunun mahiyetine vâkıf değilsek bile! Bununla birlikte suale mâruz kaldığımız takdirde nakledilenlerle birlikte akıl ve hikmet açısından sûrenin ana fikriyle uyum içinde bulunan cevaplar da verebiliriz.

O. Âyetteki "huve" (هو) kelimesini âlimlerin bir kısmı şöyle yorumlamıştır: Buradaki "huve", cevabı beyan edilip, tarihte vuku bulmuş veya bundan böyle vuku bulacak olan sualin ana konusunu teşkil eden varlıkla ilgilidir. Yani "Hakkında soru sorduğunuz varlık ahad olan Allah, samed olan Allah'tır", sûrenin sonuna kadar oku. Bazı âlimler de "huve" Allah'ın en büyük ismidir demiştir. Bu yorum Ali b. Ebû Talib (r.a.) soyuna mensup birinden rivayet edilmiştir, o, duasında şöyle dermiş: "Ey O, ey O'ndan başka gerçek varlık bulunmayan O, ey her varlığın mahiyeti, sayesinde vücut bulan yüce varlık O!"

Bu da iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi Allah zatından ötürü vardır,
371 [§]O'ndan başka herkes kendine nispetle yokluğa da varlığa da müsaittir, ancak yüce Allah müstesna! O, ezelî ve ebedî olarak vardır; İhlâs sûresinde beyan edilen vahdâniyetinin de gereği olarak hiçbir şey O'nun benzeri değildir. Buna göre şöyle denilmiştir: O, zatı itibariyle birdir, bütün birlerin birliğini yaratandır, kendisinden başka herkesin birlik özelliklerinden münezzeh olandır.

İkincisi, "huve"nin, dilin ifadeden aciz kaldığı ismine nispet edilmesidir. Allah'ın yaratıklara bildirmediği ismi budur, yine "Allahım! O ismine tevessül ederek senden dilekte bulunuyorum ki onun hürmetine istekte bulunana mutlaka verir, onunla dua edene icabet edersin!"[1] diye duada vesile kılınan isim de odur. Bu durumda bahis konusu ilâhî isme tevessül ederek talepte bulunmak, sözünü ettiğim açıdan bir kinâye konumunda bulunur, dilin buna müsait olması veya insan gücünün yüce varlığı ifadelendirmesi açısından değil!

Yukarıda belirtilen birinci yorum, zihinlere daha yakın olduğu gibi hakkında soru sorulan varlığın anlatılması ve örneği geçmiş şekilde açıklanması açısından da daha elverişlidir.

---

[1] bk. İbn Mâce, "Duâ", 9.

[Allah Lafzı]

Âyette yer alan Allah kelimesine gelince, bu kelimenin aslı esası hakkında Arap dili mütehassıslarınca farklı görüşler benimsenmiştir. Her şeyden önce kelime bildikleri bir kökten mi türemiştir yoksa bilmedikleri bir kökten mi; yani türememiş midir? Çünkü her dilde Arapça'da Allah diye anılan varlık için bir isim mevcut olup onunla adlandırılır, bununla birlikte bu ismin şekli dillerin özelliğine göre farklılık arzeder. Bundan çıkarılacak sonuç da ifadeyi meram ederken ağızdan çıkan harflerle onların oluşturduğu heceler, amaçlanan şeyin anlaşılması için olup kişinin, ismin gerçek mahiyetinin bu harf ve hecelerden ibaret olduğu zehabına kapılmamasıdır. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın yaratıkları meydana getirmesinin "kün" (ol!) kelimesiyle ifade edilmesi gibi[2]
[§]ki yaratma fiilinde "kef" ile "nûn" harflerinin herhangi bir rolü yoktur. Bu- 372
nun gibi Allah Teâlâ'nın isimlendirildiği bütün kelimeler isimlendirmeyi teşkil eden harflerin mahiyetine bağlı değildir, çünkü bu adlandırma gücü, başka bir şey yapmaya müsait olmayanın eseri olup bununla sadece anlatılması istenilen varlığı zihinlere yaklaştırmayı hedeflemiş bulunmaktadır.

Bazıları da şöyle demiştir: Allah Arap dilinde mâbut demektir fakat bu, kelimenin kuruluşundan doğan bir sonuç olmayıp böyle vazedilip kullanılması sebebiyledir. Bunun delili Araplar'ın tapındıkları herkese ve her şeye ilâh demeleridir, halbuki gerçek ilâhtan başka tapınılan hiçbir varlık, kelimenin türediği kökte bulunduğunu iddia ettiği "duyu üstü olma" (ihticâb) veya "kendisine sığınılma" (iltica) ve benzeri mânalardan hiçbirine müsait değildir. Yapılan bu açıklama ile Allah kelimesinin mâbut için vazedilmiş bir isim olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da aynı hususu teyit etmektedir: "Kendi arzu ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?"[3], yani hevâ ve hevesini mâbudu yerine koyanı; burada hevânın mâbut oluşta herhangi bir fonksiyonu yoktur. Sonuç olarak hak mâbudun sadece Allah Teâlâ olduğu anlaşılmış bulunmaktadır, çünkü her şeyde Allah'ın kulu oluşunun ilâhî bir tesiri ve o yüce varlığın tasarrufu altında bulunuşunun delili mevcuttur. Şu halde bizâtihî mâbut olan sadece O'dur, yani bütün yaratıkların kendisine ibadet etmesine, bütün benliğiyle teslim olup O'na boyun eğmesine zatı itibariyle lâyık bulunan O'dur; nitekim konuyla ilgili her bir âyette bu hususa değinmiş bulunmaktayım. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

2 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yapacağı 'ol!' demekten ibarettir, hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

3 el-Furkān, 25/43.

Bizim benimsediğimiz görüşün nihâi şekli şudur ki Allah zatından dolayı Hâlik, bizâtihî Rahmân ve Rahîm olup bunların her biriyle ezelde nitelenmiştir. Bununla birlikte rahmet eserinin ulaştığı, ilâhî tedbir ve tasarrufun kendisinde tecelli ettiği her varlık bilâhare vücut bulmuştur, tıpkı ibadet ve teslimiyetin sonradan varlık kazanan insandan neşet edip devam edişi gibi, ama Allah ezelden ebede ilâh ve mâbuttur. Nitekim "Ceza ve mükâfat gününün sahibi"[4] ve "her şeyin Rabb'i"[5] gibi ilâhî beyanlar da aynı mahiyettedir, halbuki burada söz konusu edilen varlıklar ezelde mevcut değildir, âhiret günü de. Cenâb-ı Hakk'ın "hâlik" ve benzeri sıfatları da aynı şekildedir.

373 [§]Konunun taşıdığı bu kritik durum sebebiyle bir grup âlim, ilâh kelimesinin gerçek mâbudun adı olmasını ya da herhangi bir dilden türemiş bir isim durumunda bulunmasını kabul etmemiştir, çünkü Allah ezelden beri ilâhtır, ibadeti ifa edecek kişi veya kendisinden ilâh kelimesinin türeyeceği dil ise sonradan vücut bulmuştur.

[İlâhî Sıfatlar]

Bize göre aslolan şudur ki Allah Teâlâ nitelendirildiği bütün kavramlarla -şu yaratık bu yaratık bir yana- zatından dolayı nitelendirilmiştir, çünkü O, değişime, başkalaşmaya ve sonradan vücut bulan bir başkası yoluyla övgüye mazhar olmaya ihtimal taşımaz. O, zatından dolayı övülür (yani zatı övülmeye lâyık olduğu için övülür), yoksa bu türe mahsus olan sıfatlarına, sıfatın konusunu teşkil eden nesne veya olayın var oluş zamanına bağlı olarak liyakat kesbetmiş değildir. Âlim ve Kādir sıfatları da aynı konumda olup bunlarla ezelden beri mevsuftur, halbuki kendi zatından başka bildiği ve güç yetirdiği her şey yokken sonradan var olmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Dahhâk, "Allah" O'nun ism-i ekberidir demiştir, çünkü her yerde ve her işe onunla başlanmaktadır.

[Allah Lafzının İştikakı]

Allah lafzının iştikakının ne olduğuna dair farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları Allah (الله) kelimesinin aslının ilâh (الإله) olduğunu söylemiştir; "elihe'r-raculu ilâ âhar feelihehû" (أَلِهَ الرجل إلى آخر فَأَلِهَهُ) denir, kişi başkasına sığınıp yardım diledi, o da kendisini koruyup güvence altına aldı mânasında. Bu kökten alınarak Cenâb-ı Hakk'a ilâh denildi (fiâl kalıbında), kendisine uyulan kimseye imam denilmesi gibi. Sonra tâzim için başına elif ve lâm harfleri getirildi,

---

4 el-Fâtiha, 1/4.

5 el-En'âm, 6/164.

ardından Kureyş lehçesine uyularak kolaylık sağlamak amacıyla hemze kaldırıldı, iki lâm birbirine katılarak şeddelendi ve böylece Allah (الله) lafzı türedi.

"Samed" (الصمد) kelimesinin yorumu da buna benzemektedir: Bütün ihtiyaçlarda Allah'a yönelmek, O'ndan yardım istemek ve O'na sığınmak anlamında.

Denildi ki: Allah lafzının iştikakı "velehe, yelihu, velehen" (وَلَهَ يَلِهُ وَلَهًا) köküdür, Allah'a sığınma mânasına gelir. Çünkü O, kendisine sığınılan bir varlıktır. Bu mâna lafzatullaha ait bir önceki mânaya yakındır. Ancak bu kökten gelecek ismin sîgasının "vilâh" (ولاه) olması gerekirdi. Vâv elife çevrilmiş, "vikâf" (وكاف) "ikâf" (إكاف) kelimelerinde olduğu gibi. [§]Hicaz halkı da vâv harfini elifle değiştirirler. Şair şöyle demiş: 374

Yavrusunu kaybeden zavallı hayvan şaşkınlık içinde yönelip su kırbalarının yanına geldi[6].

Bir başka yorumda da şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'a Allah denilmesinin sebebi her şeyi kendisine boyun eğdirip kul edinmesidir. Şair şöyle demiştir:

Senin tanrın, bir ve ortaksız olarak âleme boyun eğdirdi

Engin kudretiyle krallara egemen olup yüceliğini ilân etti.

Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın Allah diye isimlendirilmesinin sebebi duyulara gizli kalmasıdır. Bu mânadan hareketle "lihte felâ türâ" (لِهْتَ فلا تُرَى), yani "Gizlenmiş, artık görülmez olmuşsun" denilir. Bir şair şöyle demiştir:

Benim Rabb'im bütün yaratıklardan gizlenmiştir

Kâinatın yaratıcısı görülmez fakat bizi görür.

Şöyle de denilmiştir: Yüce yaratıcıya Allah denilmesi azametini düşünmekte zihinlerin hayrete düşmesinden dolayıdır. Meselâ, "elleheni eş-şey'u hattâ elihtü" (أَلَهَنِي الشيء حتى أَلِهْتُ), yani "Filan şey beni hayrete sevketti, öyle ki şaşkınlığım ileri boyutlara vardı" denilmesi gibi. "Dehşet verici çöl" anlamında "mefâzetün mu'lihe" (مفازة مؤلهة) deyişi de aynı kökten kaynaklanır, yani azametine bakıldığında akıl hayrete düşer "elihe, ye'lehu, fehuve âlihun" (أله، يأله، فهو آله) kullanışı bundan gelir. Bir şair şöyle demiştir:

---

6 Beyti, şair A'şâ'ya nispet eden ve yavrusunu yırtıcı hayvanlara kaptırmış bir ineği tasvir ettiğini belirten İbn Manzûr beytin ikinci mısraını şu mânada kaydetmiştir: "Hepsi onu ayıplamış ve hepsi etrafında toplanmış" (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vlh" md.).

Orta kesiminde gözün hayrete düştüğü bir güzellik

Engin ovanın kuması imiş gibi kuleleri parlayıp dalgalanan.

375 [S][İmam (radıyallahu anh) şöyle dedi:] Bize göre en isabetli davranış bunlara iltifat etmemektir, çünkü kelimenin türeyişini ve vazolunduğu mânayı tesbit etmeye çalışmanın sebebi, ilâhî emir ve hükmün yerini belirleme hedefine yöneliktir. Halbuki lafza-i celâli türetmeye çalıştıkları bütün köklerle başkasını da isimlendirmek, kök mânayı ona nispet edip ilâh demek ihtimal dâhilindedir. Buna mukabil ilâhî hakikatin bilinmesini sağlayan muhtevayı, yüce Allah'tan başkasına izafe etmek mümkün olmadığı gibi başkasını bununla isimlendirip nitelemek de söz konusu değildir. Şu halde Allah'ın bilinmesine medar olması amacıyla yapılan bütün türetme ve çıkarım yapma faaliyetine ihtiyaç bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü bunlar hedeflenen bilgiye ulaşılması ve kastedilene müttali olunmasına vesileler teşkil etmektedir, halbuki bu hususlar çeşitli âlimlerin açıklamalarına ihtiyaç kalmaksızın bilinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize göre aslolan şudur ki Allah Teâlâ, herhangi birine ilâh demekten lütuf ve keremiyle insanları menetmiştir, ancak zaman zaman ortaya çıkan bazı durumlar müstesna! Bu durumlarda nitelemeye vasıta olan ismi hakikat mânasına alarak başkasına nispet etmişlerdir, bunun da sebebi o varlıkta yaratılmışlık üstü bir mahiyet kabul etmeleri değil, Allah'a bir aracı ve yakınlaşma vasıtası olabileceği zannıydı. Bu inanca sahip olanlar, kanaatlerini şöyle ifade etmişlerdir: "Onlara, bizi sadece Allah'a yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz"[7]; "Onlar Allah nezdinde bizim şefaatçilerimizdir"[8]; "Allah bize bunu emretti"[9]. Şu bilinmelidir ki sözü edilen kimselerin Allah'ı bilişleri, akıllarınca kendilerini Allah'a götürecek bazı özelliklerin aracı varlıklarda (putlarda) bulunduğu iddiasına dayanır, bu kanaatlerini eskilerinden aldıkları izinle edinip sürdürmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ı tanıtma yolunda peygamberlerin kullandığı üslûba gelince, onlar insanları Allah'a yaklaştıran bazı işlere dair beyanda bulunmuşlardır, meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve resûlüne havale edin"[10]; "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[11]; "Kuşkusuz sana

7 ez-Zümer, 39/3.

8 Yûnus, 10/18.

9 el-A'râf, 7/28.

10 en-Nisâ, 4/59.

11 Muhammed, 47/7.

biat edenler Allah'a biat etmiş olurlar"[12]. [§]Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak kuldan 376
sâdır olacak biatı, Allah'a, başka bir deyişle dinine yardımı Allah'a yardımda bulunmak ve O'na biat etmekle nitelemiştir, çünkü bu davranışlar bu sonuçlara yaklaştırır.

İşte puta tapanların taptıkları nesnelere ulûhiyet niteliği atfetmelerinin sebebi budur. Aslında onlar putlarını gerçek mânada tanrı diye görmemişlerdir. Bir de putperestler, filozoflardan nakledilenler cümlesinden olmak üzere, Allah'ın zatî bir isminin (veya sıfatının) bulunmadığı, ancak O, filozofun telakkisine göre şeref ve üstünlük ifade eden her bir kavramla nitelendirildiği yolunda fikirler duymuş olabilirler. Öyle anlaşılıyor ki putperestlerin kanaatine göre taptıkları tanrıların konumu kendilerinden naklen söylediğimiz tarzdadır, bu sebeple de onlara belirli bir çerçevede ulûhiyete ilişkin isim ve nitelikleri atfetmişlerdir; ama onlar hiçbir zaman ilâh isminin gerçek mahiyetini, tanrıları diye kabul edip işlerini kendisine havale ettikleri Allah'a nispet edişleri gibi putlarına izâfe etmemişlerdir. Bu realite, onların fıtratlarına Allah'ın yerleştirdiği bir lütfudur, tıpkı "Hâlik" ve "Rahmân" isimlendirmesi gibi, şöyle ki puta tapanlar fiilleri ne kadar çok, yaratıklara merhameti ne kadar muazzam olursa olsun bu iki ismi Allah'tan başka kimseye vermemişlerdir. Bütün bunlar sözü edilen ilâhî isimlerin (Allah, Hâlik, Rahmân vb.) Allah'a mahsus olup mahlûkatının bunlarla vasıflanmasına lütuf ve keremiyle engel olmuştur, hem de bilinmeyen bir yolla!

O Allah'tır, birdir. Yani bu beyan "Gerçek şundan ibarettir ki O, Allah'tır, birdir" mânasına gelir. Nasıl ki sen: Durum şudur ki Zeyd ayaktadır, yani "Durum ve vaziyet nedir?" diye soru yöneltene cevap olarak "Durum şu ki: Zeyd ayaktadır" dersin. Eğer sen aynı yerde ayakta duruyorsan "Durum şu ki: Zeyd ayaktadır" dersin, yani bunun için ben de ayaktayım demek istersin. Zeccâc bu görüşe taraftar olmuştur. Sanki o şunu demek istemektedir: Resûlullah "Kul huva'llâhu ehad", yani **O Allah'tır, birdir** akîdesini tebliğ edeceği zaman kendisine "Gerçek durum nasıldır?" diye sorulmuş, o da "Gerçek durum şundan ibarettir ki Allah birdir" diye cevap vermiştir, gerçeğin böyle olduğunu bilmeleri için!

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "ehad" (أحد) kavli "Vâhid" (واحد) mânasına gelir. Vâhid ise nispet edilmesi halinde benzeri ve dengiInin olmadığını ifade eden bir isimdir. Nitekim "O, zamanının vahididir (teki), insanların vâhididir (benzeri bulunmayanı)" denilir ve bununla kendisine nispet edilenler içinde benzerinin

[12] el-Feth, 48/10.

bulunmadığı mânası kastedilir. "Vâhid" sayı dizisinde de yer alır, onunla sayı ve hesabın başladığı anlaşılır, ama sayı dizisi "ehad" ile başlamaz. Bu noktada "Ehad" tevhidi gerektirme ve benzerleri nefyetme açısından Vâhid'den daha ileri bir anlam taşır; bununla birlikte Allah Teâlâ hangi isimle anılırsa anılsın benzersiz olma niteliği O'nda mevcuttur. Allah O Vâhid'dir ki vahdâniyetinin, herhangi bir yönden ikincisinin veya dengininin bulunmasına ihtimal taşıması
377 imkânsızdır. [§]O, birdir, hak mâbuttur, sayı niteliğinden ve benzerlerden münezzehtir. Hakîmin (filozof) belirttiği üzere vâhidler ("ehad"ler) konusunda onlar dört çeşittir: a) İki katına çıkarılamayan "kül"den ibaret olan bir, çünkü küllü aşması mümkün değildir; b) ikiye bölünmeye ve cüzlere ayrılmaya müsait olmayıp en azdan ibaret olan bir, çünkü o sayıların (veya nesnelerin) en azıdır, ikiye bölündüğü takdirde yarı parçası kendisinden az olur; c) İki şıkkın ortasında bulunan bir, böylesi ikiye bölünmeye de iki katına çıkarmaya da müsaittir; d) Dördüncüsü de bir'lerin, sayesinde var olduğu Bir'dir ki o da O'dur (yaratıcı), fakat hüviyeti bilinen bir O değildir, mahiyeti bilinmeyen Bir'dir. O varlık ki mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş; ifade bocalamış, akıllar aciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür, işte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah'tır[13].

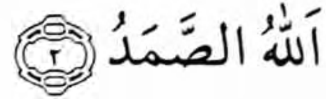
[Dini Anlatmakta Beşerî Dilin İmkânları]

Bu meselede hareket noktası şudur ki, tevhit ilkesinden beşerî dilin dışındaki bir yolla söz etmek mümkün değildir. Beşerî dili kullanarak konuyu, insan anlayışına yaklaştırmak ancak dil geleneğinin oluşması ve bilgilerin gelişmesi oranında gerçekleşir. Sözünü ettiğimiz bu zaruret sebebiyledir ki gerçek hüviyetiyle tevhit ilkesi aklî ve naklî delillere dayanılarak dilin anlatım kapasitesinin belirlediği niteleme çerçevesinde şekillendirilmiştir; tekrar edelim ki belirttiğim zaruri durumlar, konuyu insan anlayışına yaklaştırmak için bahis konusu olduğu gibi çeşitli bilgileri sunmada belli bir geleneğe dayanan dilin anlatım tarzı için de mevcuttur. Buna bağlı olarak tevhit ilkesi için "vâhid" veya "ehad" kelimesinin kullanılması Allah'ın dışındaki bir varlığın birliği statüsünde değildir, bu statü biraz önce sözü edilen ikiye bölünmeye de ikiye

---

[13] Mâtürîdî'nin *Kitâbü"t-Tevhîd*'inde aynı konu şöyle yer almıştır: "Bir âlime 'vâhid'in mânası sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Vâhid dört mânaya gelir: İkiye katlanamayan kül, ikiye bölünemeyen cüz, bir de bölünemeyenin fevkinde ve ikiye katlanamayanın dûnunda -çünkü küllün ötesinde bir şey yoktur- bulunması sebebiyle her ikisine de ihtimal taşıyıp arada, dördüncüsü de bu üçünün, sayesinde var olduğu şey (yaratıcı). O'dur, fakat hüviyeti bilinen bir o değildir, mahiyeti bilinmekten daha gizlidir. O varlık ki mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş, ifade bocalamış, akıllar aciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür, işte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah'tır" (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, s. 57).

katlanmaya da müsait olan "vâsıt" türünden olabileceği gibi azlık ve çokluk türünden de olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki "vâhid" statüsünde bulunan herkes bir araya gelmiş birlerin vâhididir, ancak "cüz-i la yetecezzâ" denen ve sadece tasavvurda bulunan "vâhid" müstesna! Bu konumdaki vâhid genelde başka bir cüzden olup [S]ondan ayrıldığı tasavvur edilir, ancak kendisinin ar- 378
tık bir daha parçalara ayrılmadığı düşünülür, çünkü bu en küçük parçadır ve gerçek anlamda bir cüzdür. Cenâb-ı Hak ise bütün (kül), parça (ba'z), az ve çok kavramlarından münezzeh olduğu gibi parça veya bütün konumu bulunan ya da az çok derecesi olan "vâhid" kavramından da berîdir, O'nun övgüsü aşkındır. Nitelediğim her varlık O'nun mülküdür, anlattığım her nesne ve olayı yaratan O'dur ve Allah Teâlâ bunların her biri için bir karşıt yaratmıştır ki her birinin alternatifi olup çift konumunda bulunsun ve gerçek vahdâniyetin O'na özgü olduğu bilinsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

2. *"Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olandır."*

[Samed]

Cenâb-ı Hak zatının bir olduğunu zikredişinin ardından vasfettiği birlik ilkesini zihinlere yerleştirmek için Samed olduğunu beyan etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* "Samed" (الصمد) şu mânaya gelir: Allah kendisinden başka herkesi (ve her şeyi) muhtaç konumda tutmuştur; öyle ki herkesin, ihtiyaçları sebebiyle O'na yönelmesi vazgeçilmez bir gerçek olmuştur: Yaratılış açısından vücut bulmak, var olduktan sonra selâmet ve dirlik içinde olmak ve bir de lütfedilen varlığın devamını sağlamak açısından. Yokluktan sonra var oluş O'nsuz gerçekleşmez, vücut bulan varlığı sürdürmek de ancak O'nun sayesinde mümkündür. Kâinatta ihtiyaçlar her varlığı kuşatmıştır, tâ ki var olmak ve mevcudiyetini sürdürmek konularında her şeyden müstağni oluş Allah'a özgü kalsın ve O'nun zatından dolayı var olduğu, zatından dolayı varlığını sürdürdüğü, başkasının varlık özelliklerinden münezzeh (uzak) olduğu tam anlamıyla açıklık kazansın. Ulûhiyet makamının -yukarıda değindiğimiz üzere- beşerî ifade ile anlatılması dillerin aciz kaldığı bir husustur, sadece bütün kainatta sıfatlarının tecellilerinden örnekler alınarak insan anlayışına yaklaştırmalar yapılabilir.

"Samed" hakkında bazı yorumlar ileri sürülmüş olup bunların tamamı biraz önce açıkladıklarımızın kapsamına girer. Birincisi "samed", efendiliği son noktasına ulaşan "efendi" demektir. Bunun, efendilikten anlaşılan muhte-

va çerçevesindeki mânası ihtiyaçların O'na arzedilmesi ve bütün muhtaçların O'na ümit bağlaması şeklindedir.

379 [§]İkincisi "kof olmamak", yani som anlamında şekillenir. Bu, Allah'a ait olan vahdâniyetini nitelemesi ve başkasına ait ehadiyyet özelliğinden münezzeh oluşunun dile getirilmesi demektir ki yaratıkların bu özelliği parçalardan oluşup içi sanki kof gibi birtakım yarık ve deliklerin bulunmasından ibarettir.

Bir diğer yorum da bir grup müfessirin belirttiği gibi "samed", ibarenin seyrine göre Kur'ân'ın genel açılımı olup, muhtevası bu sûrede "samed" kelimesinden sonra "lem yelid..." (... لم يلد) diye belirtilen kısımdır. Çünkü her evlat sahibi bedeninde boşluk taşıyan varlık demek olup çocuk oradan neşet eder. Bu mânada Allah'a evlat nispet ettiği halde O'nda boşluk bulunmadığını söyleyene ait telakkinin yanlışlığı da vurgulanmış olur. Bir bakıma şöyle demiş olur: O'nun nasıl evladı olabilir, oysa siz boşluk içeren bir varlık olmadığını pekala bilmektesiniz? Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı; O'nun eşi olmadığı halde çocuğu nasıl olabilir?"[14] Bu ilâhi beyan Allah'ı, eşi bulunmaktan tenzih edenler hakkındadır, halbuki onlar evlat sahibi olmanın eşsiz olamayacağını müşahede edip bilmekteydi, yine onlar doğumun sadece bedeninde boşluk (döl yatağı) bulunan kimseden olabileceğine de şahit olmuşlardı. Sonuç olarak bu âyette sözü edilen zümrenin Allah'ın evlat sahibi olduğuna ilişkin telakkisi, boşluk taşımaktan onu tenzih etmelerine dair inançlarına karşı çıkarılarak çürütülmektedir; nitekim onlar Cenâb-ı Hakk'ı eş edinmekten berî kılmışlardı. Şöyle bir yorum da ileri sürülmüştür ki bu zümrenin çelişkisi bedenlerinde boşluk taşıyanların çeşitli vasıtalara muhtaç bulunmalarıyla ortaya konulmuştur. Bu telakki Allah'ın ihtiyaçlar sebebiyle kendisine yönelinen bir varlık olduğuna dair ilk yoruma katılmış olur.

Bazıları, Allah Teâlâ'dan boşluk kavramı nefyedildiği takdirde O'nun ya-
380 rığı ve boşluğu olmayan som bir varlık olduğu imajı ortaya çıkar, [§]bu ise cüzlerin bir araya gelip iç içe girmesi ve yoğunlaşması demektir, tıpkı boşluk taşıyan nesne gibi ki o da yarılıp ayrışan cüzlerin bir araya gelmesiyle oluşur demiştir. Aslında bu iki şıktan herhangi birinden zat-ı ilâhiyyenin tenzihi gerçekleşince diğerinden de münezzeh olduğu ortaya çıkar, çünkü her iki şekilde de birliğin nefyi ve parçaların birleşmesi bahis konusudur. Bir de şu: Öyle olur ki bazı varlıklardan bazı özellikler nefyedilir, fakat bu özelliklerin karşıtları da onlara izafe edilmez; meselâ arazlardan işitme, görme ve ilim özellikleri nefyedilir, ancak bunların karşıtları da arazlara nispet edilmez, çünkü herkes arazlara, başka arazların gelmediğini bilir. Bu söylenenlere bağlı olarak şunu

[14] el-En'âm, 6/101.

belirtmek gerektir ki Allah'ın birliğinin şuurunda olmak ve O'nun zatını çift (tek üzerine zait) kavramlardan tenzih etmekle yukarıda belirttiğim görüşü kanıtlamış olur.

"Samed" kelimesine "daim" anlamı da verilmiştir. Bu yorum da yukarıda anlattığım gibi Allah'ın değişme, başkalaşma ve ihtiyaca mâruz kalma ve benzeri niteliklere ihtimal taşımaması, buna mukabil bütün ihtiyaçlarda yaratıkların O'na yönelmesi esasına dayanır.

Şairin biri "samed" kelimesinin birinci mânası bağlamında şöyle demiştir:

Ölüm habercisi sabahın ilk saatlerinde Beni Esed'in en hayırlı iki zatının ölümünü duyurdu:

Amr b. Mesûd'un ve her muhtacın yöneldiği o efendinin (seyyid)[15].

Arapça'da "samedtü ilâ fulânin" (صمدت إلى فلان) denilir, "kasadtü ileyhi" (قصدت إليه) demektir. Bu da samedin, "ihtiyaçların belirmesi halinde kendisine başvurulan kimse" anlamını açıklığa kavuşturur.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾

3. "O doğurmamış ve doğmamıştır."

Şöyle de söylenmiştir: "Samed" kelimesinin yorumu "lem yelid" diye başlayan âyetin içeriğidir.

[Dinin Temeli: Tevhit]

[§][İmam Ebû Mansûr (r.a.) şöyle dedi:] Meselenin nirengi noktası şu- 381
dur ki Allah Teâlâ, zat-ı ilâhiyyeye "evlat sahibi oluşu" nispet etmeyi -şerikler inancını doğurduğu için- son derece büyük bir suç olarak ilân etmiştir. Çünkü doğurma, çocuk sahibi olanın kategorisine girme mânası taşır. Böyle olunca da ulûhiyette ortağı bulunma alternatifi gündeme gelir, bu ise tevhit ilkesini ortadan kaldırır. İşte Allah'a evlat nispet etmek bu çizgi üzerinde seyreder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak evlat edinme telakkisini en büyük günah addetmiş ve kendisini delillere dayanarak bilen kimseye O'nun zatını evlattan tenzih etme vecîbesini yüklemiştir, çünkü belirttiğimiz açıdan ortaklık oluşmaktadır. Halbuki bütünüyle evren, yaratılış özelliklerinin gereğiyle, yaratıcısının ortaklar ve benzerlerin tamamından berî olduğuna tanıklık etmektedir. Şu halde bütün

---

[15] bk. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, XXII, 92; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, XI, 269.

bu söylediklerimiz sayesinde Allah Teâlâ'ya evlat nispet etmenin temelsiz bir inanç olduğu ortaya çıkar. Bir de tek tek her birine işaret edilmek üzere bütün yaratıklar çift konumunda bulunmaya veya alternatifli olmaya müsaittir, neslin üremesi de bu yolla olur. Cenâb-ı Hak ise bundan münezzehtir.

Şimdi tek tek her biri dikkate alınmak suretiyle âlemde bulunan bütün varlıklar, ya kendisi başkasından veya başkası kendisinden doğmuştur. Bu doğmak veya doğurulmak fonksiyonları evrenin sahip bulunduğu işleyişe yönelik iki ilke durumunda olup evrendeki her şeyin konumu bu yapıyı yansıtır. Allah Teâlâ'nın ise başkasına ait bütün özelliklerden berî olduğu ortaya çıkmıştır, çünkü O'nun dışındaki her bir "başka" bütün özellikleriyle yokken var olmuş, kendi dışındaki varlığın yönetimi kendisini etkilemiş ve başkasının hükümranlık fonksiyonu onun üzerinde geçerli olmuştur. Şâyet Allah Teâlâ'da bu tür özelliklerden herhangi birinin bulunduğu farzedilecek olsa, bu, O'nun ulûhiyetini düşürür, başkasına muhtaç olması gibi bir sonuç doğurur ve kendi dışındaki bir gücün hükümranlığının, O'nu emri altına almasını gerektirirdi. Bu durum da her bir nesnenin taşıdığı yaratılmışlık özelliklerinden uzak bir varlığın mevcudiyetini kaçınılmaz hale getirir, tâ ki konuyla ilgili olarak O'na ait bulunan deliller kendi mecrasında devam etsin ve evrenin dili ve ondaki ilâhî hikmetle konuşturulan tanıklık bütün berraklığını kazansın. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿٤﴾

382 [§]4. ***"Kimse O'nun dengi değildir."***

İhlâs sûresinin son kısmı da aynı çizgi üzerinde seyreder: Kimsenin O'na denk olmayışı. Zira denginin bulunuşu benzeşmeyi gerektirir, benzeşmedeyse ortaklık bahis konusudur. Oysaki O'nun yönetiminde ortaklığın düşünülmesi evrenin düzeninin bozulması sonucunu doğuracağı kanıtlanmış bir gerçekliktir. Cenâb-ı Hakk'ın alternatifi bulunan yaratılmışlara ait özelliklerden uzak olması gerektiği de bilinmektedir. İşte ancak bu niteliklerin bulunuşuyladır ki evrenin yönetilmesi düzene girer ve ilâhî planlama hükmünü yürütür.

Şunu söylemek mümkündür: İhlâs sûresinin açılımı, insanların şu üç yoldan biriyle bildikleri Allah Teâlâ'nın en kapsamlı sıfatını teşkil eden tevhit ilkesini pekiştirip yerleştirmekten ibarettir[16]. 1. Allah'ı bilmek her insanın di-

---

[16] İmam Ebû Mansûr (rahimehullah) anlatımının devamında belirgin bir şekilde sadece iki yöntemden söz etmekle birlikte konuyu işleyişinin seyrinden üçünün de belirlenmesi mümkündür: Telkin, fıtrat-ı selime ve tabiatın incelenmesi.

gerinden aldığı telkinle gerçekleşmiş olabilir, bu yöntem nihayette bütün gizlilikleri bilen Allah'a ulaşır. Cenâb-ı Hak insanları bu fonksiyonu icra etmeye âmâde kılmış ve onları bu fıtratta yaratmıştır. Öyle ki bunu inkâra kalkışan kimse eninde sonunda şunu benimsemek durumunda olur: Kuşaktan kuşağa açık bir şekilde tevarüs edilen ve birbirini etkileyen bir yöntemin yanlış olması muhtemel değildir, çünkü bu, insanlığın ortak kabullerinin nesilden nesile intikal etmesi statüsündedir, bunun aksini kabul etmek bütün müşterek bilgileri ortadan kaldırma sonucunu doğurur. Halbuki insanlar, bunların bilinci içinde yaratılmış ve bu bilgilere dayanılarak çeşitli muamelelere tabi tutulmuşlardır; bu açıdan sözü edilen bilgiler ve dolayısıyla Allah'ın varlığı insan bilgisinin ilkesi konumundadır. **2.** Bir de bu durum, inkâr edilemeyen fıtrî bir özellik gibidir. Ancak özel eğitime tâbi tutmak ve çeşitli taktikler (hiyel) kullanmak suretiyle fıtrî yapılarından çıkarılanlar müstesna. **3.** Üçüncü bir yöntem de evreni teşkil eden nesnelerin her birinde Allah'a kılavuzluk ve tanıklık eden özellikleri incelemektir.

Cenâb-ı Hak, İhlâs sûresinin son âyetiyle şunu beyan etmiştir: Burada sözünü ettiğimiz yöntemlerle Allah'ın temel sıfatını öğrenen kimselerin, bu bilgileri çerçevesinde O'na benzer ve herhangi bir konuda denk bir ortak nispet etmeleri artık bahis konusu olmaz; yine bu kimseler şunu anlayacaklardır ki bunun dışında bir telakkiye sahip olmak bahsettiğimiz üç alternatifin dışında kalır. Bu tür bir telakki, fıtrî konumu bulunmayan, yeterli ve evrensel telkin özelliği taşımayan ve evrendeki her şeyin yaratılıştan ifa ettiği tanıklık niteliğinden uzak kalan, bu sebeple de tefekkür ve incelemeye dayanmayan bir telakkidir. [§]Artık Allah'ın temel sıfatını kavrayan kimse bu tür bir nitele- **383**
meye iltifat etmez, başka fikirlere değil, gerçek nitelemeyi benimsemeye yönelir. Şunu da belirtmek gerekir ki yukarıda sözü edilen üç yöntemin dışında kalan bir telakki, bahis konusu isabetsiz telkinin ve delilsiz iddianın ürünü durumundadır, bu konumuyla da daha önce anlattığım yöntemlerden hiçbirine benzerlik arzetmez. Aslında diğerlerinde bulunabilecek hilkatin tanıklığı ve gerek varedilmesi gerek sürdürülmesi konusunda başkasına ihtiyaç duyması gibi olumlu unsurların hepsi gerçek nitelemede de vardır ve bu niteleme başka alternatife kapı açmayacak bir yönteme bağlı bulunmaktadır. Hatta bu nitelemede ulûhiyete her üç yönüyle de işlerlik kazandırmak bahis konusudur. Şöyle ki: Allah ihtiyaç durumlarında kendisine yönelinen ve ihtiyaçları yerine getirebilen varlık olmak mânasında "Samed"dir, doğurmamış ve doğmamıştır, O, doğum yoluyla birinden meydana gelmekten ve kendisinden de bir varlığın oluşmasından münezzehtir, çünkü söz konusu iki durumda kendisi için her üç

yönüyle sabit olan ulûhiyet niteliği -yukarıda dile getirdiğim üzere- ortadan kalkar.

Kimse O'nun dengi değildir. Bu beyanın bir yorumu da şöyledir: O'ndan başka herkeste başkasının hükmü altında bulunduğunu bildiren özellikler vardır, bu husus istisnasız her şeyin boyun eğdiği bir varlığın mevcudiyetine kanıt teşkil eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Hidâyet sadece ondan istenir.*

Yukarıdan beri söz konusu ettiğim hususlar sebebiyle bu sûreye İhlâs sûresi denilmiştir. Sûre özet olarak tevhidin bütün berraklığı ile Allah'a özgü kılındığını, ulûhiyette benzerlerinin, rubûbiyette şeriklerinin bulunmadığını, kendisinin dışındaki başka her varlığın O'nun hâkimiyeti ve tasarrufu altında O'na kul olma özelliği taşıdığını açıklamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]FELAK SÛRESİ 385

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿١﴾

1. "De ki: Sığınırım sabah şafağının Rabb'ine!"

[Fakih (rahmetullahi aleyh) şöyle dedi:] Sabah şafağının Rabb'ine sığınmanın emredilmesinin üç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, emir öğretim amacına yönelik olup sûrenin nâzil olduğu dönemde vuku bulmuş herhangi bir olayı hedeflemiş değildir. Ne var ki Allah Teâlâ, sûrede sözü edilen tiplerin yapabilecekleri kötülüğün büyüklüğünü ezelî ilmiyle bilmiş ve insanlara kendisine sığınmalarını emretmiştir. Aslında genellikle tahmin edileceği gibi sûrede belirtilen kötülükler yine orada bahis konusu edilen yollarla insanların başına gelebilir ve bu husus elbette ki ilâhî ilmin kapsamında yer alır. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şeytanın insanlara düşman olduğunu ve onları farkedemeyecekleri yönden gördüğünü haber vermesi gibi[1]. Buradaki ilâhî hikmet insanların daima kendilerini hazır tutmaları, uyanık olmaları, Allah'a sığınmaları ve O'nun lütfu sayesinde kötülükten korunmalarıdır.

[§]Felak sûresinde emir şekline bürünmüş bu öğretim Nâs sûresinde- 386
kinden daha önemlidir, çünkü bu sûrede sözü edilen düşman Nâs sûresinde sözü edilenden daha zararlıdır. Şöyle ki: Orada haber verilen düşmanın zararı, şeytanın çağrı yaptığı işleri yerine getirdiği ve sinsi ayartıcının içine düşürdüğü vesveselere uyduğu takdirde kişi için zararlı olur. Bu ise insanın kaçınabileceği kendi fiilidir. Felak sûresinde haber verilen zarar ise başkasının etkinliği ile meydana gelmiş olup kişi bunun ne yönden geleceğini bilememektedir, yani düğümlere üfürenlerin ve diğerlerinin şerri. Dolayısıyla bu tür kötülüğün

---

1 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey âdemoğulları! Şeytan ana ve babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yardımcıları, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları inanmayanların dostları kıldık" (el-A'râf, 7/27).

kullara öğretilmesi ve o yüce varlığa sığınılmasının emredilmesi son derece önem taşımaktadır, o varlık ki bahis konusu ettiğimiz tiplerden sudûr eden bu şer fiilleri, lütuf ve keremiyle, karşı çıkılıp etki altında bırakılabilir olduğunu açıklamıştır.

İkincisi, nakledilen şu husustur: Cibrîl aleyhisselâm Resûlullah'a gelerek şöyle demiş: "İfrit bir cin sana tuzak kurmaya çalışıyor, bu sebeple yatağına gireceğin zaman iki eûzüyü okumak suretiyle onun şerrinden Allah'a sığın!"[2]

Üçüncüsü, yahudilerden birinin Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme büyü yapması üzerine nâzil olduğu rivayetidir[3].

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu konuda bir hadis naklettilerse de Hz. Peygamber hakkında caiz olmayan bilgiler içerdiğinden onu terkettim.

387 [S][Fakih (r.h.) şöyle dedi:] Bize göre Resûlullah'a büyü yapıldığı yolundaki rivayet, onun nübüvvet ve risâletinin kanıtlanması açısından iki yoruma tâbi tutulabilir. Birincisi, kendisine büyü yapıldığını vahiy yoluyla bilmiş olmasıdır. Büyü kendisine duyurulmadan gerçekleştirilen bir fiildir, kimsenin vahiy dışındaki bir yolla gayba muttali olması da mümkün değildir. İkincisi, sihir eylemini Kur'ân okumak suretiyle iptal etmesidir. Onun sihri iptal etmek amacıyla Kur'ân okuyuşuna Hz. Mûsâ'nın asâsının konumunda kabul etmek gerekir; hatta Kur'ân okuyarak sihiri iptal etmek etkinlik ve mûcize olması açısından Mûsâ'nın gerçekleştirdiğinden daha büyüktür. Çünkü asânın etkinliği hem temel madde ve yapısı hem de gözle müşahade edilmesi açısından yapılan ve etkili olan türden bir fiil ve bir iştir, zira asâ artık bir yılan olup sihirbazların yaptıklarını yutmaktadır. Büyünün geçersiz hale getirilmesi ve bunun Kur'ân okumak suretiyle gerçekleştirilmesi ise ancak Allah'ın lütfuyla mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu meselede bize göre aslolan şudur ki Cenâb-ı Hakk'ın "Kul eûzü bi-rabbi'l-felak" (قل أعوذ برب الفلق) kavliyle sığınma emri vardır. Yukarıda bu emrin bir tek olayı yansıtması veya öğretim ilkesini içermesi halinde muhtevasında oluşacak mâna açılımından bahsetmiştik. Buradaki emir zarar veren işlerden kurtulmayı ve huzura kavuşmayı amaçlar. Yapılması gereken şey de kulun, nezdindeki lütuflara ümit bağlayarak Allah'a sığınmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kimsenin bilemeyeceği bir yönden gelen lütuf ve keremiyle kişiyi zararlı işleri ortadan kaldırmaya muktedir kılması daima mümkündür. Öyle ki zararı

---

[2] krş. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, XIII, 528; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 550.

[3] bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 367; Buhârî, "Tıb", 47.

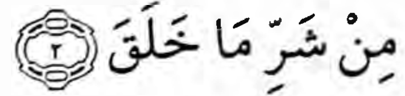
bertaraf etme işini gören kimsenin, yaptığı işin mahiyeti hakkında -zararın ortadan kalkmasını müşahede etmekten başka- hiçbir şey bilmemesi de ihtimal dâhilindedir.

Allah Teâlâ'nın, lütuf ve keremi çerçevesinde, kendilerinden doğacak yarar ve zararlar sebebiyle bazı işleri yapmayı emretmesi, diğer bir kısmını da yasaklaması tabii karşılanmalıdır; öyle ki bu hususların mahiyetine nüfuz etmekte insanların herhangi bir etkisi bulunmayıp sadece ilâhî lütuf olarak gerçekleşirler. [§]Meselâ Cenâb-ı Hak bazı yiyeceklerin yenmesini yasaklamış, 388
bazılarına da emredercesine özendirmiştir. Bunun hikmeti onlardaki besleyici veya öldürücü özelliklerdir. Ne var ki biz sözü edilen yiyeceklerin besleyici veya öldürücü mahiyetlerini bilmediğimiz gibi bu emir ve yasaktaki hikmet ve inceliğe de vâkıf değiliz. Kişinin, çocuk sahibi olması amacıyla evlenmesi, Allah'ın yaratıp lütfettiği meyve ve sebzeleri elde etmek için sulama ve ekin ekme etkinlikleri göstermesi de buna benzemektedir. O, bu etkinlikleri gösterirken yapması ve yapmaması gereken işlerin iç yüzünden ve faaliyetinin varacağı nihaî sonucun mahiyetinden (çoğu zaman) haberdar değildir. İnsanın işitme ve görme duyusuna bahsedilen hususları dinleyip görmekle emredilmesinin hikmetini de bu söylenenlere eklemek mümkündür; aslında algı olayının mahiyeti onu dinleme ve bakma eyleminden ibaret değildir.

Şimdiye kadar anlatılanlara bağlı olarak Allah Teâlâ'nın büyü ve üfürükçülük gibi etkinlik türlerinin oluşturduğu esrarengiz bir eylemi (النفث) fayda veya zarar amaçlanan bazı fonksiyonlara sebep kılması imkân dâhilindedir. Bu durumlarda kişi olup bitenin mahiyetini, anlamını ve kimden kaynaklanan bir fiil olduğunu bilemez, bununla birlikte gerçek bir etkisi bulunduğundan yerine göre yapması ve yapmaması gerekli olan işlerle karşı karşıyadır, her ne kadar gerçekleşen sonuç doğrudan kendi fiilinin eseri olmasa da!

Âyetteki "felak" (الفلق) kelimesinin mânası hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları felak "sabah" mânasına gelir demiştir. Felak bazı yaratıklarda görüldüğü üzere yarılıp açılan ve böylece içinde bulunanların neden ibaret olduğu anlaşılan her şeydir, diye de bir görüş ileri sürülmüştür; meselâ rahimler, tohum, çekirdek, bazı böcekler ve diğerleri gibi. "Felak" kelimesinin mânasında "sabah vakti" diye bir muhteva belirlemesini benimseyenlerin bakış açısı şudur: Sabah vakti gecenin sonu ve yeni bir günün başlangıç noktasıdır. Allah Teâlâ bu gece ile gündüzü inşa edişi çerçevesinde bütün kâinatı düzenleyip yönetme kanununu koymuştur, öyle ki kimse O'nun gece ile gündüze verdiği düzenin dışına çıkmaya güç yetiremez. [§]Sözü edilen iki fak- 389

tör, Allah'ın gaybı bildiğine akıl erdirmemizin nihaî vasıtaları konumundadır. Çünkü O'nun gece ve gündüz içinde yer alan zaman birimleri hakkındaki yönetim ve tasarrufu her yıl aynı çizgi üzerinde seyretmiştir. Cenâb-ı Hak gece ile gündüze yaratıklar için rahmet vesileleri tevdi etmiş, imtihan sebepleri yerleştirmiş, ardarda ve düzenli bir şekilde birbirlerini izlemeleri açısından da onları kendi varlığı ve birliği için birer alâmet olarak belirlemiştir. Bu açıdan bakıldığında "birabbi'l-felak" (برب الفلق) demek suretiyle "birabbi'n-nâs" (برب الناس) âyetinde beyan edeceğimiz üzere- bütün yaratıkları zikretmiş gibidir. Sanki O, "birabbi'l-felak" demek suretiyle her bir yaratıkta bulunan özelliği kastetmiş ve bütün kötülüklerden Rabb'e sığınmayı hedeflemiştir, çünkü hepsinin yaratıcısı O'dur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

2. *"Yarattığı şeylerin şerrinden!"*

Bu âyet iki yoruma açıktır. Birincisi, **yarattığı şerden** şeklindedir, çünkü Allah şerri kendi fiiline (yaratmasına) nispet etmiştir. Nitekim "filânın fiilinin şerrinden" denir ve "işlediği şerden" mânası kastedilir. İkinci olarak "yaratıklarından sâdır olan şerden" mânası da düşünülebilir. Şunu belirtmek gerekir ki şerrin Allah'a nispet edilmesi O'nun her şeyin yaratıcısı olması açısındandır, yani hem yaratıkların fiilini hem de fiili olan ve olmayan (etken ve edilgen) varlıkların yaratıcısı. Bu iki yorumun birincisi daha münasip görünmektedir, çünkü sûrenin devamında yaratıkları sayesinde vâki olan ve onlarca girişilen ve fakat biraz önce değindiğimiz açıdan Allah'a izafe edilen hususlar yer almaktadır. Bir de yaratıkların meydana getirdiği her kötülük, yaratılması açısından Allah'a nispet edilir, ama o, aynı zamanda işleyeninin fiili ve kesbidir.

Yarattığı şeylerin şerrinden meâlindeki ilâhî beyandan murat biraz önce sözünü ettiğim mâna ise sûrenin devam eden kısmının belirtilmesi sanki bir tekrar konumunda bulunur. Bahis konusu birinci mâna, kulların etkisi bulunmayan şerler çerçevesinde mutlak bir yaratma diye yorumlanırsa, Allah'ın yaratmasıyla vücut bulmakla birlikte insanların etkisi bulunan şerlerin belirtilmesi artık tekrarlama niteliği taşımaz; bu durumda yapılan yorum yerine
390 oturmuş olur. [§]Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ bazan başkasının şer fiiline lütuf ve keremiyle veya onu acze düşürmek suretiyle engel olur. Acze düşürme halinde şer özelliği taşıyan bir fiili işlemeye güç yetiremeyen birinin şerrinden Allah'a sığınmak bahis konusu değildir. Ne var ki bu durumda da

kötülük yapmaya muktedir kılınma alternatifi bahis konusudur, bu sebeple de böylesinden Allah'a sığınmak tabii bir durumdur. Çünkü şerre muktedir kılınmakla yaratıklardan kötülüğün sadır olması daima mümkündür. Nitekim biz kendilerinden doğabilecek fayda ve zararlar sebebiyle bazı fiillerin emredilmesi veya yasaklanmasının mümkün olduğunu daha önce beyan etmiştik, aslında buradaki asıl etkinlik insanlara ait de değildir. Bunun gibi kötülük yapmaya muktedir kılınacaklarından yaratıkların şerrinden Allah'a sığınmak yerinde bir davranış olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin bu noktasında, kudretin fiilden önce (istitâat kable'l-fi'l) bulunduğunu ileri sürenlerin (Mûtezile) bir tutamağı bulunmaktadır: İnsanın kötülük işlemeye gücü yoksa muktedir olmayanın şerrinden nasıl sığınılabilir diye. Bu itiraza iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi sığınma, kulun ileride sahip olacağı kudretle yapabileceği şer sebebiyle olur; onun ileride sahip olacağı kudretin mevcudiyeti halinde fiil oluşabilecektir, sözü edilen kudret de eylemi gerçekleştirecek organların sağlıklı olmasından ibarettir. Etkin kudret ise fiillerin oluşumuna ve kişinin seçimine (ihtiyar) bağlı olarak meydana gelir. Böylelikle seçim (irade) çerçevesine giren kudret ihtiyarî fiillerin icrası sırasında hasıl olan kudret konumunu alır, bu sebeple de ondan Allah'a sığınır, çünkü bu kudretin mevcut olduğu kimse müstakillen kendi kudretiyle tasarruf eder gibi bir konum kazanır.

İkincisi özenme ve sakınma (rağbet ve rehbet) alanına giren işlerde, gelenek olarak vuku bulacağı bilinen bir fiil vuku bulduğu tesbit edilmiş gibi telakki edilir. Görmez misin ki insan, aradaki mekân uzaklığı ve zaman genişliğine rağmen, zorba ve zâlimlerin zulmünden Allah'a sığınır, çünkü gelenek haline getirildiği üzere böylelerinin zulüm ve baskısı eninde sonunda gelip ulaşabilir, her ne kadar onların bu kişiye yönelik zulmü şu an için bulunmuyor ve süreklilik arzetmiyorsa da. İşte yukarıda söz konusu edilen sığınma da bunun gibidir.

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾

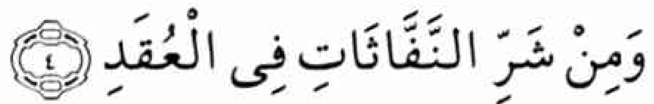
[§]3. *"Karanlığı bastırdığı zaman gecenin şerrinden!"* 391

"Gāsık" (غاسق) kelimesi hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki gāsık "karanlık gece"dir, "gasak" da "karanlık" demektir. Yine denildiğine göre geceye "gāsık" denilmesi bu kelimenin soğuk mânasına gelmesi sebebiyledir. Allah şöyle buyurmuştur: "Orada ne bir serinlik tadacaklar ne de temiz bir

içecek. Sadece kaynar su, bir de soğuk ve kokmuş bir sıvı!"[4] Gece gündüzden soğuk olduğundan "gāsık" diye anılmıştır.

Bu meselede aslolan şudur ki biraz önce sözü edilen gece karanlığı doğrudan zararı dokunacak bir özelliğe sahip değildir ki kendisinden sığınılsın! Buna mukabil sığınma gece karanlığında veya ay ışığında bulunan ve kendisinden zarar gelen kimseye rücû edip ondan Allah'a sığınılır. Bilindiği üzere kötülüklerin öylesi vardır ki ancak gece karanlığında gerçekleşebilir, öylesi de var ki sadece ay ışığında uygulanır. Cenâb-ı Hak geceleyin olabilecek kötülüklerden sığınılmasını emretmiştir, gecenin kendisinden gelecek kötülükten değil. Bu, "O, gündüzü görmeye müsait nitelikte (mubsıran) yaratmıştır"[5] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir ki burada mâna "gündüzün kendisi görür" değil, görme fiili orada gerçekleşir demektir. Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, Felak sûresinin bu âyeti geceyi şerre özgülemeyi hedeflemiş değildir, zira gecenin doğrudan bir zararı yoktur, ne var ki gece münasebetiyle kötülük imkânı doğabilir, çünkü -bilindiği üzere- kötülüğün öylesi var ki ancak onun karanlığında, öylesi de var ki sadece ay ışığında işlenebilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gece gerçekleşebilecek kötülüklerden kendisine sığınılmasını emretmiştir. Buna bağlı olarak gündüzün şerrinden de Allah'a sığınmayı mümkün görmek gerekir, çünkü gündüz de bazı kötülüklere imkân sağlamakta ve bazı şerler onda yuvalanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

"İzâ vekab" (اذا وقب). Allah Teâlâ'nın bu kelâmında yer alan "vekab" kelimesinin mânasına dair farklı açıklamalar yapılmıştır. Bunun için "gece gelip bastırdığı zaman"; "sıyrılıp gittiği vakit" gibi mânalar verilmiştir. Âyetin anlamının "ay tutulduğu zaman" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu anlayışa göre Cenâb-ı Hak, ayın tutulması halinde kendisine sığınılmasını emretmiştir, çünkü bu olay kıyâmet alâmetlerinden biridir, bunun içindir ki "izâ vekab", yani "tutulduğu zaman" denilmiştir, bilindiği üzere ay tutulması ancak geceleyin gözlenir.

392 [§]*4. "Düğümlere tükürüp üfleyenlerin şerrinden."*

Bu ilâhî beyan düğümlere üfleyenlerin şerrinden, sebep olacağı sonuçlar açısı dolayısıyla Allah'a sığınmayı içerir; buradaki şer gerçekte fâillerinin

---

[4] en-Nebe, 78/24-25.

[5] Yûnus, 10/67.

bir eylemidir. Bir önceki âyette söz konusu edilen şer ise insanların herhangi bir tesiri olmaksızın gecenin karanlık olmasından dolayı meydana gelir. Bir bakıma Cenâb-ı Hak görünürde kendisinden kötülüğün doğacağından endişe edilmediği bütün şer sebeplerinden ilke olarak Allah'a sığınılmasını emretmiştir, gerçekte şer o sebebe bağlı olsun veya olmasın! Cenâb-ı Hakk'ın "Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın!"[6] meâlindeki beyanına bakmaz mısın? Aslında şeytanın gerçek anlamda fiilinin bulunmasına rağmen dünya hayatının böyle bir eylemi yoktur. Bununla birlikte insanlar her ikisinden de aldanmaktan sakındırılmıştır. İşte karanlığı basan geceden ve düğümlere üfleyenlerden sığınma olgusu da aynı çizgi üzerinde seyreder, halbuki gecenin kendisine ait bir fiili bulunmayıp sadece şerre zaman teşkil etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında sözü edilen sığınma fiilinde meleklere de bir görev düştüğünü söylemek mümkündür, onların insana gelebilecek belâ ve âfetleri savuşturup kendisini koruma görevleri. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İnsanın önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçi melekler vardır"[7]. Bu âyetin yorumunda "min emrillâh: biemrillâh" (من أمر الله: بأمر الله), yani "Allah'ın emriyle onun korunması gerçekleşir" denilmiştir. Bu tür gizli hususlar ve çeşitli zararlar konusunda Allah Teâlâ'nın melekleri görevlendirmesi suretiyle korumanın vuku bulması mümkündür; bu nevi fiiller ancak uzun gayretler sarfedilmek suretiyle bilinebilecek işlerdir. Yorumunu yapmakta olduğumuz "felak" âyetinde de insanlara ait yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçların cinlerin ifsadından korunması için benzer mekanizmanın çalıştırılması ihtimal dahilindedir. Bu durumda meleklere de görev düşmektedir; bu görevin şeytanın vesvese vermesi karşısında onların insanı uyarması ve ona yardımcı olması şeklinde gerçekleşmesi mümkündür. Bununla birlikte Allah'ın, cinlere sözünü ettiğimiz beşerî gerekleri bozma imkânı vermeyip sadece vesvese
doğurmalarına müsaade etmesi de bahis konusudur, [§]çünkü Allah lütuf ve 393
keremiyle bilinmeyecek yollarla ifsada mâni olur. Biraz önce zikredilen Ra'd sûresi âyetinde yer alan "min emrillâh" ifadesinin ilâhî azap ve çeşitli belâlar mânasına gelebileceği de söylenmiştir, melekler Allah'ın gerçekleşmesini dilediği zamana kadar kişiyi bunlardan korurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ﴿٥﴾

5. *"Ve kıskançlık duyduğunda hasetçinin şerrinden!"*

---

[6] Lokman, 31/33.

[7] er-Ra'd, 13/11.

[Haset: Kıskançlık]

Bu âyette seçen haset iki yoruma müsaittir. Birincisi kıskanan kimse kıskandığı kişiden daha alt bir konuma sahip olursa ona kötülük yapmaya gücü yetmez. Böylesinden gelebilecek kötülük, gözünün şerrinden kaynaklanır. Haset etkinliği, kıskanılan kimsedeki nimetlerin yok olmasını ve mutluluğunun ortadan kalkmasını istemekten ibarettir. Allah Teâlâ'nın, sezilmez kudretiyle bazı gözlerde esrarengiz bir etkinlik yaratması mümkündür, bu etkinlik gözlerin bakıp da güzel telakki ettiği nimetlerin yok olmasını ve kişinin sahip bulunduğu mutluluğun ortadan kalkması sonucunu doğurabilir. İşte Cenâb-ı Hak, bu elîm akıbetten kendisine sığınılmasını emretmiştir. Biz önceki açıklamalarımızda bazı fiillerden doğabilecek sonuçları sana anlatmıştık; Allah bu tür fiillere insan bilgisinin ulaşamayacağı zarar ve yararları yerleştirmiştir. Meselâ insanlar, yönelip baktığı takdirde kısa bir zaman içinde gökle yer arasında bulunan birçok şeyi algılayabilen göz organına yerleştirilmiş ilâhî hikmeti anlamak isteseler buna muktedir olamazlar.

[Nazar: Göz Değmesi]

İmrân b. Husayn'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Okunmak suretiyle tedavi (rukye) sadece nazardan ve zehirli hayvan sokmasından olur"[8]. İbn Abbâs'ın da (r.a.) şöyle dediği nakledilir: "Göz değmesi, olabilen bir şeydir. Eğer kaderin önüne geçen bir şey varsa göz değmesi onun
394 önüne geçebilir"[9]. [§]Başka bir haberde de şöyle denilmiştir. "Baykuş ötüşünde bir uğursuzluk (şer) yoktur, nazar ise haktır"[10]. Bu söylediklerimize Hz. Yûsuf'un kardeşlerine ait kıssada yer alan ve Hz. Yâkub'un diliyle ifade edilen şu ilâhî beyan da delil teşkil etmektedir: "Oğullarım! (Göz değmesinden korunmak amacıyla) şehre hepiniz bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin"[11]. Bazıları nazar olayında gözün ne yönden ve nasıl etkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Denilebilir ki bu olgu güneşin bizzat göze olan etkisi gibidir, göz güneşe yönelip bakacağı zaman o kadar uzakta bulunmasına rağmen onu etkiler ve bakmaktan alıkoyar; bunun da sebebi Allah'ın güneşe yerleştirdiği sezilmez özellikler ve hikmetlerdir. Gözün nazar değmiş kimseye etkisi de buna benzemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 436; Buhârî, "Tıb", 17; Müslim, "İman", 94; Ebû Dâvûd, "Tıb", 17-18; Tirmizî, "Tıb", 15.

9 Bu metin Hz. Peygamber'e nispet edilmiştir (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Ayn", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 254, 347, 360, VI, 438; Müslim, "Selâm", 16; İbn Mâce, "Tıb", 33; Tirmizî, "Tıb", 17).

10 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 67, V, 70, 379; Tirmizî, "Tıb", 19.

11 Yûsuf, 12/67.

İkincisi kıskananın kapıldığı haset duygusunun entrikalara ve fitnelere yol açacak çeşitli faaliyetlere sebep teşkil etmesidir ki bunlar aslında basit faktörler olmalarına rağmen sonuçta bozgunculuk meydana getiren işlere başvurma şeklini alabilir. Yüce ve münezzeh olan Allah münafıkların niteliği hakkında şöyle buyurmuştur: "Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır, kendilerinden sakının"[12]. Cenâb-ı Hak yılgınlık ve zâflarına rağmen münâfıklara karşı dikkatli olunmasını emretmiştir. Yine Allah "Şeytanın hile ve tuzağı kesinlikle zayıftır"[13] buyurduğu halde şerrinden sığınmayı da emretmiştir. Haset edenin durumu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 el-Münâfikûn, 63/14.
13 en-Nisâ, 4/76.

[§]NÂS SÛRESİ 395

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِۙ ﴿١﴾

1. "De ki: Sığınırım insanların Rabb'ine."

Bu ilâhî beyanın ilk bakıştaki konumu, Resûlullah'a sözün devamında bahis konusu edilen hususu yerine getirmesine yönelik bir emirdir ki o husus da Allah'a sığınmadan ibarettir. Böyle bir durumda verilen emre uymanın gereği "De ki: [İnsanların Rabb'ine] sığınırım" şeklinde değil, doğrudan "sığınırım..." diye söze başlamaktır. Ne var ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin sahip olduğu ifade iki mânaya gelir. Birincisi, âyetin bu üslûp içinde indirilmesinin hikmeti ilâhî beyanın ulaştığı herkese yönelik bir emir olması, Cenâb-ı Hakk'ın sûrede bahsettiği fiilin kötülüğünden O'na sığınıp yardım dilemesini öğretmesine bağlı bulunmasıdır, tâ ki Allah böylesini himayesine alsın! Buradaki himaye de iki şekilde gerçekleşir. İlki, kendisine gelebilecek nahoş duygu ve düşünceleri bertaraf etmekte Allah Teâlâ'nın öğrettiği naklî ve aklî delilleri hatırlatmaktır. İkincisi de nezd-i ilâhîsinden gelecek bir lütufla olur. Öyle ki bu tür lütfa yaratıkların ne ilmi ulaşır ne de akılları onu idrak edebilir. İşte bu ilâhî lütfun varlığı halinde haktan sapma tehlikesinden emin olunur; sözü edilen bu lütuf tamamen Allah vergisidir. Konumu bu anlatılanlardan ibaret olan bir himayeyi Cenâb-ı Hakk'ın kuluna iptidaen lütfetmesi mümkün olduğu gibi
[§]lütfun gerçekleşmesi amacıyla ön şart olarak kendisine niyaz edip sığın- 396
mada bulunmakla yükümlü tutması da mümkündür. Artık Cenâb-ı Hakk'ın, hatadan koruduğu ya da bir iyiliğe mazhar kıldığı kişinin O'na şükretmesi gerekli hale gelir, çünkü Allah ya işin başında onu himayesine almış veya talep ve niyazı üzerine kendisini koruma lütfunda bulunmuştur.

Sûrenin başındaki hitaba ait ikinci yorum, hitabın başkasına ait olmasıdır. Aslında buradaki emir ilk yöneltildiği kimseye ait ise de mâna ve muhtevasına başkalarının da iştirak ettiği türden bir beyandır. Beyan sahibi, emrinin ulaşa-

bileceği herkese hitap edici olmasını sağlayacak lafzı -ki o de ki anlamına gelen "kul" kelimesidir- bulundurup sürdürmüştür, tâ ki kıyâmete kadar aynı hitap devam etmiş olsun. Mükellefiyet ve imtihanın, yani ilâhî emrin yer aldığı bütün vahiyler aynı üslûbu taşımaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Şimdi Nâs sûresinin tamamında iki nevi hikmet mevcut olup bunların muhtevasında Mûtezile mezhebinin çelişkisi ortaya konulmaktadır. Birincisi ilâhî imtihan şeytana uymayı reddetmek ve ona karşı çıkmakla kazanılır. Şimdi Azîz ve Celil olan Allah kişiye şeytana uymamayı sağlayan imkânların tamamını -kendi nezdinde hiçbir şey kalmayacak şekilde- ya verir ya da tamamını vermeyip yanında bazı imkânlar kalmış olur. Şayet tamamını verdiği halde, kişi bu imkânları Allah'a sığınıp tutunma yoluyla talep ediyorsa O'nun verdiğini gizleyen ve Allah nezdinde bulunmayanı isteyen biri konumuna düşer. Bu durumda Allah Teâlâ'nın sığınmayı emretmesi yersiz bir imtihan, zaten mevcut olan imkânları gizlemeye varan bir buyruk statüsüne bürünür. Sözü edilen şeytandan korunma imkânları ya kulun tamı tamına aldığı bir haktır ki bunun inkâr edilmesi ileri derecede çirkin bir davranıştır veya Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği bir nimettir, bunun da gizlenmesi küfrân-i nimetten başka bir şey değildir, zira "küfür" kavramının asıl mânası Allah Teâlâ'nın nimetlerini örtmektir. Halbuki Cenâb-ı Hak çirkin ve gayrimeşru şeyleri emretmekten zatını tenzih etmiş ve bunun şeytan işi olduğunu bildirmiştir[1]. Bir de mükellefi söz konusu edildiği şekilde imtihana tabi tutmak, Allah Teâlâ ile alay etme çerçevesine giren bir sınavdır, çünkü bu durumda Allah kişiden, elinde olmadığı ve yanında bulunmadığını bildiği işi talep etmektedir, bu ise akıl erbabınca alay konusuna giren işlerden biridir. Allah Teâlâ'nın kullarını bahis konusu ettiğimiz hususlardan biriyle imtihana tabi tutup emir verdiğini zanneden kimse Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun hikmetini bilmeyen biridir.

397 [S]İkincisi Allah Teâlâ'nın mükellefe şeytana karşı direnebileceği imkânların tamamını vermeyip bazılarının nezdinde kalmış olmasıdır. Hemen belirtmeliyiz ki Mûtezile mezhebinin prensiplerinden biri de şudur: Allah'ın insanları herhangi bir fiille yükümlü tutması, ancak o fiilin temel niteliğiyle birlikte mevcudiyetini sağlayan bütün imkânları onlara vermesinden sonra mâkul olur. Biraz önce sunduğumuz alternatifte ise, emrettiği işi yerine getirmeyi sağlayan imkânların tamamını insanlara vermeden Cenâb-ı Hakk'ın

---

1 Müellif İmam Mâtürîdî şu âyetlere işaret etmektedir: "Şüphe yok ki biz şeytanları inanmayanların dostları kıldık. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk' derler. De ki: Allah kötü ve çirkin olan şeyi emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi ileri sürüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/27-28).

imtihan ve mükellefiyetinin gerekli olduğunu kabul etmek söz konusudur. Bu ise onların kendi mezheplerini hiçe sayma anlamını taşır.

Şu da var ki Mûtezile'ye göre Allah'ın yanında bir imkân bulunup da irade sahibi mükelleften sâdır olacak fiilin gerçekleşmemesi bu imkânı kendisine vermemesine bağlıysa, Cenâb-ı Hakk'ın sözü edilen kişiyi imtihana tâbi tutması mümkün değildir, O'nun bu durumda kişiyi sorumlu tutması zâlim oluşu sonucunu doğurur. Buna ek olarak insanların Allah'tan, kendisinin emrettiği, fakat gerçekleşmesini sağlayan imkânları vermediği bir fiilin vukuunu talep etmeleri -ki aslında Mûtezile Cenâb-ı Hakk'ı böyle bir şeyle nitelemezya da emrinin hemen ardından yerine getirilmesi gerektiği halde gerçekleşme imkânlarını ancak emir vermesi ânında (yani fiilden önce) verdiği bir fiilin tahakkukunu O'ndan istemeleri kişinin şöyle bir zanna kapılması sonucunu doğurur: Allah emrediyor, fakat kendisinden talep edilmedikçe emrinin yerine getirilme imkânlarını vermiyor. Böyle bir telakki zulüm niteliği taşır.

Şimdi Allah'ı bilenlerin kalp huzuruyla bağlandıkları temel ilke şudur: Kul ne zaman bir gerçeğe ulaştırılmasını talep eder, korunma altına alınmasını ister, üstün bir mertebeye ve erdemliliğe yüceltilmesini ümit eder ya da korktuğu bir işten dolayı Allah'ın yardımına sığınırsa bütün bu dilekler mutlaka gerçekleşir, tereddüde mahal kalmadan yerine getirilir ve bu durumda insan aykırı davranış ve yanlış pozisyondan emin olur. İnsanlar bu inanç üzerine yaratılmıştır. Öyle ki Mûtezilî olmayan her müslümanın gönlü bu duyuş ve inanışla huzura kavuşmuş, gerçekleşen olumlu sonuçları daima Allah'tan bilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan bu telakki fıtrî bir nitelik kazanmıştır. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

[§]*2. "İnsanların yegâne hâkimine."* 398

3. "İnsanların ilâhına."

Allah Teâlâ, sûrenin başında "birabbi'n-nâs" (برب الناس) yerine "birabbi'l-halk" (برب الخلق) (yaratıkların Rabb'i) buyurmamıştır, halbuki bu ikincisi birincisine göre daha geniş kapsamlıdır. Bu konudaki kural şudur ki nesnelerin genelinin, O'na nispet edilmesi veya zât-ı ilâhiyenin rubûbiyet çerçevesinde ilişkili kılınması Allah'a tâzim statüsü içinde mütalaa edilir. İfade ne kadar kapsamlı olursa yüceltmeye o kadar elverişli olur. Nâs sûresinde sözü edilen bu

konum *en doğrusunu Allah bilir ya*, birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi Allah Teâlâ burada sadece bir tanıtımı murat etmiştir. Bu kadarlık bir tanıtım sayesinde O'na sığınacak kişi koruma kudretine sahip olan ve kendisine iltica edilen yüce varlığı yeterince tanımış olur. Şunu da belirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "birabbi'l-felak", yani sabahın Rabb'ine, birinde "bi'llâh", yani Allah'a, bir yerde de "bike", yani sana buyurmuştur; şu beyanlarında olduğu gibi: "De ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmasından sana sığınırım!"[2]; "Eğer şeytanın fitnelemesi seni tahrik edecek olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten ve bilendir"[3]. Bunun hikmeti şudur: Rahatlık halinde ve Allah'a sığınıp ve O'na yönelmenin kaçınılmaz olarak gerçekleşmesi durumunda, başına kendi nefsinden endişe edeceği nitelikte bir iş geldiği ve iç âlemini meşgul ettiğinde kişinin Allah Teâlâ'nın isimlerinden hangisini hatırlıyorsa onu anmak suretiyle dileğini arzedebileceğini bilmesini sağlamaktır. Çünkü her bir ilâhî isimde O'nun nimetlerine, hükümranlığına, kudret ve azametine işaret etme niteliği mevcuttur; böylece en yetkin egemenlik O'na yöneltilmiş, bunca nimetin kendisine aidiyetinin belirtilmesiyle de hamd ve senanın zatına has oluşu dile getirilmiş olur. Sonuç olarak bu tutum, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve ihsanının anılması sayesinde zât-ı ilâhiyesinden şefaat dileme şekillerinden birini teşkil eder ve bunun en üst derecesini de "birabbi'n-nâs" demek suretiyle insanlarla O'nun arasında ilişki kurma yöntemi oluşturur.

İkincisi Allah'tan başkasını rab, hâkim ve mâlik bilip tapınan canlı türünün insanlardan ibaret olduğu bilinmektedir. Bu gerçek çerçevesinde Allah Teâlâ yüce zatını bilmek, başkasına kullukta bulunmaktan muhafaza etmek, O'nun hâkimiyet ve rubûbiyetini benimsemekle lütuf ve ihsanda bulunduğu kullarına, sûrede, sözü edilen hususlardan koruması için kendisine sığınmalarını emretmiş, bu gerçeği daima hatırlayıp dile getirmelerini istemiş, kendilerinin Rabb'i, Mâlik'i olup ibadete başkaları değil yalnızca kendisinin lâyık bulunduğunu ifade etmelerini buyurmuştur. Burada şöyle bir yorum da yapmak mümkündür. Biraz önce sözünü ettiğimiz sebepler yüzünden bazı insanlar hak yoldan saparak Allah'tan başka rabler edinmiş, bir işi meşru veya gayrimeşru kabul etmekte, ayrıca harcama yapma veya yapmayıp elini sıkı tutmakta kendi hükümdarlarının talimatına bağımlı kalmış, ya da ibadet ve ilticalarını Allah'tan başkasına yöneltmişlerdir. İşte bu gerçekliğe bağlı olarak Cenâb-ı Hak, yukarıda bahis konusu edilen hususla da lütuf ve ihsanda bulunduğu kimselere üstün niteliklerle gerçek mânada nitelendirilen yüce varlığa sığın-

---

[2] el-Mü'minûn, 23/97.

[3] el-A'râf, 7/200.

maların emretmiştir; bir bakıma hak yoldan sapanların, edindikleri rabbleri ve hükümdarlarının yanında zaman zaman tek ilaha sığınmaları gibi. Çünkü kâfirler de putlarından ümit kestiklerinde yardım ve korumasına nail olmak için tek Allah'a iltica ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Üçüncüsü kâinatın yaratılmasından amaç Nâs sûresinin haklarında 399
nâzil olduğu insan türüdür, yeryüzündeki diğer yaratıklar insanların emrine verilmiş olarak yaratılmış gibidir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "O, yerde olanların hepsini sizin için yaratmıştır"[4]; "Allah, emri ve izniyle içinde gemiler akıp gitsin ve lütfundan nasiplerinizi arayıp şükredesiniz diye denizi hizmetinize vermiştir"[5]. "O Rab, yeri sizin için bir döşek, göğü de koruyucu bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size besin olsun diye yerden çeşitli ürünler çıkardı. Artık siz gerçeği bile bile Allah'a şirk koşmayın"[6].

Artık **İnsanların Rabb'ine, insanların yegâne hâkimine, insanların ilâhına** denildiğinde "her şeyin Rabb'ine" denilmiş gibi olur, çünkü insanların dışında kalan yaratıklar onlar için varedilmiştir. Dolayısıyla Allah'a sığınıp yardım talep edilmesi sırasında insan türünün belirtilip hedef gösterilmesi, O'ndan başka hiçbir varlığın koruyup yardımda bulunma imkânına sahip bulunmadıklarının kabul edilmesi anlamını taşır. Buna göre sığınma talebinde "birabbi'n-nâs" ile "birabbi'l-halk" ifadeleri arasında bir fark yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Bi Rabbi'n-nâs"ın yorumunda "muslihu'n-nâs" (insanların dirlik ve düzenini sağlayan) açıklaması yapılmıştır. Bu anlayış onların gerek dinî gerek şahsî dirlik ve düzenlerinin O'na bağlı oluşu ilkesine dayanır.

İnsanların yegâne hâkimine. Bu beyanın yorumunda bütün insanları hâkimiyeti altına alma hakkının Allah'a ait olduğu bildirilmiştir, buna mukabil "Rabbu'l-halk" (رب الخلق) sözünün yorumunda ilâhî hâkimiyet faktöründen bahsedilmemektedir. Şu halde Cenâb-ı Hak "meliki'n-nâs" (مَلِكِ النَّاسِ) buyurmak suretiyle insanlar üzerindeki egemenliğin tamamının gerçek mânasıyla kendisine ve hâkimiyet niteliğine ait olduğunu beyan etmiştir. Başkalarına izâfe edilen hâkimiyet ise ihtiyaçları miktarınca Allah'ın lütfetmesine bağlıdır. "Meliki'n-nâs" için "seyyidihim" (سَيِّدِهِم), yani "insanların efendisi" yorumu da yapılmıştır. Ne var ki "seyyid" kelimesi insanların dışındaki varlıkların mâliki için kullanılmaz. İnsan da "rab"; "melik"; "mâlik" kelimeleriyle nitelendirilebi-

---

4 el-Bakara, 2/29.

5 el-Câsiye, 45/12.

6 el-Bakara, 2/22.

lir, ancak bu mutlak değil nisbî çerçevede kalır ve meselâ "evin rabbi (sahibi)"; "câriyenin mâliki"; "Mısır meliki" ve benzeri ifadeler normal karşılanır. Buna göre âyetteki melik kelimesine "yegâne sahibi" mânasının verilmesi gerçeğe daha yakın görünmektedir.

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ اَلَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

400 [§]*4. "Pusuda bekleyen sinsi şeytanın şerrinden."*

5. "İnsanların kalbine vesvese veren."

6. "Cinlerden ve insanlardan olabilen şeytan."

Pusuda bekleyen sinsi şeytanın şerrinden. Bu ilâhî beyanda vesvese veren varlığa "vesvâs" (الوسواس) ve "hannâs" (الخناس) denilmiştir. Bunun yorumuna dair iki görüş belirtilmiştir. Birincisi, şeytan gaflet halinde vesvese verir, Allah'ın hatırlanıp anılması durumundaysa geri çekilip gider. Denildi ki "hannâs" kelimesi "görülmez, duyu alanına girmez" anlamına gelir, şu âyette olduğu gibi: "Şeytanın hem kendisi hem de yandaşları, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[7]. Bu içeriğe bağlı olarak Kur'ân'da akıp giden yıldızlar için "el-hunnes" denilmiştir[8], yani onlar kendi ufuklarından doğarlar, gündüzün ise gizlenirler (yahnesne). Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: "Ellezî yuvesvisü..." (الذى يوسوس) diye başlayan ilâhî beyan insanların kalbine vesvese veren varlığı, cin ve insan türünden kabul etmiştir demek mümkündür. Nâs sûresinin yorumunu yaparken âyetler arasında yer değişikliğine gitmek de mümkündür denilmiştir. Buna göre 5. âyet aradan çıkarılıp en son zikredilebilir.

[Vesvese]

Vesvese bilinen bir hal olup insanın kalbini meşgul eden ve dinî konularda şaşkınlık doğuran bazı fikirlerin telkin edilmesiyle oluşur, öyle ki kişi bu tür kuruntulardan kurtulmanın yolunu bilemez. Nefsânî arzularına uyanlarla inkârcı kesimlerin durumu da bunun gibidir; tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düş-

---

7 el-A'râf, 7/27.

8 Müellif "Hayır! Akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun" (et-Tekvîr, 81/15-16) meâlindeki âyetleri kastetmiş olmalıdır.

man kıldık"[9]; "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[10].

[Cin Şeytanları]

Cin şeytanlarına gelince bu, bütün din mensupları ve peygamberlere iman eden kimselerce bilinen bir inanç konusudur. Ancak maddecilik akımına (Dehriyye) mensup olanlarla peygamberleri inkâr edenler şöyle bir tez ileri
sürerler: Cinlerden oluşan şeytanlar yoktur; [§]bu konudaki söylentiler pey- 401
gamberlik iddiasında bulunan kimselerin insanları korkutmak amacıyla kullandıkları bir şeydir; onlar bununla toplulukların bilgisizliğinden yararlanarak kendilerini dinlemeye ve sahip olduklarını iddia ettikleri bilgi ve marifetlerine ilgi göstermeye halkı mecbur etmek isterler.

Maddecilik akımına mensup olanlarla nübüvvet inkârcılarının ileri sürdükleri bu iddia, bilgisizliklerinden kaynaklanmaktadır. Sözü edilen bu kimseler iyice düşünseler, akıllarının mutlaka araştırılmasını zaruri kıldığı bilgileri terkettiklerini ve aslında incelenmesine ihtiyaç duydukları bilgilere ilgi göstermediklerini anlamış olurlardı. O da zaman zaman zihinlere gelen düşünceler (havâtır) ve gönüllerde doğan duyuşlardan (hayâlât) ibarettir. Bu düşünce ve duyuşlar şekillendirilip değerlendirilmeye alındığında bir kısmının çirkin bir kısmının da güzel olduğu hükmüne varılır. Bir olgunun veya bir nesnenin yokken kendi kendine vuku bulması mümkün değildir, çünkü bir duygu veya düşüncenin etkileyici bir sebep olmaksızın kendi başına çirkin veya güzel olması muhaldir. Bütün insanlar sözünü ettiğim hususu pekâlâ bilmektedir, çünkü onlar bu duygu ve düşüncelere sahip olmakta ve bu durumun kendilerinden kaynaklanan bir faktörün etkisiyle meydana gelmediğini bilmektedir. Sonuç olarak bahis konusu duygu ve düşünceleri araştırmanın gerekliliği kanıtlanmış bulunmaktadır.

Şunu belirtmek gerekir ki burada tartışılan meselenin bedenî yeteneklerin doğurduğu veya onun aklî çıkarımla elde edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu mesele münasebetiyle iki önemli konu zaruri olarak gündeme gelmektedir; maddecilik akımını benimseyenlerle nübüvveti inkâr edenlerin bu iki konuya vâkıf olmasına, bilgisizlikle yetinmeleri ve rahatlarına düşkün olmaları engel teşkil etmiştir. Konulardan biri bir yaratıcının mevcudiyetine ve bütünüyle evrenin Hakîm, Alîm ve Kadîr

9 el-En'âm, 6/112.
10 el-En'âm, 6/121.

olan bu yaratıcının yönetimi altında bulunduğuna hükmetmek, diğeri de bilinmezlere vâkıf bulunan yüce yaratıcı nezdinden gelen nübüvvet müessesesini benimsemektir. Şimdi mesele beşerî bilginin ulaşıp mahiyetini anlayacağı bir konumda bulunmadığından insanlar, iyiden iyiye araştırıp irdelediklerinde iki önemli hususla karşı karşıya gelirler: Birincisi, mûcizeler gösteren peygamberlerdir. Konuyu araştıran insanlar, müşahede ettikleri mûcizeler sayesinde hem
402 peygamberleri hem de tevhit ilkesini tasdik ederler, [Ş]çünkü onlar nebîlerin sundukları mesajların içinde doğru haberlerin yer aldığını bilmektedirler. Zaten durum böyle olmasaydı Allah elçileri cin diye bir varlığın bulunduğunu iddia etmezlerdi, çünkü bu gayptan verilen bir haberdir. İkincisi, yine insanlar söz ve davranışlarında isabet edemeyenlerin elinden çıkan işlerin uyumsuz ve dengesiz olduğunu müşahede etmelerinin yanında evrenin hikmet, düzen ve uyum içinde işlediğini görünce bunun, bütün yaratıklarının ihtiyaç ve yararına vâkıf olan Hakîm bir yönetici sayesinde vücut bulduğunun şuuruna ererler. Bu sebeple de kendileri için iki husus gerekli hale gelir: Allah'ın birliğini ve nübüvvet müessesesini benimsemek. *Bütün güç ve kudret Allah Teâlâ'ya aittir.*

[Şeytan ve Melek]

Bize göre şeytanın sözü edilen vesvese vermeye yetenekli-kılınmasında hareket noktası şudur: Şeytanla melek Allah Teâlâ'nın iki yaratığıdır. Biz insanlar onların mevcudiyetini hem peygamberler vasıtasıyla hem de -daha önce değindiğimiz gibi- bizde doğrudan meydana gelen düşünce ve duyuşların (havâtır) çirkin veya güzel nitelikte olmalarını sağlayan varlığı bilme ihtiyacımızdan ötürü anlamış olduk. Bu iki yaratığın her biri Allah'ın muktedir kıldığı rolü yerine getirir. Meleklerin görevi hayır ve hikmettir, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırması ve lütfetmesi sayesinde her melek, kendi fonksiyonunu icra etmekte herhangi bir zorlukla karşılaşmaz. Şeytanın fonksiyonu ise dalâlet ve kötülüktür, bu da kendisi için kolaylaştırılır. Nihayet iyilik birinci varlığın tabiatı haline gelir, kötülük de ikinci varlık için aynı konumda bulunur. İki etkinlikten her birinin imkân çerçevesinde yer alışı gerçeğine bağlı olarak Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Servetinden Allah yolunda harcayıp saygı hisleri içinde kötülüklerden sakınan ve en güzel ifade olan kelime-i tevhîdi benimseyen kimseye muvaffakiyet yolunu kolaylaştırırız. Cimri davranan, kendini kendine yeter gören ve kelime-i tevhîdi yalan sayıp dışlayan kimseyi ise en güç yola sardırırız"[11]; "Allah kimi doğru yola iletmek isterse kalbini İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır"[12].

---

[11] el-Leyl, 92/5-10.
[12] el-En'âm, 6/125.

Şimdi, insan türü için vazedilen ilâhî kanun şudur: Bu şuurlu canlılar gerek kendileriyle Allah arasında gerekse hemcinsleriyle ilişkilerinde bazı hak ve vecîbelere tâbi olmakla yükümlü tutulmuş, ayrıca meleklerin desteğine mazhar kılındıkları inancını taşımaları da onlardan istenmiştir. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Hani Rabb'in meleklere 'Ben sizinle beraberim; haydi siz de müminlere destek olun!' diye vahyediyordu"[13]. İnsanlara ayrıca şeytanın vereceği vesveseyi reddetmeleri emredilmiştir, "(Ey insanlar!) Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. O, kendi taraftarlarını olsa olsa cehennemlik olmaya davet eder"[14] meâlindeki âyet ve benzerlerinde olduğu gibi.

[Meleklerin İnsan Davranışlarını Yazması]

[§]İnsan türüne paralel olarak melekler de insanların söz ve davranışları- 403
nı kaydetmek göreviyle yükümlü tutularak yaratılmıştır, Cenâb-ı Hakk'ın "Değerli yazıcılar"[15] meâlindeki "kirâmen kâtibîn" (كراما كاتبين) beyanı bu gerçeği kanıtlamaktadır. Buna göre meleklerin bu yetenekle donatılmasının hikmeti, daha önce de değinildiği üzere, Allah'ın kendilerini imtihana tâbi tutup hem öz varlıklarıyla itaat etmeleri hem de insanlara yönelik olarak sözünü ettiğim görevlerinde ilâhî buyruğa uygun olarak hareket etmeleridir. Meleklere ait bu konumun insanlara yönelik hikmeti ise onları dikkatli olmaya davet etmek ve kişinin psikolojik muhtevasında oluşan düşünce ve duyuşların, faydasına olanlarını zararına olanlarından ayırması için titizlik göstermesini sağlamaktan ibarettir. Yine meleklerin, mükellefin söz ve davranışlarını kaydetmekle yükümlü tutulmasının hikmetine dair diğer bir örnek kişinin bütün fiil ve davranışlarında bilinçli ve dikkatli olmasıdır, tıpkı dostları ve düşmanlarından oluşan ve işlerine vâkıf bulunan zabıt kâtipleri karşısındaki bilinçli hareketi gibi. Şüphe yok ki bu konumda bulunan bir insan dostunu incitecek işlerden, elinden geldiğince korunur ve fayda umduğu her davranışı sergiler, düşmanından da -farkına varamayacağı bir yönden gelecek eziyet ve ağır ithama mâruz kalmamak için- var gücüyle sakınır.

Şu da bilinmektedir ki duyular âleminde gerçekleşen eylemleri tespit eden yazıcılar, olayı elden geldikçe iyi anlayıp kavramadan kayda geçirmezler, duyular ötesinde de durum aynıdır. Çünkü -bizim tasavvurumuza göre- yazıcı melekler, mükelleflerin lehine ve aleyhine olacak davranışların tespitinde göz-

[13] el-Enfâl, 8/12.

[14] Fâtır, 35/6.

[15] el-İnfitâr, 82/11.

lerine görünen kimselerin apaçık fiillerini müşahede edenler gibi bir konuma sahiptirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bu esastan hareketle dostlarla düşmanların bir arada yaşamaları, dostluğun ve düşmanlığın gerekleri çerçevesinde tasvip ettikleri ve etmedikleri konularda davranış biçimi sergilemelerine ilişkin olan ilâhî imtihan ve düzen hikmete uygun düşmüştür. Çünkü insanların kalplerinde saklanan niyetler, dostluk ve düşmanlık içermeleri açısından gönüllerin ve akılların gözleri tarafından algılanmaktadır. Bu sebeple de onlardan sakınmak ve uygun düşen davranışı sergilemek imkân dâhiline girmektedir.

404 [S]Yine bu esasa bağlı olarak Allah Teâlâ, mükelleflerin bedenlerine ve mallarını alıp götürme, kirletme veya bozma şeklinde fiilî bir tecavüz etme imkânını, insanların gözle görülemeyen düşmanlarına vermemiş, buna mukabil insan türünden olan düşmanlarına bu imkânı sağlamıştır. Çünkü insanlar birbirlerine yönelik hilelere vâkıf olduklarından bunları bertaraf edip zararlarından sakınma konumundadır. Bu, duyuların organlardan sâdır olacak fiilleri ve bunların alt yapısını oluşturan faktörleri idrak etmesine benzemektedir. İşte meleklerin durumu da bunun gibidir. Ne var ki zihnî kapasitesi, aklın ve her nesnenin şehadetine rağmen kâinatın yaratıcısını ve O'nun birliğini idrak etmekten aciz kalan kimsenin şeytanı (ve melekleri) kavrayamaması ihtimalden uzak tutulup yadırganacak bir şey değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Şeytanın Vesvesesi]

Şeytanın insana vesvese vermeye nasıl imkân bulduğuna dair farklı yorumlar ileri sürülmüştür. Bazı rivayetlerde kanın bedendeki dolaşımı gibi şeytanın da kişinin manevî yapısına nüfuz ettiği söylenmiş, bir kısmı ise bunu tasvip etmemiştir[16]. Aslında bu, yadırganacak olaylardan birini teşkil etmemektedir, zira kanın insan bedeninde dolaştığı, ayrıca yeme-içmeden oluşan enerjinin ve bedenle duyuların hayatiyetini sağlayan gıdaların fizikî yapıda rol oynadığı pekâlâ bilinmektedir; sözü edilen bu unsurlar sinir sisteminin tamamına ve bedenin bütün ünitelerine sezilmez yollarla sirayet etmektedir. Şeytanın durumu da bu esasa göredir. Bir de yazıcı melek hakkında nakledilenleri hatırlatmak gerekir, şöyle ki meleğin ne oturduğu yer tarafımızdan bilinmekte, ne kaleminin cızırtısı duyulmakta ne de hakkımızda yazdıkları görülebilmektedir. İşte şeytanın vesvese vermesi de bu kabilden bir şeydir.

---

[16] Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bed'ü'l-halk" 11; Müslim, "Selâm", 23-25.

Allah Teâlâ'nın, şeytanın vesvesesi, tahriki ve tasallutundan kendisine sığınmasını peygamber aleyhisselâma emrettiğinin bir gerçek olduğu şu beyanlarıyla sabit olmuştur: "Eğer şeytanın fitlemesi seni etkilerse Allah'a sığın. Şüphe yok ki O işiten ve bilendir"[17]; "De ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmasından ve yanımda bulunmasından sana sığınırım"[18]; [§]"Takvâ sahipleri, içlerine 405
şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[19]; "Faiz yiyenler şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi yerlerinden kalkarlar"[20]. Görüldüğü gibi şeytanın tahrikine mâruz kalan kimse Allah'ın dilediği ve beyan ettiği bir durumda bulunur.

Şeytanın kişiye vesvese vermesi, çarpması ve onu fitlemesinin hangi zaman veya mekânlarda vuku bulduğunun belirlenmesi ihtiyaç duyduğumuz bir husus değildir, çünkü Allah Teâlâ şu beyanıyla şeytanı göremeyeceğimizi haber vermiştir: "Şeytan da yandaşları da kendilerini göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[21]. Şeytanın yükümlülük ve sorumluluğumuzu ilgilendiren yönü derunî hayatımızda etkiler bırakan fiilleridir. Biz insanlar Cenâb-ı Hakk'ın övgüye lâyık lütfuyla, şeytandan gelen tahrikleri farketme imkânına sahip kılınmışızdır. Bize düşen görev ondan kaynaklanıp mânevî hayatımızı etkileyebilecek fiil ve vesveseler konusunda dikkatli olmaktır; böyle davrandığımız takdirde Allah Teâlâ'nın bahşettiği imkânlar, ayrıca yanlışı bertaraf edip hakka bağlanmayı sağlayacak mahiyette öğrettiği güçlü deliller sayesinde şeytanın etkilerini ortadan kaldırabiliriz; tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Takvâya erenlere şeytan tarafından bir vesvese geldiğinde düşünüp kendilerini toparlar ve basiretlerine sahip olurlar"[22]. Böyle durumlarda bir alternatif de Allah'a dönüş yapıp saldırıları püskürtmeye tahsis ettiği lütfuna mazhar olmak için O'na sığınmamızdır, tıpkı Yûsuf aleyhisselâmın şu niyazında olduğu gibi: "Rabbim! Zindan, bu kadınların benden istedikleri o işten daha hayırlıdır. Eğer onların tuzağını benden uzaklaştırmazsan kendilerine râmolup cahilce davrananlardan biri durumuna düşerim"[23]. Oysa Hz. Yûsuf, kadınların hile ve tuzağını bozmaya yarayan çeşitli vasıtaların bilgisine sahip bulunuyordu. İslâmiyet'in temel ilkelerini konu edinen ilim dalında ileri seviyeye ulaşanların şu niyazı

17 el-A'râf, 7/200.
18 el-Mü'minûn, 23/97-98.
19 el-A'râf, 7/201.
20 el-Bakara, 2/275.
21 el-A'râf, 7/27.
22 el-A'râf, 7/201.
23 Yûsuf, 12/33.

da aynı mahiyettedir: "Rabb'imiz! Bize hidâyet verdikten sonra kalplerimizi saptırma! Tarafından rahmet ihsan et bize. Şüphesiz bağışı en bol olan sadece sensin!"[24]

406 [§]Âlimlerin bir kısmı şeytanın, nefsin arzu ettiği davranışları bildiğini ve onları nefse süslü gösterdiğini, aklın yönlendirdiği alandan da haberdar olduğunu ve onu bu alandan geri çevirmeye çalıştığını söylerken bir kısmı da şöyle der: Öyle değil; gerçek olan şudur ki sözü edilen olguda karanlık, aydınlık, temiz ve meşru oluşla aksi oluşun izleri bulunur, şeytan bu izleri tanır ve tahriklerini ona göre ayarlar, nihayet arzu ettiği eyleme ulaşır. Bazan nefsin ve aklın bedendeki ve onun dışındaki fonksiyonu beraberce bulunur, özellikle amellere ait sonuçlar açısından.

Bir kısım âlim de şeytan, hiçbir hususta herhangi bir bilgiye sahip değildir demiştir, ne var ki aldatmak, kötü fiili güzel göstermek, hak ile bâtıl arasında yer değiştirtmek türünden sonuçların alabileceğini umduğu her çareye başvurur, tıpkı şuna buna dokunmak suretiyle zararlıyı faydalıdan ayırmaya çalışan görme engelli insan gibi.

Şunu belirtelim ki burada sözü edilen hususların tamamı şeytanın etkinlik gösterme yöntemleri, imkân ve taktiklerinin yollarıdır. Bütün bunlar bilmekle mükellef olmadığımız hususlardır. Bize düşen görev başarılı olmasını engelleme yolunda gayret göstermektir. Bu da daima uyanık ve dikkatli olmak, âyetlerde belirtildiği gibi basiretli davranmak, ya da gelmesi halinde şeytanı defedip tesirini engellemesi için yüce Allah'a sığınmak yoluyla gerçekleşir, zira O'nun nezdinde öyle lütuflar vardır ki bunlar sayesinde yanlış yola düşmekten korunulur ve isabetli davranış elde edilir.

Birçok müfessir şeytanın, insanlarda olduğu gibi cinlerin de duygu ve düşüncelerine vesvese karıştırdığını söylemiştir. Her tür mükellef içinde hak yoldan sapanlar ve azgınların yanında hayırlı ve itaakâr zümreler de bulunduğuna göre bu görüşü onaylamak mümkündür. Ancak Nâs sûresinin kendi mecrasındaki tevilinin gereği cinlerden ve insanlardan oluşan şeytanların insanların gönlüne vesvese düşürdükleri yolundadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

407 [§]Felak ve Nâs sûrelerinin (Muavvizeteyn) Kur'ân'dan olup olmadığı meselesine gelince, [Fakih (r.h.) şöyle dedi:] Bu iki sûre hakkındaki kanaatimiz şundan ibarettir: Çağımızın âlimlerine nesilden nesile intikal eden bilgi ve görgü çerçevesinde "Kur'ân muhtevası mushafın iki kapağı arasında yer alan

[24] Âl-i İmrân, 3/8.

metinden ibarettir" diye kabul edilen hükmün kapsamına bu iki sûre de dâhil olmuştur. Biz Muavvizeteyn'in ilâhî kelâma nitelik kazandıran erişilmezlik (mûciz) özelliği taşıyıp taşımadığını tesbit edecek deneme ve sınama bilgisine sahip bulunanlardan değiliz. Bu konunun gereği meseleyi ehlinden öğrendikten sonra, metnin Kur'ân'dan olduğu ve erişilmezlik niteliği taşıdığının ortaya çıktığına tanıklık etmekten ibarettir. Sonuç olarak bizim gibilerin takınması gereken tavır, işin ehline uymaktır.

Allah'tan geldiği ve hak niteliği taşıdığına ilişkin kesin karar verdiğimiz bütün dinî hükümlerde ortak anlaşmayı sağlayan kriter artık açıklık kazanmıştır, Muavvizeteyn meselesi de aynı esasa bağlıdır. Ne var ki İbn Mesûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre kendisi Felak ve Nâs sûrelerini mushafına yazmamıştır. Kanaatimize göre bu husus iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi bu iki sûrenin Kur'ân'dan olup olmadığı hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden hiçbir şey duymamış olma ihtimalidir; yine o, bu konuyu sormayı da kendisi için bir görev telakki etmemiş olmalıdır, zira Kur'ân ile Resûlullah'ın getirip tebliğ ettiği diğer dinî bilgiler bilinmesi ve kendileriyle amel edilmesi açısından aynıdır, şu sebeple ki bunların hepsiyle şu amaç güdülmüştür: Mükellefiyet açısından yerine getirilmesi gerekeni ifa etmektir bunun dışında isim ve konum belirlemek değildir. İslâm'ı benimsemekte üstün mertebeye ulaşmış kimseler erişilmez (mûciz) niteliği taşıyan metinleri diğerlerinden ayırıp Kur'ân mıdır, değil midir diye tesbit edebilmek için deneme ve sınama eylemine girişmeyi kendileri için hiç de gerekli görmüyorlardı. Nefsini bir nevi imtihana tâbi tutma niteliği taşıyan böyle bir davranış Resûlullah'tan gelen tebliğlerde tereddüt ve şüpheye düşenlere özgü hareketlerden biridir, onlar bu yolla Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olup olmadığını belirlemek isterler. Buna mukabil Hz. Muhammed'in risâleti kendince ortaya çıkmış, kalbi itminana kavuşmuş ve getirdiği tebliğler hakkında hiçbir tereddütü kalmamış kimseler, kendilerini böyle bir sınamadan vareste görmüşlerdir. Tekrar hatırlatmalıyım ki bu hususu irdelemeyi terketmenin sebebi pekâlâ biraz önce bahsettiğim husus olabilir, Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan sayılmaması değil.

[§]Ukbe [b. Âmir] el-Cühenî'nin naklettiği hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) ashabına meâlen şöyle demiştir: "Bugün benzeri görülmemiş âyetler nâzil olmuştur". "Hangileridir?" diye sorulduğunda Muavvizeteyn diye cevap vermiştir[25]. 408

[25] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 264-265; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 26.

Bu hadis de Felak ve Nâs sûrelerinin Kur'ân'dan olduğunu göstermektedir. İkincisi, İbn Mesûd'un Muavvizeteyn'i kendi mushafına yazmamasının bir sebebi de Übey b. Kâb'dan rivayet edilen husustur, onun nakline göre Hz. Peygamber Muavvizeteyn'den söz ederken (bana sığınmam söylendi. Ben de size söyledim. Bu itibarla siz de) "deyiniz..." buyurmuştur. Biz şöyle bir kanaat belirleriz: Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan olduğu veya olmadığı yolunda bir tanıklığımız yoktur, Resûlullah (s.a.) da bu iki sûre hakkında bir beyanda bulunmamıştır. Abdullah b. Mesûd'un durumu da bunun gibidir.

Bu söylediklerimizi destekleyen bir husus da Kur'ân okunacağı zaman "eûzu" çekmenin emredilmesidir[26], istiâze ise okuma işine başlamadan öncedir. Felak ve Nâs sûreleri Kur'ân'dan olsaydı istiâze konumunda bulunmak üzere mushafın başında yer almaları gerekirdi. İşte bu husus da meselenin mahiyetini bilmeyi engelleyen noktalardan biridir. Zaten biz bu konunun kapalı kalmasının imkân dahilinde bulunduğunu (ve bunun pratikte önem taşımadığını) daha önce anlatmıştık. Şunu hatırlatalım ki vahyin gelişi insanların ihtiyacına bağlıydı. Resûlullah ve sahâbîlerin uygulaması da ihtiyaca göre oluyordu. Dolayısıyla konu söylediğim açıdan bilgi eksikliğinin zarar vermeyeceği bir özellik taşır.

İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Devemin beni götürebileceği herhangi bir yerde, Kur'ân'ı benden daha iyi bilen birinin bulunduğunu bilsem mutlaka ona giderdim"[27].

409 [S]İbn Mesûd'dan nakleden râviden rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Cibrîl aleyhissalâtü vesselâma her yıl Kur'ân'ı bir defa arzediyordu. Ancak vefat ettiği yıl bu mukabeleyi (arza-yı ahîre) iki defa yapmıştır. Abdullah son arzların ikisinde de hazır bulunmuştur. Muhtemeldir ki Hz. Peygamber son arzlarında Allah'ın dilediği metinleri okumamıştır. Durum böyle olunca Abdullah b. Mesûd Muavvizeteyn'e mushafta yer verilip verilmediğine dair bir haberin (semâ') sabit olması için başkasına soru soracak bir konumda bulunmuyordu. Şu halde İbn Mesûd'un bu meseledeki asıl fikrini bilme imkânımız yoktur.

Bir başka yorum da şöyledir: Muhtemeldir ki Abdullah b. Mesûd, Felak ve Nâs sûrelerini Kur'ân'dan addetmiş, fakat iki sebepten ötürü bunları mushafına kaydetmemiştir. Birincisi Muavvizeteyn'in yazıldığı ve girdiği yer -yukarıda

---

26 Müellif Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kur'ân okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın" (en-Nahl, 16/98).

27 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 42; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 6.

değindiğimiz üzere- herkesin elinde bulunan mushafların baş tarafı değildi. Bu sebeple İbn Mesûd şahsî tertip ve tercihiyle bu iki sûre için·farklı bir kayıt yeri belirlemeyi hoş karşılamamış, bu yüzden de hiç yazmamıştır. İkincisi o, ezberleyip unutmamak için yazıyordu, halbuki Muavvizeteyn'i unutma tehlikesinden kendini emin görüyordu, çünkü bu iki sûre gündüz ve gece başlangıçlarında okunması gereken metinlerdir; ayrıca sıkıntılı durumların ortaya çıkması halinde sözü edilen iki sûreyi okumak suretiyle her türlü kötülük ve tuzaktan Allah'a sığınmak faydalı olmaktadır, tıpkı istiâzede bulunma ve nakledilen çeşitli duaları tekrar edişte olduğu gibi. İbn Mesûd, Felak ve Nâs metinlerinin kendisince unutulmasından emin olunca yazmamıştır. Onun Fâtiha sûresini mushafına yazmamasının sebebi de bu kabildendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

DİZİN

B

E

F

G

H

K

L

M

T

U

Ü

V

Y